
**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет
культури і мистецтв
Український центр культурних досліджень**

І. В. Петрова

**Дозвілля в зарубіжних
країнах**

Підручник

*Затверджено Міністерством освіти
і науки України як підручник для
студентів вищих навчальних закладів*

Київ

КОНДОР

2005

УДК 379.8(4/9)

ББК 77.04 (3)

П 30

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів
(№ 14/18.2-2125 від 28.09.04 року)*

*Друкується за рішенням вченої ради
Київського національного університету культури і мистецтв
(Протокол № 1 від 30.06.2004 р.)*

Рецензенти:

Зверева І.Д. — доктор педагогічних наук;

Олексюк О.М. — доктор педагогічних наук;

Паламар Л.М. — доктор педагогічних наук

Петрова І.В.

П 30 Дозвілля в зарубіжних країнах: Підручник. — К.: Кондор, 2005. — 408 с.

ISBN 966-602-083-1

У підручнику розглядається дозвілля в зарубіжних країнах, характеризується система закладів дозвілєвої сфери, її матеріально-технічне, фінансове, кадрове забезпечення. Особливу увагу звернено на організаційні питання, планування дозвілєвої діяльності закладів культури, на вивчення запитів та інтересів різних соціально-демографічних груп населення. Мета підручника — адаптувати світовий досвід дозвілля як соціокультурного явища до українських реалій.

Видання розраховане на викладачів, аспірантів, студентів педагогічних та виховних закладів, ВНЗ культури та мистецтва, фахівців дозвілєвої сфери України.

Підручник може бути корисним для всіх, хто працює або прагне працювати у сфері педагогіки, культури, дозвілля.

ISBN 966-602-083-1

ББК 77.04 (3)

© І. В. Петрова, 2004

© “Кондор”, 2004

Зміст

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОЗВІЛЛЯ	6
1.1. Соціальна сутність дозвілля	6
1.2. Дозвілля в житті людини	19
1.3. Функції та принципи дозвілля	31
1.4. Педагогічні засади дозвілля	42
1.5. Стан наукових досліджень дозвіллевої сфери	59
РОЗДІЛ II. ОСНОВНІ ІНСТИТУТИ ДОЗВІЛЛЕВОЇ СФЕРИ	71
2.1. Специфіка діяльності дозвіллевих центрів	71
2.2. Робота парку як дозвіллевого центру	87
2.3. Дозвіллева діяльність в клубах	102
2.4. Дозвілля в туристичних комплексах та готелях	117
2.5. Музей як дозвіллевий центр	131
2.6. Хобі-групи як інститути дозвілля	146
РОЗДІЛ III. ДОЗВІЛЛЕВА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ	161
3.1. Специфіка дозвіллевої роботи з підлітками та молоддю	161
3.2. Особливості дозвіллевої роботи з дорослими	189
3.3. Дозвіллева діяльність з особами похилого віку	213
3.4. Специфіка дозвіллевого обслуговування інвалідів	238
3.5. Дозвіллева робота з сім'ями	257
РОЗДІЛ IV. УПРАВЛІННЯ ДОЗВІЛЛЕВОЮ СФЕРОЮ	275
4.1. Дозвілля в контексті культурної політики	275
4.2. Державний сектор управління дозвіллевою сферою	292
4.3. Дозвіллеві об'єднання добровільного сектору	306
4.4. Особливості розвитку індустрії дозвілля	325
РОЗДІЛ V. ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДОЗВІЛЛЕВОЇ СФЕРИ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ	340
5.1. Професійна майстерність спеціаліста дозвіллевої сфери	340
5.2. Система підготовки та підвищення кваліфікації фахівців дозвіллевої сфери	350
ВИСНОВКИ	371
ДОДАТКИ	375

ВСТУП

Радикальні зміни, зокрема, політичні й економічні реформи в Україні створюють нові умови для розвитку національної культури, для задоволення духовних інтересів та рекреативних потреб людини і залучення її до соціально-культурної творчості. Це потребує наукового дослідження сутності, природи й специфіки сучасного культуротворчого процесу загалом, і його особливого різновиду – сфери дозвілля зокрема, специфіка якої гостро виявляється у функціонуванні дозвіллевих інститутів.

Сучасні уявлення про функції закладів дозвілля відповідають принципово новому розумінню культури дозвілля: дозвіллева діяльність сприймається як культуротворчий процес, що стимулює розвиток творчої індивідуальності, передбачає по-ліваріативність культурно-дозвіллевих та рекреаційних заходів, створює умови для виявлення та задоволення свободи вибору дозвіллевих потреб та інтересів і утвердження на цьому підґрунті системи цінностей особистості.

Цінний досвід дозвіллевого та рекреаційного обслуговування мають зарубіжні країни – передусім Західної Європи та США – з їх потужною індустрією дозвілля. Зарубіжним вченим належать і ґрунтовні наукові дослідження дозвіллевої діяльності. Їх наукові концепції розглядають дозвіллевий заклад як поліфункціональний суб'єкт соціально-культурної діяльності: культурний, рекреаційний, художньо-творчий центр, каталізатор дозвіллевої самодіяльності та громадської ініціативи, метою якого є підвищення духовної якості життя кожного індивіда шляхом його участі у різних видах дозвілля та рекреації.

Зарубіжні наукові школи дозвіллезнавства акцентують на виховному потенціалі дозвіллевого закладу, здатного активно впливати на духовний світ особистості.

Актуальність вивчення дозвіллевої сфери в зарубіжних країнах зумовлена своєрідністю культурної ситуації в Україні і необхідністю подолати кризовий стан в сучасній вітчизняній культурно-дозвіллевій практиці, розв'язати такі суперечності, як:

невідповідність між духовними інтересами, ціннісними орієнтаціями особистості та реальним змістом діяльності традиційних закладів дозвілля; між дозвіллевими потребами населення і реальними можливостями для їх задоволення; між дезінтеграцією дозвіллевих структур, стандартністю, консервативністю їхньої діяльності і потребою створення поліфункціонального дозвіллевого комплексу як потужної інституції дозвілля та рекреації.

Сподіваємося, що розв'язання зазначених проблем сприятиме подоланню цих суперечностей і дозволить запропонувати для вітчизняної дозвіллевої практики ефективні механізми регулювання діяльності дозвіллевих закладів, формуванню й організації рентабельної дозвіллевої системи, збагаченню та урізноманітненню сучасних форм культурно-дозвіллевої діяльності в Україні з урахуванням досвіду світової практики.

У підручнику системно розкрито теоретичні засади дозвілля в зарубіжних країнах, охарактеризовано основні школи та концепції зарубіжного дозвіллезнавства, проаналізовано практичні проблеми дозвіллевої сфери сучасності та шляхи їх вирішення.

Особливу увагу звернено на організаційні питання, планування дозвіллевої діяльності, а також на вивчення запитів та інтересів різних соціально-демографічних груп населення.

Підручник розрахований на викладачів, аспірантів, студентів педагогічних установ, вищих навчальних закладів культури та мистецтва, працівників сфери дозвілля в Україні.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОЗВІЛЛЯ

1.1. Соціальна сутність дозвілля

Теорія дозвілля на сучасному етапі її розвитку характеризується міждисциплінарністю, спирається на дані багатьох наук: психології, педагогіки, соціології, філософії, географії, економіки. Однак, з другої половини ХХ ст. дозвілля відокремлюється як самостійна галузь знання, що вивчає значення вільного часу в житті людини, його змістове наповнення, розвиток людини на дозвіллі. Перш ніж розглядати теоретичні засади дозвілля в зарубіжних країнах, слід зауважити, що в Україні усталеним є поняття “культурно-дозвіллева сфера”, що вказує на використання людиною свого вільного часу для розвитку своїх творчих здібностей, культури, вмінь та навичок. Натомість в зарубіжних країнах “культурно-дозвіллева сфера” набула інших назв: “індустрія дозвілля”, “дозвіллево-рекреаційна сфера” (США, Великобританія), “сфера вільного часу” (Німеччина), “анімація” (Італія, Туреччина, Франція). Такі назви утвердилися не випадково - вони історично зумовлені і залежать від соціальної, політичної, культурної, економічної політики конкретної країни.

У вітчизняних і зарубіжних енциклопедіях та довідниках дозвілля визначається як: “Вільний, незайнятий час, прогулянка, звільненість від справ” (Даль В. “Словарь живого великорусского языка”); “Вільний від роботи час, на дозвіллі – вільний від справ” (Ожегов С. “Толковый словарь русского языка”); “Частина позаробочого часу, що залишається у людини після виконання необхідних невиробничих обов’язків: пересування на роботу і з роботи, сон, прийняття їжі, інших видів побутового самообслуговування” (“Велика радянська енциклопедія”). За-

рубіжними вченими вважається, що дозвілля як науковий термін походить від латинського слова “*licere*”, що у перекладі означає “бути дозволеним”, французького слова “*loisir*” (“вільний час”) та англійського слова “*leisure*” (“свобода вибору дій”).

Сучасні зарубіжні дозвіллеві системи по-різному визначають поняття дозвілля. Зокрема, воно розглядається зарубіжними вченими як: синонім прогресу і лібералізації (Дюмазедьє Ж., Проновост Ж., Сю Р.); соціальна цінність, необхідна умова для всебічного розвитку особистості (Андерсен Н., О’Брайен Т., Картер М. Дж., Мелвін М. К., Рей С.); сенс життя, загальнолюдська цінність (Каплан М., Урден К.); можливість для отримання задоволення (Краус Р., Харінгтон М.); сучасне втілення свободи (Волпічеллі Д.); компенсаційний засіб (Майо Е., Фрідман Ж.), діяльність заради самої себе, а не якоїсь іншої мети (Келлі Дж.).

Загалом, у зарубіжному суспільстві, починаючи з II половини ХХ століття, сформувалися концепції, що розглядають дозвілля як складову часового простору, як вид людської життєдіяльності, як психологічний стан людини, як ознаку цілісного способу життя. Розглянемо детальніше кожен із цих складових.

Дозвілля як складова часового простору (кількісна концепція дозвілля) передбачає розподіл бюджету часу людини на робочий та неробочий. Відповідно до цієї концепції, дозвілля ототожнюється з позаробочим часом, вивчається як вільний час людини і набуває характерних ознак вільного часу людини в цілому; розглядається як істотна складова вільного часу, що звільняє людину від усіх побутових, робочих та сімейних обов’язків, має рекреаційне та розважальне наповнення. Відповідно до кількісної концепції, дозвіллевий час використовується людиною за її власним бажанням.

Дозвілля як окремий вид життєдіяльності людини розглядає дозвілля як діяльність (творчу, конструктивну або ж безцілну та асоціальну). Дозвіллева діяльність відрізняється від інших видів життєдіяльності людини тим, що здійснюється відповідно до потреб індивіда, з метою отримання задоволення. З точки зору прибічників діяльнісної концепції, роль дозвілля полягає у

відновленні психічних та фізичних сил людини, підвищенні її освітнього та духовного рівня, здійсненні лише тих занять у вільний час, що відповідають потребам та бажанням людини і приносять їй задоволення у процесі самої діяльності.

Дозвілля як психологічний стан людини розглядається крізь емоційне сприйняття людиною дозвіллевих занять. Згідно з цією концепцією, дозвіллевими вважаються лише ті види діяльності, що сприймаються людиною позитивно. Послідовними прибічниками психологічної моделі дозвілля є Драйвер Б. та Неулінгер Дж. Дозвілля, на їх думку, є істотною складовою емоційної сфери життя, а тому залежить від якості цього життя, рівня його задоволення, дозвіллевих можливостей та пропозицій, їх доступності.

Інтеграційною вважається концепція цілісного способу життя. Її сутність полягає в тому, що всі сфери людського життя мають дозвіллевий потенціал, тобто, можливості для творчості, саморозвитку та самовдосконалення мають різні види людської життєдіяльності (сім'я, навчання, робота, релігія тощо).

Дозвілля характеризується специфічними ознаками, пріоритетними серед яких слід назвати:

- свободу вибору дозвіллевої діяльності, свободу від обов'язків;
- добровільну участь в дозвіллевій діяльності;
- бажання отримати радість та задоволення;
- самодостатність та самоцінність;
- компенсаційність дозвілля.

Головними ознаками дозвілля вважають *свободу від обов'язків та добровільність участі* (Данфорд Х., Дюмазедьє Ж., Каплан М.). Дозвілля передбачає звільнення людини від тих функцій, що покладають на неї різні соціальні інститути (сім'я, церква, школа, суспільство). Тому в умовах перетворення дозвіллевих занять на складову навчання, роботи, релігійної, політичної чи господарської діяльності, відбуваються суттєві зміни в самій природі дозвілля, навіть якщо ці дозвіллеві заняття задовольняють людину. Дозвілля, що має на меті конкретну соціальну або матеріальну мету, доцільно називати "напівдозвіл-

лям”. Французького вченого Дюмазедьє Ж. підтримує англійський дослідник Вілл А.-Д. та американський вчений Нелінгер Д., які вважають, що дозвілля має здійснюватися заради самого себе, а не заради якоїсь мети. Дозвілля, яке не має жодної корисливої мети, крім задоволення та відпочинку, є “чистим дозвіллям” [10].

Дозвіллева ініціатива виявляється не просто в діяльності, а в діяльності добровільній, свідомій; діяльності, що співпадає з інтересами та уподобаннями людини. “Якщо у побутових, і особливо в трудових зайняттях ритм та темп діяльності, як правило, визначаються зовнішніми чинниками, то тут вони повністю залежать від внутрішнього спрямування та бажань людини. Такий високий рівень свободи та самостійності є воістину ідеальним і в сучасних умовах може мати місце лише у сфері вільного часу” [14, С.13]. Тому дозвіллева діяльність залежить, в основному, не від зовнішніх, а від внутрішніх потреб та мотивів людини.

Фундаментальними ознаками дозвілля вважаються також: *отримання задоволення, розваги та відпочинок, урізноманітнення життя*. “Ця винагорода може вимагати боротьби з конкурентом або з власним “Я”, самодисципліни, зусиль, причому досить значних, на удосконалення своєї діяльності або отримання мудрості, але і ця дисципліна, і ці умови обираються добровільно в очікуванні задоволення, яке є безкорисним, тобто не має практичної значимості” [12, С.14]. Вперше відпочинок, розваги та розвиток особистості як пріоритетні функції дозвілля були визначені французьким вченим Дюмазедьє Ж. на IV Міжнародному соціологічному конгресі в Мілані (1959). Людина обирає конкретний вид дозвіллевої діяльності з різних причин: прагне набути нового досвіду, поспілкуватися з друзями, відпочити від роботи, поглибити свої знання, принести користь суспільству, зміцнити здоров’я, розвинути вміння та здібності. Та в будь-якому випадку вона бажає отримати задоволення від обраного виду дозвілля.

Як зазначає російський вчений Стрельцов Ю., “основним стимулятором тут (на дозвіллі – І.П.) найчастіше є задоволення

від вільної реалізації функціональних можливостей – фізичних, інтелектуальних, емоційних... навіть чітко фіксований результат важливий не сам по собі, а як умова і засіб продуктивного прояву певних здібностей” [14, С.22].

Характерною передумовою участі людей у дозвіллевій діяльності є їх *нова ідентичність, нова дозвіллева роль*. “Вони вже не фабричні працівники, банківські клерки або домогосподарки. Вони стають лідерами, тренерами, головами клубів, гравцями у гольф, моряками, офіційними особами, працівниками молодіжної служби, проповідниками або сержант-майорами. У деяких випадках прийняття нової ідентичності посилюється спецодегмом. Спецодяг – це символ організації, її імідж, це символ віри в те, що робить людина” [8]. Дозвіллеві ролі змінюють реальні життєві ситуації, способи поведінки та людські стосунки. Тут необхідно вказати на таку можливість дозвілля, як його змінюваність: дозвіллеві стилі та орієнтації, дозвіллеві ролі змінюються протягом усього життя людини.

Компенсаційна ознака дозвілля виявляється у самоствердженні та реалізації тих творчих потенцій людини, які не можуть розкритись у професійно-трудовій, суспільній, освітній, сімейній сферах. Дозвілля як компенсаційний засіб досліджується Дюмазедьє Ж., Маркузе Г., Рісменом Д., Туреном А. та іншими.

Сучасне дозвілля поділяється на багато типів. Так, Берд Д. вважає, що дозвілля необхідно розглядати як цілісну активність, яку можна розрізняти за психологічними, освітніми, соціальними, рекреаційними, фізіологічними та естетичними компонентами. Залежно від того, який параметр дозвілля переважає, такого характеру й набуває конкретне дозвіллеве заняття.

Зарубіжні вчені (Алеманн У., Вейдел Р., Грошопп Х., Дюрст Х., Есер С., Зайгентхалер К.Л., Зюдєн Р., Кармел К., Штудеманн Й.) ввели в науковий обіг поняття “дозвіллеві типи” й типологізували дозвілля на: культурне, освітньо зорієнтоване та розважальне, “одомашнене” дозвілля (як поєднання праці та відпочинку в домашніх умовах), творчість в години дозвілля, сільськогосподарську працю у вільний час, інтерактивне дозвілля, дозвілля на свіжому повітрі.

Келлі Д., вивчаючи взаємозв'язок між видами дозвіллевої діяльності та особистістю, підкреслює, що головною складовою дозвілля є відносна свобода та незалежність від роботи. Відповідно до цього положення, вчений запропонував розрізнити “необумовлене” дозвілля (або “чисте” дозвілля), що здійснюється заради власного задоволення і не залежить від суспільних чи сімейних обов'язків та цінностей; скоординоване дозвілля, що обирається особистістю самостійно, але близьке за змістом з трудовою діяльністю; додаткове дозвілля, тобто залежне від роботи, суспільства, сім'ї; вторинну, або “вимушену” активність, тобто зайнятість особистості у вільний від роботи час домашнім господарством, очікуванням гостей тощо.

Цікавою для вивчення дозвілля є й концепція Стеббінса Р.А. (Канада), який поділяє дозвілля на серйозне та звичайне. Серйозним дозвіллям, на його думку, є стійкі заняття любителів або учасників громадської (само)діяльності, які захоплюють людину численними можливостями й характерною для них комплексністю [13, С.66]. На відміну від звичайного (або випадкового) дозвілля, у процесі серйозного дозвілля людина набуває спеціальних навичок, поглиблює свої знання, отримує задоволення та можливість самореалізуватися. Серйозне дозвілля характеризується ознаками, серед яких, зокрема, є такі: потреба продовжувати певне дозвіллеве заняття; можливість зафіксувати свої вміння й навички у громадському житті й мати від своєї участі відповідний результат; наявність духовних та матеріальних переваг (самореалізація, духовне збагачення, підвищення самооцінки, позбавлення комплексів); почуття самовинагороди; ідентифікація особистості з обраним нею заняттям; унікальність духу, створення групового соціального світу на основі спільних інтересів і, як наслідок, приналежність до певної соціальної спільноти (колективу) [7, 9, 13].

Шиверс Дж. вважає доцільним поділ дозвілля на такі групи: дозвілля як рекреація (коли воно сприймається виключно як діяльність, що допомагає людині набути рівноваги в організмі); дозвілля як задоволення (коли основною мотивацією дозвіллевої діяльності є отримання радості); дозвілля як відновлення сил (коли дозвілля вважається засобом відновлення здоров'я люди-

ни, його духовних та фізичних сил); дозвілля як стан буття (сфера життєдіяльності людини в якій людина може самореалізуватися та розвинути свої здібності); дозвілля як функція (окремі відрізки часу, коли людина самоудосконалюється та розвивається); дозвілля як соціальна стратифікація (дозвілля залежить від того, виразником якого соціального класу є індивід); дозвілля як вільний час (що залишається для людини після виконання нею робочих обов'язків) [6].

Цікавий підхід до вивчення дозвілля запропонував Гордон Ч., який обґрунтував думку про те, що дозвілля необхідно розглядати з урахуванням тих соціальних змін, яких зазнає людина на життєвому шляху. Форми дозвіллевої діяльності змінюються і залежать переважно не від зовнішніх обставин, а від того, що бажає отримати від дозвілля людина, яких результатів вона хоче досягнути завдяки дозвіллевій діяльності. Тому, вважає вчений, спортивні та розважальні види дозвіллевої діяльності популярніші серед молоді, натомість творча діяльність характеризує дорослих. Дозвілля – це відображення внутрішніх почуттів людини, її психологічного та емоційного стану.

Каплан М. пропонує розрізняти гуманістичну, терапевтичну, якісну, інституційну, епістемілогічну та соціологічну моделі дозвілля. Гуманістична модель розглядає дозвілля як стан свободи, задоволення, шлях до щастя та радості. Терапевтична модель вивчає дозвілля як засіб позитивного впливу на психічний стан людей, як засіб лікування та реабілітації. Якісна модель виокремлює той час, що залишається у людини після виконання нею всіх нагальних справ. Інституційна модель розглядає дозвілля в різних соціальних інститутах – політичних, релігійних, освітніх, сімейних. Епістемілогічна модель передбачає вивчення дозвілля як естетичного та аксіологічного явища. Соціологічна модель вивчає дозвілля як творчу діяльність, що характеризується свободою вибору та добровільністю [4, Р. 22].

Обстоюючи інтегративний підхід до вивчення дозвілля, Гунтер Б. та Гунтер Н. пропонують класифікувати дозвілля на *чисте*, що приносить людині радість та задоволення, обирається за власним бажанням та найповніше розкривається у творчій діяль-

ності; аномічне, що характеризується свободою вибору, однак є неактивним і не має яскраво вираженої творчої складової; *інституційне*, що здійснюється в соціальних інститутах — в сім'ї, на роботі, в політичних організаціях, в релігійних інститутах; *віддалене*, що має незначну свободу вибору, не завжди приносить задоволення і не характеризується інтенсивністю.

Зважаючи на множинність та різноманітність класифікацій дозвілля, загальноприйнятою вважається класифікація дозвілля за такими ознаками:

- видом активності (пасивне та активне дозвілля);
- періодичністю (щоденне, щотижневе, відпускне, святкове);
- тривалістю (короткочасне, довготривале, епізодичне);
- напрямками діяльності (творче, рекреаційне, культурне, спортивне, декоративно-прикладне, туристичне).

Дозвілля має свої обсяги та структурне наповнення. Структура дозвілля охоплює: споживання культурних цінностей, спілкування, творчі зайняття, хобі, рекреаційні та оздоровчі заходи, суспільно-корисну роботу, самоосвіту, пасивний відпочинок, асоціативні прояви [додаток 1.1]. З кінця ХХ ст. в суспільстві істотно збільшується обсяг вільного часу, що значно впливає на участь населення в дозвіллевій діяльності. Дозвілля залежить від загального бюджету часу людини та його поділу на робочий і позаробочий, від витрат на сон, споживання їжі, сімейно-побутові питання, транспорт (тобто, необхідні життєві витрати), від рівня соціального, культурного, медичного обслуговування населення. Збільшення обсягу дозвілля можливе за умов скорочення часу для роботи; удосконалення діяльності соціальних, транспортних, оздоровчих, комунальних та інших служб тощо. Ці питання досліджують Годбей Г., Левкович Б., Робінзон Дж., Янкелович Д. та інші [Godbay G., Robinson J. Time for Life: The Surprising Ways Americans Use Their Time. University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1997; The increasing prospects for leisure // Parks and recreation. — 1997. - № 6; Lefkowitz B. Breaktime. New York, 1979; Yankelovich D. New Rules: Searching for Self-Fulfillment in a World Turned Upside Down. New York, 1981; Samuel N. The Future of Leisure Time // New Routes for Leisure. Lisbon, Portugal:

Institute de Ciencias Sociales da Universidade de Lisboa, 1994; Cushman G., Veal A.J. and Zusanek J. World Leisure Participation: Free Time in the Global Village. Wallingford, Oxon, Eng: CAB International, 1996].

Тенденція до збільшення вільного часу відкриває перед спеціалістами у сфері дозвілля нові перспективи, ставить нові завдання, висуває інші вимоги до якісного та змістового його наповнення, функціонування дозвіллевої інфраструктури, застосування видів та форм дозвіллевої активності, систематичного дослідження попиту та мотивації відвідувачів дозвіллевих установ.

На всіх етапах свого становлення і розвитку *дозвіллева сфера тісно пов'язується з професійно-трудовою діяльністю людини*. Така залежність досліджується у працях Валтона К., Валвіна Д., Дюмазедьє Ж., Дюркгейма Е., Каплана М., Томпсона П., в яких розглянуто вплив трудової діяльності на зміст і форми організації дозвілля, вплив дозвілля на формування відповідних потреб людини та її відношення до промисловості; функціональна взаємозалежність праці та вільного часу.

У зарубіжному суспільстві формується три погляди на зв'язок дозвілля та праці людини. Згідно з першим (компенсаційним), засновником якого вважається Фрідман Ж., дозвілля спрямоване на задоволення тих потреб та інтересів, яких людина не в змозі задовольнити в робочий час. Основною функцією дозвілля вчений визнає компенсаційну, а вільний час розглядає як головний чинник розвитку особистості, як компенсацію трудової діяльності. Вирішальний вплив праці на дозвілля підкреслює й Багер Р., який стверджує: “Праця здійснює вплив на відношення людини до дозвілля... Поза сумнівом, поведінка людей у вільний час є наслідком їх поведінки у робочий час” [1, Р.135]. Прибічник цієї концепції фінський вчений Літтунен Ж. вважає, що у процесі професійно-трудової діяльності людина “соціально стомлюється” і втрачає здатність до творчого розвитку. Тому дозвілля є засобом внутрішнього самовдосконалення, зняття соціальної напруги, усунення соціальних конфліктів і складає основу для розвитку особистості.

Згідно з іншим поглядом, дозвілля не пов'язане із працею людини. На думку прибічників цієї концепції (Акерман, Московічі та ін.), форми та засоби проведення людиною свого дозвілля визначаються соціальними, культурними та економічними чинниками. Професійно-трудова діяльність відіграє тут другорядну роль. Тому зростання кількості вільного часу не завжди позитивно сприймається людиною, яка не вміє правильно організувати своє дозвілля. Надлишок вільного часу негативно позначається не лише на її настрої, а й на поведінці.

Прихильники третьої позиції взагалі заперечують будь-який зв'язок між дозвіллям та професійною діяльністю людини. Думку про те, що в майбутньому, у країнах з високим рівнем життя, праця перестане впливати на зміст дозвілля та вільного часу людини, вперше висловив ще 1925 року американський соціолог Лінд Р.

Тобто, всі вчені та практики розглядають працю як суспільний обов'язок навіть тоді, коли вона приносить людині насолоду. Натомість, дозвілля не містить примусових елементів, воно характеризується свободою та добровільністю вибору.

Отже, аксіологія зарубіжного дозвілля виявляється в рекреації, звільненні від психічних та фізичних навантажень, у відновленні сил, задоволенні комунікативних потреб шляхом залучення людини до розважально-ігрових, видовищних, просвітніх, оздоровчих, художньо-творчих форм дозвіллевої діяльності.

Дозвілля в зарубіжних країнах сприймається переважно *як стиль життя та важливий життєвий інтерес*. “В інформаційну епоху із зростанням обмежених можливостей у сфері зайнятості, більшість чоловіків та жінок все частіше вважають, що єдиними видами центральних життєвих інтересів, відкритих для них, є любительська діяльність та діяльність кар'єрного волонтера. До того ж, все більша кількість працюючих постають перед вибором, якого в індустріальних країнах ніколи раніше не знали: чи перетворювати, скажімо, 25 годин щотижневої роботи на центральний життєвий інтерес чи вдатися до серйозної дозвіллевої діяльності, оскільки робота надто ілюзорна, щоб вкладати в неї позитивні емоції, фізичну та інтелектуальну енергію” [13, С.69-70].

Тому дозвілля слід вивчати як комплексне явище, не обмежуючи його вузькоаспектним баченням. Однак при цьому важливо враховувати, що таке вивчення спирається на різні концепції та системи ідентифікацій і зумовлюється тими завданнями, які висуває перед наукою суспільство.

Висновки

У зарубіжних країнах визнається правомірність та незалежність різноманітних підходів, термінологій, концепцій, оцінок дозвілля як соціокультурного явища. В різних країнах “дозвіллева сфера” має свої назви: “індустрія дозвілля”, “дозвіллево-рекреаційна сфера” - в США та Великобританії, “сфера вільного часу” - в Німеччині, “анімація” - в Італії, Туреччині, Франції. Такі назви історично зумовлені і залежать від соціальної, політичної, культурної, економічної політики конкретної країни.

Дозвілля розглядається зарубіжними вченими як синонім прогресу і лібералізації; як соціальна цінність, необхідна умова для всебічного розвитку особистості; сенс життя, загальнолюдська цінність; можливість для отримання задоволення; сучасне втілення свободи; компенсаційний засіб.

В контексті загальної характеристики дозвілля класифікується як *складова часового простору*, що передбачає розподіл часу людини на робочий та неробочий; як *окремий вид життєдіяльності*, що передбачає сприйняття дозвілля як діяльності (творчої, конструктивної або ж безцільної та асоціальної); як *психологічний стан людини*, що розглядається як емоційне сприйняття людиною дозвіллевих занять; як *концепція цілісного способу життя*, що полягає у тому, що всі сфери людського життя мають дозвіллевий потенціал.

Дозвілля характеризується специфічними ознаками, пріоритетними серед яких необхідно назвати такі: свободу вибору дозвіллевої діяльності, свободу від обов'язків; добровільність участі в дозвіллевій діяльності; бажання отримати радість та за-

доволення; самодостатність та самоцінність; компенсаційність дозвілля.

Загальноприйнятою вважається класифікація дозвілля за такими ознаками: вид активності (пасивне та активне дозвілля); періодичність (щоденне, щотижневе, відпускне, святкове); тривалість (короткочасне, довготривале, епізодичне); напрями діяльності (творче, рекреаційне, культурне, спортивне, декоративно-прикладне, туристичне).

Запитання для перевірки

1. Яке значення вкладається в поняття “дозвілля” в зарубіжних країнах?
2. Які основні концепції дозвілля ви могли б назвати?
3. Які структурні компоненти дозвілля?
4. На які типи поділяється дозвілля?
5. В чому полягає специфіка взаємозв'язку професійно-трудової діяльності та дозвілля?
6. Від яких чинників залежить обсяг дозвілля?

Література

1. Bauer R. The sociology of leisure time // Transactions of the Fourth World Congress of sociology. – London, 1959. – Vol. 2.
2. Chick G. Science, materialism and the quest for an anthropology of leisure: a rejoinder // Leisure sciences. – L., 1998. – Vol. 20, № 3.
3. Coalter F. Leisure science and leisure studies: Different concept, same crisis? // Leisure sciences. – L., 1997. – Vol. 19, № 4.
4. Kaplan M. Leisure: theory and policy. - N.Y., 1975.
5. Opportunities for cross-cultural comparative research on leisure // Leisure sciences. – L., 2000. – Vol. 22, № 2.
6. Shivers J.S. Leisure and recreation concepts: a critical analysis. - Boston, 1981.

7. Stebbins R.A. The Liberal Art Hobbies: A Neglected Subtype of Serious Leisure // *Loisir et Society and Leisure*. – 1994. - № 16.
8. Torkildsen G. *Leisure and Recreation Management*. London-New York, 1983., XX.
9. Unruh D.R. Characteristics and Types of Participation in Social Worlds // *Symbolic Interaction*. – 1979. - № 2.
10. Veal A.I. *Leisure and the future*. – N.Y., 1987.
11. К проблеме занятости в сфере культуры // *Панорама культурной жизни зарубежных стран*. – 1999. – Вып.10.
12. Киселева Т.Г. *Теория досуга за рубежом*. – М., 1992.
13. Стеббинс Р.А. Свободное время: к оптимальному стилю досуга: (Взгляд из Канады) // *Социс*. – М., 2000. - № 7.
14. Стрельцов Ю.А. *Культурология досуга*. – М.: МГУК, 2002.
15. Цимбалюк Н. Дозвілля очима європейських соціологів // *Посвіт*. – 2000. - № 2.

1.2. Дозвілля в житті людини

Сфера дозвілля поєднує найрізноманітніші види людської життєдіяльності, адже людина на дозвіллі не обмежена зовнішніми чинниками і залежить лише від своїх внутрішніх бажань та уподобань. Тому діяльність на дозвіллі неможлива без внутрішньої установки людини, що сприяє або ж, навпаки, стримує розвиток, усвідомлення та реалізацію особистісних потреб. Вибір певного виду дозвіллевої діяльності зумовлюється його індивідуальною та соціальною цінністю в очах особистості, а змістове наповнення дозвіллевих занять відбиває мету та завдання людини, які вона ставить перед собою: набуття знань та навичок, вироблення норм практичної поведінки, засвоєння інших культурних цінностей, удосконалення чи опанування різними сферами суспільної діяльності. *Змістове наповнення* дозвілля відбиває сутність, взаємозв'язок та розподіл основних його складових: самоосвіту, любительські заняття, оздоровчу діяльність, споживання культурних цінностей, спілкування, пасивний відпочинок, творчі зайняття. Аналіз змісту дозвілля як соціально-культурного явища в контексті людської життєдіяльності дозволяє розглядати його за основними параметрами:

1. *Сімейний параметр* охоплює широке коло людських потреб, зокрема, виховання дітей, облаштування сімейного життя, участь в різноманітних формах “колективного побуту” (як святково-обрядового, так і утилітарного). Такі аспекти дозвіллевої діяльності, як сімейно-побутові установки чи інтереси вказують на зростаючу потребу родини як мікросоціуму піднести власні культурні стандарти до певного рівня. З іншого боку, автори вищих стандартів та модусів воліють поділитися ними з іншими, щоб самоствердитись (підвищивши власну самооцінку) або ж спровокувати певну оцінку соціуму про власну сім'ю. Вважаємо, що найближчим до зазначених мотивацій є бажання підвищити власну дозвіллеву кваліфікацію шляхом сімейно-культурного обміну. В розвинених зарубіжних країнах, з їх підвищеною трудовою інтенсивністю, такі потреби стають все суттєвішими, значимішими.

2. *Освітній параметр* характеризує дозвіллеву діяльність як об'єктивно необхідну й усвідомлену потребу багатьох людей здобути знання та набути вмінь для успішної виробничої діяльності, для підвищення виробничої культури (суб'єктивний аспект) та культури виробництва (об'єктивний аспект). Це спричинено, передусім, глобальною інтенсифікацією виробництва та жорсткою конкуренцією на ринку праці.

В сучасному зарубіжному суспільстві масового поширення набула творча, інтелектуальна праця, велику роль відіграє інформація, ефективно розвивається сфера послуг, освіти, науки та культури, формується система морально-етичних та духовних цінностей, в центрі якої перебуває вже не економічна доцільність, а людина із її здібностями, запитами та інтересами. Популярними є концепції, що обстоюють погляд на працю як на потребу людини у самовираженні, розкритті її потенціалу і творчих здібностей, праця вже не сприймається суспільством лише як засіб заробітку. Постіндустріальне суспільство – це суспільство постеконімічне, у перспективі в ньому долається перевага економіки (виробництва матеріальних благ) над людьми і основною формою життєдіяльності стає розвиток людських здібностей; це суспільство, в якому головною метою людини є прагнення до самореалізації.

Разом з тим, постійне зростання інтелектуалізації праці змушує дорослу людину постійно підвищувати свою кваліфікацію, змінювати профіль своєї спеціальності, дбати про самоосвіту все життя. Тому освітній потенціал дозвілля набуває особистісного і суспільного значення, він потужно використовується працівниками дозвіллевої сфери зарубіжних країн.

3. *Політичні інтереси* людини виявляються в її бажанні долучитися до політичного життя, до певної політичної діяльності, що виражається в намаганні брати участь у політичних заходах, заняттях, акціях, публічно висловлювати свою громадянську позицію, активно формувати громадську думку, бути причетним до вирішення партійних чи загальнонаціональних проблем, не стояти осторонь життя країни, етносу, нації. Зазначимо, що на початку становлення дозвілля “політичні” чи “неполітичні” ас-

пекти дозвіллевої діяльності були майже непомітними, оскільки в комунікативному плані будь-яка інформація несла в собі ознаки соціальності, а значить – політизованості.

В демократично розвинених країнах дозвіллеві центри у своїй роботі потужно використовують політичну складову для розвитку громадянських ініціатив населення, формування активної життєвої позиції, вирішення різноманітних соціальних проблем. Особливо це стосується реалізації екологічних проєктів, правового консультування, контролю над використанням бюджетних коштів місцевими органами влади, охорони громадського порядку та ін.

Зарубіжні практики впевнені у необхідності встановлення контактів з політиками та налагодженні активної співпраці. Уїлсон Дж. у своїй праці “Politics and Leisure” доводить, що дозвілля неможливо відмежувати від впливу політики держави та державної системи. Політичне регулювання дозвіллевої сфери має давню історію, можна навести різноманітні приклади державного впливу (згадаймо тоталітарні режими). У більшості Західних країн дозвіллева діяльність здійснюється через добровільні асоціації локального, національного, міжнародного рівнів, що забезпечує демократизм та певну автономію від офіційних владних структур. Разом з тим, дозвілля, що заперечує будь-який примус та необхідність, ніколи не було повністю відокремлене від політики. Держава, заохочуючи окремі види дозвіллевої діяльності, фактично обмежує дозвіллеві пропозиції і нав’язує (за допомогою реклами, пропаганди, інших методів) конкретні форми дозвілля. На думку Уїлсона Дж., перебороти цю залежність спроможна “приватизація” дозвілля, яка звужує політичний вплив на дозвіллеву сферу, хоча дозвіллева робота завжди буде вразливою до політичних зловживань.

4. Моральний параметр дозвілля відтворює відповідну установку на задоволення морально-етичних потреб особистості у процесі дозвіллевих заходів. Необхідно підкреслити специфіку даного параметру, який не має такої чіткої визначеності як політичний чи сімейний. Ми переконані в тому, що він об’єктивно характеризує (і це природно) дозвіллеву діяльність будь-якого

предметного спрямування тільки тоді, коли мета цієї діяльності – культурна людина, адже до ознак культурності індивіда, як відомо, відносять, у першу чергу, моральність. До дозвіллевих установ суто “морального напрямку” належать передусім релігійні організації клубного типу (Бойскаути США, Герлскаути США, Американські клуби для хлопчиків та дівчат, Асоціація молодих християн, Християнська асоціація молодих жінок, Християнська асоціація молодих чоловіків).

5. *Естетичні параметри* виражають потребу особистості в естетичних переживаннях, в естетичній практиці. Головною особливістю *естетичних концепцій дозвілля* є його змістове наповнення. Дозвілля розглядається як сфера розвитку особистісної та соціальної культури, формування громадянської позиції, розкриття духовного потенціалу людини, відродження та збереження національних традицій, культурної спадщини народу. Культурні ініціативи населення реалізуються в екозаповідниках, паркових установах, музеях, монастирських комплексах, бібліотеках, виставкових залах, картинних галереях. Трюїзмом є теза про можливість, а власне, і бажання привнесення естетичних компонентів у будь-які дозвіллеві акції, не говорячи вже про те, що естетика поведінки виховується (або, на жаль, руйнується) під час будь-якого відвідування дозвіллевої установи, у процесі будь-якого дозвіллевого заняття. Найвиразніше ці критерії характеризують дозвіллеві заклади, змістом і метою діяльності яких є художня творчість, репродукування.

У дослідницькому плані для нас особливо важливими є порівняльні характеристики вітчизняної та зарубіжної дозвіллевої практики. Як свідчать факти, стимулом до естетичного освоєння світу є усвідомлення недосконалості навколишнього середовища, бажання вдосконалювати себе у світі і світ у собі, гармонізувати ці світи за певним зразком.

В кожній країні створюються умови для художнього й естетичного розвитку людини, для її творчої самореалізації в системі мистецтв (музика, живопис, хореографія, література) через велику кількість культурно-мистецьких гуртків, клубів, об'єднань.

Наприклад, у Франції найпопулярнішим серед любительських видів мистецтв є музичне, якому надають перевагу більше 5 млн. осіб старших за 15 років [3, С.7-10]. Пояснюється це підтримкою Міністерства культури та засобів масової інформації Франції, яке вбачає в музичному аматорстві особливу культурну та художню місію. Сьогодні така музична творчість охоплює джаз, класичну, популярну та народну музику. Починаючи з 80-х років ХХ ст., за підтримки Міністерства та місцевих органів влади в країні проводяться різноманітні музичні заходи (свято музики, музичні фестивалі та ярмарки), діють спеціальні музичні курси (з 1998 року любителі, по їх закінченні, отримують дипломи державного зразка – *Diplome d'etat*), центри поліфонічного мистецтва, центри музики і традиційних танців, музичні школи. Соціологічні дослідження, проведені Міністерством культури та засобами масової інформації Франції свідчать, що прибічники музичної творчості надають перевагу хоровому співу, грі на музичних інструментах або поєднують ці види діяльності.

В Австралії набула поширення хореографічна любительська творчість. Хореографічні школи, гуртки, ансамблі, клуби, аматорські трупи, створюються в земляцтвах, при культурно-просвітніх та дозвіллевих закладах. За статистичними даними, проведеними “Національним центром статистики в сфері культури, відпочинку та розваг”, танці є найпопулярнішим видом дозвіллевої діяльності, особливо серед дітей та підлітків. Учасники хореографічних гуртків та шкіл беруть активну участь в міжнародних фестивалях та конкурсах, національних культурно-мистецьких проектах, виступають в земляцтвах, навчальних закладах, культурно-просвітніх та громадських центрах. Серед підростаючого покоління формується думка про танцювальне мистецтво як невід’ємну складову щоденного життя, важливий чинник у зміцненні фізичного та духовного здоров’я нації.

В багатьох зарубіжних країнах створено фонди та організації для розвитку естетичного виховання. Зокрема, цим питанням опікується “Королівське товариство виховання засобами мистецтва” у Великобританії, “Національна асоціація художнього виховання” у США, Міжнародне товариство виховання засо-

бами мистецтва при ЮНЕСКО. Головними завданнями таких організацій є підтримка дослідницької діяльності в галузі гуманітарних знань, проведення культуротворчих заходів, надання допомоги у реалізації програм з естетичного виховання та художньої творчості, підтримка функціонування дозвіллевих закладів у сільській місцевості.

6. *Науково-технічні параметри* дозвіллевої діяльності є наслідком науково-технічної революції і пов'язані здебільшого з гострими потребами людей у природничо-науковій інформації, у знаннях з технологій, технічної організації виробництва. Дозвіллева практика останніх десятиліть свідчить про значне зростання потреб у знаннях з екології, в гармонізації відносин людини і природи. Масовий характер такої мотивації засвідчує майже раптовий вибух екологічної свідомості населення планети, особливо його урбанізованої частини, яке усвідомлює реальну загрозу самознищення людства. Скоріш за все, зміцнення і поширення таких установок у ХХІ ст. стануть ще відчутнішими, а мережа дозвіллевих закладів екологічного спрямування переросте партійні межі, так званих, "зелених". Тому сьогодні спрямування та характер їх діяльності слід розглядати окремо.

Тобто, *екологічна концепція* розглядає дозвілля, по-перше, як природоохоронний засіб, завдяки якому зберігаються природні багатства та унікальні екологічні об'єкти, відбувається адаптація людини до існуючого природного середовища, зменшується руйнівний вплив людини на природу. По-друге, екологічна дозвіллева концепція передбачає перетворення природи відповідно до потреб людини, облаштування природних зон на місця для відпочинку та рекреації, для будівництва кемпінгів, екокурортів, санаторіїв, туристичних комплексів, павільйонів, спортивних та ігрових майданчиків.

7. *Спортивні параметри* подібні до попередніх (науково-технічних та естетичних) і свідчать про глибоке усвідомлення людиною своєї незахищеності у жорсткому світі. Дозвілля вивчається як засіб оздоровлення, зміцнення здоров'я, адаптації людини до змінюваних соціальних та природних умов, зменшення психологічної напруги особистості. Реалізації цих завдань

сприяє діяльність численних оздоровчих та курортних закладів, рекреаційних центрів, парків, спортивних закладів. У зарубіжному світі діють і вузькопрофільні рекреаційні заклади, і такі, для яких спорт, здоров'я є стрижневими, а всі інші види та форми занять – допоміжними. До того ж, в останні десятиліття зарубіжні країни підтримують тенденцію до ущільнення вільного часу шляхом інтенсифікації діяльності та економії часу, шляхом зосередження дозвіллевих занять на одному об'єкті, що має різноманітні дозвіллеві можливості.

Про поступову переорієнтацію зарубіжного суспільства на активний відпочинок свідчить і підтримка владою любительського спортивного руху, проведення спортивно-оздоровчих заходів та акцій, активне створення спортивних клубів і рекреаційних комплексів з ігровими майданчиками, басейнами, ковзанками, сучасним спортивним обладнанням для них. Провідними в зарубіжних рекреаційних концепціях дозвілля є активні форми відпочинку та розваг, що пояснюється утвердженням в житті кожної людини і суспільства в цілому “культу здоров'я”.

8. *Соціальні параметри* дозвілля виявляються у потребі людини пристосовуватись не тільки до природного світу, а власне, й до суспільства. Саме дозвілля багатьма практиками та керівниками визначається як основний фактор “соціального зв'язку” між різноманітними соціальними інститутами: сім'єю, роботою, навчальними закладами, мистецькими установами.

Дозвілля є *засобом соціальної інтеграції*, а його учасники здійснюють внесок не лише у власний розвиток, але й удосконалюють навколишнє середовище, допомагаючи іншим, вирішуючи нагальні проблеми громади [1, 5]. Водночас дозвілля спроможне зменшити або взагалі усунути соціальні конфлікти, спричинені повною втратою роботи, небажаним скороченням робочого часу, звуженням зв'язків із навколишнім світом та ін. “Якщо люди більше не вважають себе частиною організаційної структури, де вони працюють як консультанти або на умовах часткової зайнятості, як вони можуть стати частиною спільноти, чи то в місцевому масштабі, в національному чи міжнарод-

ному плані? Здається, єдиними можливими соціальними зв'язками для більшості будуть ті, що здійснюватимуться в їх діяльності у позаробочий час. Лишаючись приватною, суто сімейна діяльність рідко призводить до таких зв'язків. Однак люди, які колись знайшли організаційні зв'язки на роботі, можуть звертатися до серйозного дозвілля, у якому найпривабливішою ознакою для більшості любителів (amateurs, hobbyist) та волонтерів є відчуття причетності до гучного, захоплюючого, всепоглинаючого соціального світу..." [9, С. 68-69].

На думку Лючетті М., найвищим завданням дозвілля є стимулювання активної, творчої участі людини в суспільному житті, розвиток її соціальної активності [4].

9. *Економічні параметри* дозвілля передбачають поєднання інтересів дозвіллевої та економічної сфер. Дозвілля у дослідженнях кінця ХХ ст. розглядається як один з основних елементів довгострокової економічної стратегії. З'явилися нові форми кооперації між дозвіллевою сферою та економікою. Це виявляється у відкритті в дозвіллевих закладах прибуткових творчих майстерень, у наданні комерційних послуг, виконанні дозвіллевих заходів на замовлення, у створенні великої кількості робочих місць шляхом відкриття дозвіллевих центрів з їх розгалуженою інфраструктурою.

Аналіз співвідношення економічної та культурної політики в сучасному зарубіжному суспільстві свідчить про взаємозалежність економічних та дозвіллевих складових життя суспільства. Австралійський дослідник Тросбі Д. зазначає: "Можна відзначити, що у всьому світі, і особливо в розвинених країнах, зростає визнання важливої ролі культурних чинників в економічному розвитку. Дослідження, що проводилися в різних країнах, довели очевидність зв'язків між культурними індикаторами та розвитком... Національний інтерес не буде задоволено, якщо ігнорується розуміння того, що потяг суспільства до культури відрізняється від його економічної мети" [7, С. 55-56].

Дозвіллева сфера концентрує в собі величезний ринковий потенціал, а індустрія дозвілля є повноцінним та перспективним сектором економіки. Індустрія дозвілля сприяє відновлен-

ню та розвитку фізичних, інтелектуальних, психологічних і духовних сил особистості. Однак, завдяки суто економічному підходу, розвиваються комерційні види дозвіллевої діяльності та дозвіллевій послуги, що передбачають швидке отримання прибутку.

Отже, в зарубіжних країнах дозвілля розглядається як суттєва складова національного прибутку країни і є критерієм економічного та соціального розвитку держави, а рівень дозвіллевого обслуговування визначає якість життя людини. Культурний та дозвіллевий розвиток асоціюється не лише з економічним розвитком, культурний розвиток є необхідною умовою, без якої суспільство не може пристосуватись до технічних досягнень. Розвиток економіки в цілому впливає на культурну сферу, а культурна діяльність, у свою чергу, стимулює економічне зростання: “Культурний розвиток, означаючи розвиток людини, є одночасно і засобом, і метою економічного розвитку” [2, С.185].

Зарубіжні спеціалісти вважають, що особливо актуальними є питання реального та потенціального співвідношення між зайнятістю у дозвіллевій сфері та іншими сферами трудової діяльності людини. Наприклад, кількість осіб, які забезпечують функціонування культури, мистецтва, спорту та індустрії дозвілля в Канаді, складає другу за своєю чисельністю групу в країні. Відсутність статистичних даних з проблеми зайнятості у сфері дозвілля в різних зарубіжних країнах загалом унеможливають проведення міжнародних порівняльних досліджень, хоча можна виявити загальні ознаки, притаманні дозвіллевій сфері країн Європи: скорочення кількості творчих працівників, відносно високий рівень освіти (порівняно з іншими сферами трудової діяльності людини), наявність додаткових заробітків, гнучкість робочих графіків, неповний робочий день. Важливою є проблема зайнятості молоді. Особливе значення має працевлаштування безробітних, серед яких більшість становлять молоді люди, в тому числі й з вищою освітою. При цьому слід пам’ятати про самоцінність культури в цілому та дозвілля зокрема, що вказує на важливість його якісних, а не кількісних характеристик.

Вивчення змістового наповнення дозвілля відкриває великі можливості для оновлення, збагачення та актуалізації дозвіллевої діяльності відповідно до реальних запитів різних соціально-демографічних груп. Таке розуміння соціальної значимості дозвілля створює нові можливості виховної, пізнавальної, розвиваючої діяльності її суб'єктів.

Розглянуті параметри дозвіллевої діяльності не вичерпують її змісту, зважаючи на динаміку самого життя. Провідну роль у виникненні та розвитку видів дозвіллевої діяльності відіграє людина, її внутрішні (а не зовнішні) бажання, інтереси та покликання. На відміну від інших сфер людської життєдіяльності, дозвіллева сфера надає людині можливість вільного вибору занять та дозвіллевого спілкування. Соціокультурний потенціал дозвілля найповніше виявляється в розвитку активності людини, її творчості, задоволенні багатоманітних культурних потреб.

Висновки

Вибір певного виду дозвіллевої діяльності визначається його індивідуальною та соціальною цінністю, а змістове наповнення дозвіллевих занять відбиває мету та завдання людини, які вона ставить перед собою.

Аналіз дозвілля як соціально-культурного явища в контексті людської життєдіяльності дозволяє виокремити в його структурі такі основні змістові параметри: сімейний, освітній, політичний, моральний, естетичний, науково-технічний, спортивний, соціальний, економічний.

Дослідження змістового наповнення дозвілля відкриває значні можливості для оновлення, збагачення та актуалізації дозвіллевої діяльності відповідно до реальних запитів різних соціально-демографічних груп. Таке розуміння соціальної ролі дозвілля створює нові можливості для виховної, пізнавальної, розвиваючої діяльності її суб'єктів.

Проаналізовані змістові параметри дозвіллевої діяльності не можуть бути остаточними, враховуючи динаміку самого життя. Провідну роль у виникненні та розвитку певних видів дозвіллевої діяльності відіграватиме людина, її внутрішні бажання, інтереси та покликання, а також суспільні вимоги, що висуваються перед дозвіллевою сферою.

Запитання для перевірки

1. Які складові формують змістову структуру життя?
2. В чому полягає взаємозв'язок між політикою та дозвіллям?
3. В чому виявляється вплив дозвілля на економіку країни?
4. В чому полягає сутність освітньої складової дозвілля?
5. Дозвілля має потужний естетичний потенціал. В яких формах дозвілля він розкривається найповніше?
6. Чи має перспективи соціальне дозвілля? Чому?

Література

1. Finnegan R. *The Hidden Musicians: Music-Making in an English Town*. Cambridge University Press, 1989.
2. Girard A. *Cultural Development: Experiences and Policies*. P., UNESCO, 1983.
3. *Lettre d'information*". France. – 2000. - № 65.
4. Luchetty M. *Leisure in Life // American Studies*. - 1987. – Vol. 27. - № 11.
5. Parker St. *Group Life: Individual Interests and Social Purposes // World Leisure Congress*. Lisbon, Portugal: Instituto de Ciencias Sociales, Universidade de Lisbon, 1994.
6. Wilson J. *Politics and Leisure*. Boston, 1988.
7. Востряков Л.Е., Чирикова А.Е. Культурная политика и культурные практики в оценках российских и европейских ад-

министраторов и менеджеров культуры (по результатам исследований 1996-1997 годов) // Материальная база сферы культуры. - 1999. - Вып. 3.

8. Лещенко М. Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання. - К., 1995.

9. Стеббинс Р.А. Свободное время: к оптимальному стилю досуга: (Взгляд из Канады) // Социс. - М., 2000. - № 7.

1.3. Функції та принципи дозвілля

На кожному з етапів історичного розвитку дозвілля виконувало різні функції, відповідаючи соціальному замовленню суспільства, потребам, бажанням та інтересам окремої особистості. В науковій літературі з питань дозвілля, проблема його функцій набула належне філософське, педагогічне, культурологічне розкриття. В наукових школах зарубіжжя – американській, французькій, німецькій, англійській – такі поняття, як “функції” та “принципи” розрізняються за кількістю, назвами, змістом. Особливо це показово при визначенні функцій дозвілля.

У перекладі з латинської мови слово “функція” означає роль, сферу діяльності, коло обов’язків, призначення. Поняття функції використовується в багатьох сферах життєдіяльності людини і має різне змістове навантаження. Так, в біології функція означає діяльність та розвиток організму; в соціальних відносинах – вияв ознак певного об’єкта; в соціальних інститутах – окремий напрям діяльності, що реалізує їх суспільне призначення. Вважається доречним поділ функцій дозвілля на основні або постійні, генетично притаманні дозвіллю та тимчасові, ті, що виникають лише на певних етапах дозвіллевої діяльності.

При формулюванні функцій дозвілля необхідно враховувати істотні та специфічні риси дозвілля, потреби суспільного розвитку та практикоорієнтований характер дозвілля.

Питання, пов’язані із завданнями та функціями дозвілля розглядаються у працях Дюмазедьє Ж., Іона Дж., Сю Р., Ферейри Р. та інших. Так, Дюмазедьє Ж. (Франція) визначає три функції дозвілля – відпочинок, розваги, розвиток особистості; Проновост Ж. (Канада) - культурні, рекреативні й освітні функції дозвіллевої діяльності; Сю Р. (Франція) пріоритетними вважає соціальну (з підвидами – символічна, соціалізація, терапевтична), економічну й психологічну (з підвидами – розваги або гри, розвитку особистості, відпочинку) функції дозвілля. Сю Р., проаналізувавши види й функції дозвіллевої діяльності, виділяє серед них і такі:

- фізичну дозвіллеву діяльність, спрямовану на зняття фізичної та розумової напруги, спортивні й рекреаційні заняття;
- практичну дозвіллеву діяльність, спрямовану на вільний вибір різних видів зайнятості і поширену серед усіх верств населення незалежно від віку та соціальної приналежності;
- культурну діяльність, метою якої є інтелектуальний розвиток особистості, залучення людини до естетичних цінностей суспільства (вчений підкреслює, що саме у сфері культурного дозвілля чітко простежуються розбіжності між окремими соціальними групами населення);
- соціальну дозвіллеву діяльність, ключовим змістом якої є міжособистісне спілкування та встановлення психо-емоційної рівноваги.

Організацію дозвіллевої діяльності в Західній Європі та США, її функції, досліджує російський вчений Кротова Ю. Аналізуючи педагогіку дозвілля в англоамериканських країнах, науковець пріоритетними визначає такі її функції: рекреаційну, розважальну, фізичного та духовного розвитку особистості. Водночас, Кротова Ю. вказує на важливість таких функцій, як психологічна, пізнавальна, естетична, комунікативна та компенсаторно-творча. Всі вони відповідають орієнтації англо-американських відвідувачів на *активний* відпочинок.

Варто підкреслити, що останнім часом в зарубіжних країнах спостерігається тенденція до зближення культурної, соціальної, освітньої сфер суспільного життя, що відповідно позначається й на дозвіллевій сфері. Дозвіллеві заклади не обмежуються у своїй роботі організацією відпочинку та розваг, хоча рекреаційна функція й залишається провідною. Проаналізувавши стан дозвілля в зарубіжних країнах, можна стверджувати, що головними соціальними функціями дозвілля є рекреаційна, комунікативна, соціальна, творча, ціннісно-орієнтаційна, пізнавальна та виховна [додаток 1.2].

Рекреаційна функція спрямована на зняття виробничої перенапруги, психологічної перенапруги, відтворення фізичних, інтелектуальних, емоційних сил людини; на зміцнення здоров'я шляхом здійснення дозвіллевим об'єднанням ігрових,

оздоровчих, розважальних, спортивних, туристично-екскурсійних програм, проведення вечорів відпочинку, видовищних заходів, театралізованих вистав, масових свят. Рекреаційна функція є однією з провідних для сучасних дозвіллевих закладів, її мета - сприяти відпочинку, неформальному спілкуванню. Рекреаційний потенціал дозвіллевих закладів реалізується завдяки змінюваності видів дозвіллевої діяльності, спілкуванню з іншими, змаганням, мистецтву, фізичним навантаженням, інтелектуальним програмам. Рекреаційна функція яскраво виявляється у таких формах роботи, як концерти, художні видовища, спортивні змагання, художня творчість, аматорські об'єднання, свята, туристичні заходи. На відміну від вітчизняних вчених, які розглядають рекреаційну функцію дозвілля як другорядну, в зарубіжних країнах рекреації надається особливого значення. Вважається, що в рекреаційних дозвіллевих заходах відбивається сутність та особливості вільного часу. Разом з тим слід підкреслити, що досить часто, особливо в американській моделі дозвілля, рекреаційний компонент переважає, витісняючи дозвіллеві заняття, спрямовані на культурний та творчий розвиток людини.

Комунікативна функція дозволяє розширити можливості для спілкування, подолання самотності, знаходження нових друзів. Вона яскраво виявляється в таких формах дозвілля, як диспути, дискусії, вечори відпочинку, конференції, конкурсні та розважальні програми, просвітницькі акції тощо. При цьому, сила дозвіллевого об'єднання полягає не в безпосередньому впливі на людину, повідомленні їй певної інформації (телебачення, до речі, таких можливостей має значно більше), а в тому, що на дозвіллі людина має можливість різноманітно діяти сама. *Інформаційне спілкування* передбачає обмін думками, задоволення естетичних та пізнавальних потреб; в емоційному спілкуванні на першому плані — задоволення потреб у співчутті, співпереживанні, взаєморозумінні, дружній підтримці. Емоційне спілкування протікає в нерегламентованих формах і не потребує додаткових зусиль та витрат.

Соціальна функція дозвілля сприяє тому, щоб кожна особистість мала власну гідність, могла знайти зміст свого існування, сприяє інтеграції людини в суспільство, задовольняє мож-

лівість самоідентифікації, дозволяє відчутти свою приналежність до певної спільноти. Вона поєднує в собі, на нашу думку, функції адаптації, соціалізації, психологічної профілактики і пов'язана з соціально-культурними, рекреаційними, дозвілле-вими проектами для інвалідів, осіб похилого віку, представників етноменшин, “важких” підлітків. Ця функція набуває особливого значення на сучасному етапі, коли людина соціально розчарована, емоційно загублена, духовно принижена, не вірить у майбутнє, цинічна по відношенню до минулого; прагматична у своєму підході до сьогодення; втрачає повагу до великих моральних цінностей та норм.

Творча функція спрямована на створення умов для вияву й розвитку творчого потенціалу особистості за межами професійно-трудової та сімейно-побутової діяльності шляхом участі особистості у виставках, творчих вечорах, в різноманітних гуртках, хобі-групах, у роботі майстерень, літературних, музичних, народознавчих віталень, художніх салонів. Творча функція дозволяє забезпечує не просто відпочинок та розваги людини, а й самоудосконалення у вільний час. Маючи різноманітні інтереси, людина прагне визнання своїх здібностей та вмінь на дозвіллі. Це особливо важливо, коли людина засобами дозвілля намагається компенсувати невдоволення або невизнання в інших сферах діяльності. Творча функція яскраво виявляється в таких формах дозвілля, як виставки, ділові ігри, конкурси, фестивалі, бесіди, самодіяльні концерти, туристичні походи, технічні гуртки, прикладна творчість.

Творча діяльність членів дозвіллевого закладу, на наш погляд, є найбільш адекватною для характеристики стійкого інтересу особистості до творчості. Це дозволяє дійти висновку про суспільну цінність та значущість результатів діяльності дозвіллевих спільнот творчого спрямування. Ряд соціологічних досліджень доводять, що підлітки та молодь віддають перевагу художньо-мистецькій самодіяльності, колекціонуванню; представники середніх і старших вікових груп населення — конструюванню, моделюванню, фотоаматорству, автолюбителюству, гончарству, науково-технічній творчості.

У процесі самодіяльної творчості людина формується як митець, майстер, удосконалюючи не лише саму себе, а й середовище.

У своїй *пізнавальній* функції дозвілля постає складовим компонентом неперервної освіти, підкреслюючи важливість самовдосконалення й самоосвіти, духовного збагачення особистості. Пізнавальна функція дозволяє задовольнити потреби в додатковій інформації, в поширенні та набутті нових знань. На відміну від навчальних закладів, дозвіллева діяльність не обмежується певним регламентом та правилами, її реалізація залежить від бажання, ініціативи та самодіяльності членів дозвіллевого закладу з урахуванням їх індивідуальних інтересів та запитів. Пізнавальна функція яскраво виявляється в роботі клубів для людей “золотого” віку, гуртків, довідково-консультаційних служб, інформаційних кабінетів.

Активна пізнавальна діяльність є важливою й необхідною передумовою соціально-культурного формування особистості. Однак процес розвитку особистості буде інтенсивнішим, якщо пізнавальна функція дозвілля поєднуватиметься з ціннісно-орієнтаційною. У цьому випадку сприйняття нових подій, фактів, процесів, органічно пов’язується з оцінкою тієї інформації, яку отримала людина.

Ціннісно-орієнтаційна функція полягає у формуванні системи ціннісних уявлень та орієнтацій особистості, мотивів, ідеалів, переконань, життєвої позиції і виявляється у ставленні індивіда до навколишнього середовища, до інших людей, до самого себе. Сприймаючи певні події, факти, предмети, наукові концепції, поведінку інших людей, навколишній світ, людина завжди оцінює та формує певне ставлення до них. Оцінювання, сприйняття та розуміння людиною будь-чого відбиває її ставлення до певного явища і впливає на активність особистості. Ціннісно-орієнтаційна функція дозвілля передбачає використання досвіду народного, сімейного, релігійного, шкільного виховання. Формування ціннісних орієнтацій на дозвіллі має здійснюватись за активної участі самої людини, яка обирає й виробляє орієнтири серед багатьох естетичних, моральних, по-

літичних чи інших життєвих цінностей. Особливо це стосується ціннісного плюралізму, притаманного західному суспільству. Адже ціннісний плюралізм приносить користь лише тій людині, яка здатна критично мислити, об'єктивно сприймати інформацію, самостійно формувати індивідуальну систему ціннісних орієнтацій та усвідомлювати їх. Оцінювання людиною певних предметів та явищ, життєвих ситуацій та дій інших людей залежить від зорієнтованості суб'єкта в соціальному середовищі, від знань, досвіду, особистісної культури. Ціннісно-орієнтаційна функція завжди спрямована на формування у людини певних світоглядних, моральних, естетичних, політичних, соціальних суджень та поглядів. Ефективність цього формування зростає, якщо воно здійснюється цілеспрямовано й систематично. Тому ця функція тісно пов'язана з функцією виховання.

Виховна функція дозвілля має специфічні особливості, які полягають у добровільному включенні людини в дозвілєву діяльність і виявляється в цілеспрямованому розвитку особистісних потенціалів (пізнавального, ціннісно-орієнтаційного, творчого, комунікативного). Дозвілєвий заклад часто постає в ролі додаткової школи як паралельне з навчальною установою джерело знань, набуття певних навичок і розширення культурно-дозвілєвих інтересів. Підкреслюючи виховну функцію дозвілля, наголосимо на тому, що будь-який дозвілєвий заклад має істотні відмінності від інших педагогічних організацій (загальноосвітніх, спортивних, музичних навчальних закладів). Його специфіка полягає в тому, що, на відміну від інших педагогічних систем, у дозвілєвій установі (особливо це стосується клубів та гуртків) педагогічний процес постає як предметна діяльність, але результати цієї діяльності є лише засобом вирішення конкретних завдань, а не самоціллю.

Педагогічні завдання реалізуються з урахуванням інших функцій (розважальної, відпочинку тощо) і не підкреслюються без зайвої потреби. Адже члени будь-якого дозвілєвого об'єднання відвідують його не для того, щоб їх виховували, а для задоволення своїх творчих інтересів, потреб у культурному спілкуванні, цікавому відпочинку. Тому завдання, програми,

регламент роботи кожна дозвіллева організація виробляє самостійно, залежно від специфіки своєї діяльності, складу учасників, їх кількості. Вона реалізує виховну функцію з урахуванням соціально-психологічних особливостей своїх членів, їх запитів та інтересів. Тому й процес виховання особистості має латентний характер і органічно накладається на процес самовиховання. У протилежному випадку адміністративне нав'язування дозвіллевих заходів, заорганізованість, перебільшена регламентація, призводять до відчуження людини від інституційованих дозвіллевих об'єднань. Саме в цьому, на нашу думку, прихована одна з найголовніших причин, безумовно, відчутного зниження престижу українського дозвіллевого закладу в очах широкої громадськості, особливо молоді.

Визначення основних функцій дозвілля дозволяє правильно окреслити головні напрями дозвіллевої діяльності, конкретизувати його завдання, піднести його соціальну значимість. Сукупність функцій відбиває основний зміст дозвілля, сутність видів дозвіллевої діяльності.

Необхідно зазначити, що рівень розробки даного питання не дозволяє наполягати на запропонованому переліку функцій дозвілля як такому, що не вимагає змін та доповнень. Функціональна спрямованість дозвілля залежить від потреб суспільства, загальних та специфічних ознак дозвілля, потреб окремої особистості, які стимулюють активність індивіда у соціальному житті. Функції дозвілля визначають його рівні:

◆ *пасивний відпочинок* як найпростіший рівень дозвілля, що не має перспективних цілей, дозволяє звільнитися від виробничої перевтоми, побути у спокої, психологічно розслабитися; пасивне дозвілля є складовою життя людини;

◆ *розважальне дозвілля* включає прогулянки, спортивні та видовищні шоу, відвідування театрів, ігри, рекреаційні заходи і сприяє емоційній та фізичній розрядці; розважальне дозвілля вимагає від людини певної підготовки, вольових зусиль, застосування фізичних та психічних сил;

◆ *пізнавальне дозвілля* передбачає активну участь людини у дозвіллевій діяльності, спілкування в хобі-групах, з однодум-

цями, формує світогляд людини, розвиває її духовний світ, соціальні зв'язки та творчі уподобання;

◆ *творче дозвілля* характеризується духовною насиченістю, соціальною активністю, сприяє культурному збагаченню, створенню нових духовних цінностей [додаток 1.3].

Результативність та ефективність дозвіллевої роботи визначається рівнем розвитку та функціонування дозвіллевих інститутів, обґрунтованістю вибору змісту й технологій роботи з населенням, врахуванням потреб, інтересів, мотивів дозвіллевої поведінки людини. Найповніше відображають характер та сутність соціального зв'язку на дозвіллі закономірності дозвіллевої діяльності.

Визначення та аналіз закономірностей дозвіллевої діяльності як істотних, логічних форм знання, зумовлюють результативність дозвіллевої роботи в цілому. Ускладнює цей процес міждисциплінарний характер дозвілля, необхідність статистичної обробки значної кількості емпіричної та практичної інформації.

Закономірності дозвілля полягають в тому, що:

- дозвіллева діяльність здійснюється у вільний для людини час, надає свободу вибору дозвіллевих занять та участі в них, зміст дозвіллевої діяльності нерегламентований і не запрограмований;

- багатоманітність видів дозвіллевої діяльності, синтетичність та великий діапазон, дозволяють інтегрувати різні види дозвіллевої діяльності, створюють підвищені (порівняно з іншими складовими соціально-культурної діяльності) можливості для вияву й розвитку творчого потенціалу людини, залучення до кращих досягнень світової культури;

- міжособистісне культурне спілкування на дозвіллі посилює привабливість дозвіллевої діяльності для людини і відкриває можливості для розвитку культури особистості;

- самодіяльна й ініціативна основа дозвіллевої діяльності передбачає активну участь особистості в дозвіллевих заходах; якщо зміст дозвіллевої діяльності неадекватний інтересам та потребам особистості, можливості дозвілля лишаються нереалізованими і не впливають на творче розкриття особистості;

- дозвілля створює умови для духовного розвитку особистості, обміну, засвоєння та створення нових духовних цінностей;

- дозвілля є засобом соціалізації особистості; завдяки участі в дозвіллевій діяльності особистість засвоює досвід суспільства, його цінності, накопичує соціальні знання та норми поведінки.

На сучасному етапі розвитку дозвіллевої сфери зарубіжжя формується нова система принципів дозвіллевої діяльності, зумовлена економічними, соціальними, культурними, політичними процесами в суспільстві. На відміну від закономірностей, принципи дозвіллевої діяльності відбивають ті вимоги, що висувуються суспільством перед дозвіллевою сферою для успішного виконання суспільного призначення дозвілля.

Принципи становлять теоретичні, соціальні, культурні, політичні, організаційні засади, на яких ґрунтується дозвіллева діяльність [додаток 1.2]. Зарубіжні вчені визначають такі загальні принципи дозвіллевої діяльності:

- *системність* як цілеспрямована, системна організація дозвіллевої діяльності з метою раціонального використання вільного часу, розвитку соціальної активності та індивідуальної ініціативи людини, відволікання її від асоціальної поведінки;

- *добровільність* як певна незалежність дозвілля, відсутність регламентації з боку держави та інших структур, вільний вибір людиною дозвіллевих занять;

- *диференціація* як врахування особливостей різних верств населення, умов праці, професійних інтересів, вікової специфіки, статевих ознак, рівня духовного розвитку особистості;

- *доступність та якість дозвіллевих послуг* як задоволення потреб і запитів клієнтів дозвіллевого закладу, систематичне вивчення їхніх бажань, прогнозування розвитку дозвіллевої сфери;

- *відповідність дозвіллевих послуг місцевим умовам* - соціально-демографічним, економічним, культурно-освітнім, політичним, практичній діяльності людини.

Однак провідним у дозвіллевій діяльності вважається *принцип інтересу*, що означає врахування інтересів особистості,

сприяє не лише їх задоволенню, а й пробудженню нових потреб і запитів, формує нові духовні цінності. Принцип інтересу передбачає відповідність дозвіллевого заняття нахилам та уподобанням особистості.

Принципи та функції дозвіллевої діяльності постійно змінюються, що пояснюється змінами та розвитком суспільного життя. Особливо це стосується положень та завдань, пов'язаних з ідеологією та культурною політикою конкретної держави.

Висновки

Важливу роль в усвідомленні соціальної сутності дозвілля відіграє визначення функцій дозвіллевої сфери. Функції дозвілля відтворюють потреби суспільства, закономірності суспільного розвитку, природу дозвілля, мають на меті максимально залучити особистість до дозвіллевої сфери, сприяти розвитку її самостійності, ініціативи та активності.

В зарубіжних країнах спостерігається тенденція до зближення культурної, соціальної, освітньої сфер суспільного життя, що відповідно позначається на дозвіллевій сфері. Хоча рекреаційна функція лишається провідною, дозвіллеві заклади не обмежуються у своїй роботі організацією відпочинку та розваг.

Головними соціальними функціями дозвілля є: комунікативна, рекреаційна, творча, соціальна, ціннісно-орієнтаційна, пізнавальна та виховна. Функції дозвілля визначають його рівні: пасивне, розважальне, пізнавальне, творче дозвілля.

Загальними принципами дозвіллевої діяльності є: системність, добровільність, диференціація, доступність та якість дозвіллевих послуг, їх відповідність місцевим умовам, принцип інтересу.

Визначення основних дозвіллевих функцій дозволяє правильно окреслити головні напрями дозвіллевої діяльності, конкретизувати її завдання, тим самим посилюючи її соціальну значимість. Принципи та функції дозвілля не є стабільними, вони

змінюються відповідно до культурно-історичних умов і залежать від соціальних, ідеологічних, політичних та економічних чинників конкретної держави.

Запитання для перевірки

1. Які основні функції дозвілля?
2. В чому полягає специфіка виховної функції дозвілля?
3. Які рівні має дозвілля?
4. Що таке закономірності дозвілля і в чому їх сутність?
5. За якими принципами здійснюється дозвіллева діяльність?
6. В чому полягає принцип інтересу?

Література:

1. Clarke J. Social perspectives on Leisure. - New York, 1974.
2. Freizeit und Kulturarbeit: Forschungen und Konzeptionen / Bearb.: Wolfgang Bagger et al. - Berlin, 1986.
3. Pronovost G. Temps, culture et societe. - Quebec, 1983.
4. Доронкина Е.Г. Теория и практика организации рекреационной деятельности в США: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. - М., 1990.
5. Дюмазедье Ж. Досуг как сфера духовной деятельности. - М.: Книга, 1987.
6. Кирсанов В.В. Социально-педагогические проблемы организации досуга за рубежом. - Харьков: ХГИК, 1998.
7. Кротова Ю.Н. Становление и развитие педагогики досуга в США и Великобритании: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.05. - СПб., 1994.
8. Мамбеков Е.Б. Организация досуга во Франции: анимационная модель. - Дис... канд. пед. наук: 13.00.05. - СПб., 1992.

1.4. Педагогічні засади дозвілля

В зарубіжних країнах все більшої актуальності набувають питання педагогічного потенціалу дозвілля, пошук нових підходів до вирішення дозвіллевих проблем і підвищення ефективності виховної роботи, для забезпечення неперервності педагогічного впливу на людину у сфері дозвілля.

Актуальність вивчення педагогіки дозвілля зарубіжні вчені пояснюють кризою культури та моральності, соціальною неадаптованістю, відчуженням та інфантилізмом значної частки населення; суперечностями та деформаціями в духовному житті; невідповідністю об'єктивно сформованого педагогічного потенціалу дозвілля та мірою його реалізації; невиправданою перевагою розважальних форм дозвілля над просвітніми, що унеможливує вирішення виховних та соціально-культурних завдань. Зарубіжні вчені (Арен П., Мінне Ф., Ріпер А., інші) вважають, що ефективно усунення зазначених недоліків можливе за умови розвитку педагогіки дозвілля, метою якої є виховання у людини вміння раціонально використовувати свій вільний час та ефективно проводити своє дозвілля.

Перші дослідження з педагогіки дозвілля у зарубіжних країнах здійснюються ще у 50-х роках ХХ ст. Зокрема, педагогічний потенціал дозвілля розглядається на IV Міжнародному соціологічному конгресі (Мілан, 1959). Його учасники відзначають, що педагогіка дозвілля не протиставляє себе іншим напрямкам педагогічної науки, навпаки, вона полягає в тому, щоб заповнити "білі плями" та усунути ті перешкоди, що заважають соціокультурному розвитку особистості, щоб відкрити соціальній педагогіці ширший простір для найповнішої реалізації її функцій, ефективного використання засобів, методів та форм організації дозвілля людини. Основна увага в педагогіці дозвілля відводиться соціальному розвитку особистості, впливу соціального середовища на людину, визначальності вільного часу людини, соціальній детермінації становлення та формування особистості.

Педагогіка дозвілля розкриває закономірності складного та багатогранного дозвіллевого процесу, в якому індивіду відводиться активна роль; вона визначається вченими як одна з наук про людину, про виховання та розвиток особистості у вільний час.

Тут необхідно зазначити, що майже половина спеціалістів дозвіллевої сфери в Німеччині мають диплом соціального педагога, у Франції та Італії переважають аніматори або вихователі. В Англії термін “освіта” (educators) асоціюється із шкільною системою та формальними знаннями, натомість педагогіка сприймається як широке та радикальне явище і означає самоспрямований процес навчання. Окремі вчені, вважаючи, що педагогіка стосується лише виховання дітей (país – у перекладі з грецької означає дитина), запропонували альтернативний термін “андрагогіка”, що означає навчання протягом усього життя. Зазначимо, що цей термін також має певні недоліки й асоціюється, передусім, з чоловіком (andros – у перекладі з грецької - чоловік). В Голандії дозвіллеві заходи освітнього та розвивального напрямку почали називати “агогікою”, однак цей термін також не набув широкого застосування. Тому зарубіжні вчені схильні за доцільне використовувати термін “педагогіка” в його універсальному значенні.

Дозвілля в сучасному світі розглядається як сфера пошуку сенсу життя, середовище особистісного самоствердження та саморозвитку; як категорія, що визначає задоволення людини життям і спрямована на задоволення творчих потреб особистості, її соціальних устремлінь, культурних запитів. Тому від ефективності вирішення дозвіллевих проблем залежить не лише оптимізація педагогіки дозвілля, а й результативність соціально-педагогічної політики держави в цілому.

Незважаючи на те, що вільний час та дозвілля давно стали об’єктом наукових досліджень філософів, соціологів, економістів, психологів, педагогіка дозвілля як процес педагогічної організації дозвіллевої діяльності є принципово новим науковим напрямом. Наукові дослідження сучасних авторів підкреслюють значимість вільного часу в духовному та фізичному фор-

муванні й розвитку особистості, в розкритті дозвілля як свободи людського духу. На дозвіллі здійснюється задоволення людських потреб, продиктованих бажанням людини, її інтересами, а не обставинами та соціальними обов'язками. Тому дозвіллева діяльність людини може мати соціально корисний, нейтральний або асоціальний характер. *Дієвість та різноманітність такої дієвості* – це ті основні складові, що відрізняють дозвіллеві види занять від будь-яких інших. Тобто, дозвілля – це передусім діяльність людини у вільний для неї час. Якісність цієї діяльності залежить від культури та морального розвитку самої особистості і є головним чинником її становлення, формування та розвитку. Невміле або неорганізоване використання людиною свого дозвілля призводить до різноманітних проблем: асоціальної поведінки, відсутності вільного часу, перешкоджає процесу самореалізації та саморозвитку особистості.

Як зазначалося у попередньому розділі, дозвіллева діяльність реалізується на різних взаємопов'язаних та взаємозалежних рівнях: *пасивного споживання, розважання, пізнання, творчості.*

Так, свої естетичні потреби відвідувач дозвіллевого закладу може задовольняти на найвищому рівні – створювати щось нове, оригінальне; на дещо нижчому – репродукувати створене іншими; на ще нижчому – сприймати естетичні цінності в режимі активного оцінювання; на найнижчому – пасивно споживати. До речі, естетичне виховання особистості розглядається зарубіжними вченими як один з найдієвіших шляхів активізації дозвіллевої діяльності, як засіб зняття емоційної та психологічної напруги, як “терапія засобами мистецтва” (Брукс Д., Еккер Д., Келлер Г., Лаунфельд В.).

Активне або пасивне споживання культурних благ як перший рівень дозвіллевої діяльності притаманне таким видам дозвілля, як перегляд телепередач, читання, прогулянки, рибалка, полювання, колекціонування, мандри. Передумовою виникнення творчої дозвіллевої діяльності стають споживання та опанування людиною духовних цінностей, формування потреб творення. Якщо результати такої творчості стають надбанням для

інших людей і мають суспільно корисний та значимий характер, дозвіллева діяльність набуває вищого рівня - рівня соціальної активності особистості. Демонстрацією результатів такої дозвіллевої діяльності є покази спектаклів, виступи художніх колективів, конкурси аматорських об'єднань, проведення виставок.

Культурна діяльність на дозвіллі передбачає активну участь людини або ж пасивне споживання. *Полегшене споживання культурних цінностей* реалізується на дискотеках, вечірках, концертах, у розважальних програмах, при перегляді телепередач. Серйозне споживання передбачає, як правило, наявність у людини категоричних установок на майбутнє використання набутих умінь, знань та навичок. Особливо яскраво це виявляється у дозвіллевій діяльності музейно-краєзнавчого, літературного, образотворчого напрямку.

Тобто, педагогіка дозвілля спрямовує свою увагу на ту складову загальної педагогічної науки, що допомагає забезпечити безпосередню реалізацію педагогічних основ та положень у практичній життєдіяльності людини. Педагогічний процес у сфері дозвілля становить цілеспрямовану організацію дозвіллевої діяльності та її систематичне удосконалення з урахуванням характерних ознак та потреб особистості. Він значно ускладнюється через величезні соціальні та психологічні навантаження на людину, знижений рівень загальної культури в суспільстві, інформаційні стреси.

Аксіологічний потенціал дозвілля означає здатність дозвілля формувати ціннісні уявлення та орієнтації людини. Це може відбуватись як стихійно, так і цілеспрямовано, але при цьому обов'язковою є активізація зусиль самої людини, яка обирає й виробляє певні орієнтири серед багатьох естетичних, моральних, політичних чи інших життєвих цінностей. Разом з тим педагог дозвілля має допомогти їй навчитися свідомо робити свій життєвий вибір, самостійно вирішувати складні життєві ситуації, самовдосконалюватися та саморозвиватися.

Ефективність ціннісно-орієнтаційної діяльності залежить від того, наскільки визначилися в суспільстві його ціннісні критерії, вимоги до особистості. Так, оцінювання різноманітних

явищ та процесів людської життєдіяльності відбивається у громадській свідомості як виховні цінності. Вони не є сталими і змінюються відповідно до культурно-історичних, соціальних, політичних, економічних обставин. Водночас є цінності, сукупність яких становить духовні засади народу, його моральну основу. До них належать такі, як патріотизм, висока моральність, народність.

Не можна не згадати про *евристичні установки* дозвіллевої діяльності, що розвивають в людині евристичні риси. Однак нам видається важливим все-таки виокремити евристичну природу (вгадування, відкриття) дозвіллевої діяльності від власне творчої. Евристична діяльність має на меті відтворення вже існуючих зразків діяльності, натомість творча діяльність спрямована на створення абсолютно нового або удосконалення наявного продукту. Між здатністю людини вгадувати мелодію і створювати свою – принципова відмінність. Евристична діяльність набагато легше тренується, потребує менших умінь і навичок. Однак вона часто є потужним стимулом саме до творчої діяльності. Крім того, емпіричний матеріал переконує, що в дозвіллевих закладах зарубіжжя поширенішими є дозвіллеві форми евристичного змісту. Причини цього очевидні: їх легше (та й дешевше) організувати, вони більш публічні, масовіші. Та коли евристичні форми переважають над іншими, це створює ефект заздалегідь підготовленого ґрунту, на якому легше проросте складніша й цінніша культура.

Важливим є й *репродуктивний потенціал дозвілля*, що виявляється в репродуктивній практиці, тісно пов'язаній з творчою. Інколи їх навіть важко розрізнити, оскільки рівень виконавської майстерності пробуджує творчу мотивацію. Особливо це помітно в художній самодіяльності, в клубах любителів різних видів та жанрів мистецтва (хорового співу, музичного виконавства, хореографії і т.ін.). Тут напрошуються аналогії з вітчизняним аматорським мистецтвом, народною творчістю, що тільки підтверджує правомірність такого погляду. З педагогічної точки зору, зазірнути у творчу лабораторію митця є надзвичайно потужним стимулом до самостійної творчості. З іншого боку,

репродуктивна діяльність дозвіллевих колективів, окремих виконавців створює величезний масив культурної продукції, що й призводить до накопичення “критично позитивної маси”.

Інтелектуальна насиченість занять, заходів, акцій зумовлена інтелектуальним компонентом дозвіллевої діяльності. На сприйняття дозвілля як засобу інтелектуального розвитку значно вплинули ідеї когнітивного навчання та виховання (концепції Брундера Дж., Піаже Ж., погляди неокогнітивістів – Барелла Дж. та Бейера Б.). І хоча аналіз дозвіллевої практики зарубіжжя переконує, що інтелектуальна складова найхарактерніша для дозвіллевих утворень, слід звернути увагу на зменшення кількості дозвіллевих заходів інтелектуального спрямування. Зрозуміло, що диверсифікація виробництва призвела до зміни пропорцій між заняттями операційно простими та інтелектуальними. Як не парадоксально це виглядає, але зазначені зміни скоріше є результатом мотивацій та устремлінь тих, хто зайнятий у високотехнологічних та науковомістких виробництвах. Люди серед різноманітних форм дозвіллевої діяльності обирають розважальні, спортивні або пасивні форми. Спостерігається певна закономірність у виборі дозвіллевої діяльності за контрастом до основної. Хоча це породжується й іншими причинами. Одним із негативних наслідків технічного прогресу є гіподинамія, бо людина все більше покладається на комп’ютерну техніку, механічні та автоматичні пристрої; зміщуються інтереси у бік масової та розважальної культури, що призводить до загального зниження духовності, низького рівня дозвіллевих запитів та інтересів; недоступність соціально-культурної інфраструктури – до асоціальної дозвіллевої поведінки.

Спрямованість вибору активності також характеризує дозвілльову діяльність людини. Взаємовідносини сторін у дозвіллевих акціях можуть мати найрізноманітніший характер: в одному випадку відвідувачам відводиться пасивна роль споживача культурного продукту, в другому – від нього вимагається певне напруження (фізичне, інтелектуальне, емоційне), в третьому – “ведучі” і ті, кого “ведуть”, обмінюються ролями. Регулярна дозвіллева практика, удосконалення дозвіллевої класифікації з ча-

сом призводять до суб'єктивації об'єкта, що і є найсуттєвішим показником дозвіллевої діяльності.

Показовішими, з даного погляду, постають аматорські, художні колективи, клубний актив, що вже реально є суб'єктами дозвіллевої діяльності. Вони переходять від розпредмечування соціокультурних цінностей до їх створення, до вищої форми реалізації сутнісно-людських сил.

Відповідно увиразнюється три основні напрями такої дозвіллевої діяльності.

1. Хтось – мені, що схематично відтворює спрямованість зусиль активу дозвіллевого об'єднання (лектора, організатора, артиста тощо) на доведення продукту до його споживача.

2. Я – собі – це показник, що відображає наявність мотивації до “саморозвиваючої” діяльності в структурі потреб людини.

3. Я – іншим і разом з іншими - у багатьох дозвіллевих акціях активність учасників не є односпрямованою, як правило, це рівнодіюча двох-трьох складових.

Дозвіллеві утворення розрізняють за їх чисельністю, стабільністю, формалізованістю, інтенсивністю взаємодії учасників.

За чисельністю визначають малі, середні та великі дозвіллеві утворення. Відмінність між ними досить умовна: часто малі утворення є стабільнішими, елітарними, напівзакритими, статуїтованими; до середніх відносять, наприклад, клуби молодих лідерів, молодіжні чи екологічні клуби; великими вважають клуби мікрорайонів, політичні та інші.

За стабільністю розрізняють стабільні, напівстабільні та нестабільні дозвіллеві об'єднання. Склад останніх майже в кожній акції змінюється, тому постійність складу таких мікроспільнот є досить умовною, їх утримує, як правило, лише акція, а не тривала практика; ситуативний інтерес, а не статут чи спільна стратегічна мета. До таких дозвіллевих об'єднань можна віднести клуби екзотичного спрямування, більшість яких має коротку історію, незначну кількість учасників, що призводить до повного занепаду дозвіллевого об'єднання або перетворює його на традиційний. Зрозуміло, що альтернативні заходи у сфері дозвілля не витримують конкуренції з професійно організованою ін-

дустрією дозвілля в тому випадку, коли “екзотичним” клубам не вдається настільки зацікавити людей різних вікових груп, щоб участь у культурно-педагогічному житті могла стати для них особистою подією.

Напівстабільні утворення виникають і досить тривалий час діють завдяки серійним заходам, що так чи інакше об’єднують людей, які багато в чому однаково ставляться до певної акції. До таких дозвіллевих утворень можна віднести дансинг-клуби, клуби джазової музики, гуртки меломанів або ж любительські утворення, програма діяльності яких розрахована щонайбільше на рік. У таких утвореннях лише вимальовується ієрархія відносин, визначається неформальне лідерство, виробляються форми спільної діяльності.

За *мірою формалізованості* розрізняють дозвіллеві об’єднання, ознакою яких є постійний склад, багаторічні зв’язки, тривала робота над спільними завданнями, поєднання формального й неформального лідерства, статутні правила існування тощо. Цей рівень охоплює аматорські гуртки будь-якого виду чи жанру мистецтва, любительські об’єднання, елітарні клуби. Їх ознаками є: стабільний склад, облік роботи, наявність активу, системи самоуправління, статуту, позаклубні міжособистісні стосунки.

За *інтенсивністю взаємодії* учасників дозвіллевих акцій, заходів, програм, досить просто визначити пасивні чи активні форми взаємодії суб’єктів. В одному випадку, – це перегляд спектаклю, як абсолютно пасивна форма, в іншому, – це постановка спектаклю аматорського театру, де головними є активні форми взаємодії.

За цим параметром визначають і характер стосунків (активні чи пасивні), рівень колективності, соціальну ефективність колективних дозвіллевих акцій, заходів, дій. Аналіз літературних джерел та реальних фактів досить чітко виявив приклади суттєвої відмінності між особистостями, які одержали коригувальні імпульси в певному (інтенсивному чи пасивному) дозвіллево-му середовищі.

Сьогодні педагогіка дозвілля проникає у всі, без винятку, сфери суспільного життя. Дозвіллевий потенціал використо-

вується для вирішення багатьох життєвих проблем - від комунікативної культури до соціальної стабільності – з представниками різних соціально-демографічних груп.

В сучасному суспільстві не знаходить реального підтвердження думка про те, що формування особистості є справою лише педагогічних закладів. Актуальним сьогодні є розвиток дозвіллевих центрів, що охоплюють різні вікові категорії населення, різні суспільні структури (сім'ю, вулицю, любительські об'єднання, підліткові групи).

Зміст виховання особистості у дозвіллевій сфері залежить від орієнтації людини у вільний час. На характер проведення людиною свого часу впливає багато чинників, найголовнішими серед них є соціальне становище, національні традиції, психічні та фізіологічні зміни, ціннісні орієнтації, притаманні конкретному віковому стану.

Так, виховання гармонійної особистості передбачає *цілісний підхід* до дитини, що полягає у створенні спільними зусиллями викладачів, батьків, вихователів гуманного педагогічного середовища для кожної дитини. Натомість, життя сучасної людини з самого дитинства характеризується гострими суперечностями та вкрай суперечливими цінностями, що пропонуються дитині школою, сім'єю, вулицею, засобами масової інформації. І саме дозвіллева діяльність як педагогічний процес здатна усунути бар'єри між школою, сім'єю та внутрішнім життям дитини.

Стрижнем розвитку творчого потенціалу дитини є сімейне дозвілля, що характеризується емоційною, естетичною, пізнавальною, культурною спрямованістю. Воно формує й розкриває індивідуальні творчі здібності дитини, згуртовує батьків та дітей, зацікавлює батьків внутрішнім світом дитини, зменшує або й зовсім усуває негативні соціальні впливи на дитину. Саме дозвілля, завдяки своїй дієвості стає чинником розвитку людини, яка є головним суб'єктом дозвіллевої організації, планування та здійснення дозвілля. Дозвілля, на відміну від навчальної діяльності, не має жорстко регламентованих складових, тому інтенсивний розвиток самодіяльності, ініціативи і творчості спостерігається саме у вільний час людини; а будь-яке дозвіллеве

заняття реалізується не з позиції “повинен”, а з позицій “маю право” та “хочу”. Тому взаємодія особистості, сім’ї, навчальних закладів, дозвіллевої сфери є об’єктивним, складним процесом, який вимагає педагогічно цілеспрямованої організації у процесі дозвілля.

У підлітка найгостріше виявляється потреба у вільній самореалізації, адже саме в цей час школа починає сприйматись ним як регламентована, навчальна діяльність, з’являється почуття дорослості, яке впливає на зміст життєдіяльності підлітка та водночас підліток відчуває себе залежним від свого оточення — батьків, вчителів, родичів — і намагається звільнитись від цього шляхом утвердження свого “Я” саме у сфері дозвілля.

Пріоритетними видами дозвілля у цей час є спілкування із своїми ровесниками, спортивні ігри, прикладна творчість, розважальні заходи. Проаналізувавши позашкільні підліткові дозвіллеві утворення зарубіжні вчені підкреслюють, що вони не ідентичні шкільним колективам і відрізняються за своїм складом, різнорівневою культурою підлітків, різним соціальним та матеріальним становищем їхніх батьків. У таких позашкільних дозвіллевих спільнотах, відбувається соціалізація особистості, набуваються навички спілкування та соціальної взаємодії, формуються відчуття команди та вміння відстоювати свою позицію і узгоджувати її з іншими точками зору. На відміну від навчальних установ, дозвіллеві об’єднання характеризуються ширшими можливостями педагогічно врегульованого міжособистісного спілкування.

Загалом, культура дозвілля зарубіжних підлітків не відрізняється якісністю. Відсутність у зарубіжному суспільстві сформованої педагогічної системи, яка безпосередньо впливала б на підліткове дозвілля, часто призводить до непродуктивного його проведення. Досить часто підліткове дозвілля характеризується асоціальними проявами, носить деструктивний руйнівний характер, перевага надається розвагам та пошуку спільних збудників, здатних перебороти нудьгу (звідси й побиття випадкових перехожих, вживання алкогольних напоїв, наркотичних речовин, вчинення злочинів). Уряди окремих країн зазначають,

що позашкільне оточення мало сприяє успішному навчанню в школі і не дозволяє використати здобуті знання у подальшому житті [1]. Тому зарубіжні вчені висловлюють думку про доцільність підготовки людини ще в шкільному віці до проведення свого дозвілля, до участі у любительських гуртках, які сприяють самореалізації особистості.

Важливу роль відіграє дозвілля й у юнацькому віці, стаючи пріоритетною сферою життя молодшої людини, сферою її соціалізації. Увага юнаків та дівчат зосереджується на питаннях свого місця та ролі в суспільстві, міжособистісному спілкуванні, на мріях і роздумах про майбутнє. Перевага надається професійному вибору, задоволенню індивідуальних потреб та інтересів, рекреації.

Теоретичною основою сприйняття дозвілля як засобу профорієнтаційного виховання особистості стали педагогічні концепції професійного розвитку. Їх яскравим представником вважається зарубіжний вчений С'юпер Д. Однак численні зарубіжні концепції трудового виховання характеризуються суперечливими й неоднозначними поглядами на професійну підготовку підлітка.

Для ефективного та всебічного розвитку підлітка важливо органічно розвивати такі життєві сфери, як виробничу (навчальну), сімейну, дозвілєву та спілкування. Якщо ж хоча б одна із них зазнає обмежень, людина відчуває дисгармонію, невпевненість, вона занижує самооцінку (“У мене нічого не вийде”, “Я поганий товариш”, “Я дуже погано працюю”). Важливе значення має й педагогічно цілеспрямована організація дозвілля, що дозволить ефективно використати виховний потенціал. Натомість “стихійність” дозвілєвої діяльності призведе до примітивних і деструктивних форм проведення людиною свого вільного часу.

Тому методологічні основи педагогічної діяльності дозвілєвих закладів зарубіжжя ґрунтуються на ненасильницькому характері педагогіки; на гуманістичних та комунікативних орієнтаціях педагогічних концепцій; на відповідності виховного процесу інтелектуальному та емоційному розвитку підлітка; на про-

блемному характері навчання; використанні виховних можливостей соціального оточення, дозвіллевих об'єднань, сім'ї та школи; на використанні ігрового потенціалу.

Дозвілля володіє й потужними можливостями залучення молоді людини до самостійної освітньої підготовки. Уміння, навички та прийоми самоосвіти як цілеспрямованої, систематичної, самокерованої пізнавальної діяльності, метою якої є поглиблення освіти людини, соціально-ціннісні мотиви неперервної освіти бажано набувати у молодому віці. Дозвіллеві заняття сприяють ненав'язливому розвитку творчого мислення, вмінню критично мислити та об'єктивно сприймати інформацію, самостійно засвоювати та застосовувати на практиці нові знання. Найчастіше інтелектуальне самовдосконалення детермінується аматорськими інтересами, що реалізуються завдяки участі в гуртках творчості, прикладних ремесел, моделювання, конструювання, туризму, інших.

Для дорослої людини дозвілля відіграє передусім компенсаційну роль відповідно до тих умов (професійних, побутових, соціальних), в яких вона перебуває. Компенсаційна функція дозвілля зумовлюється бажанням людини змінити своє оточення, розширити коло знайомств, задовольнити почуття, поглибити світогляд, долучитися до нових цінностей духовної культури і виявляється у таких видах дозвілля дорослих, як колекціонування, вишивання, різьбярство, конструювання. Дорослі віддають перевагу таким дозвіллевим заняттям, як спілкування з природою, відвідування театрів, концертних залів, участь у спортивних видах дозвіллевої діяльності. Дозвіллева діяльність сприяє розвитку форм неперервної освіти дорослої людини, стає чинником її самоактуалізації та самовдосконалення.

Дослідники переконують, що потреби у сфері дозвілля тісно пов'язані з освітнім рівнем людини: чим вищий освітній рівень, тим вищі й дозвіллеві потреби. Тому дозвіллеві потреби людей високого освітнього рівня характеризуються різноманітністю та цілеспрямованістю. Серед дорослого населення переважають такі види дозвіллевої діяльності, як самоосвіта, читання, відвідування виставкових залів, театрів, музеїв, концертів, туристичні подорожі.

На рівень і характер задоволення дозвіллевих потреб впливає соціальний статус людини. Так, представники бізнесових, банківських, промислових, політичних структур, керівники великих корпорацій та організацій мають значно менше вільного часу, ніж інші соціальні категорії населення. Тому їх дозвіллеві інтереси зорієнтовані переважно на рекреаційні види дозвіллевої діяльності та прийнятні в їх середовищі. Дозвіллева діяльність людини в цьому випадку є зразком її поведінки. Загалом, необхідно зацентрувати на тому, що дозвіллева діяльність та способи її реалізації виявляють світ справжніх захоплень людини, її прагнень та індивідуальних інтересів.

Людина похилого віку розкриває свої здібності та навички, беручи участь в різноманітних видах дозвіллевої діяльності. Популярністю серед людей “золотої” пори користуються декоративно-прикладні, технічні та оздоровчі гуртки.

Важливі педагогічні завдання реалізуються й за допомогою спеціальних дозвіллевих програм, що надають соціальну, реабілітаційну, профілактичну підтримку цій верстві населення.

Зарубіжні вчені переконані, що дозвіллева діяльність повинна охоплювати усі верстви населення, а не вирізняти тільки окремі його категорії. Натомість педагогіка віддає перевагу дослідженню навчальної діяльності та виховання, а шкільні установи та вищі навчальні заклади працюють лише з дітьми, підлітками, студентською молоддю. Крім того, управління дозвіллевою сферою здійснюють (і не завжди ефективно) висококваліфіковані вчителі, які можуть не бути професійними організаторами дозвілля.

Отже, формування педагогіки дозвілля як окремої галузі наукового знання соціально зумовлене і пояснюється збільшенням кількості вільного часу людини, розумінням дозвілля як основного компонента і показника якості життя суспільства, що впливає й на формування та розвиток ціннісних орієнтацій людини, її духовного світу, моральних якостей, задоволення культурних потреб у пізнанні, творчості, спілкуванні, суспільній роботі, туризмі, ігрових заняттях.

Ефективний педагогічний процес у дозвіллевій діяльності сприяє усвідомленню об’єктивної цінності вільного часу,

вмінню доцільно його використовувати, працювати в колективі, поповнюючи знання людини, формуючи критичне сприйняття власної поведінки.

Не можна забувати й про те, що соціальне середовище є сильнішим від будь-якої виховної системи. В умовах соціокультурної трансформації сучасного суспільства педагогіка дозвілля має сприяти формуванню системи цінностей, що гарантує життєві орієнтири, самовизначення людини та відповідає її індивідуальним особливостям, забезпечує адаптацію та розвиває духовну незалежність.

Дозвіллеву сферу зарубіжних країн не можна ідеалізувати, вона має свої недоліки, що негативно позначаються на організації дозвіллевої діяльності населення. Так, у переважній більшості соціально вразливих верств населення потреба у підвищенні свого життєвого рівня значно перевищує потребу в якісному проведенні вільного часу. Тому скорочення робочого дня не означає відповідного підвищення якості дозвіллевого обслуговування, а досить часто навпаки – стає передумовою для пошуків додаткової роботи. Посилює цю тенденцію і формування громадської думки, здійснюване під впливом засобів масової інформації, реклами, масової культури, про “життєву необхідність” підвищення матеріального рівня людини, відповідності певним стандартам способу життя. Покращання способу життя не шляхом підвищення свого культурного та духовного рівня, а поліпшення матеріального стану призводять до формування суто споживацьких поглядів на проведення свого вільного часу.

У дослідженнях багатьох зарубіжних вчених підкреслюється, що збільшення вільного часу без істотних змін у духовному житті кожної людини та в культурному житті суспільства, неминуче призводить до посилення негативних проявів у процесі дозвілля: алкоголізму, наркоманії, злочинів. Аналізуючи сучасне дозвілля, можна стверджувати, що негативною його ознакою стала зосередженість переважно на його матеріальних аспектах, на переростанні його в індустрію дозвілля, тобто прибуткову галузь суспільної діяльності. Особливо це стосується американсь-

кої моделі дозвілля, що “практично лишила за межами своєї уваги педагогіку дозвілля, зорієнтовану на формування дозвіллевої кваліфікації, на вироблення системи установок, умінь та навичок раціонального проведення часу” [6, С. 80].

Відносність збільшення вільного часу посилюється й такими недоліками, як пасивність та невибагливість значної частини населення у виборі для себе дозвіллевих занять, відсутність культури дозвілля, невідповідність його кількісних характеристик якісним, а поряд з цим – відсутність державної системи впливу на ефективне проведення вільного часу.

Тому проблеми педагогіки дозвілля, незважаючи на її специфічність, слід розглядати в контексті тих загальних змін, що відбуваються в конкретній державі. Основні принципи та функції педагогіки дозвілля реалізуються різноманітними соціальними та культурними інститутами: релігійними організаціями, навчальними закладами, сім'єю, соціальними службами, громадськими об'єднаннями. Однак лише цілеспрямований педагогічний вплив дозвіллевої діяльності посилить позитивний вплив дозвілля на сімейне мікросередовище, соціальне оточення людини, її професійно-трудова діяльність, громадську роботу, створить сприятливі умови для самовизначення, саморозвитку, самореалізації особистості, збагачення та поступового розвитку суспільства.

Висновки:

Педагогіка дозвілля зорієнтована на соціальний розвиток особистості, визначає методи доцільного використання вільного часу людини, оптимізує соціальну детермінацію становлення та формування особистості. Педагогіка дозвілля розкриває закономірності складного й багатогранного дозвіллевого процесу, в якому індивіду відводиться активна роль і визначається вченими як одна з наук про людину, про виховання та розвиток особистості у вільний час.

Результативність дозвіллевої діяльності залежить від культури та морального розвитку людини і є основним чинником становлення, формування та розвитку особистості. Невміле або неорганізоване використання людиною свого дозвілля призводить до виникнення різноманітних проблем: асоціальної поведінки, відсутності вільного часу, перешкоджає процесу самореалізації та саморозвитку особистості.

Педагогіка дозвілля проникає у всі, без винятку, сфери суспільного життя. Дозвіллевий потенціал використовується для вирішення багатьох життєвих проблем - від комунікативної культури до соціальної стабільності – з представниками різних соціально-демографічних угруповань. В сучасному суспільстві не справджується положення про те, що формування особистості - це справа лише педагогічних закладів. Настійним завданням сьогодення є розвиток дозвіллевих центрів, які охопили б своєю увагою різні вікові категорії населення, різні суспільні структури (сім'ю, вулицю, любительські об'єднання, підліткові групи).

Зміст виховання особистості у дозвіллевій сфері залежить від орієнтації людини у вільний час. На характер проведення людиною свого часу впливає багато чинників, найголовнішими серед них є соціальне становище, вік людини, національні традиції. Серед визначальних мотивів дозвіллевої діяльності - психічний та фізіологічний стан, ціннісні орієнтації, притаманні людям конкретного вікового періоду.

Запитання для перевірки

1. Що таке педагогіка дозвілля?
2. В чому полягає аксіологія дозвілля?
3. На яких рівнях реалізується дозвіллева діяльність?
4. В чому полягає сутність репродуктивного потенціалу дозвілля?
5. За якими ознаками характеризуються дозвіллеві спільноти?

6. Чи відрізняється педагогіка дозвілля від позашкільного виховання? Обґрунтуйте свою думку.

Література

1. A Nation Prepared: Teachers for the 21 Century. Washington D.C.: Carnegy Forum on Education and the Economy. 1986.

2. Higgins Ann. Teaching as a Moral Activity: Listening to teachers in Russia and United States // Journal of Moral Education. – 1995. – Vol. 24. - № 2.

3. Spry I. Leisure and Human Nature. – Philadelphia, 1987.

4. Борытко Н.М. Досуг как сфера воспитания // Культура. Искусство. Образование: проблемы, перспективы развития: Материалы международной научно-практич. конф. – Смоленск: СГИИБ, 1998.

5. Дюмазедьє Ж. Культурная революция в организации досуга // Культурно-просветительная работа. Любительская деятельность в сфере досуга. – М., 1989. – Вып. 12.

6. Кротова Ю.Н. Становление и развитие педагогики досуга в США и Великобритании: Дисс. ... д-ра пед.наук. – СПб., 1994.

1.5. Стан наукових досліджень дозвіллевої сфери

Дозвіллева сфера формується на межі XIX-XX століть, а її розквіт як галузі наукового знання припадає на середину XX ст., що підтверджується значним обсягом наукових публікацій у зарубіжних та вітчизняних журналах (“*Journal of Travel Research*”, “*Tourism Management*”, “*Tourism Recreation Research*”, “*Міжнародний туризм*”, “*Leisure and Society*“, „*Parks and recreation*“, “*Pädagogik*“; “*Journal of Hospitality and Leisure Marketing*“), підручниками та методичними посібниками (наприклад, роботами Багера В. “Дозвілля та культурна робота: дослідження й концепції”, Кеннеді Д., Остін Д., Сміт Р. “Соціальна рекреація: можливості для людей з різними вадами”, Опашовські Х. “Вступ в дозвіллезнавство”, Торкільдсена Дж. “Рекреаційний менеджмент” та ін.), дисертаційними працями тощо. У різних країнах світу здійснюються систематичні фундаментальні та прикладні дослідження з даної тематики; формуються колективи вчених, дослідження яких суттєво впливають на зміст та напрями вивчення рекреаційної проблематики; створюються численні наукові концепції рекреаційної сфери. Розвитку дозвіллевої діяльності в зарубіжних країнах сприяє активна державна політика у цій сфері.

XX ст. характеризується появою численних науково-дослідних інститутів у різних країнах світу: Національна асоціація рекреації в США, Фонд парків та рекреації в Японії, Міжнародна асоціація з питань розвитку дозвіллевої сфери, Німецьке товариство з проблем дозвілля, Італійська культурно-дозвіллева організація та Національний інститут громадської рекреації, Інститут управління у галузі дозвілля та розваг у Великобританії та ін. Головним завданням таких організацій є вивчення дозвіллевої та рекреаційної проблематики.

Так, 1974 року було створено Фонд парків та рекреації (Японія) з метою проведення науково-дослідницьких робіт з рекреаційних питань, організації курсів для навчання та підготовки

кадрів, управління національними парками країни, їх технічного розвитку.

1978 року в США створено Асоціацію досліджень дозвілля, що вивчає організацію дозвілля в інших країнах, розвиток та прогнозування дозвіллевої сфери в США, розробляє дозвіллеві проекти для різних соціально-демографічних груп.

1982 року у Великобританії розпочинає свою роботу Інститут управління в галузі дозвілля та розваг, що досліджує правові засади рекреаційної сфери, регулює стосунки між місцевими органами влади, комерційними та приватними структурами, вирішує питання охорони природного середовища, відповідає за науково-методичне та інформаційне забезпечення рекреаційної сфери, налагоджує міжнародні зв'язки із спорідненими об'єднаннями інших країн світу.

Дозвіллева проблематика вивчається науковцями різних наукових напрямів: психологів, педагогів, архітекторів, соціологів, економістів. Так, психологи аналізують психологічні аспекти дозвілля. Особливої актуальності ці дослідження набувають у трансформаційні періоди суспільства, коли суттєво змінюються усталені стереотипи, виникають нові соціальні спільноти, в межах яких діє свій стиль та спосіб життя. Трансформаційні зміни завжди мають позитивний або негативний вплив на розвиток особистості, її соціальне становище. Досить часто трансформаційні зміни перевищують індивідуальні можливості людини, її здатність адаптуватися в сучасному світі. Психологи досліджують соціальні проблеми особистості, їх вирішення шляхом використання дозвіллевого потенціалу; психолого-емоційний стан людини та його відбиття у дозвіллевій діяльності; різноманітність дозвіллевих альтернатив та можливості особистості скористатися ними; цінність дозвіллевих альтернатив для різних груп населення та їх психологічну готовність до зміни дозвіллевої поведінки. Домінують проблеми безробіття, особистої невизначеності, внутрішньої дисгармонії, соціального визнання, спілкування та їх вирішення шляхом залучення людини до активної культуро-творчої дозвіллевої діяльності.

Архітектори аналізують реалізацію багатофункціональних заходів, будівництво штучних моделей дозвіллевої діяльності, розробляють принципи функціонально-планувальної організації закладів дозвілля як архітектурного об'єкта. Вони намагаються створити максимально сприятливе середовище перебування з урахуванням психологічних аспектів, а також сформувати рекреаційний простір, вдало розмістивши зони активного та спокійного відпочинку. Пошуки ведуться з позицій прогнозування та планування, універсального поліфункціонального використання приміщень, застосування принципів динамічної архітектури. Атмосфера активної взаємодії з навколишнім предметним середовищем є однією з головних умов ефективної діяльності дозвіллевих структур. Вона має значні потенціальні можливості для відпочинку та розваг, для стимулювання розумових і творчих процесів життєдіяльності людини.

В середині ХХ ст. у західному суспільстві формується соціологія дозвілля. Вона пов'язана з іменами таких науковців, як Паркер Ст. ("The sociology of leisure", "Leisure and Work", "The future of work and leisure"), Каплан М. ("Leisure in America", "Leisure: theory and policy"), Брайтбілл Дж. ("The challenge of leisure"), Дюмазедьє Ж. ("Towards a society of leisure"), Келлі Дж. ("Leisure", "Freedom to be. A new sociology of leisure") та інших. Соціологія дозвілля – це наукова дисципліна, що систематизує досягнення у сфері дозвілля і розглядає: дефініції дозвілля (вільний час, дозвіллева діяльність, індустрія дозвілля, хобі, рекреація); зміст дозвілля як синонім якості життя та здоров'я, а не просто як "час відпочинку"; взаємозв'язок дозвілля і тих змін, що відбуваються у світі; організацію дозвіллевої діяльності (її форми, методи, принципи); дозвіллеву специфіку на різних етапах людського життя (у період дитинства, юності, зрілості); дозвіллеві розбіжності між статями ("типово жіноче" і "типово чоловіче" дозвілля); сімейне дозвілля (потреби членів сім'ї у спілкуванні, відпочинку, творчості); дозвілля осіб похилого віку (дозвілля як активність і творчість, спокій та відпочинок, проблемність та конфлікт); дозвілля в умовах безробіття як час, який необхідно заповнити змістом та діяльністю; психолого-соціологічні про-

блеми і дозвілля (стреси, смуток, самотність, фізичні та розумові вади); прогнозування та проектування дозвіллевих процесів.

Саме соціологами була висунута ідея цивілізації дозвілля шляхом скорочення робочого та збільшення вільного часу; зростання соціальної значимості дозвілля, його цінності серед усіх верств населення, сприймання дозвілля як способу життя; розроблено концепцію “цивілізації дозвілля”, що розглядає дозвілля як необхідний незмінний засіб самореалізації індивіда.

У кожній країні формується наукова школа з питань дозвілля. Так, яскравими представниками французького дозвіллезнавчого наукового центру є Дюмазедьє Ж. Він - соціолог, керівник досліджень соціології дозвілля у Центрі соціологічних досліджень та Центрі з вивчення урбанізму, голова Постійного комітету вивчення дозвілля та моделей культурної поведінки при Міжнародній соціологічній асоціації, засновник Фонду “Народ і культура”; Фурастьє Ж. - соціолог, економіст, футуролог, засновник концепції “постіндустріального суспільства” як “цивілізації послуг”; Фридман Ж. - соціолог, директор відділу соціологічних досліджень Національного центру наукових досліджень, президент Міжнародної соціологічної асоціації, засновник Центру досліджень масових комунікацій; Жерар А. - соціолог, журналіст.

Американська школа дозвілля відома працями та дослідженнями подружжя Лінд (“Середнє місто”, 1925, 1935), Ландберга Дж. (“Міське дозвілля”, 1934), Паркера С. (“Емпірична соціологія дозвілля”, 1974, “Соціологія дозвілля”, 1976).

Теоретичні аспекти дозвілля привертають увагу й німецьких вчених – Дюрста Х., Опашовськи Х., Трептова Р. Вони вивчають діяльність соціокультурних та рекреаційних центрів, психолого-педагогічні засади дозвілля, принципи дозвіллевої реалізації в закладах культури, організацію дозвілля з різними соціально-демографічними групами населення. Специфічні проблеми організації дозвіллевих закладів, їх функціонування досліджуються німецькими вченими Алеманном У, Грошоппом Х, Штудеманном Й. Окремим аспектом вивчення є умови ство-

рення і діяльності дозвіллевих об'єднань на сучасному етапі, їх типологізація, особливості організаційних структур, напрямів діяльності, місце й роль дозвіллевих організацій у суспільному житті.

Дозвіллевий потенціал все настійніше привертає увагу соціальних працівників, таких як Браун А., Доуел М., Мюллендер О., Рамон Ш., Уорд Д., Шадлоу С. Вони розкривають вплив дозвілля на організацію соціальних служб, їх діяльність, взаємозв'язки між соціальними працівниками та клієнтами, надання ініціативи клієнту у відвідуванні закладу, консультування в регіональних установах соціальних служб.

Сучасний стан дозвілля в Європі з погляду історичних традицій соціальної роботи досліджує Лоренц У. Він виявляє перспективні тенденції дозвіллевої практики, розглядаючи соціальну роботу в її зв'язках з різними ідеологіями, політичними програмами та суспільними рухами. Лоренц У. розкриває специфіку діяльності соціальних працівників у різних системах соціального захисту.

Німецькі культурологи Канайн Г. та Трепов Р. аналізують діяльність дозвіллевих і рекреаційних закладів як центрів спілкування, відпочинку й творчості. Вони розглядають дозвіллеві заклади як "об'єднання представників різних вікових груп, соціальних прошарків та національностей", як організацій, яким притаманна демократичність та відкритість. Це зумовлено тим, що соціокультурні центри в Німеччині є важливою складовою культурно-виховної роботи, багатопрофільними закладами для дозвіллевої діяльності, спілкування, навчання, зміцнення здоров'я та розвитку творчих сил осіб будь-якого віку та соціально-демографічних характеристик.

Проблеми молодіжного дозвілля розглядає професор, доктор Опашовські Х. (Німеччина), підкреслюючи, що підрастаюче покоління чекає від держави, в першу чергу, "спрямованої на молодь якісної організації вільного часу", а "соціальні дозвіллеві заклади для молоді мусять стати справжніми центрами для зустрічей та спілкування, в яких вона могла б спокійно відпочити", що соціокультурні ініціативи молоді є виявом соціальної активності суспільства.

Теоретико-методологічні засади організації дозвіллевої діяльності з підлітками та молоддю обґрунтовують німецькі культурологи Абер-Кавалка Р., Міттельсдорф Б., Райшок В., зокрема: психолого-педагогічні принципи дозвілля, організаційні основи дозвілля в освітніх закладах, основні види дозвіллевої діяльності (дискусійні, рекреаційні, самодіяльна творчість, участь в культурно-мистецьких акціях та заходах).

В окремих міжнародних напрям дозвіллевої політики можна виокремити й роботу з інвалідами та особами похилого віку. Спільні зусилля рекреаторів, бізнесменів, соціальних працівників, медиків, архітекторів, законодавців спрямовані на дозвіллеве обслуговування цих соціальних груп населення, сприяли відкриттю численних дозвіллевих закладів для осіб похилого віку, реалізації програм та проектів, мета яких - забезпечити дозвіллеві потреби інвалідів, залучити волонтерів до роботи у соціальних установах та громадських центрах, провести різноманітні дозвіллеві заходи для інвалідів та осіб "золотого віку".

Так, американські культурологи Даттіло Дж., Джейкубовіч-Фентон Н. вважають, що участь інвалідів в загальних дозвіллевих програмах сприяє самовдосконаленню суспільства. Інтеграція інвалідів у товариство здорових людей передбачає адаптацію інвалідів до різних видів дозвіллевої та рекреаційної діяльності, вимагає від сучасного суспільства долання таких негативних моментів, як непристосованість місць для відпочинку, некваліфікованість кадрів, недостатність інформації про інтереси і запити інвалідів.

В останні десятиліття у дозвіллевій практиці зарубіжжя значна увага звертається на роботу з людьми похилого віку. Досвід цієї роботи узагальнюють та аналізують Вісьневська-Рошковська К. (Польща), Реверс Ж. (Німеччина), Сміт Е. (Великобританія), Келлер М., Уілхайд Б., Холл Дж. (США). Зарубіжні дослідники наголошують на тому, що активізація й використання дозвіллевого потенціалу людей похилого віку позитивно впливає на духовне збагачення суспільства, його моральний клімат, сприяє взаєморозумінню, взаємопідтримці, активній допомозі мало захищеним верствам населення.

Потужно розвивається у зарубіжних країнах дозвіллове обслуговування сімей відповідно до їх демографічних характеристик, соціально-економічного становища, напрямів державної сімейної політики. Науковцями вивчаються такі питання, як вплив дозвілля на вирішення сімейних конфліктів, роль дозвілля у вихованні дітей та підлітків, збереження сімейних традицій, духовної та культурної спадкоємності.

Набуває подальшого розвитку дозвіллева робота з представниками нацменшин. Це пояснюється відмінністю культурних та ціннісних орієнтацій, що характеризують зарубіжне суспільство у ХХ ст. та породжують ряд соціальних проблем і конфліктів. Етнічним тенденціям в сучасному світі та формулюванню відповідно до цих змін функцій і завдань дозвіллевих закладів і рекреаційних служб присвячуються симпозиуми конференції, форуми. Для збереження та розвитку культур етнічних меншин в країнах світу створюються різноманітні культурно-мистецькі заклади: Центр народного мистецтва (Нью-Йорк, США), Культурний центр Гваделупи (Сан-Антоніо, США), Японсько-американський культурний центр (Лос-Анджелес, США), проводяться фестивалі (“Фестиваль Латино”, Нью-Йорк, США).

З цього погляду цікавою видається концепція мультикультуралізму у сфері дозвілля та рекреації. Етнічний мультикультуралізм як окремий курс викладається в навчальних закладах майбутнім рекреаційним працівникам та спеціалістам дозвіллевої сфери.

Окремий інтерес становить дозвіллева діяльність серед сільського населення. Проекти рекреаційних, культурних, спортивних заходів для дітей, молоді та людей старшого віку розраховані на залучення якомога більшої кількості населення до дозвіллевої діяльності. Дозвіллеві проекти, враховуючи різноманітні запити людей, сприяють формуванню дозвіллевої субкультури, розвитку специфічних форм дозвіллевої роботи з різними соціальними та демографічними групами.

Сучасний стан сфери дозвілля та рекреації в США, перспективи її розвитку, створення нових моделей дозвіллевих закладів, їх концепція, проектування та реалізація досліджуються у працях Бедіні Л.А., Блендінга С., Годбея Ж., Робінзона Й., Ферейри Р.

До проблеми організації масштабних культурно-рекреаційних заходів під патронатом місцевих органів влади, відповідальних за дозвіллеву та рекреаційну роботу, звертаються американські дослідники Бразер Дж.А., Кромптон Дж.Л., Лоус Р., Уайт П.А. Вони висвітлюють роботу департаментів парків та дозвіллевої активності США, розкривають історію виникнення “special events”, специфіку розробки й реалізації подібних заходів.

Підтвердженням того, що питання організації дозвілля в сучасному зарубіжному суспільстві набирають загальнодержавної ваги є:

- реалізація національних дозвіллевих програм (“Національна програма організації дозвілля молоді”, “Федеральна програма культурної політики у сфері молодіжного дозвілля”, “Програма боротьби з расовими забобонами у дозвіллі молоді Каліфорнії”, США, “Дозвілля як сфера боротьби з наркоманією серед молоді”, “Національна програма соціальної допомоги та організації дозвілля інвалідів”, Великобританія);

- проведення міжнародних виставок індустрії дозвілля та розваг (Японія, Німеччина, Канада, Великобританія);

- здійснення дозвіллевих та рекреаційних проектів національного значення (розважальний комплекс “Гейм уорк”, регіональна паркова система “Метро парк”, США);

- проведення міжнародних науково-практичних конференцій (“Народна творчість та дозвілля”, 1995, Австрія, “Тенденції дозвіллевої та рекреаційної сфери”, 1997, Франція; “Проблеми управління соціокультурною сферою”, 1996, Німеччина, ін.).

Нові аспекти зарубіжного дозвілля привертають увагу і вчених країн СНД. Серед них слід назвати праці Камінської Н.Д., Мамбекова Є.Б., Новікової І.А., Петрищева В.Г., Терехової О.В., Хижняка І.А.; дисертаційні дослідження Вдовенко В.В., Доронкіної Є.Г., Романенкової Л.А.; навчальні програми та посібники Горубнєвої Н.О., Кисельової Т.Г., Кострової Н.А., Тітова В.А.

Так, представник російської наукової школи Доронкіна Є. аналізує сучасні концепції зарубіжного дозвілля, розглядаючи при цьому дозвілля як вільний час, вид діяльності, внутрішній стан особистості, складову цілісного процесу творчості, діяльність

таких зарубіжних вчених, як Келлі Дж., Годбі Дж., Неулінгер Дж., Хемінгуей Дж. та ін.

Васильєва І. розглядає проблеми використання природних ресурсів для рекреації; Терехова О. досліджує індустрію дозвілля у США, зокрема, її економічні аспекти. Соціально-педагогічним та науково-методичним питанням організації дозвілля дітей і підлітків у країнах Західної Європи та США присвячено монографію Новікової І. Автор зазначає, що в зарубіжних країнах на роботі дозвіллевих об'єднань істотно позначився вплив чотирьох педагогічних концепцій – прагматизму, неопозитивізму, екзистенціалізму, неотомізму. Однак провідною у педагогіці США, незважаючи на її критику, є теорія прагматизму, серед яскравих представників якої – Брамелъд Т., Джемс У., Дьюї Д., Пірс Ч., Чайлд Д. Новікова І. аналізує основні принципи педагогіки дозвілля та можливості їх застосування у російській дозвіллевій практиці, а також узагальнює досвід дозвіллевої діяльності зарубіжних організацій.

Особливе місце серед досліджень, присвячених організації дозвіллевої діяльності підлітків у зарубіжних країнах, належить дисертаційній роботі Романенкової Л., в якій аналізуються зміст, форми й методи організації вільного часу тінейджерів Великобританії, основні етапи історичного розвитку дозвілля та проблеми підготовки кадрів для роботи з молоддю в сучасних рекреаційних центрах.

Досвід організації дозвілля людей похилого віку в зарубіжних країнах вивчає Вдовенко Т. і на цій основі обґрунтовує рекомендації для удосконалення дозвіллевого обслуговування в Росії людей “золотого віку”.

Головними в наукових дослідженнях Кротової Ю. є питання: історико-філософське сприйняття дозвілля як фактора рекреації і як явища культури; педагогічні функції англо-американської моделі організації дозвілля; соціально-економічні чинники розвитку дозвіллевого середовища в зарубіжних країнах; реалізація педагогічного потенціалу дозвілля у державній політиці США та Великобританії; шляхи використання рекреативно-оздоровчого й морально-естетичного потенціалу дозвілля англomовних країн.

Дослідження Атаянц Ж. присвячені питанням дозвіллевої діяльності студентських клубів США. Автор розглядає волонтерську діяльність у клубах як підсистему благодійної діяльності, як ціннісно-ефективну альтернативу традиційним формам проведення студентами вільного часу: клубні програми, реалізація яких передбачає добровільну участь, вплив на моральне й інтелектуальне зростання студентів. За даними американської статистики, волонтерська діяльність в системі вищої освіти США здійснюється на основі 700 добровільних програм на федеральному і місцевому рівнях. Близько третини студентів, які є членами клубів, беруть участь у цих програмах на постійній або тимчасовій основі. Участь у добровільних організаціях сприяє розвитку громадянської відповідальності студентів та успішній їх соціалізації.

Сучасне українське дозвіллезнавство, практично, не звертається до питань теорії й практики зарубіжного дозвілля, хоча й має незаперечні здобутки в розкритті сутності, природи і специфіки дозвілля, в обґрунтуванні принципів дозвіллевої діяльності, у виявленні педагогічного потенціалу дозвілля (Гончарова О., Зязюн І., Копієвська О., Кірсанов В., Олексюк О., Сасихов О. та ін.). Відзначаючи незаперечні здобутки вчених-культурологів у дослідженні історичних і теоретичних аспектів дозвілля, слід наголосити на необхідності подальшої розробки важливих теоретико-методологічних проблем, пов'язаних з функціонуванням дозвіллевої діяльності. В першу чергу, йдеться про потребу принципово нових поглядів на роль, місце дозвілля в сучасному суспільстві, на форми дозвіллевої діяльності, зумовлені істотними зрушеннями у всіх сферах суспільного життя. Саме з цих позицій необхідно визначати сутність дозвілля, не обмежуючись лише традиційними уявленнями про нього.

Висновки

Дозвіллева сфера формується на межі XIX-XX ст., а її розквіт як галузі наукового знання розпочинається з середини XX століття і позначений створенням численних науково-дослідних інститутів у різних країнах світу. Відомими серед них є: Національна асоціація рекреації в США, Фонд парків та рекреації в Японії, Товариство з проблем дозвілля в Німеччині, Культурно-дозвіллева організація та Національний інститут громадської рекреації в Італії, Інститут управління в галузі дозвілля та розваг у Великобританії. Їх головним завданням стало дослідження дозвіллевої та рекреаційної проблематики. Воно здійснюється науковцями різних наукових напрямів: психологів, педагогів, архітекторів, соціологів, економістів.

Соціологія дозвілля досліджує: змістове наповнення дозвілля, організацію дозвіллевої діяльності, дозвіллеву специфіку на різних етапах людського життя, дозвіллеві розбіжності між статтями, сімейне дозвілля, психолого-соціологічні проблеми і дозвілля, прогнозування та проектування дозвіллевих процесів.

Сучасне зарубіжне дозвіллезнавство представлено такими науковими школами: французький дозвіллезнавчий центр (Дюмазедьє Ж., Жерар А., Іон Ж., Фурастьє Ж., Фрідман Ж.); американська школа дозвілля (подружжя Лінд, Ландберг Дж., Паркер С.); німецька школа дозвілля (Дюрст Х., Опашовські Х., Трептов Р. та ін.)

Запитання для перевірки

1. Які організації досліджують дозвіллезнавчу проблематику?
2. Які пріоритетні напрями наукових досліджень сфери дозвілля?
3. Які наукові школи дозвіллезнавства сформовані у ХХІ столітті?
4. В чому полягає сутність соціології дозвілля?

5. Чим пояснити ту увагу, яка надається питанням дозвілля в зарубіжних країнах?

Література

1. Freizeit und Kulturarbeit: Forschungen und Konzeptionen / Bearb.: Wolfgang Bagger et al. - Berlin, 1986.

2. Herausforderung Freizeit-Perspektiven für die 90-er Jahre / Opaschowski H.W., Stubenvoll R., Wemitz R. und andere. - Hamburg, 1990.

3. Kulturpädagogik und Kulturarbeit: Grundlagen, Praxisfelder, Ausbildung / Hrsg. Muller-Rolli S. - Weinheim; München: Juventa Verl., 1988.

4. Popp R. "Freizeitpädagogik" - ein neues Subsystem der Sozialpädagogik / Sozialarbeit: "Gemeinwesenorientierung" und "Animation" als Bestimmungsmomente der "Freizeitpädagogik" // Konturen der Sozialarbeit. Wien, 1995.

5. Дуликов В.З. Социальные аспекты культурно-досуговой деятельности за рубежом. - М.: МГИК, 1999.

6. За пределами ухода в сообществе: опыт нормализации и интеграции / Под ред. Ш.Рамон. - Амстердам - Киев: Ассоциация психиатров Украины, 1996.

7. Кирсанов В.В. Социально-педагогические проблемы организации досуга за рубежом. - Харьков: ХГИК, 1998.

8. Титов Б.А., Кострова Н.А. Досуг в США. Учебное пособие. - СПб, 1992.

РОЗДІЛ II. ОСНОВНІ ІНСТИТУТИ ДОЗВІЛЛЕВОЇ СФЕРИ

2.1. Специфіка діяльності дозвіллевих центрів

Дозвіллева сфера в розвинених зарубіжних країнах має розгалужену інфраструктуру, складну технічну матеріальну базу, потужні кадри. Ефективність функціонування дозвіллевої сфери в кожній конкретній країні відбиває визнання (або неприйняття) соціального значення дозвілля для суспільної життєдіяльності громадян цієї країни. Помітне місце в дозвіллевій сфері зарубіжних країн посідають дозвіллеві комплекси та центри, проблематика діяльності яких є предметом системних досліджень, регулярного вивчення й викладання у навчальних закладах.

Дозвіллеві центри створюються у II половині XX ст. як багатопрофільні та багатофункціональні заклади. Якщо однопрофільні дозвіллеві установи дотримуються конкретного напрямку діяльності і об'єднують людей різних соціальних характеристик на основі спільного інтересу та спільних потреб (політичні, військові, науково-технічні, естетичні, спортивні, розважальні, тематичні), то багатопрофільні - функціонують як культурно-дозвіллеві комплекси та центри, в межах яких діють різноманітні гуртки, секції, об'єднання (творчого, розважального, спортивного характеру), майстерні, ігрові кімнати. Серед багатопрофільних центрів (центри Краутрі, Сандерленда у Великобританії, центри Дамосло, Карачонде в Угорщині, Сан-Дієго в Каліфорнії, США) можна виділити кілька типів, кожен з яких характеризується не лише наданням певних послуг, а й різними видами діяльності. Про це свідчать самі назви дозвіллевих комплексів: "рекреаційний центр", "центр дозвілля", "громадський кампус", "сонячний центр".

Зарубіжні дослідники відзначають, що завдання й цілі однопрофільних дозвіллевих закладів на етапі їх становлення трансформуються, а то й повністю змінюються у процесі їх подальшої діяльності внаслідок розширення кола їх функцій, поступового перетворення на багатопрофільні установи.

Однією з передумов народження й поширення дозвіллевих центрів стало задоволення запитів і потреб кожної людини, з урахуванням особливостей її виробничої діяльності, умов життя, сімейного стану, етнічної приналежності, політичних та релігійних поглядів. Так, клуби в Харлоу, Біллінгемі, Блетчлі (Великобританія) зорієнтовані переважно на спортивне дозвілля. Однак з часом, з ініціативи керівництва, приміщення спортивних клубів почали використовувати для проведення різноманітних культурно-дозвіллевих заходів - танцювальних вечорів, невеличких самодіяльних концертів, вистав, ігрових програм.

У Брекнеллі (Великобританія) за підтримки місцевої влади хореографічний клуб перетворився на дозвіллевий. Складовою регулярних розважальних програм стали танцювальні вечори, циркові вистави, зустрічі з діячами культури, мистецтва, катання на скейті, різноманітні конкурси.

Зарубіжні вчені також підкреслюють, що причиною таких організаційно-структурних змін були:

- зростаючі потреби особистості в безперервній освіті, ефективність якої залежить від систематичності, гнучкості й органічного поєднання неформальних видів просвітницької діяльності в дозвіллевих закладах;
- недостатня кількість ігрових майданчиків, дитячих садків, центрів спілкування, місць для сімейного дозвілля;
- перевага регресивних форм виховання;
- дискримінаційна політика щодо етноменшин;
- незадоволені дозвіллеві, культурні, мистецькі потреби населення, його соціальна активність.

Отже, відповідна адаптація традиційних закладів дозвілля до вимог сучасності (врахування потреб кожної людини, розширення напрямів діяльності, обсягів послуг тощо) стала рушійною силою у перетворенні моноклубів на багатопрофільні й по-

ліфункціональні установи, здатні обслуговувати відвідувачів за їх інтересами.

Перші дозвілєві центри виникають внаслідок *часткової організаційної інтеграції* вже діючих клубів, закладів освіти, спортивно-дозвілєвих установ, бібліотек, кінотеатрів, готелів, магазинів, що сприяло їх спільній діяльності, об'єднанню зусиль. Кожен заклад дозвілєвого комплексу характеризується відносною самостійністю, а єдина адміністративно-управлінська система, спільні господарсько-технічні служби формуються поступово.

У 80-і роки ХХ ст. світова система кінопрокату переживає кризу, різко зменшується відвідування кінотеатрів. Перебороти стагнаційний стан допомогло створення мультиплексів, здатних передавати зображення одночасно у кілька кінозалів, що входять до мультиплексного комплексу. Якщо 1990 року мультиплекси склали 8% від загальної кількості кінотеатрів, то вже з 1991 року спостерігається їх збільшення: 1991 року – 9,5 %, 1992 – 9,9 %, 1993 – 10,8 %, 1994 – 11,3 %, 1995 – 12,8 %, 1996 – 15,4 %, 1997 – 17,4%. На початку ХХ ст. у Європі нараховувалося близько 2500 кінозалів, діючих в системі мультиплексів. Особливість роботи мультиплексійного комплексу полягає у високій якості демонстрації кінострічок, а також у відповідному рівні дозвілєвого обслуговування відвідувачів - при комплексах відкрито ресторани, кав'ярні, зручно спроектовано зони відпочинку.

Повна інтеграція передбачає створення багатофункціонального дозвілєвого закладу з єдиною організаційною та господарською структурою, проте - різними функціональними підрозділами (дитячим куточком, бібліотекою, кімнатами для гурткових занять, кімнатами для відпочинку, мережею торговельних пунктів, приміщень для проведення активного дозвілля).

Інтеграція дозволяє враховувати конкретні запити і потреби різних груп дорослого населення, зважати на місцеві умови, традиції та звичаї, економічний і матеріальний потенціал району, створювати сприятливі умови для спеціалістів дозвілєвої сфери.

Наприклад, “Кампус Стентонбері” (м. Мілтон Кейнс, Великобританія) взяв на себе не лише організацію вільного часу й цікавого дозвілля відвідувача, засвоєння освітніх програм, а й надання житлових послуг: це своєрідне громадське “селище”, що має освітні заклади, дозвіллевий клуб, розважальний центр, театр, заклад для громадських заходів.

За таким зразком створено й “Центр дозвілля Абрахама Мосса” (Великобританія), що співпрацює з загальноосвітньою школою, коледжем, молодіжною та громадською службами. Комплекс має бібліотеку, рекреаційний, соціальний і громадський центри, готель, громадські служби, офіс для штатних працівників.

Результатом інтеграційних процесів є й робота дозвіллевих комплекс-магазинів. Культурним лідером серед таких закладів в Японії є універмаг “Сейбу”, де покупці можуть не просто здійснити покупки, а й відвідати виставки японського та зарубіжного мистецтва, кінотеатр, покази мод, взяти участь в поетичному конкурсі, подивитись спектакль. Культурний комплекс має своє видавництво, театральну студію, художній музей.

Дозвіллеві центри в зарубіжних країнах відрізняються своїми можливостями, територією, обсягом діяльності. Деякі з них діють як клуби мікрорайону, інші - як комплекси-гіганти. Вони використовують для своєї діяльності шкільні приміщення, старі будівлі (пам’ятки культури і мистецтва, що вже втратили своє функціональне призначення, військові казарми, заводи й фабрики), зводячи на їх основі нові споруди, що відповідають вимогам дозвіллевого обслуговування всіх верств населення.

Так, дозвіллевий заклад в м. Уїндлі (Великобританія) щорічно відвідують понад один мільйон осіб. Багатопланова, змістовно насичена програма закладу передбачає майже 500 курсів, 600 спеціальних проектів та культурницьких акцій (серед них великою популярністю користуються позашкільні рекреаційні заходи, програми естетичного виховання, рекреаційні проекти для людей літнього віку, проекти, спрямовані на організацію дозвілля жителів сільської місцевості, підліткові та молодіжні культурно-спортивні заходи).

Прикладом швидкого реагування на потреби дорослої людини є діяльність дозвілєвого центру м. Краутрі (Великобританія), що надає комплекс соціальних, культурних, рекреаційних послуг. На його території розташовані кілька басейнів (один із них - для любителів серфінгу), спортивні приміщення, майданчики для активного й пасивного відпочинку, конференц-зал, кімнати для гуртків, мережа кафе та барів, нічний клуб, міні-магазини, ігрові зали.

Зростаюча популярність центрів дозвілля, що відрізняються поліваріативною структурою, відображає об'єктивну необхідність у багатопрофільній культурно-дозвілєвій діяльності.

Більшість комплексів дозвілля створюються на основі партнерства урядових, приватних інституцій, органів місцевого самоврядування, адже домінуючим фактором у досягненні оптимального результату при реалізації будь-якого проекту є передусім зацікавленість ряду агентств, інституцій, об'єднань в ефективному вирішенні проблем. Наприклад, сімейний розважальний центр "Трокадеро" (Лондон) відновив свою діяльність за підтримки компанії "Бутфорд"; "Центр-О" споруджувався за участю німецьких та англійських інвесторів; за підтримки бізнесових структур почав діяти дозвілєвий центр "Шоукейс" (Клівленд, штат Огайо, США).

Водночас слід пам'ятати, що інтегруючим і стимулюючим компонентами системи взаємозв'язків місцевої громади, дозвілєвої установи та різноманітних структур державного, комерційного, громадського секторів має бути позитивний вплив на соціокультурне життя певного населеного пункту, ефективне вирішення його проблем, ідентифікація потреб громади. Більшість зарубіжних теоретиків і практиків схиляються до думки, що дозвілєвим закладам потрібні спілльники для вирішення невідкладних соціальних проблем.

Підкреслимо, що переорієнтація дозвілєвих установ клубного типу на активну співпрацю має суттєві переваги, оскільки при цьому ефективно вирішуються економічні, соціальні, господарські питання, фінансові й технічні аспекти діяльності дозвілєвої установи, маркетингові проблеми. Водночас кооперу-

вання зусиль дозвіллевого закладу з іншими організаціями може призвести до певних проблем, зокрема, - невміння налагодити стосунки між громадськими установами, соціальними організаціями, урядовими структурами; ускладнення при вирішенні законодавчих, політичних, організаційних чи фінансових питань; обмеження участі окремих структур лише проблемами фінансування та розташування об'єкта, а не управління ним; орієнтація дозвіллевого закладу не на задоволення потреб своїх членів, а на задоволення бажань спонсорів і пристосування дозвіллевої діяльності до їх вимог. Все це перешкоджає реалізації поставлених перед дозвіллевою установою реальних планів і завдань, створенню відповідної структури. Однак *об'єднуючим фактором у вирішенні даної проблеми мають бути потреби відвідувачів, їх життєві інтереси, художньо-естетичні запити, сприяння духовному зростанню людей.*

Отже, досягнення головних цілей у комплексних дозвіллевих закладах можливе за таких умов: об'єднання відвідувачів різних соціальних груп, національностей, вікових категорій; впровадження демократичних структур самоврядування; відкрита діяльність; активізація населення; сприяння культурним і мистецьким ініціативам “знизу”; демократизація і гуманізація змісту дозвіллевої діяльності.

На думку німецького вченого Герберта Канайна, такі центри є “трибуною ініціатив”, “червоною ниткою культурно-політичної та культурно-педагогічної роботи”, вони ліквідують або, принаймні, зменшують “дефіцит участі” особистості в соціально-культурному житті суспільства. Їх головним завданням є створення умов для задоволення потреб особистості у відпочинку, спілкуванні, розвитку творчого потенціалу, дозвіллевої активності.

Безумовний інтерес становить досвід управління такими дозвіллевими установами: вміння керівництва закладу чітко визначати політику клубу, першочергові цілі та завдання; вміння відчувати попит населення на дозвіллеві послуги; вміння ефективно використовувати матеріально-технічні, фінансові, людські ресурси організації; вміння кваліфіковано планувати

діяльність дозвілєвого закладу та втілювати культурно-дозвілєві програми в життя.

Ключовим компонентом у розробці проекту дозвілєвого центру комплексного типу є ґрунтовний аналіз відповідного розташування установи з огляду на максимальне наближення до центру населеного пункту, наявність зручного транспортного зв'язку. Наприклад, перед ініціативною групою, що працює над відкриттям установи, постає три основні альтернативи: купити ділянку землі; використати наявну територію, якою володіє муніципалітет; придбати земельну ділянку у третьої сторони (комерційної чи приватної особи).

Кожна з пропозицій має свої сильні та вразливі сторони. Так, самостійна купівля ділянки землі дозволяє вибрати ідеальне місце для дозвілєвої установи та при цьому вартість землі може перевищити фінансові можливості, що не дозволить розширити проект. Використання муніципальної землі не передбачає жодних початкових витрат, але територія може бути невеликою або не дуже вдало розташованою для такої установи. Нарешті, придбання земельної ділянки у третьої сторони дозволить вибрати найкраще місце для будівництва дозвілєвого закладу лише за умови успішних переговорів з власником ділянки.

Багато дозвілєвих центрів розміщуються у старовинних будинках та замках. Це дозволяє доцільно використати приміщення, уникнути спорудження нових, а також зберегти культурні пам'ятки. Однак слід враховувати, що поліфункціональна концепція дозвілля висуває досить високі вимоги до приміщення закладу для дозвілєвого центру:

- архітектурний простір має сприяти організації відпочинку, рекреації, розвитку особистості;
- у приміщенні необхідно буде поєднувати різні види заходів (видовищні шоу, спортивні змагання, атракціони, навчання, танці, концерти);
- диференціація та інтеграція функціональних процесів передбачає організацію гнучких просторових зв'язків;
- предметно-просторове середовище впливає на психологію сприйняття людини;

- внутрішнє перепланування об'єкта вимагає незалежності функціональної структури від конструктивної схеми.

Тобто, дозвіллевий об'єкт розглядається як складна динамічна система, що має відповідати таким функціональним критеріям, як:

- *комплексність* обслуговування - ефективність використання та взаємодоповнення просторового середовища шляхом поєднання різних приміщень та зон, можливість одночасного та безконфліктного відвідування різними соціальними групами дозвіллевих центрів;

- *оптимальність* засвоєння простору - створення компактної структури у зв'язку з відсутністю вільних ділянок, необхідністю дотримання конкретного архітектурного стилю, неможливістю добудови чи створення вільної структури, здатної територіально зростати й змінюватись;

- *загальна* функціонально-процесуальна організація об'єкта - варіативність дозвіллевої діяльності визначає необхідність встановлення функціональних та просторових зв'язків для проведення в дозвіллевому центрі значної кількості заходів. Тому центри зарубіжжя, як правило, мають дві просторові системи: основну, що забезпечує систематичну, безперебійну роботу центру (технічні служби, адміністративні приміщення, студії, тренажерні зали, басейни); додаткову, необхідну для проведення епізодичних дозвіллевих заходів (читальна зала – літературний салон – відеозал - виставкові приміщення; танцювальна кімната – театральна зала – ігрова кімната – банкетна зала);

- *цілісність* об'ємних та конструктивних вирішень - можливість змінювати просторову систему в майбутньому, попередити моральну зношеність закладу, удосконалити поліфункціональне використання приміщень [додаток 2.1].

Наступним важливим кроком для розвитку успішної дозвіллевої діяльності є формування *виваженої дозвіллевої політики*, яка б передбачала готовність дозвіллевого закладу йти назустріч клієнту, вміння оперативно реагувати на зміни в соціально-культурному середовищі.

Грунтом для ефективної розробки дозвілєвої політики закладу є вивчення попиту населення на дозвілєві послуги, зокрема:

- збирання об'єктивних даних про матеріальний, соціальний, демографічний, культурний стан району (так званий, "районний профіль");

- визначення рівня зацікавленості майбутніх клієнтів у роботі закладу;

- виявлення мотивів небажання брати участь у культурній, дозвілєвій, соціальній, рекреаційній діяльності;

- визначення складу потенційної аудиторії закладу з притаманними їй диференційованими інтересами.

З цією метою серед місцевої громади проводиться анкетування, результати якого дозволяють організаторам проекту відповісти на такі запитання:

- Чи схвалюється створення дозвілєвого центру місцевими жителями?

- Які прошарки населення будуть користуватися послугами центру в першу чергу?

- Як часто відвідуватимуть заклад сім'ї?

- Яким гурткам чи заходам надаватимуть перевагу клієнти?

- Яка вартість відвідування центру була б для жителів громади оптимальною?

Соціологічне дослідження, проведене до початку будівництва центру сімейного відпочинку в громаді Мідвестерн (США), показало, що майже 85% населення схвалюють відкриття центру сімейного дозвілля на території громади; щорічно установу може відвідати близько 2,3 млн. осіб; оптимальна денна вартість відвідування - в межах 1-5 доларів [додаток 2.2].

Як засвідчили результати дослідження, водному дозвіллю віддали перевагу 74,4 % відвідувачів, спорту – 72 %; регулярно відвідуватимуть гімнастичну залу - 55,5 %, братимуть участь у водних видах спорту - 27,3%; за створення дитячого куточка висловилося 32,7 % опитаних, за розробку дозвілєвих програм для дошкільнят - майже 23 %, для підлітків - 24,1 %, для людей похилого віку - 17,35 %; ковзанярським спортом бажало б займатись 19 % опитаних [додаток 2.3].

Зацікавленість додатковими послугами закладу така: сімейним кінотеатром - 39,75 % відвідувачів, самодіяльним театром - 32,6 %, гуртковою діяльністю - 41,5 %, клубом для осіб літнього віку - 44,7 %, освітніми послугами для дорослих - 44,7 %, підлітковим центром - 54,3 %, центром для відпочинку та розваг - 60,6 %, комп'ютерним центром - 30,1 %, побутовими послугами - 46,8 % [додаток 2.4].

Враховуючи інтереси й потреби кожної людини, в тому числі й результати анкетування, у центрі споруджено кілька басейнів, фітнес-центр, універсальний гімнастичний зал, мережу громадського харчування, дитячий куточок, громадський театр на 400 фіксованих місць, кімнату для відпочинку, конференц-зал, бібліотеку та медіа-центр для дорослих, клуб для людей похилого віку, адміністративні й допоміжні приміщення.

Така інфраструктура дозвіллевої установи дозволила вийти на збалансовану фінансову основу. Прибутковою є робота центру водного дозвілля, водного парку, тренувальної зали та ковзанки [додаток 2.5], що перекриває неприбуткову діяльність клубів для підлітків і людей похилого віку, громадського центру, бібліотеки, гуртків.

Діяльність зарубіжних дозвіллевих установ не позбавлена й недоліків. Типовим для багатьох закладів є: недостатнє володіння маркетингом, недооцінювання економічних чинників, що призводить до зменшення видів послуг, до нераціональних витрат фінансових, матеріальних, трудових ресурсів закладу; дискусійними у багатьох закладах лишаються питання співпраці штатних працівників та волонтерів (розподіл їх обов'язків, завдань, обсягу роботи); діяльність окремих установ характеризується спонтанністю та імпровізаційністю, підкресленою увагою до культурно-дозвіллевого обслуговування "дискримінованих", "маргінальних" груп (безробітних, наркоманів, безпритульних).

Зарубіжні вчені наголошують і на застарілості стандартів для розміщення дозвіллевих центрів, що не враховують соціальних, економічних, демографічних особливостей регіону, рівня життя населення, доступності культурно-дозвіллевих центрів. Ке-

рівництво закладу часто відстоює інтереси фірми чи організації, а не їх клієнтів. Працівникам дозвілєвих установ важливо усвідомлювати, на яку аудиторію вони спрямовують свою діяльність (підлітків, молодь, дорослих, людей похилого віку, ветеранів війни), всебічно вивчати відповідний соціум, його особливості, потреби та запити (шляхом проведення соціологічних досліджень, бесід, анкетування, опитувань, гарячих телефонних ліній, програм зв'язків з клієнтами, скриньок для скарг), координувати зусилля організації для оптимального задоволення потреб відвідувачів закладу, а головне - чітко уявляти: Хто є реальним клієнтом організації? Які потреби задовольняє організація? Чи ідентичними є потреби різних груп клієнтів організації? Як ці потреби змінюються? Як їх передбачити і задовольнити вже тепер?

Вирішенню зазначених питань сприяє *система маркетингової інформації та оцінки діяльності дозвілєвого закладу*, що створює базу для прийняття необхідних рішень. Не останню роль у створенні позитивного іміджу об'єднання відіграє рекламна діяльність, що популяризує дозвілєві програми, акцентуючи на їх різноманітності, динамізмі, новизні, актуальності проблематики, а також інші форми інформування.

Одним із основних для результативного функціонування дозвілєвого закладу є кадрове питання. На думку більшості зарубіжних дозвілєзнавців, в такій установі мають бути узгодженими індивідуальні настрої і потреби членів з цінностями самої дозвілєвої установи. Допомогти у правильному управлінні персоналом дозволяє умовний поділ керівництвом установи всіх працівників і відвідувачів на окремі групи, а саме: працівники, члени дозвілєвого закладу, волонтери, їх кількість залежить від завдань і цілей конкретного закладу, його перспективних планів, фінансової спроможності.

Так, до *категорії працівників* належать особи, для яких заклад культури є місцем роботи. Головними критеріями їх добору є відповідний рівень фахових знань і досвіду, вміння працювати в колективі, бажання саморозвиватись і підвищувати свою кваліфікацію, розуміти цілі організації та сприяти їх досягненню.

Членами організації є особи, які беруть активну участь в діяльності установи, виконують визначені Статутом дозвіллевого закладу обов'язки, мають визначені в документах організації права. Варто підкреслити, що складовою перспективного розвитку установи є збільшення кількості членів, без чого неможлива інтенсифікація впливу організації на особистість.

Організація залучає до роботи й *волонтерів*, тобто осіб, які працюють на користь організації і не одержують за свою роботу матеріальної винагороди. Співпраця з волонтерами досить часто має спорадичний характер, вимагає індивідуального підходу до кожного з них.

Отже, дозвіллеві заклади відрізняються між собою пріоритетними напрямками діяльності, видами соціальних, культурних, дозвіллевих послуг, функціональними можливостями приміщень, фінансовою діяльністю.

Дозвіллеві заклади розробляють свої програми за відповідними складовими.

1. *Визначення політики дозвіллевого закладу*, що передбачає формування загальної мети установи, його фундаментальних установок, принципів діяльності й основних шляхів досягнення поставлених завдань.

2. *Вивчення реального й потенціального попиту*, що полягає в оцінюванні організаційних ресурсів, профілю користувача, інтересів і специфіки громади, незаповнених дозвіллевих ринкових ніш, незадоволених запитів населення. Це дозволить визначити види діяльності і послуги дозвіллевого закладу, що забезпечать ці потреби.

3. *Окреслення завдань дозвіллевого закладу*, шляхом формування реальних цілей, конкретних функцій, а також залучення до визначення завдань працівників дозвіллевої сфери та представників громадськості.

4. *Планування дозвіллевої діяльності комплексу* як вироблення конкретних напрямів роботи (дозвіллевого, мистецького, спортивного, соціального), форм (гурткової роботи, курсів, розважальних конкурсів, фестивалів), видів діяльності для найкращого забезпечення досягнення цілей і пошук необхідних ресурсів.

5. *Втілення дозвілєвих програм та заходів передбачає* розробку маркетингової стратегії, встановлення системи методів, контроль за процесом реалізації програми, врахування її змін.

6. *Проведення оцінки* передбачає збирання необхідної інформації про здійснені заходи, підведення підсумків, визначення недоліків, шляхів підвищення конкурентоспроможності закладу, задоволення запитів і бажань населення з урахуванням регіональних умов.

7. *Зворотний зв'язок, модифікація та удосконалення дозвілєвої діяльності* установи є життєво необхідними для аналізу доцільності проведення дозвілєвих заходів, надання дозвілєвих послуг, поліпшення роботи дозвілєвого закладу в цілому [додаток 2.6].

Отже, ефективність функціонування таких комплексних дозвілєвих закладів залежить не лише від індивідуалізації культурних потреб особистості, а й від міри впорядкованості їх організаційних складових, від раціональних змін, відповідності завдань зовнішнім і внутрішнім умовам та функціональній динамічності.

Підсумовуючи, можна визначити головні тенденції діяльності зарубіжних дозвілєвих комплексів на сучасному етапі.

1. Максимальне наближення дозвілєвих об'єктів до споживача - створення дозвілєвих закладів в студентських містечках, поблизу торговельних та адміністративних районів, у житлових будинках, у мікрорайоні.

2. Співпраця з культурно-мистецькими, освітніми, спортивними установами.

3. Багатофункціональне використання дозвілєвих приміщень і відповідність архітектурних форм дозвілєвого закладу характеру його діяльності.

4. Подальший розвиток "традиційних" дозвілєвих закладів для забезпечення потреб особистості у певних видах культурно-дозвілєвої діяльності.

5. Створення інтегрованих дозвілєвих закладів для виконання культурно-дозвілєвих, соціальних та виховних завдань - створення клубів-кафе, клубів-готелів, клубів-бібліотек,

клубів-кінотеатрів, дозвіллевих центрів-магазинів, культурно-спортивних центрів, рекреаційно-дозвіллевих комплексів.

6. Розширення дозвіллевої діяльності за межі центру для відродження культурного життя провінції, створення пересувних загонів та філій дозвіллевого центру для культурно-дозвіллевої роботи у віддалених куточках країни, формування гармонійного соціально-культурного середовища міста й села. Великої популярності набуває проведення дозвіллевими закладами театральних, музичних, хореографічних фестивалів, культурних кампаній, міжнародних свят.

Висновки

Адаптація традиційних закладів дозвілля до вимог сучасності стала рушійною силою в їх перетворенні на багатопрофільні й поліфункціональні установи. Основні причини організаційно-структурних змін в дозвіллевих закладах: зростаючі потреби особистості в безперервній освіті, недостатня кількість ігрових майданчиків, дитячих садків, центрів спілкування, місць для сімейного проведення дозвілля, перевага регресивних форм виховання, дискримінаційна політика щодо етнomenшин, незадоволені дозвіллеві, культурні, мистецькі потреби населення, його соціальна активність.

Дозвіллеві центри в зарубіжних країнах відрізняються своїми можливостями, територією, обсягом діяльності. Деякі з них діють як клуби мікрорайону, інші - як комплекси-гіганти. Вони характеризуються варіативністю розміщення і використовують для своєї діяльності шкільні приміщення, старі будівлі (пам'ятки культури і мистецтва, що втратили своє функціональне призначення, військові казарми, заводи й фабрики), зводять нові споруди відповідно до потреб дозвіллевого обслуговування всіх верств населення.

Основу проектів дозвіллевих центрів складають такі чинники: синтез усіх можливих дозвіллевих функцій; відповідність

технології будівництва, обладнання та освітлення центрів сучасним досягненням науки, техніки, технології; здатність до швидкої трансформації окремих складових закладу згідно з дозвілєвими потребами відвідувачів; можливість надавати якомога повніший комплекс послуг, що забезпечують активний відпочинок, розваги, відновлення духовних та фізичних сил. Неабияку роль відіграє врахування природно-кліматичних умов, обсягу вільного часу у міського населення, популярністю на даній території певних форм дозвілля.

Центри дозвілля, маючи спільну мету, диференціюються відповідно до традицій, потреб, смаків конкретної групи населення і відрізняються за структурою, архітектурно-просторовою композицією, видами діяльності.

Ефективне планування роботи дозвілєвого центру здійснюється відповідно до соціологічних досліджень, метою яких є всебічне вивчення культурних та дозвілєвих запитів населення. Такі дослідження дають можливість рентабельно для закладу й результативно для населення спланувати дозвілєві заходи.

Запитання для самоперевірки

1. В чому полягає природа дозвілєвих центрів?
2. Які функції виконують дозвілєві комплекси?
3. За яким складовими розробляються програми дозвілєвих закладів?
4. Які архітектурні вимоги висуваються до центрів дозвілля?
5. Які головні тенденції діяльності зарубіжних дозвілєвих комплексів на сучасному етапі?

Література:

1. Kulturpadagogik und Kulturarbeit: Grundlagen, Praxisfelder, Ausbildung / Hrsg. Muller-Rolli S. - Weinheim; Munchen: Juventa Verl., 1988.

2. Popp R. "Freizeitpadagogik" - ein neues Subsystem der Sozialpadagogik / Sozialarbeit: "Gemeinwesenorientierung" und "Animation" als Bestimmungsmomente der "Freizeitpadagogik" // Konturen der Sozialarbeit. - Wien, 1995.

3. Reischock W. Freizeit als Erziehungsraum. Beratung als freizeitgemasse padagogische Funktion // Enschulung der Schule? - 1. Aufl. - Berlin: Verl. Volk u. Wissen, 1990.

4. Scott J. T. Volunteers: How to get them, how to keep them, how to treat them (and why)... // Parks and recreation. - 1996. - № 11.

5. Vizi J.K. Holidays and weekdays of Hungarian toy traditions: (Recalling recent past with future pictures) // Acta ethnogr. Hungarica. - Budapest, 1999. - Vol. 44, № 1/2.

6. Walsh E.R. A new agenda for American leisure // Parks and recreation. - 1993. - №11.

7. Walsh E.R. A tie that binds: Intergenerational programming // Parks and recreation. - 1989. - № 3.

8. www.wordleisure.org.

9. Zoltak J. \$9 mil FEC opens in new Manila mall // Amusement Business. - 1996. - № 28.

10. Западний опыт проєктирования и строительства Центров досуга // Научно-технічного досягнення и передовий опыт в області матеріально-технічніє оснащення учрежденій культури. Інформ. сб. - 1990. - Вып. 3.

11. Кинотеатры будущего // Панорама культурной жизни зарубежных стран. - 1998. - Вып. 1.

2.2. Робота парку як дозвіллевого центру

Невід'ємною складовою дозвілля є організація дозвіллевої діяльності в парках, які наприкінці ХХ ст. перетворюються на соціально-педагогічні комплекси, що виконують просвітню, рекреаційну, соціальну, виховну, культурну, екологічну функції. Паркові комплекси пропонують великий асортимент дозвіллевих послуг: творчі заходи, гольф, теніс, велосипедні прогулянки, плавання, екскурсії, гральні майданчики для дітей, культурно-мистецькі клуби, групи здоров'я. У парках використовуються різноманітні форми дозвіллевої роботи: вистави балету на воді, вечори відпочинку для дорослих, ігрові конкурси, спортивні змагання, рекреаційні програми.

Проблемами ефективної діяльності парків в сучасному світі опікуються вчені та практики різних сфер життєдіяльності суспільства: економісти, працівники лісового господарства, філософи, соціологи і, безумовно, педагоги. Так, зарубіжні вчені Білл Д., Нуп К., Хобарт М. вивчають екологічне виховання дітей засобами паркової роботи; Бруннер В., Хорнінг Е., Йонсон Б. розкривають специфіку проведення парками освітніх проектів; Макліс Г. та Філд Д. здійснюють соціологічне дослідження паркової проблематики; Рейлі П. та Тевія К. розробляють навчальні програми для шкільних груп у парках.

Головні питання паркового розвитку вирішуються на міжнародних конгресах, конференціях, симпозіумах, семінарах, що проводяться Міжнародною асоціацією соціологів, Міжнародною службою тематичних парків, Міжнародною асоціацією розважальних парків та атракціонів. В кожній країні діє організація, пріоритетними завданнями якої є вивчення паркових проблем - Національна асоціація парків та рекреації (США), Національний фонд рекреації й туризму (США), Інститут управління у сфері дозвілля та розваг (Великобританія), Асоціація керівників муніципальних парків та садів (Нідерланди), Фонд парків та рекреації (Японія), інші. Вони виконують значну інформаційну, методичну та наукову роботу з дозвіллевих питань, видають свої

журнали, утримують центри для підвищення кваліфікації спеціалістів дозвіллевої сфери, співпрацюють з рекреаційними та дозвіллевими закладами різних країн світу.

У спеціалізованих виданнях (“Parks and Recreation”, “Amusement Business”, “Amusement Technologie u. Management” та ін.) висвітлюються питання взаємозв’язку між відвідувачами парку та природним середовищем, парком та містом, матеріально-технічним оснащенням та парковим обслуговуванням різних соціально-демографічних груп населення, розкривається роль парку як дозвіллевого центру, аналізується досвід діяльності парків у різних країнах світу, способи залучення фінансових надходжень, організація науково-дослідної роботи в парках, прогнозування паркової роботи, перспективи розвитку паркової індустрії.

Паркова мережа сучасності представлена парковими установами, що класифікуються за територіальними та функціональними ознаками.

За *територіальними ознаками* розрізняють: державні парки, парки штатів (земель, муніципалітетів, округів) та міські парки.

До державних парків належать національні, етнографічні, ландшафтні, військові парки, державні заповідники, парки національних битв, морські узбережжя, національні зони відпочинку, зони збереження природи, водоймища, ліси, парки-пам’ятки культури, меморіали (наприклад, Йосемітський національний парк, США, Йеллоустонський парк, США, Великий каньйон, штат Арізона, США, “Золоті ворота”, Сан-Франциско, США). Державні парки відкривають на своїй території музеї, виставкові зали, облаштовують галявини для таборів, організують туристичні походи, екскурсії, експедиції, мисливство, плавання та ін.

Парки штатів, земель, муніципалітетів, округів, спрямовані на обслуговування населення конкретного штату й утримуються на кошти міських органів влади. Цінність таких парків визначається дозвіллевою концепцією, культурним значенням і туристичною привабливістю для відвідувачів.

Міські парки найчастіше призначаються для прогулянок та відпочинку, для розвитку естетичних якостей людини, її еколо-

гічної культури, для покращення її дозвілля. Такими парками є, наприклад, “Булонський ліс” у Франції, “Гайд-парк”, “Риджентс-парк”, “Леголенд” у Великобританії. У міських парках відвідувачі можуть грати в гольф або теніс, кататися на човні, відвідати ресторан, взяти участь у театральному дійстві, слухати музику, завітати на ярмарок або виставку. Дієвим методом розвитку міських парків вважається взаємозв’язок ландшафтного проектування та охорони навколишнього середовища (прикладом може бути центральний парк Стамбулу (Турція), який має один з найбагатших за видами рослин у світі сад). Цінність міських парків визначається можливостями відпочинку на природі для міського населення, позитивним впливом парку на екологічну ситуацію в місті, своєю історичною та культурною цінністю.

За *функціональними ознаками* парки поділяються на: спеціалізовані (спортивні, історичні, дитячі, зоологічні) та багатофункціональні (паркові комплекси, тематичні парки).

Особливої популярності у світі набули тематичні парки. На їх розвиток істотно вплинула диснейвська концепція парку (“Диснейленд” відкрито у Анахаймі, штат Каліфорнія, США, 1955 року). Модель Диснейленду поширилась у багатьох країнах світу – Франції, Японії, Німеччині, Іспанії.

Диснейвська концепція паркового дозвілля передбачає:

- ◆ високий естетичний рівень паркового середовища;
- ◆ кваліфікований персонал та відповідну якість роботи;
- ◆ єдність всіх елементів паркової території (природи, споруд, екскурсійних стежок, тематичних зон, дизайну, торговельних центрів) та їх підпорядкованість одній меті;
- ◆ організацію дозвілля для сім’ї, а не лише окремих її членів;
- ◆ суворе дотримання правил поведінки в парку (заборона палити, вживати алкогольні напої, прогулюватися без взуття, мати неохайний зовнішній вигляд тощо);
- ◆ поєднання різних видів та форм дозвільної діяльності;
- ◆ своєчасне врахування бажань та потреб відвідувачів і їх якісне задоволення;
- ◆ постійні технічні удосконалення, оновлення тематичних заходів та вистав.

Головною особливістю *тематичних парків* є підпорядкування всіх складових парку (атракціонів, дозвіллевих заходів, рекреаційних програм, алей, майданчиків, спектаклів) певній темі. До відомих тематичних парків належать: “Світ моря” (Огайо, США), “Гелаксіленд”, (Канада), “Айлендз оф Адвенча” (Флорида, США), “Джазленд” (Луїзіана, США). Тематичні парки мають на своїй території наукові центри, музеї, міні-парки для дітей (“Казкові куточки”), клуби для осіб літнього віку, педагогічні лабораторії, навчальні майстерні. Популярними серед населення є так звані “пригодницькі майданчики”, що мають відповідні природні ресурси (вода, скелі, дерева, рослинність), а також пристосовані для дозвіллевих заходів технічні засоби (пожежні машини, міні-майстерні, старі літаки, потяги).

Для того, щоб парк мав значний попит, він повинен оснащуватися високоякісною технікою, видовишними ефектами, бути оригінальним. Так, “Порт Аventura” (Іспанія) має п’ять тематичних майданчиків - Середземне море, Полінезія, Китай, Мексика, Далекий Схід; “Міфічна Земля”, відтворює атмосферу стародавніх цивілізацій Середземного світу; “Місто Дозвілля” – специфіку Голівуду. У Німеччині відкрито парк, присвячений кінокомпанії “Уорнер Бразерс” – “Кіносвіт Уорнер Бразерс”. На його території розташовані алея парку “Бермудський трикутник”, мережа ресторанів, атракціонів, театр, сцени для видовишних шоу. Особливістю парку є те, що атракціони парку, його зони відпочинку, організовані й облаштовані за певними зразками, зокрема вони містять картини з відомих кінофільмів (“Смертельна зброя”, “Полицейська академія”, “Бетмен” та ін.).

Популярність тематичних парків, значна кількість, сприяли їх розподілу на оглядові, парки атракціонів, аквапарки, парки розваг, пейзажні парки.

Парки розваг (“Лехі фajn”, Пенсільванія, США; “Блекпул плежа біч”, Великобританія; “Руф Гарден”, Айова, США; ”Холлідей”, Німеччина; ”Доллівуд”, Теннессі, США; “Ефтелінг”, Німеччина, “Фантаун/Спleshтаун”, Мен, США) є своєрідними дозвіллевими комплексами, з кінозалами, ресторанами, танцювальними залами, дитячими парками, майданчиками, клубами.

Пейзажні парки створюються з урахуванням особливостей місцевого ландшафту, підкреслюючи красу, зберігаючи природне різноманіття. Зразками таких парків вважають “Парк богів”, “Світ природи”, “Королівські володіння” (США).

Парки атракціонів (“Ісла Логіка”, Іспанія, “Фантазіленд”, Німеччина, “Людюродам”, Голандія, “Парк світу”, Китай, “Скансен”, Швеція) втілюють концепцію відпочинку як участі в різноманітних атракціонах. Розважальні, просвітні, культурні, екологічні програми парків-атракціонів мають на меті оздоровити людину, забезпечити цікавий відпочинок, розвинути кмітливість, спритність, витримку, вміння орієнтуватися на місцевості з перешкодами, координацію рухів, швидкість реакції, інтуїцію. Серед таких атракціонів популярними є пізнавальні, ігрові, навчальні (“Навколо колеса”, “Комп’ютерний бум”, “Безпечність вдома й на дорозі”, “Будівництво”, “Повітря та космос”, “Навколишній світ”). Ефективність атракціонів визначається системністю їх роботи, зовнішньою привабливістю, надійністю у користуванні, систематичним удосконаленням, попитом серед відвідувачів.

Акванарки (“Ует-н-уайлд”, Мексика) пропонують відвідувачам водні види спорту, басейни, бані, солярії, підводні театри, акваріуми, дельфінарії, лікувальні ванни, сауни, фонтани.

Багато зарубіжних науковців висловлюють сумніви щодо наявності ринку у великій кількості тематичних парків і застерігають від перенасичення та байдужості населення до паркового дозвілля. Крім того, тематичні парки вимагають постійного вдосконалення, великих капіталовкладень, своєчасного ремонту. Наприклад, не всі країни мають закони про безпеку в парках, а це змушує адміністрацію парків керуватися у своїх діях міжнародними стандартами. Прогнозисти вважають, майбутнє належить невеличким паркам змішаного типу, що поєднують можливість для прогулянок, тематичні зони, комерційну рекреацію і творчі види дозвілля.

У зв’язку з цим слід зазначити, що особливої популярності в зарубіжних країнах набувають дитячі парки. Їх функціональна особливість полягає в тому, що міські діти мають можливість

познайомитися із дикою природою, свійськими та екзотичними тваринами. Педагоги вважають, що таке знайомство має велике значення для емоційного, духовного, творчого розвитку дитини, а дитячі парки є особливо важливими у міському середовищі.

Так, дитячий зоопарк у Берліні має озеро, вольєри з тваринами, гральні майданчики, басейн, гойдалки. Дитячий зоопарк у Відні розрахований на дітей різного віку: маленькі знайомляться з тваринами, старші вивчають значення тваринного світу в житті людини, особливості тваринного життя. У дитячому зоопарку передбачені розважальні та рекреаційні програми для батьків і дітей. Дитячий парк “Атогояма” (Японія) поділений на “міський дитячий парк” та “природний парк для дітей”. Він має гральну зону, лісову смугу, “майданчик мрій”, зоологічний куточок, театральну сцену; парк “Міядзака” (Японія) обладнаний атракціонами, дитячою залізницею, гральними майданчиками, які не завдають шкоди природі.

Такі ігрові парки можуть створюватись в будь-якому районі будь-якого міста. Крім гральних майданчиків, вони пропонують дітям довільне використання ландшафту: галявини, водоймища, каміння, дерева – все, що належить до справжньої нерукотворної природи. Обов'язковою складовою таких парків є різноманітні майстерні (технічні, авіамоделювання, різблярства), що дозволяє здійснювати у дитячих парках виховні та освітні проекти. Часто дитячі парки створюються при школах (прикладом може бути “Мартін-парк”, США), вони передбачають гральні та спортивні майданчики, галявини для відпочинку. Обов'язковим у такому мініпарку є куточок “незайманої”, дикої природи [додаток 2.7].

Зарубіжні педагоги та батьки стали ініціаторами проведення “прогулянок на свіжому повітрі” як виховної технології дітей-дошкільнят. Такі заходи спираються на ідею “космічного виховання” Монтесорі М. і передбачають виховання малят у безпосередньому контакті з природою. На думку педагогів, діти, народжуючись у штучному світі, серед висотних будівель та автомашин, комп'ютерних ігор та розважальних телешоу, псують своє здоров'я ще у дошкільному віці: у них порушена координа-

ція рухів, концентрація уваги, обмін речовин, інтуїція, погіршується зір.

Усунути значну частину цих негативних чинників допомагають дитячі сади та парки, в яких малюки розважаються не з ляльками та конструкторами, а спілкуються з живою природою: граються під відкритим небом, вирушають на екскурсії до лісу та парку. Такий “природно орієнтований” підхід сприяє зміцненню здоров’я дитини, формує оптимізм, соціальну та екологічну відповідальність.

Отже, дитячі парки (зоопарки, ботанічні сади, спортивні парки, аквапарки, ігрові парки, ландшафтні мікропарки) у дозвілєвій сфері зарубіжжя, виконуючи дозвілєві, просвітні та виховні функції, посідають особливе місце.

Соціологічні служби парків систематично вивчають дозвілєві запити відвідувачів парків, їх бажання та потреби, зокрема, пов’язані з оглядом природних та історичних місць. Це дозволяє покращити систему управління національними парками, кваліфікацію екскурсоводів, підвищити рівень просвітництва та екологічної культури відвідувачів, забезпечити їм належний відпочинок. На основі соціологічних досліджень формуються вимоги до плану роботи та організації паркових заходів, розробляються методи та прийоми роботи з дітьми, організації сімейного відпочинку, обслуговування осіб похилого віку.

Соціологічні дослідження виявляють наскільки задоволено (чи не задоволено) попит відвідувачів парку, які взаємозв’язки між населенням та персоналом парку, інформують про потреби відвідувачів.

Отже, сучасні парки мають багато завдань, спрямованих на естетичний розвиток особистості, її екологічне виховання, формування ціннісних орієнтацій. Та головною функцією парків зарубіжжя є захист флори і фауни, збереження пам’яток історії та культури рідного краю. Особливо це стосується національних парків зарубіжних країн. Наприклад, у національних парках США успішно діє програма “Юний рейнджер” (“Junior-ranger”), розрахована на дітей віком від 5 до 12 років. Її головна мета – виховання у дітей бережливого ставлення до природи,

усвідомлення значення свого внеску в її охорону. Проект “Юний рейнджер” має, крім освітніх, ще й профорієнтаційні завдання. Парки видають навчально-методичну літературу (методичні рекомендації, книжки-буклети, спеціальні випуски газет та журналів), в якій розкриваються основи природного світу: взаємозв’язок живих організмів з навколишнім середовищем, розвиток тварин та рослин, особливості їх пристосування до життя. Методична література містить і практичні завдання для набуття дітьми вмінь працювати з картами-схемами паркової території, орієнтуватися серед екскурсійних об’єктів, оглядових майданчиків, місць для пікніків, вміти розрахувати відстані та напрями між об’єктами, складати фенологічні календарі та календарі природи. Дітям пропонуються тестові завдання, кросворди, описи, що розкривають правила поведінки людини на природі, знайомлять з Червоною книгою свого регіону, країни, розкривають специфіку роботи природних комплексів, їх біологічну різноманітність, шляхи збереження екосистем.

Паркова програма передбачає знайомлення дітей з природою своєї країни та методами роботи, спрямованими на охорону її територій, спостереження за природними явищами, перегляд відеоматеріалу, участь в ігрових конкурсах, екологічних екскурсіях, мандрівках, а також надання допомоги тваринам, прибирання сміття, розчистку захаращених земельних ділянок. По завершенні проекту діти отримують посвідчення та нагрудні значки “Юний рейнджер парку”.

Серед дозвіллевих програм еколого-освітнього спрямування, що реалізуються в зарубіжних парках, відомі такі комплексні проекти: “Новини Океану”, “Дика природа”, “Екологія Аляски”, “Економіка та навколишнє середовище”, “Друзі маленького принца Землі” та інші. Дозвіллевий проект як засіб організації взаємодії дітей з навколишнім природним середовищем передбачає творчу роботу з дітьми усіх вікових груп, стимулювання дитячої самостійності, формування активної громадянської позиції дитини.

Реалізація проектів спирається на тісну співпрацю дітей, працівників парку та педагогів. Дорослі, працюючи з дітьми, повинні

враховувати вікові особливості, притаманні дошкільнятам, молодшим школярам, підліткам. У цей період дитина має високу рухову активність, прагне шукати та досліджувати щось нове й незнайоме, не вміє довго зосереджуватись на одній темі, має підвищене співчуття до природи та її мешканців. Врахування вікових особливостей дитини допомагає стимулювати сприйняття дітьми необхідної інформації, сприяти формуванню творчої особистості, здатної розуміти та любити природу.

Дозвільні екологічно-орієнтовані проекти мають навчальну, виховну, розвиваючу функції і передбачають такі форми роботи: екологічні ігри, казки, спектаклі, конкурси, лекції, екскурсії, туристичні походи, спостереження, музично-літературні композиції, народні свята та сучасні заходи, що стали вже традиційними (День захисту зеленої ялинки, День птаха, День Лісу). Так, екологічно-освітній проект “Експедиція: Йеллоустон” розрахований на підлітків 4-6 класів і здійснюється за участі Служби національних парків США, Міжнародного фонду дикої природи, Організації національних парків США та Асоціації Йеллоустон. Проект включає кілька підпрограм, в яких розкривається геологічна історія Йеллоустона, різноманітність його тваринного та рослинного світу, роль людини в Йеллоустоні, історію створення та розвитку Національного парку, прогнози та перспективи функціонування паркової території.

Знайомство з парком відбувається шляхом теоретичного вивчення теми, самостійного виконання практичних завдань та польових робіт (від техніки туризму до надання медичної допомоги, готування їжі в польових умовах, робіт по дереву, ремонту обладнання). Таке поєднання дозволяє підліткам навчитися використовувати здобуті знання на практиці. Найпопулярніші серед підлітків польові роботи, що включають: туристичні походи, експедиції, наукові дослідження, вивчення слідів тварин, спостереження за ними, орієнтування на місцевості, вечори біля вогнища, театралізовані вистави. Експедиція складається з учнів, вчителів, працівників парку та волонтерів [1].

Екологічно-освітні проекти парків охоплюють і молодь. Наприклад, результатом тісної співпраці Національного рекреа-

ційного парку Гейтвей (США) та Національного історичного парку Лоувел (США) стала інтерактивна міждисциплінарна програма, що поєднує навчальну мету та природоохоронні завдання. Цільовою аудиторією програми є діти та підлітки віком від 9 до 21 року. Проект має кілька етапів і передбачає *обов'язкову співпрацю* з навчальними закладами. Тому основним принципом проекту є його відповідність шкільним програмам. Екологічний проект реалізується у процесі навчання, а не під час шкільних канікул і передбачає закріплення на практиці знань, здобутих у школі. Неформальна освіта активна, враховує специфіку конкретного парку, відповідає фізичному та розумовому рівню розвитку учасників програми [2].

Такі проекти мають значне профорієнтаційне навантаження: участь у проектах дозволяє перевірити свою здатність професійно займатися екологічною та парковою роботою, здобути реальні знання про майбутню професію.

Ефективність екологічних проектів забезпечується дотриманням таких вимог:

- точність та цікавість матеріалів для дітей;
- наявність конкретної концепції проекту;
- увага на творчій активності дитини, набуття нею конкретних навичок та вмінь;
- формування почуття відповідальності;
- можливість застосувати здобуті знання у практичній роботі;
- дотримання фасилітаційного підходу (тобто, створення сприятливих умов для навчання).

Парки тісно співпрацюють з будинками для літніх людей, реабілітаційними центрами, соціальними службами. В результаті такої співпраці у парках створюються клуби для осіб похилого віку, центри дозвіллевої роботи з інвалідами, хобі-групи, табори для літніх людей, реалізуються програми “Відпочинок у парку для літніх”, “Золотий вік”, “Нові горизонти” та ін.

Значна увага у роботі парків надається волонтерам, які здійснюють зоологічні та ботанічні описи, активно допомагають облаштовувати екологічні стежки, ремонтують екологічні

центри і туристичні бази. Мотивація волонтерів не зводиться лише до альтруїстичного - “принести суспільству користь”. Люди різного віку та професій беруть активну участь у волонтерській діяльності з різних причин: задовольнити свої потреби (професійні, культурні, просвітні), поспілкуватися з однодумцями, прилучитися до природного світу, активно відпочити тощо. Неабияку роль відіграють ті відносини, що складаються у волонтерському колективі, створюючи своєрідну “ієрархію”, внутрішню і зовнішню свободу дій, можливість забути про щоденні проблеми.

Парк як дозвілєвий центр реалізує свої функції в різних формах та видах дозвілєвої діяльності:

- ◆ театральні (театралізовані свята і видовища, лялькові вистави, фольклорні програми, мистецькі фестивалі, карнавали);

- ◆ музичні (виступи рок-груп, музичні фестивалі, концерти, вечори ретро-музики, оперного мистецтва, музичні гуртки, дні музичної культури, вечори авторської пісні);

- ◆ просвітні (лекції, диспути, тематичні вечори, дослідження, культурно-просвітні проекти, екскурсії, експозиції, навчання);

- ◆ хореографічні (танцювальні шоу, хореографічні гуртки, вечори балету, народного танцю, виступи самодіяльних танцювальних колективів);

- ◆ декоративно-прикладні (флористика, декоративне квітництво, ікебана, бонсай, дизайн, конкурси моди та краси, різьблення по дереву, виставки-експозиції, фестивалі ремесел).

Отже, специфіка сучасних парків полягає в тому, що вони розвиваються як поліфункціональні заклади дозвілєвого комплексу; дозволяють поєднати природне середовище з технічними досягненнями, поєднують універсальні і самобутні дозвілєві концепції, сприяють мультикультуралізму паркової діяльності (популяризації культури свого народу та культур народів світу на фестивалях, в ігрових конкурсах, карнавалах, видовищних шоу, національних святах, днях мистецтва, мережі харчування), охороні та збереженні навколишнього середовища, розвитку парків як туристичних центрів (так, наприклад, Диснейленд, Дисней-уорлд, Євродиснейленд є

міжнародними туристичними центрами; озеро Тахо (Національний парк штату Каліфорнія) є туристичною меккою для американців); демократичності та доступності паркового обслуговування (тісна взаємодія парків, їх культурної, виховної, охоронної діяльності з щоденним життям, бажаннями та проблемами населення).

Економічну ефективність парків будь-якого виду визначає кількість їх відвідувань, що забезпечує рентабельність функціонування. Тому парки постійно розвиваються й модернізуються, удосконалюють перелік послуг та дозвіллеві програми.

Робота парків як дозвіллевих центрів вимагає подальшого вивчення та об'єктивного аналізу. Адже парки зарубіжжя, крім багатющого позитивного досвіду, мають і свої недоліки, до яких можна віднести: непристосованість рекреаційних зон для інвалідів; низьку кваліфікацію персоналу; відсутність дозвіллевих програм для соціально незахищених верств населення; загострення проблем охорони навколишнього середовища (руйнація ґрунту, засмічення лісів, зростання кількості пожеж). Не можна не сказати й про те, що активний розвиток дозвіллевої індустрії негативно позначився на житті національних меншин (наприклад, в США майже всі індієські резервації розташовані на дикій місцевості у штатах Арізона, Нью-Мексіко, Монтана, Південна Дакота, відкрито для масового відвідування). Інтенсивне використання індієських територій з туристичною метою розпочалося ще у 60-і роки ХХ ст., проте розвиток туризму на землях індієців не зняв, а навіть загострив проблему дискримінації.

Однак парки вважаються найдоступнішими дозвіллевими закладами, розрахованими на відвідувачів будь-якого віку та соціального стану, спроможними надати населенню різноманітні культурно-просвітні, видовищні, спортивні, рекреаційні послуги.

Висновки

Органічною складовою дозвілля є дозвіллева діяльність в парках, які наприкінці ХХ ст. перетворюються на соціально-педагогічні комплекси, що виконують просвітню, рекреаційну, соціальну, виховну, культурну, екологічну функції. Паркові комплекси пропонують значний асортимент дозвіллевих послуг: творча робота, гра в гольф, теніс, велосипедні прогулянки, плавання, екскурсії, гральні майданчики для дітей, культурно-мистецькі клуби, групи здоров'я.

Пріоритетні питання розвитку парків вирішуються на міжнародних конгресах, конференціях, симпозіумах, семінарах, що проводяться Міжнародною асоціацією соціологів, Міжнародною службою тематичних парків, Міжнародною асоціацією розважальних парків та атракціонів, відповідними організаціями окремих країн (наприклад, Національною асоціацією парків та рекреації (США), Національним фондом рекреації й туризму (США), Інститутом управління у сфері дозвілля та розваг (Великобританія), Асоціацією керівників муніципальних парків та садів (Нідерланди), Фондом парків та рекреації (Японія).

Парки як дозвіллеві центри характеризуються багатоманітними формами та методами роботи з різними категоріями населення (дітьми, підлітками, молоддю, бездітними, інвалідами, особами похилого віку, волонтерами). Набули популярності такі паркові проекти, як: “Юний рейнджер парку”, “Новини Океану”, “Дика природа”, “Екологія Аляски”, “Економіка та навколишнє середовище”, “Друзі маленького принца Землі”, “Відпочинок у парку для літніх”, “Золотий вік”, “Нові горизонти”.

Паркова мережа представлена сьогодні парковими установами, що класифікуються за територіальними та функціональними ознаками. За *територіальними ознаками* розрізняють (державні парки, парки штатів (земель, муніципалітетів, округів) та міські парки. За *функціональними ознаками* парки поділяються на спеціалізовані (спортивні, історичні, дитячі, зоологічні) та багатофункціональні (паркові комплекси, тематичні парки).

Диснейвська концепція паркового дозвілля передбачає високу естетичність паркового середовища, кваліфікований персонал та відповідну якість роботи, цілісність усіх елементів паркової території, організацію дозвілля для сім'ї, а не окремих її членів, суворе дотримання правил, визначених для парку, поєднання різних видів та форм дозвіллевої діяльності, своєчасне врахування бажань та потреб відвідувачів і їх якісне задоволення, постійні технічні удосконалення, оновлення тематичних заходів та вистав, доповнення в наданні розважальних послуг.

Ефективність екологічних проектів забезпечується дотриманням таких вимог: точність та цікавість матеріалу для дітей; наявність конкретної концепції проекту; акцентування уваги на творчій активності дитини, набуття нею конкретних навичок та вмій; формування почуття відповідальності; можливість апробувати здобуті знання у практичній роботі, дотримання фасилітаційного підходу.

Запитання для самоперевірки

1. Які напрями дозвіллевої роботи є пріоритетними у парках?
2. За якими ознаками класифікуються парки зарубіжжя?
3. В чому полягає своєрідність дитячого парку?
4. Від яких чинників залежить рентабельність паркової роботи?
5. Які форми роботи використовуються у парковому дозвіллі?

Література

1. Expedition: Yellowstone! A Cooperative School Outreach Project / Written by Jack de Golia and Joe Zarki, with Laura M. Johnston and Sandra C. Robinson. National Park Foundation. - 1987.

2. Kathy Tevyaw, Patti Reilly. Programming for School Groups: An interpreter's Guide / U.S. Fish and Wildlife Service, Gateway National Recr. Area, Lowell National Hist. Park. - 1991.

3. On Interpretation. Sociology for Interpreters of Natural and Cultural History / Edited by Gary E. Machlis and Donald R. Field. Oregon State University Press. - Corvallis, Oregon, 1984.

4. Арнольди Э.М. Жизнь и сказки Уолта Диснея. — Л.: Искусство, 1968.

5. Из опыта работы парков США. — М.: ВНИЦНТИКПР, 1990.

6. Копієвська О. Паркова робота з різними категоріями населення // Посвіт. — 1997. - № 1.

7. Любая работа и никакого жалования: система волонтерства в культурных учреждениях Австралии // Панорама культурной жизни зарубежных стран. — 2000. — Вып. 2.

8. Некоторые направления и формы работы с посетителями в парках США // Культура и искусство за рубежом. Сер.: Культ.-просвет. работа. Самодеят. творчество. Экспресс-информ. — Москва: Гос. б-ка СССР им.Ленина, 1987. — Вып. 5.

9. Открытие нового парка “Киномир Уорнер бразерс” // Панорама культурной жизни зарубежных стран. — 1997. — Вып. 2-3.

10. Паркомания в Испании // Панорама культурной жизни зарубежных стран. — 1999. — Вып. 2-3.

11. Поминова Е.В. Джон Мюир — пионер и идеолог заповедного дела США // Гуманитарный экологический журнал. — 2001. - Т. 3. — Вып. 1.

12. Уолт Дисней: мифы и легенды // Культура в современном мире. — М., 2001. — Вып. 3.

13. Черняк И.В. Городские и развлекательные парки // Научно-технические достижения и передовой опыт в области материально-технического оснащения учреждений культуры. Информ. сб. — М., 1993. - Вып. 1.

14. Черняк И.В. Детские парки // Научно-технические достижения и передовой опыт в области материально-технического оснащения учреждений культуры. Информ.сб. — М., 1992. - Вып. 5-6.

2.3. Дозвіллева діяльність в клубах

Дослідження специфіки дозвіллевої діяльності в клубах зарубіжжя неможливе без розкриття змісту поняття “клуб”, що у перекладі з англійської (club і clubbe) означає клуб, товариство або ж - дрюк, палиця; з німецької (Klub, Klubbe), рідше - з саксонської (clubbe) - палиця, складчина, пізніше - зібрання, установа для громадських зібрань [1, 13].

Найдетальнішу етимологію поняття “клуб” здійснили автори відомої серії “Оксфордські словники” [2]. Так, у досить змістовній статті “Клуб” (The Oxford English Dictionary, 1970), наголошується на тому, що це слово в англійській мові вживається в ролі іменника, прикметника, дієслова і має кілька значень, кожне з яких широко застосовується на практиці, в літературних і документальних джерелах. Зокрема, як іменник поняття “клуб” має кілька значень:

1. Поєднання або об'єднання в одне ціле, накопичення, маса.

2. Комбінація внесків для створення загальної суми, наприклад, для оплати витрат на розваги; частина таких спільних витрат, внесена або така, що має бути внесена особою.

Ось кілька зразків такого вживання:

- 1659-60 - Дуже приємна вечеря в номерах пана Гіла, і я сподіваюся на клуб з ними (Pepys, Diary);

- 1755 - Він запропонував сплатити рахунок, чого б я ніяк не міг дозволити, але всі мої благання не зупинили його від клубу, з чим я, врешті-решт, змушений був погодитися (Capt. P. Drake, Mem);

- 1665 - Ми весело пообідали, проте мій клуб досяг 7/6, що було забагато (Pepys, Diary);

3. Зустріч або зібрання людей для неофіційного, приватного спілкування, витрати на які оплачуються спільними зусиллями учасників:

- 1665 - Домівка, де колись, у Кромвеля часи, ми, юнаки, збиралися на щотижневі клуби (Pepys, Diary);

- 1675 - Майстер вечорами, близько шостої, йде до свого двопенсового клубу і там за свої два пенні сидить до дев'ятої чи десятої (R.L'Estrange, Art Good Hush, у Harl.Misc., 1810).

4. Коло осіб, пов'язаних спільними інтересами; спочатку призначалося для приватних об'єднань з політичними цілями; таємне товариство:

- 1682 - Яке право має будь-хто із вас зустрічатися, як оце ви щоденно робите у фракційних клубах, та ганьбити уряд у розмовах ваших? (Dryden, Medal).

5. Асоціація або товариство осіб близьких за своїми уподобаннями, інтересами, професією, взаємними симпатіями, які систематично зустрічаються в окремому приміщенні для соціальної взаємодії та співпраці.

Клуби у цьому розумінні були органічною складовою в житті Англії XVIII ст. Асоціації за такою назвою є й тепер, однак те, що називалося клубом у XVII - XVIII ст., розвивається у двох напрямках: до першого належать клуби, пов'язані переважно з розвагами (з часом такі клуби перетворилися на постійні розважальні заклади); до другого - клуби, члени яких зустрічаються час від часу, не маючи на меті розважитись:

- 1711 - За моєї відсутності вони створили клуб і зробили мене одним із його членів. Ми зустрічаємося щочетверга, нас поки що тільки дванадцять (Swift, Jmnl. To Stella, 1711);

1714 - Маг-хауз Клуб у Лонг-Акр, де щосереді та щосуботи суміш джентльменів, юристів і торговців зустрічаються у великій кімнаті... Тут не п'ють нічого, окрім елю, і кожен джентльмен має свій власний келих (Journey thrd. End, 1722).

6. Об'єднання, створене для спільної діяльності осіб, захищених у досягненні певної мети, що часто зазначене в назві клубу ("Альпійський", "Атлетичний", "Шаховий", "Крикетний", "Футбольний", "Літературний", "Вивчення історії природи", "Тенісний", "Яхт-клуб", "Клуб взаємодопомоги", "Клуб одягу" та інші).

Багато таких клубів діють відповідно до певної мети, інші поєднують при цьому клубну діяльність із дозвілєвими заходами:

- 1790 - Урочисту печатку громади вони отримали від двох клубів джентльменів у Лондоні під назвами “Конституційне товариство” та “Революційне товариство” (В.Вигке, Fr. Rev);

- 1890 - її Величність вносить 100 £ щорічно до фонду Королівського клубу одягу у Вінздорі (Tites (weekly ed.) 3 Jan 15/3).

7. Асоціація осіб (прийняття до якої, зазвичай, здійснюється балотуванням), сформована переважно для досягнення певних соціальних цілей; вона має приміщення (або його частину), призначене виключно для використання членами і завжди відкрите для них як місце для відпочинку або, в окремих випадках, для тимчасового проживання; клуб може бути політичним, літературним, військовим тощо відповідно до цілей та уподобань його членів, але основною його функцією є забезпечення місця для відпочинку, соціального спілкування та розваг.

Поступово клубні приміщення здобули назву clubhouse (клубхауз), що в перекладі означає - будинок клубу. Він часто набуває ім'я свого власника. Пізніше, з метою самостійного управління будинком і справами клубу, деякі об'єднання заснували власні, повністю обладнані заклади:

- 1776 - Виключені з модного клубу молодих людей в Алмака, вони склали план нового клубу. Побудували прекрасний будинок на вулиці Сент Джеймс і розкішно обставили його (Walpole, Jnl. Reign Geo III (1859).

8. Назва певних організацій на континенті, особливо об'єднань політичного характеру, які в різний час відігравали помітну роль в політичному житті суспільства.

9. Об'єднання, які існували в давньому світі:

- 1837 - Ці клуби тривалий час існували в Афінах (Thierwall, Grece IV).

У багатьох працях окремими статтями розкрито зміст таких понять, як clubbable, clubby, тобто такий, що має риси, прийнятні для члена клубу:

- 1883 - Громадська думка Університету стала розглядати коледж як клуб, до якого потрібно приймати тільки клубних людей (M.Pattison, Met. (1885).

З основним значенням терміна “клуб” органічно пов’язані похідні від нього слова: *clubbing*, *clubbism*, *club-riser*, *club-low*, *clubster* та інші. Досить вдало обгрунтували головні з них “The Oxford English Dictionary” та “Grand dictionnaire encyclopedique Larousse” [1, 2]. Так, *клуббінг* - *clubbing* - означає збирання у клуби або групи, соціальні або політичні угруповання; *клубізм* - *clubbism* - клубна система (вперше вжито до політичних клубів у часи французької революції); клубні закони – *club-low* - набір правил (статут), згідно з якими регулюється клубна діяльність; безклубність – *clubless* - свідоме ухиляння від участі в будь-якому клубі, відсутність клубного членства; клубмен - *clubman*, *club-riser*, *clubber* - член клубу; клубстер - *clubster* - людина, яка відвідує клуби дуже часто.

Зарубіжні клубознавці Тімбс (“Clubs and club life in London”, 1873 р.) та Айвю (“Clubs of the World”, 1880 р.) вказують на таку специфіку англійських клубів, як їх “відокремленість” та “закритість”, акцентуючи на тому, що в інших країнах світу клуби є організованою формою культурно-дозвільного спілкування і за своїм характером є добровільними об’єднаннями, мета яких полягає не в досягненні певних політичних чи соціальних цілей, а в організації цікавого дозвілля. Основу англійських клубів складає група осіб із спільними політичними й соціальними інтересами, на задоволення яких спрямовується діяльність членів клубу. Фундаментальними засадами діяльності клубів в інших країнах світу є дозвілля, спілкування, добровільність.

Змістовна й різнобічна інформація про трактування поняття “клуб” міститься в унікальній двотомній монографії англійського клубознавця Тімбса Дж. “Clubs and club life in London”. Функція спілкування є, на думку вченого, провідною для будь-якого англійського клубу. Автор пропонує таке визначення: “Клуб, у загальному значенні цього слова, розглядається як одне з найдавніших проявів споконвічного потягу людини до спілкування і як доказ того дивовижного впливу, який сили Природи мали на долю людини”.

В зарубіжному дозвільствознавстві окреслюється два погляди на сутність поняття “клуб”:

- добровільна організація, що об'єднує людей для спілкування, проведення дозвілля, співпраці, спрямованої на задоволення політичних, наукових, спортивних, літературних та інших інтересів;

- товариство, зібрання осіб із спільними інтересами та мотиваційно-ціннісними орієнтаціями.

До загальних ознак клубу як добровільної організації належать такі: інституціоналізація, мінімальний набір правил діяльності клубу, динамічність розвитку, послідовність діяльності, спрямованої на досягнення поставленої мети [11].

Французькі дослідники, вивчаючи проблеми добровільних об'єднань, що мають на меті "культурні цілі всіх видів діяльності", до цих характерних ознак додають: добровільність участі особистості в діяльності організації, спільність завдань її членів, спільні цінності, самостійність у визначенні цілей, напрямів, форм та видів діяльності, наявність матеріально-технічної бази, сукупність правил та процедур, що забезпечують здійснення діяльності організації.

Характерними ознаками клубу можна визначити такі: організація активного дозвілля, розваг та відпочинку; спільність інтересів, поглядів, уподобань і, відповідно, спільна діяльність відвідувачів клубу; можливість неформального спілкування; регулярність та оптимальна періодичність зустрічей; добровільність об'єднання; локальність клубного середовища як умова створення власного мікропростору; атмосфера співтовариства; відкритість (вибірковість, система членства, клубна ідеологія, етика, звичаї, традиції).

У процесі міжособистісної взаємодії формуються спільні цінності і традиції клубу, соціально-психологічний клімат, визначається система ролей. Структура клубу дозволяє моделювати та "програвати" різні життєві ситуації, що забезпечують поліваріативність ролей для членів клубу, кожен з яких обирає саме ту, яка найбільше йому імпонує.

Членство в клубі мотивується не лише спільністю інтересів. Не останню роль у цьому відіграє можливість самоідентифікації особистості, а також самопрезентації відповідно до особистісних

критеріїв. Цей аспект клубної культури є актуальним для характеристики клубної атмосфери. Клуби – це “місце зіткнення, навіть більше – місце, де поволі зводяться до спільного знаменника інтереси різних кіл, що складають верхівку британського суспільства...” [15, С. 344]. Опосередкований вплив клубу на свідомість пересічного громадянина пояснюється специфікою англійських клубів: “Між особняками на вулицях Пелл-Мелл та Сент-Джеймс існує таємна, але жорстка градація. Кожна сходинка цієї драбини має нібито своє решето, яке відсіює зайвих і лишає найвужче коло обраних. Того, хто вшанований членством у найстаріших та поважних клубах “Уайтс” (1693), “Буддлз” (1762) або “Брукс” (1764), охоче приймуть до “Атеніуму” (1829), “Карлтон” (1832), “Реформ” (1836)... Переміщення ж знизу нагору набагато складніше” [15, С. 345].

Специфічна “ідентичність дозвілля” та “відчуття групової причетності” виявляються не лише в діяльності людей із спільними інтересами, поглядами, а й у запровадженні багатьма клубами спеціальної форми одягу, символіки, зовнішніх аксесуарів, часто – навіть певної манери поведінки та висловлювання. Цю точку зору поділяють й інші теоретики дозвілля. Так, Ферейра Р.Ф. зазначає, що “відчуття групової причетності” особливо простежується серед членів приватних клубів, що підтверджують і численні дослідження, центральними питаннями яких є важливість ідентифікації та вивчення її рівня у приватних клубах [4, С. 55-60].

В історії клубної культури відомі такі феномени, як: англійський дендизм, з притаманним йому кодексом зовнішнього вигляду; вишукані до найдрібніших деталей аристократичні салони Франції та Німеччини, що відігравали роль комунікаційних центрів, місць для відпочинку, розваг та зустрічей письменників, художників, учених, політиків і відрізнялись специфічною атмосферою й стилем (салон мадам Рекам’є, наприклад, популяризував античну культуру в епоху Імперії у Франції). Все це сприяло розвитку так званої клубно-салонної культури.

Сучасні зарубіжні вчені доводять, що клубна культура 60-х років ХХ століття засвідчує радикальні зміни в культурній прак-

тиці, які вплинули і на клубний стиль сучасності. Специфічні особливості клубної культури в сучасному суспільстві пов'язані з іменем Мері Куонт, дизайнерські розробки якої набули особливої популярності в Європі та Америці наприкінці 50-х - початку 60-х років. Вони стали синонімом клубної молодіжної моди "космічного", технологічного стилю. Класичними ознаками "дівчини від Мері Куонт" були: водозахисна, міні-спідниця, черевики без підборів. Саме в 60-і роки зароджується "вікова дискримінація" одягу, що виявляється в підкреслено "молодіжній" орієнтації: бути молодим - означає бути стильним. Молодість стає синонімом обраності. Це визначило характер більшості танцювальних клубів зарубіжних країн 80-х і 90-х років, де переважає публіка віком до 30 років.

В зарубіжному дозвіллезнавстві кінця ХХ століття утверджується таке поняття, як "клубна культура", що охоплює сукупність традицій, звичаїв, етичних правил, цінностей, вироблених членами клубу у процесі тривалої клубної діяльності. Критеріями клубної культури є: локальний характер клубного товариства, вибірковість клубного спілкування, добровільність та ініціативність членства, наявність атрибутики в клубному житті, нормативність клубної діяльності, наявність спеціального закладу або облаштування місця для зустрічей членів клубу.

Істотні характеристики клубної діяльності як особливого різновиду дозвіллевої культуротворчості виявляються у: наявності міжособистісного культурного спілкування, що посилює її привабливість для людини і відкриває широкі можливості для розвитку культури особистості; підтримці, розвитку та задоволенні багатоманітних потреб особистості; розширенні (порівняно з іншими формами соціально-культурної діяльності) можливостей для вияву й розвитку культурної самодіяльності.

В зарубіжному дозвіллезнавстві клуби і заклади клубного типу типологізують за різними принципами: *за кількісним складом* (від невеликої кількості осіб до чисельних клубних рухів); *за напрямом діяльності* (від внутрішньоклубної роботи до впливу на навколишнє середовище шляхом просвітницької, розважально-рекреаційної, профорієнтаційної, соціально-культурної діяльності); *за демографічною ознакою* (на міські та сільські клуби);

за функціональною ознакою (монофункціональні й поліфункціональні); за статевою ознакою (гомогенні й гетерогенні); за соціальними орієнтаціями (студентські, жіночі, підліткові); за змістом дозвілєвої діяльності (спортивні, музичні, релігійні, літературні); за віком учасників клубу (молодіжні, підліткові, людей похилого віку).

Головними критеріями типологізації можуть бути також цілі, зміст і способи організації клубної діяльності, структура клубного закладу, орієнтація клубного обслуговування на соціальну групу, на навчання, на міжособистісні відносини тощо [14, С. 60].

В американській та англійській моделях склалася така класифікація клубів:

1. *Ділові клуби* (промисловців, банкірів, педагогів, інженерів, лікарів, адвокатів) для соціокультурного обслуговування громади, міста, штату, країни. Місцеві ділові клуби з часом об'єднуються в асоціації національного значення, утворюють міжнародні спілки та організації. Показовою, з цього погляду, є діяльність "Ротарі"-клубів, "Лайонс"-клубів.

2. *Спортивні клуби*. Лише у Великобританії діють тисячі спортивних клубів, що створюються при національних спортивних асоціаціях (а їх понад 120). До того ж, є клуби й асоціації, що охоплюють кілька видів спорту, спортивні клуби для інвалідів, клуби спортивної медицини й спортивної науки, міжнародні асоціації клубного типу. На думку зарубіжних вчених, спортивний клуб - це об'єднання людей, які захоплюються переважно одним видом спорту. Членами спортивних клубів, як переконають соціологічні дослідження, є здебільшого підлітки й молодь, переважно - особи чоловічої статі.

3. *Жіночі клуби*, що набули особливого поширення в зарубіжних країнах: ділові, клуби університетських жінок, культурні, спортивні та інші. Більшість із них створюються і діють під егідою національних організацій (Національної асоціації жіночих клубів, Спілки матерів, Великобританія, Сороптимістичної федерації американок, Американської жіночої асоціації, Національної федерації бізнесу та професійних жіночих клубів, США).

4. *Клуби при навчальних закладах*: головними видами їх роботи

є культурно-просвітницька та пізнавальна (різноманітні гуртки, майстерні, секції); специфіка клубів полягає в тому, що вони діють не тільки як автономні клубні установи, а й постають своєрідною підсистемою школи, коледжу, ліцею, вишого навчального закладу.

5. *Промислові клуби* (при підприємствах, корпораціях, компаніях, фірмах) створюються для досягнення інтересів як органів управління (формування певних стереотипів поведінки, системи ціннісних і соціально-культурних переваг, “культури” своєї фірми, використання творчих потенцій особистості, акцентування на моральних стимулах до праці), так і конкретної особистості (поліпшення фізичного й морального стану індивіда, ефективний відпочинок у родинному колі, налагодження взаєморозуміння між поколіннями).

6. *Клуби національних меншин*, що спрямовані на організацію дозвілля та вирішення соціокультурних питань.

7. *Релігійні клуби*, що створюються церквою чи за підтримки релігійних організацій.

8. *Сільські клуби*. Дослідники вважають, що дозвіллевий чинник набуває головного значення у розвитку соціально-культурної сфери в регіонах країни. Цьому сприяють зміни в соціальній та економічній сферах суспільства: необхідність і доцільність використання місцевих ресурсів та можливостей, створення значної кількості служб консультативного, дослідницького, фінансового характеру для забезпечення різноманітних регіональних напрямів розвитку, нові вимоги до рівня та якості життя. Дозвілля розглядається як головний компонент економічної стратегії на перспективу, з'являються нові форми кооперації дозвіллевої сфери та економіки, набувають популярності дозвіллеві центри і рекреаційні комплекси, так звані, “пересувні клуби”.

Німецькі вчені розглядають клуби як добровільні організації, класифікуючи їх переважно за: кількістю членів (малі - до 100 осіб, середні - до 1000 осіб та великі – понад 1000 осіб); правовою ознакою (офіційно зареєстровані та неформальні клубні об'єднання); організаційною ознакою (автономність клубу, його незалежність від інших структур, створення клубу певною організацією, підприємством, партією, церквою, діяльність клубу як

структурної одиниці міжнародної організації); інтересами (професійними, матеріальними, духовними).

На думку представників французької школи дозвілlezнавства, доцільно розглядати заклади клубного типу за трьома групами:

- заклади клубного типу, головною діяльністю яких є створення й поширення культурних і художніх цінностей;
- заклади клубного типу, головними функціями яких є розважальна, оздоровча, спортивна робота, а також проведення туристичних, просвітницьких заходів, занять аматорською творчістю;
- заклади клубного типу, пріоритетними для яких є соціальна робота - з "важкими" підлітками, злочинцями, професійна орієнтація серед молоді, надання соціально-культурної допомоги людям похилого віку, емігрантам, жінкам.

Більшість сучасних зарубіжних дослідників схильна поділяти клуби за спектром і змістом їх діяльності - це клуби однопрофільні й багатопрофільні.

Аналіз клубної системи дозволяє виявити *спільне й специфічне* в типології клубної дозвіллевої діяльності в різних регіонах світу. Так, до спільного можна віднести кілька ознак:

1. Дотримання в клубній роботі головних принципів дозвіллевої діяльності, що сформувалися в цивілізованих країнах світу за останні десятиріччя: плюралізму, демократизму, диференційованого підходу до різних соціально-демографічних категорій відвідувачів тощо. Важливим принципом вважається диференційований підхід, що сприяло створенню майже в усіх країнах Західної Європи та США дитячих, підліткових, молодіжних клубів, клубів для людей середнього й похилого віку, інвалідів, іммігрантів. Саме в них реалізується значна частина вільного часу людей різних вікових категорій, соціального статусу, особистих і професійних інтересів.

2. Спільною можна вважати й своєрідну модель функціонування клубних закладів у досліджених нами країнах, суть якої - створення одного-двох (на всю країну) великих національних поліфункціональних культурно-пізнавальних центрів, які діяти-

муть на основі спеціальних державних програм і повністю або частково забезпечуватимуться державною чи муніципальною фінансовою підтримкою.

3. Спільною особливістю для зарубіжних країн можна вважати функціонування невеликих дозвіллевих центрів клубного типу комплексного або поліфункціонального характеру, що обслуговують відвідувачів у кожному мікрорайоні відповідно до їх інтересів і запитів. Так, за останні роки в США набули поширення комплексні клубні заклади, в структурі яких передбачається соціально-культурне обслуговування людей різного віку, соціального статусу, реалізується значна кількість програм, різних напрямів дозвіллевої діяльності, надається ряд рекреаційних послуг.

4. Змінюються сільські клуби, яким все частіше доводиться надавати свої приміщення на контрактних умовах професійним музикантам, театральним колективам і реалізувати цим самим одне з вагомих завдань Національної програми культурного відродження - інтенсивне просування високого мистецтва у віддалені куточки країни, залучення широкого кола людей до професійного мистецтва. Пріоритетною для дозвіллевої діяльності є й просвітницька функція.

5. Відкриття самостійних (або в структурі комплексних клубів) любительських клубних об'єднань за інтересами, - так званих "хобі-клубів", завданням яких є створення умов для зняття напруги й подолання відчуження між людьми різних поколінь на основі задоволення їх спільних інтересів та уподобань.

6. Серед різних типів клубів у країнах Західної Європи та США звертає на себе увагу подальше поширення "промислових" клубів. Щоправда, останнім часом їх діяльність збагатилася художньою, театральною, музичною творчістю, хоча головною метою "промислових" клубів є відтворення робочої сили, популяризація "образу фірми" тощо.

7. Одним із шляхів розширення мережі центрів дозвілля у країнах Західної Європи та США стало використання для проведення дозвіллевих заходів шкільних приміщень. Стимулом до їх створення стало зародження у 80-і роки ХХ ст. в країнах Західної Європи

громадського руху “За повернення дорослих до школи”.

До типологічних особливостей діяльності клубних закладів у Франції, внаслідок перебудови всієї мережі дозвілєвих закладів з середини 60-х років, належить здійснення виконання I та II урядових програм “Тисяча молодіжних клубів” з метою перетворення клубів на центри дозвілля молоді в кожному мікрорайоні.

Клуби за місцем проживання залучають до дозвілєвої діяльності якомога більше підлітків і робітничої молоді, особливо іммігрантів. Спочатку в їх роботі переважали легкі, розважальні заходи, спрямовані на зменшення протиправних, антигромадянських проявів. Поряд з ними відкривається багато клубів для молоді з родин середнього рівня забезпеченості, їх мета - формування національних кадрів. Діяльність таких клубів зорієнтована на підвищення соціальної активності відвідувачів та їх професійне самовираження.

Ще однією особливістю розвитку клубів у Франції слід вважати створення культурно-драматичних центрів, що діють і як клубні заклади, і як театри. Крім того, окремі культурно-дозвілєві заклади профілюються у своїй діяльності за певними видами мистецтва. Вони прагнуть довести виконавську майстерність (в галузі хореографії, музики, театрального, ужиткового мистецтва, ліплення, різьблярства тощо) до професіонального рівня. Така концепція діяльності реалізується в межах клубного закладу і поза ним, враховуючи соціально-демографічні, географічні умови, дозволяючи активно залучати місцеве населення до сфери дозвілєвої діяльності і тим самим зацікавлювати широке коло відвідувачів, в тому числі й туристів.

Внаслідок децентралізації дозвілєвої сфери в країнах Західної Європи та США створюється, точніше, - структурується система дозвілєвих закладів клубного типу: з'являються клубні заклади інтегрованого типу, такі як клуб-бібліотека (поширені в Швеції, Болгарії, інших країнах), клуб-школа (Угорщина, Польща, Великобританія, Франція), клуб-спортивно-оздоровчий комплекс (Великобританія, Німеччина, США), клуб-кінотеатр (Франція) тощо. Таке розмаїття типів і видів клубів свідчить про їх структурну пластичність, динамічність, здатність

до швидкої переорієнтації й адаптації до різних соціокультурних ситуацій, у чому й виявляє себе висока життєздатність і перспективність дозвіллевих закладів клубного типу.

Висновки

Аналіз теоретичних праць зарубіжних та вітчизняних вчених з питань розвитку клубу дозволяє критично переглянути практику клубної діяльності, з'ясувати нові функціональні можливості клубу, культурно-просвітні та дозвіллеві тенденції розвитку соціокультурної сфери в цілому.

Основними організаційними принципами дозвіллевої діяльності клубу є плюралізм, демократизм, добровільність, відповідність потребам та інтересам відвідувачів, ініціативність та самодіяльність, самоорганізація, естетизація дозвіллевого середовища; оптимальне поєднання виховних, розважальних і психолого-оздоровчих завдань; динамічність розвитку.

Домінуючими функціями клубу (відповідно до провідних його цілей) є: рекреаційно-оздоровча, комунікативна, творча, соціальна, пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна, виховна, соціального престижу.

Зарубіжний клубний досвід переконує в доцільності класифікації клубів і закладів клубного типу за такими ознаками: спектром діяльності, змістом діяльності, функціональною ознакою, віковими характеристиками, соціально-демографічними особливостями, напрямом діяльності, предметом захоплень, соціально-культурними умовами, що впливають на функціонування клубу, рівнем функціонування культурно-дозвіллевої сфери, джерелами фінансування.

Системний аналіз типології клубів і закладів клубного типу засвідчує:

- у зарубіжних країнах перевага надається розвитку культурно-дозвіллевих закладів клубного типу;
- нова концепція клубної діяльності формується з урахуванням зростаючої диверсифікації культурно-дозвіллевих інтересів

(естетичних, інтелектуальних, соціальних, політичних тощо) і проблем щоденного життя індивіда;

- створюються умови для виникнення різнотипних клубів (рекреативно-розважальних, оздоровчих, спортивно-видовищних);
- розширюється сфера соціально-культурних установ, що забезпечують функціонування закладів клубного типу (культурно-просвітницькі установи, культурно-побутові комплекси, готельно-туристські заклади).

Клуби проєктують створення сприятливих умов для: використання виховних можливостей суспільства в цілому та мікросоціуму зокрема; практичного залучення населення різних вікових категорій до активної соціально-культурної творчості, спортивно-оздоровчої, ігрової, художньо-естетичної, релаксаційної діяльності; вибору дозвіллевих занять відповідно до власних потреб та інтересів; збереження та збагачення природного середовища.

Запитання для самоперевірки

1. Яке значення поняття клуб?
2. Які специфічні ознаки клубу?
3. Які функції виконує клуб як дозвіллевий заклад?
4. За якими ознаками класифікуються клуби?
5. В чому полягає сутність клубної культури?

Література

1. Club // Grand dictionnaire encyclopedique larousse. - Librairie larousse. - Paris. - Т. 3: Christiamia a docte.
2. Club // The Oxford English Dictionary: Vol. 11: C. - Oxford, 1970.
3. Darwin B. British Clubs. - London, 1943.
4. Ferreira R. An Evaluation of Private Club Members' Desires in

Price, Food Quality and Level of Service // Journal of Hospitality & Leisure Management. - 1997. - Vol. 4.

5. Ferreira R. The Effect of Private Club Members Characteristics on the Identification Level of Members // Journal of Hospitality and Leisure Marketing. - 1996. - Vol. 4.

6. Ion J. La Rin du socio-culturel? // Les cahiers de l'animation. - 1986. - № 56.

7. Kulturpädagogik und Kulturarbeit: Grundlagen, Praxisfelder, Ausbildung / Hrsg. Muller-Rolli S. - Weinheim; Munchen: Juventa Verl., 1988.

8. Leisure, sport and working-class cultures: Theory and history / Hart Cantelon a. Robert Hollands, ed. - Toronto (Ontario): Garamond press, Cop., 1988.

9. Martin P. We serve: A history of the Lions clubs. - Washington: Regnery gateway, 1991.

10. Triesch G., Ockenfels W. Interessenverbände in Deutschland: ihr Einfluss in Politik, Wirtschaft und Gesellschaft. - Munchen; Landsberg am Lech: Olzog, 1995.

11. Voluntary association // International Encyclopedia of the Social Sciences / Ed. D.I. Sills. - N.Y.: The Macmillan Company and Free Press, 1968. - Vol. 16.

12. Атаянц Ж.Г. Клубные объединения высшей школы как фактор социализации студентов: (на опыте университетов США): Дис. ... канд.пед.наук: 13.00.05. - М., 1994.

13. Клуб // Мюллер В.К. Англо-русский словарь. - 23-е изд. - М., 1990.

14. Мамбеков Е.Б. Организация досуга во Франции: анимационная модель. - Дис... канд. пед. наук: 13.00.05. - СПб., 1992.

15. Овчинников В.В. Пэлл-Мэлл и Сент-Джеймс // Ветка сакуры. Корни дуба. Горячий пепел: повести. - М.: Советский писатель, 1988.

2.4. Дозвілля в туристичних комплексах та готелях

На розвиток туризму істотно впливає організація дозвілля, що становить вагому складову найперспективнішої галузі світової економіки - індустрії дозвілля. Індустрія дозвілля створює умови для розгортання дозвіллевої діяльності. Туризм сприяє задоволенню оздоровчих, просвітніх, професійних, рекреаційних потреб людини, економічному, політичному, соціальному, культурному розвитку суспільства. Головною метою туристичного дозвілля є: удосконалення обслуговування людини у вільний час; залучення її до різноманітних дозвілевих заходів, що здійснюються туристичними комплексами (готелями, санаторіями, пансіонатами, туристичними базами та таборами, туристичними клубами); організація ефективного відпочинку людини; формування оптимістичного настрою, відновлення її духовних та фізичних сил.

Соціальна сутність туристичного дозвілля полягає також у формуванні й забезпеченні особистісних і суспільних потреб людини, поглибленні знань, розвитку культури дозвілля. Сучасний ринок туристичних послуг неможливий без цілеспрямованої дозвіллевої діяльності, від якої досить часто залежить імідж та популярність готелю, його прибуток, психологічний клімат, перспективи й темпи розвитку.

Метою даного розділу є розкриття специфіки туристичного дозвілля в готелях, туристичних комплексах, рекреаційних центрах, туристичних базах, туристичних таборах тощо. Організація туристичного дозвілля здійснюється спеціальними службами в туристичних комплексах, які мають назву “анімаційної”, “рекреаційної” або “дозвіллевої”. Саме наявність такої служби, її матеріально-технічне оснащення, кадрове забезпечення відбивають статус та роль туристичного комплексу на ринку дозвіллево-туристичних послуг, його комерційний успіх та перспективи розвитку.

Тобто, збільшити кількість клієнтів у конкретному туристичному центрі можна не тільки шляхом збільшення готельних

номерів, чіткої роботи авіаліній, усунення комунальних проблем, а й шляхом створення умов для комфортного, різноманітного, цікавого відпочинку, забезпечення високоякісного дозвіллевого обслуговування. З цією метою розробляються програми проведення міжнародних акцій, наукових конференцій, симпозіумів, пропонуються спортивні види відпочинку (кінні прогулянки, парусний спорт, гірський туризм, екскурсії), азартні ігри, відвідування історичних пам'яток. Різноманітність форм дозвіллевої діяльності є запорукою подальшого успішного функціонування всього туристичного комплексу.

Однак дозвіллева програма повинна відповідати загальній стратегії розвитку туристичного комплексу. Створена при туристичному комплексі анімаційна служба функціонує відповідно до стратегії розвитку усєї організації і тісно співпрацює з іншими підрозділами: фінансовим, юридичним, кадровим, технічним, службою безпеки. Тому працівники анімаційної служби не лише розробляють програму дозвіллевої діяльності з клієнтами, а й беруть участь у формуванні цінової політики закладу, у вирішенні кадрових питань, експлуатаційних, транспортних, туристсько-екскурсійних та інших проблем згідно з тими завданнями, що стоять перед анімаційною службою. У дозвіллевих заходах враховуються соціально-демографічні особливості туристів – їх національність, вік, чисельність групи і тривалість перебування, культурні особливості, етнічна приналежність, релігійні погляди, дотримання певних традицій та звичок та ін. Не зайвим буде проаналізувати мотиви, що спонукають людину до туристичної діяльності, потреби, які вона прагне задовольнити, відвідуючи дозвіллеві заходи (спілкування, творчості, емоційного збагачення, активності, пізнання, відновлення фізичних сил, спокою, естетичної насолоди).

Ефективність дозвіллевої діяльності неможлива без талановитих аніматорів, здатних реалізувати певну дозвіллеву програму. Тому “класичної” освіти для спеціалістів туристичної та дозвіллевої індустрії, опанування професійних знань, сьогодні недостатньо. Неабияку роль відіграють такі риси аніматора, як тактовність і делікатність, комунікабельність і доброзичливість,

вміння “чути” клієнта та оперативно реагувати на його проблеми, витривалість і міцне здоров’я. Недаремно у провідних туристичних центрах світу пропагується як основний принцип анімаційної служби *індивідуальний підхід у роботі з клієнтом*. Йдеться про відзначення днів народження туристів, їх професійних свят, сімейних ювілеїв, особистісно значимих подій, про гнучкі пільгові системи. Головною проблемою для молодих спеціалістів є, зазвичай, відсутність практичного досвіду, гнучкості та творчості мислення, невміння використовувати набуті знання та навички у практичній діяльності. Тому сьогодні до організаторів дозвілля в туристичній галузі ставляться якісно інші вимоги: вища освіта, досвід роботи, бажання удосконалювати свою кваліфікацію, наявність відповідних особистісних якостей. З цією метою в туристичних комплексах проводяться різноманітні курси, проектні семінари, практикуми, тренінги, діють творчі лабораторії та школи.

Як правило, анімаційну службу туристичного комплексу очолює менеджер-аніматор, у підпорядкуванні якого знаходяться методисти-аніматори, організатори-аніматори та аніматори-виконавці [додаток 2.8]. Зміст і рівень діяльності анімаційної служби, робота її різноманітних відділів залежать від завдань та можливостей туристичного комплексу.

Доцільним є створення:

- ◆ спортивного відділу для організації рекреаційних, фізкультурно-оздоровчих заходів, дозвілля на пляжах, спортивних майданчиках, у басейнах;

- ◆ міні-клубу для організації дитячого дозвілля;

- ◆ шоу-відділу для проведення розважальних та видовищних заходів;

- ◆ культурно-мистецького відділу для організації творчих акцій, гуртків декоративно-прикладного мистецтва, художніх проектів;

- ◆ туристично-екскурсійного відділу для організації екскурсій, подорожей до історичних пам’яток.

Менеджер-аніматор несе відповідальність за:

- ◆ систематичне та своєчасне вивчення соціально-культурних запитів різних груп населення;

- ◆ розробку та реалізацію соціально орієнтованих дозвіллевих програм і проєктів;
- ◆ вивчення інноваційних дозвіллевих технологій та їх використання у роботі з клієнтом;
- ◆ прогнозування подальшого використання дозвіллевого потенціалу в туристичній галузі;
- ◆ ефективне управління анімаційною службою закладу;
- ◆ впровадження педагогічних методик для забезпечення культурної, декоративно-прикладної, естетичної творчості людини, розкриття її рекреаційного потенціалу;
- ◆ ініціативність та творчість анімаційної команди;
- ◆ роботу з колективом та з людьми різного вікового, освітнього, культурного, соціального, статевого, професійного статусу;
- ◆ реалізацію стратегії розвитку туристичного комплексу, а не лише дозвіллевої служби організації.

Головним завданням методиста-аніматора є методичне забезпечення дозвіллевих заходів, акцій та програм, а також підготовка та розробка сценаріїв, їх якісна реалізація. Допомогає методисту-аніматору організатор-аніматор, який забезпечує організаційний процес дозвіллевої діяльності готелю.

Для здійснення перерахованих завдань аніматору *необхідно знати* основи соціології, педагогіки, психології, економіки, права, управління, режисури, культурології; *володіти* навичками та вміннями роботи з різними соціально-демографічними категоріями населення; іноземними мовами, знати культуру та традиції інших народів. Такі вимоги до фахівця пояснюються, в першу чергу, тим, що він працює одночасно з туристичними групами, члени яких відрізняються за віком, освітою, соціальним становищем, релігійними поглядами, професією.

Класифікація відвідувачів туристичного комплексу здійснюється за різними ознаками: за віком (діти, підлітки, молодь, дорослі, люди похилого та “золотого” віку), за статтю (чоловіки та жінки), за релігійними поглядами (невіруючі, православні, католики, мусульмани), за професійною приналежністю (військові, вчителі, художники, архітектори) та ін. Загально-

прийнятною вважається класифікація туристів за віком, хоча слід враховувати й інші ознаки (національні особливості, інтелектуальний потенціал, матеріальне забезпечення, термін відпочинку).

Наприклад, значну кількість серед відвідувачів туристичних комплексів складають сім'ї. Аніматори повинні знати специфіку сімейного дозвілля, особливості його розвитку, популярні форми дозвіллевої діяльності. Особливої уваги вимагає сімейне дозвілля у відпускний період та під час дитячих канікул. Головним завданням туристичних комплексів є *організація дитячого дозвілля*. Для цього при туристичних комплексах, готелях, курортах створюються дитячі клуби (міні-клуби, юніор-клуби), які працюють з дітьми протягом дня. Їх метою є організація дозвілля дітей окремо від батьків. Зазвичай, дитячий клуб розташовується у приміщенні, обладнаному дитячими тренажерами, гральними пристроями, іншими технічними засобами. Для батьків найважливішими у роботі з дітьми є гарантія безпеки життя та здоров'ю дитини, сприятлива психологічна атмосфера. Тому працівники дитячих клубів повинні мати педагогічну освіту та досвід роботи з дітьми, вміти надати необхідну матеріальну допомогу, бути комунікабельними, уважними, чуйними. Для відповідної підготовки з працівниками дитячих центрів, що діють у туристичних комплексах, проводяться практичні курси з режисури, розробки ігрових програм, організації дитячого дозвілля, написання сценаріїв, техніки безпеки. Велике значення для ефективної успішної діяльності такого клубу мають рекламні кампанії - анонсування заходів, які відбудуться найближчим часом, оголошення по радіо, інформаційні буклети, відеоматеріали, повідомлення аніматорів у місцях скупчення людей, екскурсії батьків з дітьми до клубу. Організовуючи дозвіллеві заходи, необхідно зважати на рідну мову дитини, її вікові особливості, кліматичну адаптацію, інші фізіологічні та психологічні ознаки. Популярними в дитячих клубах є тематичні дні: День Нептуна, День імені, Сонячний день, День маленького мандрівника, День спорту та інші.

Серед туристів досить багато студентів. *Туристичне дозвілля студентів* сприяє відродженню культурних традицій, розкрит-

тю творчого потенціалу молоді, задоволенню культурних, пізнавальних, рекреаційних потреб молоді. Аніматори повинні враховувати, що молодь є найактивнішою та найдинамічнішою соціально-демографічною групою населення.

Дозвіллеві програми в туристичних комплексах можна умовно класифікувати за такими ознаками:

- місцем проведення - паркові, клубні, готельні;
- віком учасників - дитячі, юнацькі, молодіжні, для дорослих, пенсіонерів;
- радіусом дії - районні, місцеві, муніципальні, міжнародні.

Загальновизнаною вважається класифікація дозвіллевих програм за напрямками діяльності:

- *рекреаційно-оздоровчі* (дискотеки, танцювальні вечори, розважальні програми та вечірні шоу, карнавали, рибальство, ігрові конкурси, спортивні змагання);
- *спортивні* (мандрівки, змагання, велоспорт, плавання, експерсії, подорожі);
- *культурно-мистецькі* (спектаклі, виставки, концерти, вернісажі, фольклорні акції, художні програми, відвідування музеїв, виставок, галерей);
- *просвітні* (лекції, заняття за інтересами, зустрічі, інтелектуальні ігри, вікторини, фестивалі).

Дозвіллева програма має складатися із різноманітних за своєю формою та змістом заходів, викликати у відвідувачів зацікавленість та залучати якомога більше учасників. Розробка та підготовка дозвіллевої програми вимагає від організатора дотримання та виконання кількох етапів: формування задуму, планування програми, реалізація та завершення.

Формування задуму дозвіллевої програми. Головна роль на цьому етапі належить аніматорам як ініціаторам проекту, їх вмінню проаналізувати доцільність проведення конкретної програми, визначити шляхи її ефективної реалізації. На цьому етапі команда аніматорів має проаналізувати характер цільової аудиторії (вік, стать, соціальний статус, професійну приналежність, національність, стиль і темпи життя, стан здоров'я, активність); сформулювати чіткі завдання та мету дозвіллевого заходу; ви-

значити місце та час проведення (у закритому приміщенні, під відкритим небом, на майданчику, на воді); здійснити попередні розрахунки витрат; розподілити функції та обов'язки між членами анімаційної команди.

Планування програми полягає в тому, щоб визначити засоби, форми та методи для досягнення мети, виявити матеріально-технічні, кадрові, фінансові та інші ресурси для ефективного втілення програми, здійснити рекламну кампанію запланованих дозвіллевих закладів, організувати проведення репетицій.

Реалізація програми полягає у фіксації результатів, їх значимості, контролюванні виконання програми, проведенні моніторингу, оцінці програмної діяльності, аналізу зібраної інформації, нормуванні процесу виконання програми. Реалізація запланованих дозвіллевих заходів передбачає досягнення поставленої мети.

На етапі *завершення програми* аніматори порівнюють досягнуті цілі із запланованими, аналізують виявлені розбіжності та їх причини, невиконані зобов'язання, вивчають сприйняття програми туристами.

Зростання популярності туристичного дозвілля зумовило розвиток “курортної рекреації”. Туристичні комплекси та курортні центри почали використовувати дозвіллеві заклади як такі, що сприяють зростанню прибутковості установи, на території якої відкрито клуб, рекреаційний комплекс, дозвіллевий центр. Успішно спланована програма дозвіллевої установи (популярні, зазвичай, приватні клуби) дозволяє завдяки обмеженій кількості її членів та відповідної діяльності закладу значно збільшити прибутковість туристичного комплексу або курорту.

Курортний клуб – це дозвіллевий клуб, члени якого можуть використовувати для свого відпочинку та розваг будь-які послуги, що надаються курортом. Дозвіллеві клуби можуть створюватися за підтримки курорту або з ініціативи місцевої громади, яка орендує помешкання, земельні ділянки, спортивні майданчики на території курортної зони. Єдиної схеми створення та правил функціонування курортних клубів не існує: на одному курорті члени клубу можуть проводити кілька днів або тижнів що-

року і лише в цей час користуватися дозвіллевіми послугами; на іншому – відвідувати клуб регулярно. На ефективність клубної роботи впливає детальний аналіз ринку та груп громадськості, на які буде орієнтуватися клуб. Так, основними клієнтами клубу можуть бути відпочиваючі, місцеве населення, туристи, співвласники курорту.

Аналіз діяльності таких клубів дозволяє стверджувати, що до основних видів дозвіллевої діяльності належать спортивні захоплення, активна рекреація та розважальні програми.

Слід пам'ятати, що купуватимуть членство в клубі, в першу чергу ті, хто відпочиває на цьому курорті досить часто або перебуває на ньому відносно довго, особливо, якщо членство надає значно ширші дозвіллеві альтернативи. Потенційним членом клубу може бути і місцеве населення. Зацікавити цю групу відвідувачів можна тільки за умови відповідності дозвіллевих послуг його потребам і запитам. Тому клуб повинен вигідно вирізнятися серед інших місцевих дозвіллевих закладів комплексністю та якістю дозвіллевого обслуговування.

Важливими критеріями вдало підготовленої програми клубного членства є обмежена кількість членських місць у клубі; право передавання або продажу членства іншій людині за певних умов; оригінальність дозвіллевої концепції клубу.

Обмежена кількість членських місць підносить цінність членського місця для потенційних відвідувачів. Їх оптимальна кількість залежить від соціально-демографічної ситуації, привабливості курорту і клубу.

Можливість продати членство в клубі також суттєво впливає на активність продажу членських місць. Адже людина готова заплатити вдвічі більше, якщо вона знає, що може повернути собі ці кошти, продавши членське місце іншому.

Дозвіллева концепція клубу повинна містити певні організаційні правила, головними серед яких можна визначити такі.

1. Працівники клубу повинні чітко уявляти відмінність у зацікавленнях членів клубу та відвідувачів курорту. Члени клубу віддають перевагу приватним закладам перед місцями відпочинку загального користування. Однак, відвідувачі курорту та-

кож не хочуть відчувати, що вони не належать до групи “обраних” і сподіваються на якісний та цікавий відпочинок.

2. Правильне планування розкладу ігор, система черговості відвідування басейну, гольф-клубу, спортивних майданчиків сприяють зростанню популярності курортного клубу, дозволяють попередити можливі конфлікти між членами клубу та іншими відвідувачами. Атмосферу “винятковості” можна створити, відкриваючи для членів клубу окремі кімнати для відпочинку, їдальні, роздягальні з індивідуальними шафами та ін.

3. Покращити якість дозвілєвого обслуговування може консультативний комітет, створений з членів клубу. Як правило, курортні клуби не контролюються їх членами, бо курортна діяльність розрахована на відвідувачів, які приїждять на курорт час від часу, а не перебувають на ньому постійно. Систематична співпраця працівників клубу з членами консультативного комітету дозволить врахувати поради та рекомендації для поліпшення клубної діяльності. Такі зустрічі дозволяють більш гнучкіше реагувати на потреби членів курортного клубу [1].

Отже, досвід розвитку індустрії дозвілля в зарубіжних країнах дозволяє зрозуміти специфіку використання дозвілля у туристичній сфері. Можна стверджувати, що в сучасному туризмі розвиваються два напрями: кількісний - будівництво нових туристичних центрів, реконструкція старих будівель та якісний - організація дозвілєвого обслуговування високого рівня.

Якщо раніше для успіху туристичного закладу мало значення його вдале географічне розташування, якість харчування, умови проживання та досить обмежений вибір екскурсійних заходів, то сьогодні потреби людини у відпочинку, рекреації, розвагах, позитивних емоціях вимагають якісно іншої філософії дозвілєвої діяльності у туристичних комплексах. Туристичне дозвілля утверджується як дозвілєва діяльність у туристичних центрах для організації комфортного відпочинку туристів, відновлення фізичних та духовних сил. Дозвілєві служби відіграють суттєву роль у функціонуванні туркомплексу на сучасному ринку індустрії дозвілля.

Зазвичай, клієнтами туристичних комплексів є люди, які не просто бажають фізично та психологічно розслабитися, відновити свої внутрішні сили, але й отримати позитивні емоції, несподівані, приємні враження, хоча б тимчасово забути про буденні клопоти. Міністр туризму та ремесел Тунісу зазначив: “Якщо у 80-і роки індустрія туризму орієнтувалася передусім на будівництво нових отелів та готельних комплексів, то у 90-і роки акцент робиться на створення багатопрофільного туристичного продукту” [14].

Серед основних принципів дозвіллевого обслуговування у туристичних комплексах можна назвати такі: індивідуальний підхід, комплексність в організації дозвіллевих заходів, систематичність проведення дозвіллевих заходів та їх цілеспрямованість, свобода вибору та добровільність участі, театралізація, синтез усіх видів мистецтв.

Складність підготовки туристичного аніматора для організації туристичного дозвілля полягає в тому, що характер професійної діяльності вимагає від нього широкої ерудиції: від основ соціальної та культурної політики держави, загальної організації системи соціального забезпечення, специфіки функціонування дозвіллевої та туристичної інфраструктур, від демографічних особливостей до конкретних методів роботи з різними верствами населення. Фахівець з туристичного дозвілля повинен бути фізично витривалим і здоровим, вміти переносити психічні навантаження, володіти багатьма професійними навичками, щоб вирішувати проблеми з питань соціології культури, педагогіки, психології, соціальної роботи.

Висновки

Розвиток нових форм дозвіллевої діяльності, зміна ринку дозвілля та туристичних послуг наприкінці ХХ ст. зумовили зміну філософії відпочинку. Крім комфортабельних готельних комплексів, гарного краєвиду, якісного харчування, турист повинен

мати можливість задовольняти свої рекреаційні, просвітні, культурні потреби.

Головною метою туристичного дозвілля є удосконалення якості обслуговування людини у вільний час; залучення її до різноманітних дозвілєвих заходів в туристичних комплексах – готелях, санаторіях, пансіонатах, туристичних базах і таборах, туристичних клубах, а також організація ефективного відпочинку, сприяння оптимістичному настрою, відновлення духовних та фізичних сил людини. Основними принципами дозвілєвого обслуговування в туристичних комплексах є: індивідуальний підхід, комплексність у організації дозвілєвих заходів, систематичність проведення дозвілєвих заходів та їх цілеспрямованість, свобода вибору та добровільність участі, театралізація, синтез усіх видів мистецтв.

Соціальна сутність туристичного дозвілля полягає також у формуванні та удосконаленні особистісних і суспільних потреб особистості, поглибленні знань, розвитку культури дозвілля. Сучасний ринок туристичних послуг неможливо уявити без цілеспрямованої організації дозвілєвої діяльності, від якої досить часто залежить імідж та популярність готелю, його прибуток, психологічний клімат в ньому, перспективи та темпи розвитку.

Ефективна реалізація дозвілєвої діяльності неможлива без талановитих аніматорів, здатних реалізувати заплановану дозвілєву програму. Менеджер-аніматор відповідає за: систематичне і своєчасне вивчення соціально-культурних запитів різних груп населення; розробку та реалізацію соціально орієнтованих дозвілєвих програм і проєктів; вивчення інноваційних дозвілєвих технологій та їх використання у роботі з клієнтом; прогнозування подальшого використання дозвілєвого потенціалу у туристичній галузі; ефективне управління анімаційною службою закладу; використання педагогічних методик з метою розвитку культурної, декоративно-прикладної, естетичної творчості людини, розкриття її рекреаційного потенціалу; ініціативність та творчість анімаційної команди; вміння працювати у колективі, з людьми різних вікових, освітніх, культурних, со-

ціальних, статевих, професійних категорій; розуміння стратегії розвитку туристичного комплексу, а не лише дозвілєвої служби організації.

Серед багатьох класифікацій відвідувачів туристичного комплексу розрізняють таку: за віком (діти, підлітки, молодь, дорослі, люди похилого та “золотого” віку), за статтю (чоловіки, жінки), за релігійними поглядами (невіруючі, православні, католики, мусульмани), за професійною приналежністю (військові, вчителі, художники, архітектори) та ін. Найпоширенішою вважається класифікація туристів за віком, хоча необхідно враховувати й інші критерії - національні особливості, інтелектуальні можливості, матеріальне забезпечення, термін відпочинку.

Дозвілєві програми класифікують за напрямками діяльності, зокрема: *рекреаційно-оздоровчі* (дискотеки, танцювальні вечори, розважальні програми та вечірні шоу, карнавали, рибальство, ігрові конкурси, спортивні змагання), *спортивні* (мандрівки, змагання, велоспорт, плавання, екскурсії, подорожі), *культурно-мистецькі* (спектаклі, виставки, концерти, вернісажі, фольклорні акції, художні програми, відвідування музеїв, виставок, галерей), просвітні (лекції, зайняття за інтересами, зустрічі, інтелектуальні ігри, вікторини, фестивалі).

Курортний клуб – це дозвілєвий клуб, члени якого можуть використовувати для свого відпочинку та розваг будь-які послуги, що надаються курортом.

Запитання для самоперевірки

1. Якими вміннями та навичками повинен володіти аніматор туристичного дозвілля?
2. Чи доцільно створювати в туристичних комплексах анімаційні служби?
3. Які вимоги висуваються до працівників анімаційної служби у роботі з сім'ями?
4. В чому полягає сутність “курортної рекреації”? Чи має вона майбутнє?
5. Які головні тенденції в розвитку туристичного дозвілля?

Література

1. Michael P.Sim, M.Chase Burrirt. Enhancing resort profitability with membership programs // Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly. – 1993. – August. – Vol. 34.
2. Todmann F. Freizeitsport und Verein. – Frankfurt/Main, 1982.
3. Гаранин Н.И., Булыгина И.И. Менеджмент туристской и гостиничной анимации. - М.: Советский спорт, 2003.
4. Ключко Ю. Проблеми праці та відпочинку у цивілізованих країнах Заходу // Посвіт. – 2000. - № 1.
5. Культурно-досуговая деятельность. – М.: МГУК, 1998.
6. Михайлов А. Быстрее, выше, сильнее // Япония сегодня. – 2002, октябрь.
7. Организация спортивного досуга населения ФРГ // Культура и искусство за рубежом. Сер. Культурно-просветительная работа. Самодеятельное творчество. Экспресс-информ. 1988. Вып. 1.
8. Яценко Е.П. Некоторые проблемы и перспективы развития современного туризма // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения. Науч.-информ. сб. 1998. Вып. 6.
9. Развитие туризма в мире // Панорама культурной жизни зарубежных стран. – 2003. – Вып. 4.

10. Деловой туризм // Панорама культурной жизни зарубежных стран. — 2001. — Вып. 11-12.

11. Агротуризм: новые виды досуговой деятельности // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения. — 2002. — Вып. 4.

12. Современный туризм в странах Европы в цифрах // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения. — 1996. — Вып. 1.

13. Туризм в США в цифрах // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения. — 1996. — Вып. 1.

14. Проблемы развития туризма // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения. — 2002. — Вып. 1.

15. Искусственные зоны отдыха: настоящее и будущее // Панорама культурной жизни зарубежных стран. — 1998. — Вып. 1.

2.5. Музей як дозвілєвий центр

З кінця ХХ ст. універсальною моделлю музею в зарубіжних країнах вважається “відкритий музей”, тобто культурно-освітній комплекс музейного типу, в якому функції музею (збирання фондів, їх збереження, експонування) виконуються нарівні з освітніми, виховними та розважальними. Ще донедавна в зарубіжних музеях культивувались традиційні форми експонування (скляні вітрини, одноманітні відомості про автора та його твір), а детальнішу інформацію можна було отримати на екскурсії. Сьогодні ж культурно-просвітня діяльність музеїв зазнала суттєвих змін: освітня та виховна функції реалізуються в освітніх програмах, культурно-мистецьких акціях, співпраці з навчальними закладами; розважальна функція виявляється у активній участі особистості у творчих майстернях, клубах, вечорах відпочинку, концертах, у створенні на території музеїв комерційних структур - ресторанів, барів, торговельних кіосків. Поступово музеї стають складовою дозвіллевої індустрії.

Зарубіжні музеї намагаються організувати свою роботу так, щоб відвідувач міг ознайомитися з будь-якою експозицією, самотійно, не очікуючи екскурсій. Способи надання інформації: етикетаж, путівники та брошури з конкретних експозицій, магнітофонні записи, відеоматеріали. Друковані матеріали, записи та відеодокументи не перевантажують відвідувача зайвою інформацією; виготовлення копій, муляжів на етнографічних та природознавчих виставках дозволяють бути не пасивними, а активними відвідувачами музею, поповнювати свої враження тактильними засобами.

Неабияку роль в музейних установах почали відігравати музейні наглядачі, які не просто стежать за порядком, а можуть кваліфіковано відповідати на запитання про виставку, експозицію, окремий музейний експонат, вони є посередниками між відвідувачами та науковими працівниками.

Інтеграція музеїв у дозвіллеву сферу виявляється у таких формах:

◆ створення в музейних закладах функціональних приміщень для проведення дозвіллевих заходів (концертні зали, клубні кімнати, оглядові майданчики, атракціони, гральні куточки);

◆ проникнення “індустрії дозвілля” в музеї (відкриття магазинів, сувенірних яток, кав’ярень, оренда музейних приміщень для проведення рекреаційних та розважальних заходів);

◆ використання в музейній діяльності дозвіллевих форм роботи (гуртки, хобі-групи, свята, театральні, музичні, літературні студії, тематичні вечори, конкурси, фестивалі, творчі лабораторії).

Методами активізації участі населення в культурно-дозвіллевих заходах є:

◆ організація днів культури, мистецьких фестивалів, міських свят;

◆ організація виставок живопису, історії, архітектури;

◆ створення “мистецтвотек”;

◆ систематичні трансляції мистецьких радіо- і телепередач;

◆ удосконалення маркетингової діяльності музеїв;

◆ активізація участі молоді через освітні, культурно-мистецькі, дозвіллеві проекти;

◆ реалізація освітніх та культурних програм для дорослих;

◆ створення умов для доступу до музейних цінностей інвалідів;

◆ надання системи пільг для волонтерів.

Так, 1997 року в Лос-Анджелесі (США) відкрився новий музей – Центр Гетті¹, побудований за проектом відомого американського архітектора Річарда Мейєра. Його будівництво – це послідовне здійснення концепції “ідеального” комунікативного

¹ Дж. Поль Гетті – нафтовий магнат. Помер 1976 року. Заповів Музею 700 млн. доларів. Ця сума зросла до 4 млрд.доларів за часів правління Фондом Гетті Гарольда М. Вільямса. Сьогодні Центр Гетті вважається одним із найбагатших музеїв світу.

простору. Основна ідея музейного проекту полягала у використанні світла та пропорцій експозиційного простору для організації найоптимальнішого сприймання витворів мистецтва.

Сьогодні в Центрі діють: дослідний інститут історії мистецтва та гуманітарних дисциплін, інститут консервації, інститут підготовки керівників музейної справи, інститут грант-програм, інститут інформації та інститут художньої освіти. І хоча музейний центр Гетті мав працювати передусім із шанувальниками високого мистецтва, працівники музею доклали чимало зусиль, щоб залучити до діяльності Центру широкі верстви населення, обравши тактичним прийомом своєї діяльності *популізм*.

Така музейна політика є сьогодні органічною в контексті загальної світової тенденції і спрямована на розширення кола своїх відвідувачів. Дотримання цього гасла виявляється у спеціальних програмах для різних соціально-демографічних груп, освітніх акціях, в роботі інформаційних кімнат, “сімейних” центрів, дозвілєвих заходах, зрештою, просто у спілкуванні з друзями у кав’ярні або ресторані музейного закладу.

Отже, зарубіжні музеї також постають сьогодні як *культурно-мистецькі, дозвілєві центри*. З цією метою в музеях відкриваються різноманітні соціальні відділи, дозвілєві служби, створюються мистецькі об’єднання. Так, Центр виконавчих видів мистецтв штату Нью-Джерсі (США) організовує сімейні дозвілєві програми, виступи музичних колективів, дозвілєві заходи для жителів негритянського та португальського мікрорайонів. Центр ім. Кеннеді (Вашінгтон) утримує сувенірні магазини та ресторани, систематично проводить безкоштовні культурно-мистецькі та дозвілєві заходи для молоді. Виставковий комплекс “Тейт-Модерн” (Великобританія) має експозиційні зали, магазини, сувенірні ятки, кав’ярні, оглядові майданчики, глядацьку залу. Музей науки (Іспанія) має комп’ютерний планетарій, виставкові зали, глядацький зал, майстерню для школярів, навчальні аудиторії.

Водночас, в зарубіжних країнах чимало й противників перетворення музеїв та мистецьких центрів на культурно-дозвілєві. Вважається, що такі методи роботи використовув-

ють мистецтво для успішного бізнесу, а залучення відвідувачів до мистецьких установ за допомогою дозвіллевих форм роботи змушує сприймати мистецтво як засіб розваги, а не духовне збагачення особистості; використання музейних методів роботи у навчальному процесі розглядається педагогами-консерваторами як марнування часу, відволікання від занять; перетворення музею на “супермаркет” або “парк атракціонів”, в якому власне музей відіграє роль рекламного засобу. На їх думку, мета відвідування музею повинна співпадати з метою його створення та функціонування – безпосереднім спілкуванням з пам’ятками історії та культури.

Прибічники функціонування музею як дозвіллевого центру, навпаки, вважають, що музеї, які нездатні приймати та обслуговувати відвідувачів різних соціально-демографічних груп, свідомо обмежують свої можливості залучення додаткової аудиторії і не сприяють розширенню доступу населення до художніх цінностей. Інтеграція музейної педагогіки та педагогіки дозвілля, на їх думку, сприяє гармонізації особистісного розвитку людини; формує її історичну свідомість, творче сприйняття дійсності, розвиває науковий світогляд та музейну культуру.

Зростання вимог до діяльності музеїв при одночасному ускладненні економічних умов призвело до шукання додаткових джерел фінансування, інакше музеї не здатні поповнювати свої колекції, утримувати виставкові зали, залучати новітні технології роботи з громадськістю. Зазвичай, фінансові витрати музеїв значно випереджають державні субсидії. Тому паралельно з культурною діяльністю музеїв здійснюється й комерційна, спрямована на одержання прибутку.

Поступово багато зарубіжних музеїв освоюють допоміжні види діяльності: проведення дозвіллевих заходів, освітніх програм, організація торгівлі, робота кав’ярень, барів та ресторанів.

Результатом співпраці між музеями та комерційними структурами стає впровадження музеями різноманітних премій, що фінансуються комерційними структурами і спрямовані на зростання популярності музею та збільшення його відвідуваності. Прикладом такої співпраці можуть бути англійська премія Тер-

нера, запропонована Галереєю Тейт 1994 року та премія Х'юго Босса, ініціатором якої став Музей Гугенхайма в Нью-Йорку 1997 року.

Премія Тернера присуджується лише англійським художникам не за конкретний мистецький твір, а за кращу виставку року художника-переможця. Премією Х'юго Босса відзначаються художники, які працюють з новітніми технологіями (відео, фото, фільми, перформанси). Ініціатори такої незвичної культурної ініціативи сподіваються, що систематичне проведення подібних заходів приверне увагу засобів масової інформації та громадськості до комерційних магнатів, залучить масову публіку до музеїв.

Своєрідну співпрацю з дорослим населенням пропонують музеї Великобританії: у Британському музеї можна орендувати приміщення для приватних прийомів, урочистого обіду або вечора відпочинку. Дозвілєві заходи можна організувати в Єгипетській галереї скульптур, Єгипетській галереї мумій, Античній залі, спеціальних приміщеннях музею.

Музей Вікторії та Альберта пропонує відпочити у залі англійського художника, письменника, теоретика мистецтва Уільяма Морріса; поспілкуватися з друзями під відкритим небом у Саду Піреллі. Королівська Академія мистецтв обслуговує корпоративні вечірки. Обслуговування передбачає спілкування гостей, екскурсію по Академії та урочистий обід. Такі послуги надають й інші музеї країни.

Основними джерелами додаткових фінансових надходжень музеїв є:

- ◆ продаж репродукцій, каталогів виставок, листівок, книг, відеоматеріалів;
- ◆ робота кав'ярень, ресторанів, барів;
- ◆ оренда приміщень музею для проведення комерційних виставок, ділових зустрічей, вечорів відпочинку;
- ◆ виконання музеями соціально-культурних замовлень від юридичних та фізичних осіб;
- ◆ збирання пожертв через засоби масової інформації (телемарафони, радіоконкурси та ін.).

Отже, фінансові труднощі, змушують музейних працівників шукати додаткові джерела фінансування - залучати спонсорські та меценатські кошти, здавати в оренду музейні приміщення, проводити популярні заходи. Досить часто це відволікає музей від виконання його прямих функцій.

Сучасні музеї змушені розробляти маркетингові стратегії для створення власного іміджу та привернення уваги населення до своєї роботи. Ефективними визнаються поширення логотипу музею, щомісячні ревію, рекламні акції, презентації культурної продукції, систематичне вивчення потреб населення та мотивацій соціальних груп до участі в музейній діяльності тощо. Наприклад, музеї розробляють власні “лого” – символ, що асоціюється з конкретною установою. Така своєрідна “торгова марка” розміщується на продукції музею, афішах, транспортних засобах, рекламних проспектах.

Подібні методи дозволяють підвищити конкурентоздатність музейних програм, створювати нові якісні проекти, успішно використовувати у своїй діяльності ринкові механізми, зменшувати виробничі витрати. Маркетингові стратегії музею дозволяють його працівникам відповісти на такі важливі запитання: Яким бізнесом займається музей? Хто є його аудиторією? Які потреби задовольняють музейні програми? На які сегменти ринку необхідно спрямувати новий проект? Хто є для музею конкурентом? та ін.

Внаслідок децентралізації культурної політики зарубіжних країн протягом 80-х рр. ХХ ст., “культурного” відродження провінцій виникають музейні центри в старовинних палацах, замках та монастирях. Поеднання пам'яток минулого із сучасними технологіями відпочинку та спілкування призвело до створення “екомузеїв”, закладів культури нового типу, що враховують історичну, географічну, культурну специфіку конкретного регіону і виконують культурно-освітні, виховні, рекреаційні та комунікативні функції. Відомими серед таких музеїв є екомузей в Лондоні (Франція), музей міського типу в Крезе-Монто-Ла-Мін (Франція), інші.

В зарубіжних країнах широко використовуються для розміщення музеїв, картинних галерей, культурних центрів старі при-

міщення фабрик, заводів, електростанцій, складів, зруйнованих промислових закладів. Так, фабрика з виробництва кришталю (Бургундія, Франція) реконструйована у промисловий музей “Екомюзе Льо Крезе”; на території занедбанної верфі у Ліверпулі (Великобританія) розташувався культурно-мистецький центр “Альберт-Док”; у приміщенні колишньої електростанції у Бенксайді (Лондон, Великобританія) розміщено виставковий комплекс національної галереї Тейт – “Тейт-модерн”; римські катакомби відреставровано для Музею сучасного мистецтва (Італія); у французькому містечку Мюлуз на території колишньої текстильної фабрики відкрито музей старовинних автомобілів “Мюзе Насіональ дел’Отомобіль”; вокзал Орсе (Франція), як зразок залізнично-транспортної архітектури кінця ХІХ ст., перекладано на Музей д’Орсе.

У 80-і роки ХХ ст. в різних країнах світу музеї починають залучати дозвілєві технології роботи з громадськістю, що дозволяють по-новому розкрити роль мистецтва та культури в технологізованому суспільстві, взаємодію культур та їх розвиток, цінність самотніх локальних народностей.

Дозвілєві заходи музеїв реалізуються з використанням різноманітних методів - навчання шляхом творчої діяльності, рольові ігри, метод експериментального навчання. Ці методи можна розділити на дві групи: імпресивні та експресивні. Імпресивні методи (від лат. *impressio* – враження, переживання) спрямовані на сприйняття відвідувачами музею дозвілєвих форм; експресивні методи (від лат. *expressio* - вираз) передбачають створення ситуацій, в яких відвідувачі музеїв стають учасниками конкретного заходу.

Так, експериментальна програма Кобленцького музею “Побудова іграшкового будинку з пемзи” розрахована на дітей від 5 до 10 років. В межах цієї програми проводяться різноманітні заходи: виготовлення власноруч брикетів з пемзи та колективна розробка проекту іграшкового будинку, розповіді про життя та професію будівельників, зустрічі з фахівцями галузі, святкові заходи, присвячені завершенню будівництва.

Музейна дозвілєва діяльність активізується під час шкільних канікул: музеї, художні галереї, виставкові центри

проводять творчі акції, концерти, лекції, кіновечори, організують пересувні виставки, ігрові конкурси та змагання.

Музейна діяльність не обмежується роботою з дітьми та підлітками. Освітні та наукові програми музеїв розробляються й для студентської молоді. При цьому не можна забувати, що музей – це не лише місце зібрання і зберігання великих мистецьких колекцій. Музей є науковою установою, центром поширення знань, в якому зберігаються архіви, довідкова документація, наукова література та ін. Активними формами роботи музеїв із студентською аудиторією є проведення спільних наукових досліджень, етнографічних експедицій, археологічних розкопок, підготовка наукових публікацій.

Відносно новим напрямом музейної діяльності стала робота із соціально незахищеними верствами населення. З цією метою в музеях створено ADA-комітети, колективи радників та консультантів. Зарубіжні музеї пропонують свої послуги для людей з різними фізичними та розумовими відхиленнями (доступні види інформації, екскурсії мовою жестів, світлові вказівники та сигналізації, знакова символіка, екскурсії для сліпих, майстерні, трапи, пасажирські ліфти та ін.). Для централізації музейних послуг у Нью-Йорку, наприклад, створено Консорціум доступних музеїв для інформаційної діяльності серед населення та закладів культури. Він надає консультації, створює консультативні ради, до складу яких входять представники маргінальних груп. Вперше програма арт-терапії для інвалідів була реалізована в музеях Нью-Йорка ще 1944 року, вона здійснювалася з ініціативи Музею сучасного мистецтва та Центру мистецтв ветеранів війни. З 1972 року проводяться “екскурсії на дотик” (the touch tour), випускаються брошури з шрифтом Брайля, здійснюється підготовка персоналу для роботи з інвалідами, створюються групи “Художня освіта для сліпих” (Art Education for the Blind - ABE). Сьогодні Музей сучасного мистецтва співпрацює з Єврейською гільдією сліпих, Лікарською аудиторією, Британською асоціацією художніх терапевтів, Товариством сліпих художників, іншими організаціями інвалідів.

У Великобританії діє Музейна та Галерейна асоціація, що вивчають можливості для розширення доступу до музейних закладів різним верствам населення, підтримує зв'язки з інвалідними організаціями, школами, соціальними службами, молодіжними організаціями. В музеях створено організації, на зразок “Друзів Уїтвортської художньої галереї”, метою яких є залучення до музейної діяльності недієздатних людей. Однак така співпраця здійснюється безсистемно, з ініціативи окремих людей, а не музею як офіційної установи.

Майже кожен зарубіжний музей має (або мріє мати) своїх “друзів” - людей, які допомагають у свій вільний час музейним працівникам. Для волонтерів найважливішим є благополуччя музею, дружні зв'язки між музеєм та громадськістю. Волонтери працюють у музеях, виконуючи різну роботу: касира, дизайнера, екскурсовода, вихователя, програміста, художнього керівника, консультанта, адміністратора, соціолога. Їх праця з багатьма музеями розглядається як основний ресурс організації, як джерело життєвої сили культури та мистецтва.

Добровільні помічники музею не лише допомагають працівникам музейних закладів, а й створюють власні.

Товариство “Друзі Лувра”, створене ще 1897 року, нараховує сьогодні 35 тисяч членів. Волонтери купують для музею картини, забезпечують проведення променад-концертів, дитячих свят, виступів оркестрів, маркетингових заходів, обслуговують глядачів у буфетах, виконують канцелярські роботи.

Серед волонтерів – значна кількість людей віком від 35 років і старше, які хочуть бути корисними суспільству, бажають працювати, спілкуватися із своїми ровесниками, задовольняти свої творчі захоплення, отримувати моральне задоволення від своєї роботи, розширювати соціальні контакти. Волонтерство в музейній роботі розглядається передусім з позицій соціальної активності та громадянськості. Методи стимулювання волонтерської діяльності досить різноманітні: участь в освітніх програмах на безоплатних або пільгових умовах, накопичення досвіду роботи, безкоштовне відвідування дозвілєвих та соціально-культурних заходів, знижки на дозвілєві послуги та ін.

Пріоритетними у музейній діяльності залишаються освітні програми для підлітків. Їх мета полягає в культурному розвитку дитини, поглибленні знань про історію своєї країни, її мистецтво, літературу, народну творчість на основі першоджерел, а не підручників. Тому музеї тісно співпрацюють з навчальними закладами, а підлітки регулярно відвідують музейні зали відповідно до тих тем, які вивчаються в школі.

Співпраця музеїв з освітніми закладами виявилася у відкритті педагогічних відділів, в активній участі педагогів та вихователів у розробці наукової та художньої концепції нових експозицій; в наданні консультацій до супроводжувальних текстів та путівників, у врахуванні бажань та інтересів підлітків, включенні до експозицій тих творів мистецтва, що вивчаються у школі. В музеях працюють інформаційні служби (кімнати), в яких підлітки можуть самостійно отримати будь-яку інформацію про музейні експонати.

Відвідувачам (і не лише дітям) дозволяється поближче познайомитися з деякими музейними експонатами: приміряти старовинний одяг, змайструвати за стародавньою схемою предмети побуту (стілці, столові прибори, шафки), розробити родовий герб, переглянути тематичні відеоматеріали, попрацювати з виробами із скла та порцеляни, створити новий експонат (модель, малюнок, схему).

Спеціальні освітні програми розробляються для дітей та підлітків різного віку та різного рівня підготовки і реалізуються в таких формах роботи, як екскурсії, семінари, диспути, дослідження, спостереження, рольові ігри, театралізовані вистави, тренінги.

Завдання музейних працівників полягає і в тому, щоб зробити навчальний процес захоплюючим та приємним. Наприклад, освітні проекти сучасного музею “Центр Магна” для дітей пропонують історію наукового пізнання Землі, Води, Повітря, Вогню, розкривають прикладне значення науки, її вплив на сучасне навколишнє середовище, аналізують розвиток промислових цінностей та екологічних проблем людства. Інтерактивне обладнання Центру дозволяє урізноманітнити традиційні екс-

курсії віртуальними мандрівками: “побувати” у шахті, відчутти себе в ролі гірняка, побачити формування сучасного ландшафту країни, зблизька поспостерігати за виверженням вулкана, відвідати кузню чи електростанцію, опинитися в долині гейзерів або на максимальній глибині Світового океану.

Використання педагогічного потенціалу музеїв в зарубіжних країнах не є інновацією. Популярністю користуються виховні системи Німеччини (проекти “Місто для дітей – місто для всіх”, м.Хертен “Місто як школа”, м.Берлін, міжвідомчі музейно-педагогічні програми Гамбурга та Штутгарта, “Міні-Мюнхен”, м.Мюнхен); Нідерландів (проекти “Місто-музей”, “Наше майбутнє: Нідерланди-2050”); Австрії (“Відень - молодим”, “Мальовниче місто”); Франції (програми, що здійснюються під керівництвом асоціації “Педагогічний рух навчання активним методам виховання”); Північної Ірландії (“Культурна спадщина”, “Освіта для взаєморозуміння”) та інші.

Названі проекти реалізуються музейними працівниками *за межами музеїв* і мають на меті навчити дитину сприймати дійсність, самостійно засвоювати навколишній світ в зразках культурної спадщини, розуміти взаємозв’язок історичних епох, засвоювати навички міжособистісного спілкування.

Перед музейно-освітніми проектами стоять і профорієнтаційні завдання: пізнавальні екскурсії на підприємства міста, в різноманітні установи та організації, редакції газет, книжкові магазини, науково-дослідні центри, ресторани, дозвілєві комплекси, бібліотеки, парки, готелі, дозволяють дитині отримати елементарні професійні знання та навички, поспілкуватися із професіоналами своєї справи, сформувати власне бачення сутності певної професії.

Позитивами музейних освітніх програм стало зміцнення контактів між музейними та освітніми закладами, що дозволило зробити навчальний процес цікавим та захоплюючим, врахувати індивідуальні потреби підлітка, розширити світогляд молодій людині, удосконалити викладання дисциплін. Новий підхід до проблеми “діти в музеї” дозволив розглядати музеї як “живий інструмент” людської культури, а не сховище історії людства, що пасивно зберігає цінності минулого. Такі зміни зумовлені

сучасними вимогами до освітнього процесу, естетичного розвитку підлітка, його повернення до культурної спадщини свого народу, знайомства з культурними надбаннями людства. Безумовно, не останню роль відіграло вкрай погане відвідування музейних залів молодими людьми.

Однак освітні проекти мають і ряд недоліків. Головними серед них є нестача кваліфікованих спеціалістів, які були б не лише мистецтвознавцями, а й педагогами, вміли працювати з підлітками.

Отже, серед основних тенденцій музейної діяльності можна визначити такі:

- ◆ інтеграція музейних програм у сферу дозвілля;
- ◆ збереження та популяризація життя місцевих культурних общин та їх самотності на тлі глобалізації;
- ◆ збагачення духовного життя людини шляхом зв'язку “мистецтво-історія-індивідуальний досвід”;
- ◆ розвиток віртуальних музеїв та мультимедійних проектів, що зміцнює контакти з глядацькою аудиторією і дозволяє відвідувачам знайомитися з колекціями музеїв різних країн;
- ◆ розширення музейної діяльності за межами музейного закладу, в регіони країни;
- ◆ розвиток музеїв як туристичних об'єктів.

Висновки

Універсальною моделлю музею в зарубіжних країнах вважається модель “відкритого музею”, тобто культурно-освітнього комплексу музейного типу, в якому власне музейні функції (збирання фондів, їх збереження, експонування колекцій) виконуються нарівні з освітніми, виховними та розважальними. Освітня та виховна функції втілюються в освітніх програмах, культурно-мистецьких акціях, співпраці з навчальними закладами. Розважальна функція реалізується шляхом участі особистості у творчих майстернях, клубах, вечорах відпочинку, концертах.

Інтеграційний процес музеїв у дозвілlevу сферу виявляється у: створенні в музейних закладах функціональних приміщень для проведення дозвіллевих заходів; проникненні “індустрії дозвілля” в музеї; використанні в музейній діяльності дозвіллевих форм роботи.

Методами активізації участі населення в культурно-дозвіллевому житті стали: організація днів культури, мистецьких фестивалів, “міських” свят; виставок творів живопису, пам’яток історії, архітектури; створення “мистецтвотек”; систематичні трансляції мистецьких радіо- і телепередач; удосконалення маркетингової діяльності музеїв; активізація участі молоді в освітніх, культурно-мистецьких, дозвіллевих проектах; реалізація просвітніх та культурних програм для дорослих; надання доступу до музейних цінностей інвалідам; створення системи пільг для волонтерів.

Основними джерелами додаткових фінансових надходжень музеїв є: продаж репродукцій, каталогів виставок, листівок, книг, відеоматеріалів; робота кав’ярень, ресторанів, барів; оренда приміщень музею для проведення комерційних виставок, ділових зустрічей, вечорів відпочинку; виконання музеями соціально-культурних замовлень від юридичних та фізичних осіб; збирання пожертв за допомогою засобів масової інформації (телемарафони, радіоконкурси та ін.).

Пріоритетними в музейній діяльності є освітні програми для підлітків. Їх мета полягає в культурному розвитку дитини, поглибленні знань про історію своєї країни, її мистецтво, літературу, народну творчість на основі першоджерел, а не підручників. Тому музеї тісно співпрацюють з навчальними закладами, а підлітки регулярно відвідують музейні зали відповідно до тих тем, що вивчаються в школі. Спеціальні освітні програми розробляються для дітей та підлітків різного віку і різного рівня підготовки, вони реалізуються в таких формах роботи, як: екскурсії, семінари, диспути, дослідження, спостереження, рольові ігри, театралізовані вистави, тренінги.

Серед основних тенденцій музейної діяльності можна визначити такі: інтеграцію музейних програм у сферу дозвілля; збе-

реження та популяризацію способу життя місцевих культурних общин та їх самотності на тлі глобалізації; збагачення духовного життя людини через зв'язок “мистецтво-історія-індивідуальний досвід”; розвиток віртуальних музеїв та мультимедійних проєктів, що зміцнює контакти з глядацькою аудиторією і дозволяє відвідувачам знайомитися з колекціями музеїв різних країн; розширення музейної діяльності за межами музейного закладу, в регіони країни; розвиток музеїв як туристичних об'єктів.

Запитання для перевірки

1. В чому виявляється специфіка музею як дозвіллевого центру?
2. Які функції виконує сучасний музей?
3. Які методи застосовуються музейними працівниками у роботі з різними категоріями населення?
4. Які заходи проводяться музеями для масового залучення публіки до музеїв?
5. В чому полягає педагогічний потенціал освітніх музейних програм?

Література

1. Vizi J.K. Holidays and weekdays of Hungarian toy traditions: (Recalling recent past with future pictures) // Acta ethnogr. Hungarica. – Budapest, 1999. – Vol. 44, № 1/2.
2. Белофастова Т. Сучасні технології зарубіжних музеїв // Посвіт. – 1999. - № 1.
3. Британские музеи: вечеринки среди бесценного // Панорама культурной жизни зарубежных стран. – М., 1999. – Вып. 11-12.
4. Любая работа и никакого жалования: система волонтерства в культурных учреждениях Австралии // Панорама культурной жизни зарубежных стран. – М., 2000. – Вып. 2.

5. Музеи будущего // Панорама культурной жизни зарубежных стран. — М., 2000. — Вып. 9.
6. Музеи и изобразительное искусство для людей с ограниченными возможностями (инвалидов) в Великобритании и США // Культура в современном мире. — М., 1996. — Вып. 2.
7. Музеи и коммерция: как выжить в новой реальности. Первые финалисты премии Хьюго Босса // Панорама культурной жизни зарубежных стран. — М., 1998. — Вып. 11.
8. Новый музейный комплекс им. Поля Гетти: проблемы архитектуры и строительства // Панорама культурной жизни зарубежных стран. — М., 1998. — Вып. 9-10.
9. Пойдем, поиграем в музее: новые методы просветительской работы с подрастающим поколением в Великобритании // Панорама культурной жизни зарубежных стран. — М., 2002. — Вып. 3.
10. Правовые аспекты в области музейной деятельности во Франции // Культура в современном мире. - М., 1996. — Вып.2.
11. Проблемы музейного дела за рубежом // Культура в современном мире. - М., 1996. — Вып. 2.
12. Скрипкина Л.И. Музей как пересечение интересов науки и массового потребителя // Справочник руководителя учреждений культуры. — М. — 2002. - № 4.

2.6. Хобі-групи як інститути дозвілля

Інформаційне суспільство надає людині великі можливості для власного розвитку та урізноманітнення свого дозвілля. Однак обсяг вільного часу досить часто переважає здібності людини використовувати його раціонально та конструктивно. Тому характеристика видів дозвілля як можливості самовдосконалення та самовиховання особистості шляхом участі в хобі-групах, прагнення людини до саморозвитку в дозвіллі є сьогодні актуальними і вимагають об'єктивного аналізу.

Ця проблема розглядається у працях зарубіжних вчених. Зокрема, любительська діяльність вивчається Дубіною Р. (“Central Life Interests: Creative Individualism in a Complex World”), Калкінсом Е.Е. (“A job you can’t lose: work and hobbies in the Great Depression”), Піггсом О.Ф. (“Play: Recreation in a Balanced Life”), Унру Д. (“Characteristics and Types of Participation in Social Worlds”).

Аналіз таких наукових досліджень з питань хобі як виду дозвіллевої діяльності з потужним виховним потенціалом, доводить, що в сучасному світі вона є важливою складовою стратегії культурно-дозвіллевого розвитку. Щоправда, становлення, головні етапи розвитку хобі, його значення для суспільства загалом та вплив на взаємозв'язок роботи й дозвілля зокрема, й досі лишаються не вивченими.

Поняття “хобі” є похідним від англійського слова “hobby” і означає будь-яке захоплення чи улюблене заняття на дозвіллі. У ХХ столітті воно набуває особливого значення як захоплення у вільний час і розглядається в структурі дозвіллевої діяльності.

Історично хобі-групи виникають як форма вияву культуротворчих самодіяльних ініціатив особистості у сфері просвітництва, художньої, технічної, декоративно-прикладної творчості. У різні часи, в різних історико-культурних умовах хобі-групи мали різний статус та вплив на суспільні процеси.

Аматори дуже часто досягають вершин, що здаються недосяжними навіть для висококваліфікованих спеціалістів: німецькі

лікарі Майер Р. та Гельмгольц Г., англійський пивовар Джоун Д. виявили важливі фізичні особливості природи тепла; голландський сукнороб Антон Ван Льовенгук відкрив капілярний кровообіг; французький офіцер Декарт Р. вважав математику своїм улюбленим заняттям; філолога Де Бройля вважають засновником квантової механіки; художник Морзе змайстрував телеграфний апарат; австрійський монах Грегор Мендель став одним із засновників генетики; американський перукар Бадді Болдін вважається засновником джазу; Мікеланджело не тільки творив скульптури, а й розробив систему фортифікаційних укріплень Флоренції [9, С.8-10].

У Франції людей, які займаються улюбленим видом творчості, не пов'язаним з професійною діяльністю, називають “Amateur”, у Німеччині – “Liebhaber”, у Великобританії – “Hobbyist”. Канадський вчений Стеббінс Р.А. людей, які мають улюблене заняття, поділяє на любителів та аматорів. Він вважає, що любителі-amateur відрізняються від любителів-hobbyist: для любителів-amateur хобі є професійною діяльністю, засобом до існування. Робота любителя-amateur триває протягом робочого тижня, хоча бувають випадки, коли професіонали (любителі-amateur) частково зайняті в мистецтві, розвагах, спорті, науці. Натомість, любителі-hobbyist не завжди мають професійний аналог (наприклад, не існує професій “колекціонер”, “турист”, “бірофіл”), комерція не є метою їхньої діяльності, хоча досить часто хобі-діяльність привертає увагу публіки та бажання придбати той чи інший твір мистецтва. Якщо хобі набуває професійного рівня, любитель-hobbyist перетворюється на любителя-amateur. Тому комерційні еквіваленти хобі (продаж меблів, картин, технічних приладів) варто розглядати як підприємство, а не улюблене заняття [8, С.66].

Безпрецедентного розвитку хобі зазнає в США в роки Великої Депресії. Уряд країни зайняв позицію не лише управлінця. Рузвельт вважав, що президент повинен бути духовним лідером нації: “Президентство не зводиться до посади інженера, незалежно від того, здійснюється воно ефективно чи неефективно. Це передусім моральне керівництво” [5, С.74]. Можливо, саме тому любительській діяльності в країні стала приділятися значна увага, а дозвілля - роз-

глядатися як активний засіб усунення або розгортання соціальних конфліктів.

Безумовно, головною причиною розвитку хобі у цей період стає й соціально-економічний спад, що призвів до зменшення кількості робочих годин, переведення значної частини працівників на неповний робочий день, зростання безробіття, збільшення вільного часу у більшості населення. На відміну від комерційних видів розваг, хобі не вимагає великих витрат, але сприяє творчому розвитку особистості. Хобі починають пропагувати освітяни, громадські діячі, політики як безпечний, соціально значимий та корисний вид дозвіллевої діяльності, що відволікає дітей, підлітків, молодь, дорослих від асоціального проведення вільного часу.

По всій країні відкриваються хобі-клуби при муніципалітетах та бізнесових структурах, освітніх організаціях та навчальних закладах, центрах дозвілля та спортивних комплексах. Вони відрізняються один від одного розмірами, напрямками діяльності, кількістю членів. Популярності серед населення набули хобі-клуби конкретного напрямку діяльності (клуб любителів каміння, клуб любителів музики, літературний клуб, клуб друзів радіо), а також клуби, в яких хобі є окремим напрямом. У країні розпочинають свою діяльність організації національного рівня, завданням яких стало висвітлення та популяризація хобі. У засобах масової інформації систематично популяризують різні напрями хобі-діяльності, видається література з окремих аспектів різноманітних захоплень, розповідається про колекції відомих осіб країни, проводяться розважальні хобі-шоу, транслюються телепередачі, присвячені відомим колекціонерам. До хобі відносять збирання марок і різьблення по дереву, написання віршів та музики, захоплення живописом і фотографією. Але якщо поняття “дозвілля” мало ґрунтовну наукову етимологію, то хобі розглядалося як підкатегорія дозвілля. Історики вважають, що хобі використовується насамперед як стратегічний термін, що вживається для оцінювання того чи іншого виду дозвіллевої діяльності людини. Вчені розробляють перелік тих видів хобі, що, на їх думку, найповніше відповідають вимогам творчого розвитку особистості в умовах вільного часу. Поняття “хобі”

набуває ідеологічного забарвлення і дозволяє розрізнити “хороше” і “погане” проведення особистістю свого дозвілля, а також розглядається як ефективний метод боротьби з підлітковою та молодіжною злочинністю. У журналі “Hobby” зазначалося: “можна звести до мінімуму, а, можливо, й повністю викоринити злочинність та бандитизм там, де кожна дитину з раннього віку заохочують до якогось хобі”.

Серед науковців, практиків, представників засобів масової інформації розпочалася жвава дискусія про переваги та недоліки хобі, про межі та значення цього терміну, про сутність та специфіку хобі, про його різновиди, про те, яку ж саме діяльність можна вважати хобі. Дехто розглядає хобі як засіб проведення вільного часу, який поєднує позитиви роботи та гри, але не має їх недоліків; дехто вважає хобі можливістю відпочити від напруженої роботи, уникнути неробства; дехто підкреслює, що хобі — це засіб зняття перевтоми та перевантаження. На особливу роль хобі вказав американський письменник Ріггс О.Ф.: “За формою воно (хобі-авт.) нагадує роботу, але його духом є гра; можна сказати, що воно стоїть посередині між роботою та грою і може бути нащадком будь-кого з них” [2]. Американський лікар Морроу Б.Ф. підкреслював, що “справжнє хобі” має поєднувати у собі елементи труднощів, контрастувати із звичайною роботою людини та давати істотний результат у вигляді якогось продукту.

Поступово свого розвитку набуває хобі-бізнес, сутність якого полягає у пропагуванні хобі-діяльності, проведенні різноманітних розважальних програм, у нагородженні переможців. Ініціатори таких акцій стверджують, що працівники, які вільний час присвячують хобі-діяльності, краще працюють і мають вищу продуктивність.

У країнах Західної Європи хобі як вид дозвілля набуває особливого поширення у 50-70-і роки ХХ ст. Так, у 50-х роках кожна четверта сім'я США мала невеличку майстерню, у якій проводила значну частину свого вільного часу за улюбленою справою. За статистичними даними, 25% французів займаються художньою творчістю як любительським видом діяльності. Наприкінці 90-х років ХХ ст. міністерство молоді і спорту Франції розпочало роботу

над створенням національної карти художніх центрів за інтересами, щоб відкрити у кожному місті спеціалізовані центри художньої творчості, в яких можна представити свої творчі здобутки та ознайомитися з любительською діяльністю інших. В Японії збільшення кількості любителів є показником зростання активності населення в культурному житті. Постійними спонсорами хобі-заходів є Ротарі-клуби. Вони регулярно висвітлюють хобі представників різних верств населення у своїх виданнях, наголошуючи на тому, що хобі робить людину цікавішою.

У зарубіжних країнах здійснюються соціологічні дослідження для вивчення та аналізу потенціалу хобі. Так, американський соціолог Грінберг, вивчаючи взаємозв'язок праці й дозвілля, підкреслює *культурний потенціал хобі*. Однак він вважає, що до хобі людина звертається, щоб відійти від соціальних і життєвих проблем або висловити свій протест проти негараздів життя. Натомість французький вчений Фрідман Ж. розглядає хобі як *вид дозвіллевої діяльності*, завдяки якому відбувається соціалізація особистості, виявляється свобода індивіда, його активність та творчість. Американський соціолог Рісмен Д. вважає, що хобі, якому людина надає перевагу, характеризує її (*активну чи пасивну*) *життєву позицію*.

Канадський вчений Сельє Г., розглядаючи хобі як засіб адаптації, доводить, що кожна доросла людина, крім роботи, повинна чимось захоплюватись, мати улюблене заняття, що піднімає її настрій, приносить задоволення та користь. Таке хобі є найкращим відпочинком, засобом самовираження та розвитку творчого потенціалу людини. Воно стримує людину від негативних вчинків, що руйнують особистість.

Головними ознаками хобі як виду дозвіллевої діяльності є потреба людини в улюбленій справі, добровільність, активна участь у хобі-діяльності, “невиснажливість” заняття, її творчий характер, задоволення від обраного заняття. Психологи підкреслюють переваги людини, яка має улюблене заняття: “Це самореалізація. Духовне зростання, самовираження, відродження та оновлення особистості, відчуття досягнень, підвищення самооцінки, участь в соціальній взаємодії, відчуття приналежності до

спільноти, а також просто виготовлення виробів тривалого використання” [8, С.67]. Вчені вважають, що хобі має “лікувальні” властивості, долає депресію, самотність, класові, політичні, расові, релігійні та національні упередження, головним для хобі є спільність інтересів.

Хобі часто перетворюється на головний життєвий інтерес людини. На жаль, сучасна наука сконцентрована на вивченні загальних зразків життєвої поведінки, майже не зважаючи на індивідуальний спосіб життя. Однак будь-яке серйозне, тривале хобі суттєво впливає на стиль життєдіяльності людини. Стеббінс Р.А. підкреслює таку взаємозалежність: “Якщо способи життя формують навколо себе складну діяльність, яка захоплює, приносить задоволення, вони можуть також розглядатися як поведінкове відбиття центральних інтересів життя тих, хто бере участь у цій діяльності... спосіб життя учасників тієї чи іншої серйозної дозвіллевої діяльності формує підґрунтя для особистої та громадської ідентичності людей, які займаються цією діяльністю” [8, С. 69-70]. Такі хобі-інтереси є “тією часткою повноти життя людини, в якій енергія вкладається і у фізичну, і в інтелектуальну діяльність, і в позитивний емоційний стан” [3]. Досить часто важливими є не власне результати любительської діяльності, а процес задоволення потреб людини — у спілкуванні, культурному відпочинку, самореалізації.

Різноманітність хобі не надається статистичному обрахуванню. Класифікація хобі-груп виявила значну кількість підвидів за такими початковими ознаками: форми організації (формальні та неформальні), рівні соціальної активності (ініціативні та пасивні об’єднання), напрями діяльності (політичні, мистецькі, розважальні, філателістичні, любителів кіно, живопису, поезії, народної культури) та ін.

Вперше здійснив спробу систематизувати хобі американський дослідник Калкінс Е.Е. (40-і роки ХХ ст.). Він класифікував хобі на такі групи: робота (захоплення різноманітними видами спорту, відвідування клубів, прогулянки); виготовлення та збирання (ручна робота, колекціонування); навчання.

Культуротворча діяльність на дозвіллі здійснюється в різних видах та напрямках. Найпопулярнішою серед них є творчість люби-

телів. Німецькі вчені поділяють “творчі” хобі на: образотворче мистецтво (малювання, сільський живопис, живопис по склу, кераміка); виробництво прикрас (біжутерія, вироби із скла, дизайн, мозаїка, плетіння, вишивка); складувне ремесло (обробка скла та прикраси із скла); токарство (в тому числі випалювання й паяння); літейна техніка (вироби з порцеляни, кераміки, випалювання фігурок, літейний дизайн); гончарство; столярське ремесло; моделювання техніки (автомоделювання, літакобудування, суднобудування, розробка діарам); пап’є-маше; текстильна творчість (робота з фетром, плюшем, печворк, макраме, шовковий розпис); електроніка (комп’ютерні захоплення, робота з телеапаратурою, любительські зйомки).

Більшість зарубіжних вчених вважають доцільним розглядати хобі за п’ятьма категоріями: колекціонування, ремісництво, (само)діяльність, спортивні змагання, різні види мистецтва.

Колекціонування (лат. *collectio* – збирання) – це систематизоване збирання однорідних предметів. Метою колекціонування є нова інформація, пошук конкретних предметних цінностей (художніх, краєзнавчих, історичних, літературних, наукових, фольклорних, етнографічних, природних). Майже у всіх сферах людської життєдіяльності зустрічаються колекціонери – люди, захоплені збиранням найрізноманітніших предметів. Колекції можуть містити марки, монети, старовинні предмети побуту, картини, гудзики, етикетки, рекламні проспекти, ручки, календарі, годинники, музичні інструменти, світильники, автографи видатних людей, пляшечки від парфумів, запальнички, фотографії акторів, рідкісні книги, національні ляльки. Найпопулярнішим видом колекціонування у ХХ ст. стає *філателія* (колекціонування поштових марок) та *нумізматика* (колекціонування монет та інших грошових знаків). У світі є безліч “нетрадиційних” колекцій (мила, лікувальних етикеток, ковдр, записників, гудзиків, телефонних карток), які з часом можуть набути всесвітньої популярності. Так, збирання наклейок від пива, поширене в різних країнах, з часом перетворилося на “бірофілство”. Французький філософ Бодріяр Ж. помітив, що основною рушійною силою таких зібрань є колекціонерський фанатизм. Пристрасть до колекціонування ефективно ви-

користується товарознавцями, які завбачливо пропонують збирати листки-“вкладиші”, що покупці знаходять у коробках цукерок, жувальних гумках, інших предметах.

На першому етапі колекціонування для початківця-любителя важлива кількість предметів в колекції, а не їх цінність. З часом колекціонування стає вибіркоvim, тематичним, каталогізованим, системним. Колекціонуючи, людина перетворюється із знавця на майстра, розвивається естетично, комунікативно, творчо, поглиблює свої художні, історичні, наукові знання. Адже для того, щоб зібрати варту уваги колекцію, необхідно мати певний рівень духовного розвитку, смак, обсяг знань про складові колекції.

Колекціонування притаманне всім верствам населення. Зазвичай, підлітки займаються колекціонуванням тих предметів, які вони можуть придбати і на яких найбільше розуміються. З віком змінюється соціальне становище людини, її освітній рівень. Якщо доросла людина має відповідний рівень інтелектуального розвитку, освіти, інтерес до конкретних цінностей, а також може дозволити собі “коштовні” колекції, її бажання колекціонувати виявляється у збиранні мистецьких творів, антикварних речей, рідкісних книг та ін. Колекціонування передбачає систематичне спілкування з однодумцями, обмін інформацією, думками, досвідом, новинками. Тому колекціонування ефективніше розвивається у хобі-групах. Організовані хобі-групи мають свої видання, проводять з’їзди, ярмарки, зустрічі, дискусії, виставки, покази, демонстрації.

Ремісництво та виготовлення різноманітних предметів (конструювання технічних приладів, виготовлення меблів та ін.) як хобі-діяльність також досить популярні і досить часто суттєво допомагають сімейному бюджету. Тому вже давно точиться дискусія серед науковців та практиків про правомірність розгляду ремісництва як хобі, якщо таке захоплення сприймається людиною як своєрідна економічна діяльність. В будь-якому випадку, ремісництво сприяє поглибленню технічної освіти людини, розвитку її творчості. Однак, на відміну від інших видів хобі, у ремісництві яскраво виявляється спрямованість на виробництво предметів побутового призначення (конструювання та

моделювання різноманітних технічних об'єктів, моделей, пристроїв, машин, побутових приладів, одягу, вишивання, плетіння, ткацтво та ін.). На початковому етапі ремісництва цей вид діяльності мав репродуктивний характер, тобто відтворював певні дії, плани, схеми, інструкції для набуття конкретних навичок та вмінь. Поступово ремісництво та виготовлення предметів набули творчого характеру та інноваційних елементів.

Любительська (само)діяльність розвивається в кількох напрямках: виховна (молодіжні, підліткові, дитячі проекти); соціально-політична (озеленення територіальної громади, облаштування паркової зони, робота з етноменшинами, важкими підлітками, проведення політичних акцій); рекреаційна (рибальство, прогулянки, макраме, садівництво, вишивання); виконавча (гра на музичних інструментах, участь в ансамблі, оркестрі, хоровому колективі). Учасники самодіяльності, займаючись рибальством, спостереженням за тваринами, збиранням грибів, розведенням квітів, організацією відпочинку своєї громади, організовують своє дозвілля у сфері захоплень, які навряд чи характеризуються змагальним компонентом.

Найвищого рівня розвитку любительська діяльність набуває в реалізації ініціатив людини, спрямованих на вирішення громадських проблем. Самодіяльність досить часто виходить за межі хобі “на самоті” і сприяє зростанню соціально-культурної активності населення, демократизації суспільного життя, позитивному перетворенню соціуму. Вона має значний громадський резонанс, яскраво виражену педагогічну, просвітню, виховну спрямованість.

На відміну від учасників самодіяльності, прибічники **спортивних змагань, ігор і турнірів** досить часто випробовують свої знання та вміння у різноманітних змаганнях і надають перевагу плаванню, хокею, бігу, грі в теніс, футболу, шахам, шашкам, бейсболу, кінним перегонам, фехтуванню.

Мистецькі види хобі передбачають захоплення літературою, живописом, музикою, історією, філософією, політикою, мовою, живописом, графікою, скульптурою і характеризуються передусім творчим характером. Співвідношення репродуктивних (вторинне творче відтворення авторського твору) та творчих елементів зале-

жить від самого любителя, його розуміння витвору мистецтва, власної інтерпретації, мистецьких пошуків. Дехто з учасників мистецьких хобі обмежується самоосвітою, дехто надає перевагу спільній діяльності в хобі-групах, дехто мандрує з культурно-просвітницькою метою. Досить часто мистецька любительська діяльність, особливо виконавська, реалізується в хобі-групах, які з часом переростають у театральні клуби, літературні асоціації, оркестри, хореографічні центри, творчі об'єднання. Як правило, такі виконавські колективи поєднують людей, які мають спеціальну професійну підготовку поза сферою їх основної трудової діяльності. Так виникають любительські ансамблі, хори, клуби художників, музикантів.

Головними умовами стійкості та систематичності хобі є відчуття задоволення та емоційного піднесення. Тому хобі досить часто стають любительськими захопленнями на все життя і не змінюються, хоча на хобі суттєво впливають суб'єктивні (зміна способу життя, роботи, нові соціальні зв'язки, поглиблення знань та ін.) та об'єктивні чинники - використання аудіовізуальної техніки в домашніх умовах, освітні реформи, трансформація культурно-дозвіллевих процесів, розвиток демократичних тенденцій у сфері культури).

Численні соціологічні дослідження переконують, що зміна захоплень не означає їх зменшення. Наприклад, наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. кількість людей, які значну частину свого часу приділяли улюбленим заняттям (живопису, музиці, співу, різьбярству, вишиванню), зроста майже вдвічі порівняно з 70-ми роками ХХ ст. Значною мірою цьому сприяло збільшення вільного та скорочення робочого часу, ранній вихід на пенсію, демократизація культури.

Унікальністю хобі-груп є створення свого соціального світу, який у процесі задоволення спільних інтересів протягом тривалого часу набуває специфічних ознак: усталених методів та форм, практик та подій, традицій та звичаїв. І хоча хобі-групи не структуровані в суспільстві, вони відіграють неабияку роль в сегментації життя громадськості [4, С. 115-130].

На відміну від будь-якого іншого дозвіллевого об'єднання,

хобі-групи мають стабільний склад своїх членів, людей, які, зазвичай, добре знають один одного, активно спілкуються між собою, обмінюються інформацією та досвідом, мають спільні цілі та інтереси. Невід'ємною ознакою хобі-груп є сприятлива морально-психологічна атмосфера, сповнена взаємоповаги, симпатії, взаєморозуміння та доброзичливості. Такі відносини суттєво впливають на соціальну поведінку людини, її громадянську позицію.

Основним змістом роботи хобі-груп стає не зовнішня діяльність, спрямована на об'єкт впливу, а внутрішня – спрямована на поглиблення знань, навичок, обмін думками, творення певних цінностей. Хобі-групи відрізняються від дозвіллевих заходів не лише змістом, а й своїми функціями. У хобі-групах кожна людина займає *активну позицію* у спілкуванні. Особистісна комунікація є цінністю, що вимагає від людини індивідуальних рішень, відповідальності, ініціативи, зацікавленості.

Хобі-група є специфічним утворенням, що істотно відрізняється від інших соціальних груп: метою своєї діяльності, її характером, своєрідністю міжособистісного спілкування, демократичністю та добровільністю. Основним призначенням хобі-груп є інтелектуальний, духовний розвиток людини, задоволення особистого інтересу, самоосвіта і творче самовираження.

Загалом цей груповий світ можна умовно поділити на не-знайомців, туристів, захоплених та посвячених осіб. *Незнайомці* відіграють роль посередників, внесок яких у розвиток хобі-діяльності здійснюється не прямо, а опосередковано (облаштування спортивних майданчиків для любителів спортивних ігор, очищення басейнів для тих, хто віддає перевагу плаванню, виготовлення тенісних ракеток для любителів гри в теніс, курси садівництва). *Туристи* є тимчасовими учасниками хобі-світу, вони прагнуть отримати від хобі-діяльності певну користь чи розважитись. *Захоплені* - це безпосередньо любителі, вони діють у своєму світі. *Посвячені* - це категорія захоплених, які довели виключну вірність справі підтримки та розвитку своєї хобі-групи [8, С. 67-68].

Отже, мотивація до створення хобі-груп може бути різною:

- солідаризація навколо якоїсь проблеми для її вирішення (екологія, права жінок, громадянські права, захист прав етно-меншин та ін.);
- відчуття себе членом колективу, належність до соціально-інтегрованої спільноти;
- набуття якісно нових знань та навичок, інформаційний обмін;
- раціональне та різноманітне проведення дозвілля;
- самовираження та непрофесійна творчість;
- колекціонування, пошук та добір матеріалів;
- удосконалення навколишнього світу;
- отримання задоволення від вільного виявлення своїх здібностей.

Порівнюючи зміст та способи функціонування різноманітних дозвілєвих об'єднань, можна виділити загальні, типові ознаки їх діяльності, що сформувалися історично та характеризують сучасні любительські об'єднання:

- здійснення діяльності на добровільних засадах, її незалежність від громадянських обов'язків, економічних стимулів, підвищення професійного рівня, кар'єри та ін.;
- наявність позитивної, корисної мети спільної діяльності;
- організаційне оформлення дозвілєвого об'єднання (відсутність спеціально призначеного керівника, навчального процесу, системи добору членів);
- цільова спрямованість на результативність спільної діяльності членів дозвілєвого об'єднання;
- наявність лідера як стабілізуючого та організаційного центру;
- можливість спільної діяльності представників різних вікових, професійних, соціальних угруповань.

Отже, хобі-групи – це сукупність людей, заснована на спільності інтересів, принципах демократичності, добровільності, доступності, об'єднана постійною спільною непрофесійною діяльністю, спрямованою на досягнення конкретної мети. Участь людини в хобі-групах сприяє засвоєнню та виробництву певних культур-

них цінностей, розвитку інтелектуальних, емоційних, вольових якостей особистості шляхом безпосереднього внеску людини в предметно-практичну роботу хобі-груп.

Основною складовою хобі-занять на дозвіллі є любительство, яке може функціонувати у формі індивідуальної або спільної групової діяльності. Любительська діяльність є добровільною, захоплюючою, творчою, емоційною. Емоційність виявляється в настроях людини, у ставленні до предмету хобі, інших любителів. Тому в любительській діяльності важливою є не лише предметна мета цієї діяльності, її конкретний результат, а й сам процес хобі-діяльності, ті відносини, що складаються між людьми, безпосередній вплив на особистість. Активність соціально-культурних рухів у формі хобі-груп, об'єднань за інтересами, гуртків є характерною особливістю суспільного громадського життя, тому питання виховного потенціалу хобі вимагає подальшого вивчення та аналізу.

Висновки

Важливою дозвіллевою тенденцією кінця ХХ ст. є активна участь різних соціальних груп населення в любительській діяльності, що пояснюється доступністю та багатоманітністю її форм. Хобі-групи виникають як форма вияву культуротворчих самодіяльних ініціатив особистості у сфері просвітництва, художньої, технічної, декоративно-прикладної творчості. В сучасному світі хобі є істотною складовою стратегії культурно-дозвіллевого розвитку.

У Франції людей, які займаються улюбленою творчістю, не пов'язаною з професійною діяльністю, називають “Amateur”, у Німеччині – “Liebhaber”, у Великобританії – “Hobbyist”.

Головними ознаками хобі як виду дозвіллевої діяльності є потреба людини в улюбленій справі, добровільна активна участь в хобі-діяльності, “невиснажливість” заняття, його творчий характер та активна участь особистості, задоволення від обраного заняття.

Зарубіжні вчені вважають доцільним поділ значної кількості хобі на п'ять категорій: колекціонування, ремісництво, (само) діяльність, спортивні змагання, різні види мистецтва. Метою колекціонування є засвоєння нової інформації, пошук конкретних предметних цінностей (художніх, краєзнавчих, історичних, літературних, наукових, фольклорних, етнографічних, природних). У ремісництві яскраво виявляється спрямованість на вироблення предметів побутового значення (конструювання та моделювання різноманітних технічних об'єктів, моделей, пристроїв, машин, побутових приладів, одягу, вишивання, плетіння, ткацтво та ін.). Любительська (само)діяльність розвивається в кількох напрямках: виховному, соціально-політичному, рекреаційному, виконавчому. Любителі спортивних змагань, ігор і турнірів надають перевагу плаванню, хокею, бігу, грі в теніс, футболу, шахам, шашкам, бейсболу, кінним перегонам, фехтуванню. Мистецькі види хобі передбачають захоплення літературою, живописом, музикою, історією, філософією, політикою, мовою, живописом, графікою, скульптурою.

До типових ознак хобі-діяльності належать: діяльність на добровільних засадах, її незалежність від громадянських обов'язків, економічних стимулів, підвищення професійного рівня, кар'єри та ін.; наявність позитивної, корисної мети спільної діяльності; організаційне оформлення дозвіллевого об'єднання (відсутність спеціально призначеного керівника, навчального процесу, системи відбору членів); цільова спрямованість на результативність спільної діяльності; наявність лідера як стабілізуючого та організаційного центру; можливість спільної діяльності представників різних вікових, професійних, соціальних угруповань.

Запитання для самоперевірки

1. В чому полягає природа хобі?
2. Чи може хобі бути головним життєвим інтересом людини?
3. Якою є мотивація до створення хобі-груп?
4. Які типові ознаки хобі-груп?
5. В чому полягає сутність хобі-бізнесу? Наведіть його приклади.
6. За якими ознаками класифікуються хобі-групи?

Література

1. A job you can't lose: work and hobbies in the Great Depression // Journal of social history. — 1991. — Summer.
2. Riggs F. Play: Recreation in a Balanced Life - Garden City, N.Y., 1935.
3. Dubin R. Central Life Interests: Creative Individualism in a Complex World. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1992.
4. Onruh D.R. Characteristics and Types of Participation in Social Worlds // Symbolic Interaction. — 1979. - № 2.
5. Васильев В.С. Франклин Д. Рузвельт и Джон М. Кейнс: экономическая политика в годы “великой депрессии” // США, Канада: экономика, политика, культура. — 2001. - № 10.
6. Киселева Т.Г. Теория досуга за рубежом. - М.: МГИК, 1992.
7. Кононенко Є. Колекціонування // Нариси української популярної культури. — К.: УЦКД, 1998.
8. Стеббинс Р.А. Свободное время: к оптимальному стилю досуга: (Взгляд из Канады) // Социс. — М., 2000. - № 7.
9. Стрельцов Ю.А. Культурология досуга: Учебное пособие. — М.: МГУКИ, 2002.
10. Стрельцов Ю.А. Социальная педагогика. — М.: МГУКИ, 1998.
11. Эволюция культурной деятельности французов с 1973 по 1997 годы // Культура в современном мире. — 2000. — Вып. 4.

РОЗДІЛ III. ДОЗВІЛЛЕВА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ

3.1. Специфіка дозвіллевої роботи з підлітками та молоддю

Молодіжний напрям є пріоритетним в культурній політиці провідних країн світу і здійснюється в інтересах молодих громадян та суспільства в цілому. Реалізацію молодіжної дозвіллевої політики в зарубіжних країнах на політичному, соціально-культурному, економічному, законодавчому та організаційному рівнях здійснюють центральні й місцеві органи державної влади, громадські, молодіжні та дитячі об'єднання, соціальні служби.

На думку зарубіжних вчених, дозвіллева діяльність є основою для творчої самореалізації кожної особистості впродовж усього її життя, а не лише під час навчання в школі чи у вищому навчальному закладі [3]. З цього погляду показовим для вітчизняних теоретиків і практиків дозвіллевої сфери є *потенціал зарубіжних дозвіллевих закладів*, спрямованих на роботу з підлітками та молоддю. Так, у Великобританії діє велика кількість дитячих і молодіжних клубних об'єднань, які мають чітко визначені структуру, бюджет, координаційні центри з організаційних питань. Єдину лінію діяльності всіх молодіжних організацій забезпечує Служба молоді, яку складають спеціалісти, представники місцевої влади, навчальних закладів, релігійних об'єднань, місцевих муніципалітетів, промислових підприємств, комітету з питань працевлаштування. Спеціальні навчальні курси у багатьох університетах країни передбачають вивчення структури Служби молоді, мети, форм і методів їх

роботи, принципів організації підліткових і молодіжних клубів, напрямів їх культурно-дозвілєвої діяльності, ролі й значення самоуправління в роботі добровільних організацій.

Тобто робота з підлітками й молоддю в зарубіжних країнах становить чітку систему взаємодії дитячих, підліткових і молодіжних організацій, громадських центрів, бізнесових кіл, культурно-мистецьких і релігійних інституцій.

Серед багатьох зарубіжних дозвілєвих установ вирізняються своєю діяльністю клуби при навчальних закладах. Найпоширенішими серед них є:

- “Батьківські клуби”, мета яких полягає у наданні допомоги дітям у засвоєнні різноманітних знань, у набутті вмінь і навичок, в ефективному опануванні шкільної програми, налагодженні взаєморозуміння між поколіннями;

- клуби “Преса в школі”, головним завданням яких є формування об’єктивної інформації для самоосвіти та поглиблення знань;

- клуби профорієнтаційного спрямування, що знайомлять з історією певного фаху, його значимістю для суспільства, з характером та умовами роботи, з професійними вимогами, можливостями професійного зростання, попитом на ту чи іншу спеціальність на ринку праці, інформують про позитивні й негативні особливості роботи; головною метою таких клубів є інформаційна допомога, вирішення професійно-орієнтаційних проблем молоді та сприяння в працевлаштуванні;

- клуби “Молодий лідер”, що становлять систему соціалізації підлітків з організаторськими здібностями і навчають їх культурі та психологічним основам управління, поглиблюють політичні знання;

- спортивні клуби (тенісні, акробатики, легкої атлетики, ігрових видів спорту), головним завданням яких є підвищення престижу здорового способу життя для молодого покоління; дозвілєва спортивна діяльність в шкільних клубах координується шкільними асоціаціями з різних видів спорту: англійська шкільна футбольна асоціація; шкільна асоціація крикету; шкільна парусна асоціація.

Підліткові й молодіжні клуби створюються як автономні громадські організації та установи при місцевих органах влади, соціальних службах, освітніх закладах, релігійних організаціях, окремих підприємствах.

Наприклад, 1985 року як структурний підрозділ дозвіллевої служби при університеті Північної Айови (США) засновано клуб “Табірна пригода”, програма якого відзначається новаторським характером і конструктивними рішеннями організації дозвіллевої та рекреаційної діяльності підлітків і молоді.

Програмні функції клубу сформувалися внаслідок об’єднання на початку 90-х років зусиль дозвіллевої служби, що діє на базі Військово-повітряних сил США у Чарльстоні, та клубного проекту “Табірна пригода”, створеного викладачами і студентами вузу, і полягають в організації змістовного дозвілля сімей і дітей військовослужбовців, у формуванні соціально зрілої особистості, у вихованні морально й фізично загартованої молоді, у створенні оптимальних умов для її духовного, інтелектуального і творчого розвитку, патріотичного виховання.

Директор дозвіллевої служби Дороті Робсон зазначає, що молодь істотно впливає на соціально-культурний, психологічний, економічний клімат усього регіону. Ігнорування (часом навіть демонстративне) сутності та виховного потенціалу дозвілля завдає чимало шкоди суспільству, потураючи тим самим агресивності й бездуховності, знеціненню моральних зразків і переважанню невизначеності соціокультурних орієнтацій, врешті-решт — витісненню підлітків і молоді на узбіччя суспільного життя [1, С. 63].

Тому метою партнерства стала організація спільного дозвілля батьків і дітей, розвиток творчої індивідуальності, залучення підлітків і молоді до різних видів дозвіллевої діяльності громади. Головними принципами клубу, на думку його працівників, є індивідуальний підхід і підтримка гідності кожної дитини.

Програма клубу гнучка й динамічна і відповідає сутності духовних потреб і мотиваційно-ціннісних орієнтацій відвідувачів, оптимально поєднуючи та варіюючи освітні й розважальні заходи, гурткову роботу, спортивні змагання, сімейні вечори відпочинку.

Цінності “Табірної пригоди” відтворені в її гаслах: “чарів і захоплення, радощів і сміху, дива й відкриття, товариства й дружби, пізнання та участі, гордості й досягнень”. Соціальні працівники та відвідувачі клубу переконані, що немає програм, заходів, акцій, які б не мали певного виховного значення. Кожна клубна подія несе відчуття “чарівності”, і разом з тим, відчуття власної причетності до того, що відбувається, переконання у здатності кожного “творити чари”.

Стан “чарів” характеризують як відчуття особистості, “коли реалізація програм перевищує очікування”, воно виявляється в ентузіазмі, з яким підлітки відвідують клубні заходи та беруть участь у їх підготовці й проведенні, у досягненні й підтримці максимально можливої дозвіллевої активності.

На думку працівників клубу, безумовним соціопедагогічним пріоритетом у роботі з його членами має бути індивідуальний підхід, адресна спрямованість клубних заходів, орієнтація на акцентуацію внутрішнього світу особистості. Такий підхід забезпечується створенням необхідного простору для неформального спілкування, взаємодії представників різновікових груп, підготовки культурно-дозвіллевих програм, що не лише відповідають новітнім технологіям, а й відрізняються творчою конструктивністю, належним естетичним рівнем та емоційним забарвленням, позитивно впливають на духовний світ особистості.

Радники клубу підкреслюють, що “внутрішня” його життєдіяльність залежить від професійного діагностування реального стану багатопланових і складних соціокультурних процесів, загальнокультурної мобільності установи, створення змістовно насиченого дозвілля. Тому важливим аспектом планування заходів керівництво клубу вважає об’єктивне й інтенсивне вивчення потреб, запитів і побажань громади, можливості їх практичного задоволення, виявлення недоліків культурно-дозвіллевого сервісу. Визначення сукупності показників та параметрів соціокультурної діяльності регіону дозволяє здійснити прогнозування переваг “Табірної пригоди”, виробити оптимальну стратегію й тактику його розвитку, істотно вплинути на моделювання культурно-творчих, рекреаційних та освітніх програм клубу,

запобігти нераціональному витрачання сил, коштів, фондів і засобів установи.

При підготовці дозвіллевого заходу (що може проводитися як на території клубу, так і в районі Чарльстона) враховуються взаємопов'язані та скоординовані між собою чинники: історико-культурна і природна специфіка місцевості, наявність техніки та інших засобів оперативного зв'язку (телефонів, рекреаційного обладнання, транспорту), ресурсне забезпечення закладу.

Щотижня клуб живе за окремою програмою. Особливою популярністю серед різноманітних програм користуються “Космічні загарбники”, “Витівки міста Тун”, “Перерва”. Суттєвою складовою “Табірної пригоди” є ряд об'єднань за інтересами, які представляють музичне і драматичне мистецтво, літературу, хореографію, живопис, фотоаматорство.

На початку 90-х років виникає ряд подібних до “Табірної пригоди” клубів на базах американських військових у Німеччині, Італії, Іспанії, Бельгії. 1992 року членами клубів було понад 300 тисяч дітей [1, С. 66].

Тобто, дозвіллева діяльність клубу та його партнерство з молодіжною службою Військово-повітряних сил США забезпечує сім'ям військових:

- ◆ високоякісну та професійну організацію дозвілля;
- ◆ зміцнення сімейних стосунків;
- ◆ зміцнення морального стану військових;
- ◆ умови для розвитку молодіжної ініціативи, самодіяльності;
- ◆ зростання самосвідомості та патріотизму;
- ◆ можливості для самовдосконалення особистості;
- ◆ позитивну рекламу американським військам у “видовищних” культурно-дозвіллевих програмах клубу;
- ◆ реалізацію нових ідей, що зароджуються у творчих гуртках, майстернях, культурно-освітніх заходах;
- ◆ формування відчуття власної гідності, позитивної самооцінки й доцільності докладання зусиль.

Німецький вчений Р. Трептов, вивчаючи практичний досвід підліткових і молодіжних клубів Німеччини, підкреслює, що потенціал клубної роботи залежить від *систематичності* дозвіл-

левої діяльності, *комплексності* та *багатопрофільності* закладу, а основоположними принципами, що визначають ефективність клубної діяльності з підлітками й дітьми, є *принципи добровільності* та *системності*. Учений також висловлює думку, що пріоритетним завданням клубу має бути поєднання зусиль культурного, соціального й дозвіллеквого характеру, спрямованих на адаптацію та соціалізацію особистості [4, С. 84].

Так, головними напрямками роботи молодіжного клубу мікрорайону Хассель у м. Гельзенкірхен (Німеччина, заснований 1976 р.) є театральна творчість, хореографічне та хорове мистецтво. Мета театральної роботи клубу - допомога молодим людям знаходити вирішення своїх проблем в художній творчості, тому в клубі ставляться, як правило, не п'єси, а відтворюються ситуації із щоденного життя самих членів клубу. Відвідувачі клубу беруть активну участь у соціально-культурній діяльності мікрорайону, організують дозвіллекві заходи для людей різних вікових категорій (дітей, підлітків, інвалідів, пенсіонерів).

Особливу популярність клуби мікрорайону мають в інших країнах. Так, у районах Служекен і Мюд м. Гент (Бельгія) діє молодіжний "Jam Club", він нараховує понад 100 членів віком від 14 до 20 років. Головною його метою, як зазначається в статутних документах, є покращання соціокультурного життя району. У клубі діють курси з вивчення іноземних мов, відвідувачам надається інформаційна та консультаційна допомога з різних питань соціального життя, члени клубу проводять заходи, спрямовані на поліпшення культурно-дозвіллеквого та рекреаційного обслуговування населення.

Разом з тим зарубіжними вченими підкреслюються й недоліки у діяльності дозвіллеквих установ. На їх думку, вирішення підліткових і молодіжних проблем ускладнюється недостатньою матеріально-технічною базою клубів (це визначає короткочасність їх існування), фінансовими проблемами, формалізацією соціокультурних заходів, невідповідністю клубних програм естетичним і творчим запитам молоді.

Працівники дозвіллеквих закладів залучають до організації дозвіллеквої діяльності самих підлітків і молодь. З цієї метою се-

ред підлітків обираються лідери - дещо старші за віком молоді люди, але не настільки, щоб ровесники перестали вважати їх "своїми". Молодіжні лідери добре володіють мовою, впевнено й чітко висловлюють свої думки та ідеї. Робота підлітків-лідерів спрямовується на:

- ◆ залучення до закладів культури "дітей з вулиці", щоб відвернути їх від антисоціального, нераціонального проведення вільного часу;

- ◆ допомогу підліткам в грамотному й раціональному плануванні свого часу, у виборі дозвіллевих занять відповідно до своїх можливостей, здібностей та інтересів;

- ◆ залучення підлітків до суспільно-корисної праці, розвиток самостійності;

- ◆ допомогу підліткам та молоді заробити кошти власною працею.

Тому лідери повинні знати, чим цікавляться їх ровесники, як залучити їх до дозвіллевої діяльності, які заходи їм імпонуватимуть.

Англійські вчені Мюллендер О. та Уорд Д. вважають, що доцільніше створювати молодіжне об'єднання без участі професіоналів, бо "практичні працівники надто часто схильні поводитися зверхньо з підлітковими групами, інколи навіть не визнають їх через те, що вони не підпадають під чіткі категорії, прийняті у звичайному агентстві" [10, С. 59]. Зразком такого об'єднання є, на думку вчених, Ейнслейська Дійова Група Підлітків (Великобританія), сформована на ґрунті "природної" групи підлітків, об'єднаної товариськими стосунками. Такої ж думки дотримуються й інші зарубіжні вчені, розглядаючи соціально-культурну діяльність як "альтернативу ув'язненню" [15].

Члени Ейнслейської групи звинувачувалися "в набігах на місцеві заводи та у викраданні й незаконному зберіганні товару..." [10, С. 102]. Причини такої поведінки були різними: соціально-економічна нестабільність, майнове розшарування суспільства, недоліки в організації навчально-виховного процесу, зниження виховного потенціалу сім'ї, безробіття, вживання ал-

коголю й наркотиків. Протягом перших років існування клубу головна увага зверталась на самоврядування в підлітковому клубі. Пояснюється це тим, що для багатьох колишніх “клієнтів”, “пацієнтів”, “учнів” їх влада, права й обов’язки у групі є першим досвідом самоконтролю, причому контролю “добровільного”. Часто весь попередній досвід підлітка був випадковим для нього, без його згоди й бажання. У клубі ж підліток вчиться контролювати власну поведінку та діяльність всієї групи, відчувати ставлення до себе інших, сприймати самого себе; у підлітка поступово формується громадська правосвідомість, морально-етичні цінності й орієнтири.

Створюючи клуб, соціальні працівники проводили дослідження серед підлітків і молоді, спрямоване на виявлення молодіжних проблем, оптимальних шляхів їх подолання. Результати їх анкетування такі:

<i>ПОГАНО</i>	<i>ДОБРЕ</i>
- коли немає чим зайнятися;	- відвідування басейну;
- стан нудьги;	- наявність друга;
- відвідування школи;	- веселитися з друзями;
- стосунки з поліцією;	- можливість та вміння цікаво проводити своє дозвілля.
- відсутність місця для проведення вільного часу;	
- неповага з боку інших;	
- заборона відвідувати басейн.	

Працівники клубу зазначають, що “протягом першого року існування групи кількість арештів, переслідувань законом і притягнень до суду підлітків з Ейнслі значно зменшилася. За цей час не було жодного звіту про звинувачення членів групи в крадіжках із зломом, пограбуванні чи у викраденні транспортних засобів” [10, С. 107].

Кілька років по тому члени клубу почали випускати періодичне клубне видання “Молодіжний експрес Ейнслі”, в якому висвітлювали діяльність клубу та його проблеми. Спостерігаючи за розвитком клубу, соціальні педагоги відзначили, що працювати у власному приміщенні молодь змогла лише через п’ять років після його створення. За цей час ініціатива повністю перейшла до рук підлітків, які вже вміли приймати рішення, розв’язувати фінансово-економічні й організаційні питання, реалізовувати культурно-дозвілєві акції та заходи.

Вчені зазначають, що при досягненні групою певного рівня розвитку соціальні працівники вже не відіграють головної ролі, та все ще можливі періоди, коли працівники знову тимчасово вийдуть вперед... Це може трапитися, якщо, наприклад, група на деякий час зневіриться у своїх силах чи перестане активно діяти тому, що членам просто подобається виконання завдань скоріше заради самих завдань, аніж заради якогось результату, чи тому, що соціальні винагороди, здобуті членством, заступили собою їх довгострокові цілі. Разом з тим клубна практика довела, що залучення “важких” підлітків до створення клубів при педагогічній допомозі соціальних працівників є дієвим засобом боротьби з підлітковою та молодіжною неприкаяністю, правопорушеннями й злочинами, а змістовна організація клубного дозвілля забезпечує процес соціалізації та ресоціалізації особистості.

Отже, на думку англійських вчених, педагогічний вплив на членів клубу залежить від ряду чинників, головними серед яких є:

- формування цілей і завдань клубу самими підлітками, а не професійними працівниками;

- добровільна участь в діяльності клубу та відкрите клубне членство (позитивним у відкритому членстві, на думку соціальних педагогів, є можливість бачити реальні зміни “на прикладі тих, хто перебуває на вищих рівнях особистісного розвитку; нові члени вірять у можливість змін, тому що бачать досягнення групи” [10, С. 66];

- систематичність і регулярність зустрічей членів клубу, що також самостійно визначається підлітками;

- ініціативність членів клубу;
- організація соціально значущої діяльності членами клубу, що надає відчуття власної соціальної цінності та позитивного ставлення оточуючих.

Великий виховний потенціал має така форма роботи соціально-культурних закладів, як професійна орієнтація. Необхідно підкреслити, що профорієнтаційна діяльність, здійснювана закладами клубного типу, передбачає співпрацю з державними органами влади, соціальними службами, громадськими організаціями.

Лише у США діє близько 200 локальних та 5 федеральних програм з професійної підготовки й працевлаштування молоді. Наприклад, “Служба праці” об’єднує 107 центрів та клубів професійної орієнтації для молоді, де вона має змогу відвідувати тренувальні програми, курси з бізнесу, технічні курси, курси фотографування та друку, курси кулінарії. Впроваджуються також нові програми, спрямовані на потреби неповнолітніх батьків: догляд за дитиною, самозабезпечення необхідними засобами для виживання.

У Франції діє національна мережа “Місцевої служби”, утворена з 100 локальних центрів і спрямована на професійний та соціально-культурний розвиток непрацюючої молоді. Концепція роботи центру ґрунтується на оптимальному поєднанні професійного навчання, задоволення соціальних потреб молоді та дозвіллевих запитів і бажань. Зasadничим принципом діяльності “Місцевої служби” є інтеграція молоді в соціально-культурну політику місцевого рівня, а тому Служба тісно співпрацює з дозвіллевими установами та об’єднаннями.

В зарубіжних країнах створюється ряд програм для професійної орієнтації молоді, у формуванні й реалізації яких беруть участь державні організації, заклади клубного типу, представники ділових, культурно-мистецьких і наукових кіл. У м. Оберхаузен (Німеччина) з ініціативи місцевих органів влади створено мережу центрів для підготовки й працевлаштування молоді “Вербундсистем”, метою яких є: надання послуг для поглиблення професійної підготовки, набуття необхідних професійних знань, умінь, навичок для пошуку роботи. “Вербундсистем”

складається з таких базових елементів, як школа, місцевий комітет з працевлаштування, молодіжна служба, система навчання на виробництві.

У м. Лонг-Айленд (штат Нью-Йорк, США) групою бізнесменів створено програму, за якою підліткам пропонувалося проходити навчання на підприємствах місцевої громади під керівництвом координатора від підприємства. За допомогою такої програми громадськість намагалася залучити молодь до оволодіння певними професіями. Стажування проходили в основному підлітки з бідних родин.

На молодь зорієнтована й програма профорієнтаційного спрямування “Трудовий корпус”, яка мала сформувати у молодих людей навички практичної роботи та основи освіти. До “Трудового корпусу” входили юнаки й дівчата переважно з малозабезпечених сімей. Спочатку учасники програми займалися охороною природи й організацією відпочинку, а з часом метою їх діяльності стало набуття різноманітних спеціальностей - авто-слюсаря, водія, кулінара.

Програма “Корпус місцевої молоді” (США) має на меті надати молоді з бідних родин знання і навички з певної професії, допомогти у працевлаштуванні в лікарнях, бібліотеках, школах, закладах культури, зонах відпочинку. Протягом 7 років програмою було охоплено понад 4 млн. підлітків віком від 16 до 21 року.

Ініціаторами програми “Мобілізація молоді” (розрахованої на представників національних меншин і підлітків із бідних і багатодітних сімей, більшість з яких не мала знань, умінь і навичок, необхідних для роботи, вдавалась до асоціальної поведінки, зневаги оточуючих) стали громадські клуби, релігійні об’єднання, культурно-мистецькі організації Нью-Йорка. Опинившись без роботи, не маючи бажання навчатись і працювати, підлітки поповнювали ряди правопорушників і злочинців. Мета програми - об’єднати молодь, яка б оволоділа навичками та вміннями, необхідними для роботи, сприяти зайнятості підлітків із сімей низького соціально-економічного рівня.

Тобто, педагогічно грамотний підхід до застосування різних форм і методів трудового виховання дозволяє швидше й успіш-

ніше обрати професію відповідно до покликання й здібностей особистості, адже професійне самовизначення молоді є однією з головних передумов формування в країні господарської еліти.

У світлі зазначеного особливий інтерес викликає досвід діяльності таких клубів профорієнтаційного спрямування, як “Досягнення молодих”, “Майбутні фермери Америки”, “Фор ейч”, “Майбутні бізнесмени”, “Майбутні домогосподарки Америки”. Так, клуби “Фор ейч” виникли у США 1905 року, дещо пізніше вони створюються і в Австралії, Великобританії, Канаді. Назва клубу пов’язана з його емблемою, на якій зображено чотирилисник із чотирма англійськими літерами “Н”, якими починаються: “head” - голова, “heart” - серце, “hands” - руки, “health” - здоров’я. Зрозуміло, що метою клубного об’єднання є виховання у членів світлого розуму, шляхетного серця, вмілих рук і зміцнення здоров’я. Девіз клубу - “Зроби краще ще кращим”.

Завданням клубу є залучення підлітків до виробничої праці, озброєння їх практичними вміннями й навичками, необхідними для роботи у сільському господарстві, охорона природних багатств, виховання інтересу й поваги до сільськогосподарської праці та сільськогосподарських професій. Крім того, праця в сільському господарстві має яскраво виражений суспільно корисний характер і, як правило, проходить на лоні природи, що позитивно впливає на формування високих моральних і вольових рис особистості, на її фізичний розвиток.

Членом сільськогосподарського клубу “Фор ейч” може стати будь-який тінейджер, тобто людина віком від 10 до 19 років. Важливу роль у трудовій підготовці й формуванні особистісних якостей молоді відіграє знайомство школярів з основами сільськогосподарського виробництва, виховання у них любові та поваги до праці, спонукання до свідомого вибору майбутньої професії, надання можливостей для набуття необхідних професійних знань і навичок. Так, хлопці знайомляться з технологіями виробництва зерна, доглядають за худобою, дівчата спеціалізуються в галузях птахівництва, садівництва, консервування овочів і фруктів.

Кількість членів кожного клубу не регламентується і може коливатися від 5 до 80 осіб. Тривалість участі юнаків і дівчат у роботі клубу - від 3 до 5 років, оскільки, як свідчить практика, залучення підлітків до праці має бути *постійним і систематичним*, поступово ускладнюватись відповідно до віку школяра та його можливостей. Протягом своєї роботи у клубі молодь демонструє свої досягнення на виставках, виявляє вміння оцінювати рівень експонатів, складати звіт про роботу.

Виховання інтересу до сільськогосподарської праці та сільськогосподарських професій здійснюється успішніше, якщо здобуті на клубних заняттях знання поєднуються з практичним формуванням у підлітків умінь, навичок виконання конкретних видів робіт. Тому члени клубу надають сезонну допомогу фермерам (наприклад, у період збирання врожаю чи під час посівної), створюють, так звані, “пересувні загони” для виконання термінових робіт на фермах. “Пересувні загони” мають у своєму розпорядженні необхідні відеоапаратуру, літературу й роздатковий матеріал (афіші, буклети, пам’ятки).

Значне місце в роботі клубів “Фор ейч” надається “Клубам культурної активності”, діяльність яких сприяє підвищенню інтересу юнаків і дівчат до літератури, мистецтва, духовної спадщини свого народу і толерантності до культурної багатогранності світу. Метою культурно-мистецьких гуртків є виховання любові до прикладних видів мистецтва, навчання музиці, літературі, живопису, хореографії, результатом чого стало виникнення музичних студій, оркестрів, творчих майстерень. В межах профорієнтаційних клубів поширились також і клуби читачів, члени яких збираються разом для читання книг, їх колективного обговорення, обміну думками, враженнями, для організації читачьких конференцій та книжкових виставок.

Необхідно наголосити й на створенні клубів профорієнтаційного типу (зокрема, “Фор Ейч”) *в сільській місцевості*. Сільська молодь, залишившись поза індустрією дозвілля, задовольнялась культурно-дозвіллевими й рекреаційними послугами, перелік яких обмежувався телебаченням, читанням книг, костюмованими балами, місцевими звичаями та святкуваннями, релігій-

ними обрядами.

Поширені в США й соціально-культурні об'єднання “Майбутні бізнесмени Америки”, які нараховують близько 90 тис. членів. Клуб такого різновиду охоплює підлітків старшого шкільного віку і сприяє оптимальному поєднанню особистих і громадських інтересів у виборі підлітками професійних і соціальних ролей.

Школярі вчаться основам бізнесу, кваліфіковані спеціалісти допомагають їм засвоїти систему підприємницької діяльності. Свята, фестивалі, конкурси й презентації програм профорієнтаційного спрямування дають можливість підлітку обрати саме ту професію, яка йому найбільше до вподоби, - економіста, менеджера, маркетолога чи управлінця.

Молодь залучається до проектів, що здійснюються клубними інститутами. Наприклад, програма “Одягайся зі смаком протягом тижня” проводиться разом із Американським інститутом одягу для чоловіків та хлопчаків. Асоціація пропагує сучасний модний одяг для школи, роботи, відпочинку, спорту, вечірки. Участь в такій діяльності, на думку керівників проекту, допомагає школярам оволодіти основними навичками й знаннями, розширити світогляд, що знадобиться їм у майбутній трудовій діяльності.

1945 року створено клубну організацію “Майбутні домогосподарки Америки”. Вона нараховує понад 600 тисяч дівчат, серед них 11 тисяч - дівчата старшого шкільного віку. В статуті клубу зазначається, що об'єднання надає можливість для індивідуальної та групової ініціативи, пов'язаної з сучасним складним домашнім господарством. В клубі організуються зустрічі з батьками, вчителями, представниками місцевої влади, консультантами з питань працевлаштування.

Професійному й інтелектуальному розвитку молоді значною мірою сприяє й діяльність таких закладів клубного типу, як: “Клуб комп'ютерної техніки”, “Біологічний клуб”, “Клуб студентів-фізиків”, “Клуб біохіміків”, клуб ремесел “Зроби сам”, “Клуб банкових і фінансових справ”.

Наприклад, в клубі “Аеронавтика й астронавтика” (Прінстон, США) молодь та підлітки можуть брати участь в дос-

лідженнях прикладних проблем аерокосмонавтики, в повітряних та авіамодельних змаганнях, а також оволодівати мистецтвом пілотування. Підлітки й молодь, відвідуючи клуб, займаються технічною творчістю, конструюють літальні апарати, організовують технічні виставки та фестивалі.

Важливими клубними формами ознайомлення підлітків з педагогічними професіями є індивідуальні бесіди, зустрічі з консультантами й викладачами навчальних закладів, поглиблене вивчення психології та педагогіки, залучення до роботи закладу фахівців з різноманітних проблем людинознавства.

В США користуються популярністю й “Клуби любителів ораторського мистецтва”, в діяльності яких значна увага приділяється формуванню полемічної майстерності. Члени клубу змагаються в турнірах, що моделюють парламентський стиль спілкування, виступають на запропоновані теми, беруть участь у міжнародних конкурсах.

Перспективними формами профорієнтаційної роботи спеціалістами зарубіжних країн (США, ФРН, Швеції, Франції) вважаються й екологічні об'єднання (С'єрра-клуб, клуби садівників, клуби захисників лісу), члени яких поглиблюють знання з екологічних питань, беруть участь у лекційній пропаганді серед населення, здійснюють практичну роботу, спрямовану на охорону навколишнього середовища.

Екологічні клуби є своєрідними засобами залучення підлітків до взаємодії в різновіковому колективі, вони розвивають у молоді комунікабельність, соціальну самосвідомість, любов до рідного краю. В клубах організовуються вечори відпочинку, концерти, літературні зустрічі, виставки художньої творчості (картин, фотографій, скульптур), що підкреслюють цінність природного світу в духовному житті людини. Практична діяльність членів клубу має суспільно корисне спрямування і полягає у збиранні металобрухту, макулатури, участі в роботах з озеленення та лісонасадження, патрулювання, проведення лекцій, бесід, конкурсів, екскурсій.

В клубах здійснюється дослідницька діяльність, пов'язана з вивченням якості води, ґрунту, повітря. Головним завданням

такої роботи є не лише знайомство з професіями екологічного спрямування, а й вироблення у підлітків та молоді об'єктивного ставлення до різних виявів природоперетворюючої діяльності людини, її екологічної відповідальності.

Члени екологічних клубів досліджують сезонні міграції птахів, фенологічні явища у світі рослин; виявляють ландшафти, яким загрожує знищення, знайомляться з найпоширенішими видами рослин і тварин, середовищем та умовами їх життя, із специфікою виробництва, технологічними процесами, асортиментом товарів та їх екологічністю.

Важливим чинником соціально-культурного процесу для становлення підприємницької свідомості та якостей лідера є робота клубів, що виконують педагогічні завдання: виховання особистості з певною системою ціннісних орієнтацій. Так, підлітковий клуб “Інтеракт” об'єднує школярів 14-18 років. Назва клубу походить від поєднання двох англійських слів “Internation” (міжнародний) та “Aktion” (дія, діяльність). Перший клуб “Інтеракт” створено 1962 року за підтримки “Ротарі”-клубів у Флориді (США). На сьогодні “Інтеракт” як всесвітня підліткова організація нараховує близько 7 тис. клубів у ста країнах світу і є своєрідним резервом для поповнення у майбутньому “Ротарі”-клубів.

Важливим аспектом роботи клубу вважається *сімейне виховання*, що в ієрархії цінностей ротаріанців посідає перше місце. Тому щороку з 12 по 18 лютого усіма ротаріанськими клубами світу проводиться Тиждень сім'ї, у програмі якого - консультаційна та інформаційна робота: виступи перед підлітками та їх батьками, консультації в сімейних гуртожитках з питань психології, сімейної педагогіки, соціально-правового захисту сім'ї; культурно-дозвіллева робота – проведення вечорів сімейного відпочинку, кінолекторіїв, круглих столів, лекцій, диспутів, виїзних зустрічей.

Метою програми “Тиждень сім'ї” є:

- відродження духовних традицій сім'ї;
- створення стійкого емоційно-психологічного клімату в сім'ї, а через неї - і в суспільстві;
- збереження в сім'ї справжньої любові;
- підвищення рівня правового, психологічного й емоційно-

го розвитку людини;

- виховання сім'янина;
- соціально-психологічна підтримка дітей;
- сприяння взаєморозумінню між поколіннями [2].

Своєрідним продовженням підліткового клубу “Інтеракт” є молодіжна організація “Ротаракт”, до якої входять юнаки та дівчата віком від 18 до 30 років. Створений 1968 року у США клуб отримав назву від скорочення слів “Ротарі” та “активність”. Організаторами й порадиниками молодіжного клубу є також клуби “Ротарі”. Метою “Ротаракту” є утвердження етичних норм у професійній діяльності; вивчення соціально-культурних потреб та проблем регіону; служіння суспільству; розвиток міжнародної дружби та доброї волі; розвиток якостей керівника.

Робота “Ротаракту” здійснюється за чотирма напрямками, що дублюються з діяльністю “Ротарі”-клубів:

1. Комітет з питань клубної роботи організовує змістовне дозвілля членів клубу, розробляє сценарії заходів, налагоджує зв'язки з громадськістю.

2. Комітет з питань соціально-культурної діяльності здійснює протягом року один соціально значимий проект, спрямований на вирішення місцевих проблем.

3. Комітет з питань професійної діяльності інформує молодь про різні професії.

4. Міжнародний комітет організовує міжнародні культурно-мистецькі й освітні програми, бере участь у міжнародних зустрічах.

Діяльність клубу спрямовується на гуманізацію відносин, що ставить молоду людину в центр виховної системи як найвищу цінність.

Ротарактовці підтримують зв'язки з навчальними закладами, дитячими кімнатами й поліцією, організовують дозвілля дітей, проводять профілактичну роботу у підшефних школах.

Наприклад, члени “Ротаракту” в Сідней (Австралія) створили центр “Стріт-Смарт” для надання допомоги підліткам, які вживають наркотики. Центр проводить медичні й психологічні консультації, організовує курси для набуття підлітками прак-

тичних спеціальностей. На засіданнях підлітки та члени клубу обговорюють різноманітні ситуації - від навчальних і родинних до вибору майбутньої професії.

У своїй роботі ротарактовці звертаються до відеоряду, демонструють художні й документальні матеріали, обговорюють їх. Спільно з підлітками члени клубу відвідують наркологічні диспансери, лікарні, де переконуються в негативних наслідках наркогенного досвіду.

“Ротаракт” прагне працювати з програмами для підлітків, цікавими не лише для регіону, в якому знаходиться клуб, а й для міста, штату, країни. Так, клуб “Ротаракт” із Грінсборо (штат Північна Кароліна, США) став ініціатором трирічної екологічної програми для дітей шкільного віку, завдання якої - насадження близько 600 тисяч дерев.

Традиційною для ротаріанців є діяльність, спрямована на зміцнення зв'язків між містом і селом. Клуби “Ротаракт” проводять спільні заходи, залучаючи сільську молодь до соціально-культурного життя міста, допомагають зібрати книги для сільських бібліотек, організують ярмарки, виставки сільсько-господарської продукції, аукціони.

Щороку у вересні, клуби проводять “Місяць молоді”, розробляючи для цього різні соціально-культурні заходи, організують молодіжні конференції.

Велику увагу члени клубу “Ротаракт” приділяють інвалідам і людям літнього віку: відвідують будинки для людей похилого віку, організують спільні концерти, вечірки, виставки різноманітних колекцій, екскурсії до музеїв, театрів, художніх галерей, разом працюють в гуртках за інтересами.

Великого поширення у Західній Європі та США набув скаутизм (від англ. слова “Scout”, що означає “розвідник”), який виник на початку ХХ ст. у Англії і об'єднує дітей та підлітків віком від 8 до 18 років. Основні положення скаутських організацій визначено в книгах “Інструкції для скаутів”, “Мистецтво скаутів для молодих”, “Скаутинг для хлопчаків”, “Юний розвідник”. Засновником скаутських об'єднань вважається англійський полковник Р.Баден-Пауелл.

Перший табір для хлопчаків-бойскаутів (boyscouts) виникає 1907 року також у Англії і вже до кінця року створена організація нараховує близько 60 тисяч членів. Через декілька років виникає клубне об'єднання для дівчаток-герлскаутів (girlscouts), яке існує окремо від хлопчаків, але має ті самі принципи та мету діяльності.

1910 року скаутські організації визнані спеціальною королівською хартією. А вже у 20-х роках ХХ ст. клубні організації скаутів діяли у 63 країнах світу - Великобританії, Германії, США, Італії, Індії, Франції, Швеції та інших.

Кожні 2-3 роки проводяться міжнародні конференції керівників національних скаутських союзів. Міжнародна діяльність здійснюється під координацією Міжнародного комітету (до якого входить 12 представників національних союзів) та його виконавчого органу - Міжнародного бюро бойскаутів (із штаб-квартирою у Женеві) та герлскаутів (із штаб-квартирою у Лондоні). Скаутська організація має у різних країнах міжнародні табори навчання та відпочинку, видає літературу, методичні довідники, журнал "Всесвітній скаутизм" та іншу літературу.

Спочатку до скаутського об'єднання входили діти із забезпечених верств населення. У сучасних умовах молодіжна організація намагається охопити якомога більшу кількість підлітків. Для дітей із бідних сімей та національних меншин було введено спеціальні програми (наприклад, програма "Стартові можливості"), спрямовані на навчання, організацію дозвілля та догляд за маленькими дітьми.

Фінансова база клубу складається з членських внесків, пожертв від благодійних фондів та фізичних осіб, прибутку від власної діяльності. У США близько половини місцевих об'єднань скаутів фінансуються релігійними організаціями. Деякі об'єднання отримують стипендії від федеральних агенств на проведення своїх заходів.

Держава надає об'єднанню спорядження, місця для організації таборів тощо. Патронесою Асоціації англійських бойскаутів є королева, почесними членами багатьох скаутських організацій - президенти зарубіжних країн.

Мета бойскаутської організації - розвиток необхідних рис характеру, стійких громадянських принципів - досягається послідовно у три етапи через секції “Скаути-новачки”, “Скаути-хлопчаки” та “Скаути-дослідники”. Їх програми надають особливого значення розумовому та фізичному розвитку, професійному зростанню.

Спочатку програма бойскаутів зосереджувалася на вправах на свіжому повітрі та походах. З часом, до неї увійшли й місцеві заходи. Сьогодні скаути відзначаються своєю суспільно-корисною працею: прибирають міста, оновлюють заклади, допомагають працівникам в будинках для інвалідів, беруть участь у благодійних акціях та кампаніях (наприклад, у кампанії “Зроби Америку чистою!”).

Якщо у організаціях бойскаутів основна увага приділяється фізичному самовдосконаленню, туризму, заняттям технікою, опануванням навичками самообслуговування, то у об'єднаннях герлскаутів дівчата отримують знання та необхідні навички про майбутнє материнство, ведення домашнього господарства, догляду за дітьми та хворими, вивчають мистецтво, вирощують овочі, фрукти та квіти.

Одним із напрямів роботи герлскаутів є організація “потягів мистецтв”, які з'явилися у 1960 році. Дівчата виїжджають із концертними художньою самодіяльністю у віддалені куточки країни.

Герлскаути діляться за віковими категоріями на “Домашніх”, “Починаючих”, “Кадетів” та “Старших”. Кожна група виконує зростаючі по складності програми. Наприклад, “Старші” доглядають за хворими, піклуються про дітей, працюють в музеях, беруть участь у програмах по захисту навколишнього середовища.

Початковою метою герлскаутів було виховання дівчат “з високими ідеалами, витонченою поведінкою, патріоток, чуйних до інших”. З часом дещо змінилися етичні принципи скаутського руху. Самовдосконалення та самореалізація стали найголовнішим завданням герлскаутів. Завданням герлскаутів стало намагання “зробити все можливе, щоб виявити повагу до себе та інших через слова та дії”. Тепер у скаутських організаціях ствер-

джується: “Я зроблю все від мене залежне, щоб захистити та зробити кращим світ навколо мене” та “Я зроблю все від мене залежне, щоб бережливо використовувати ресурси”.

Велику увагу скаутські організації приділяють патріотичному вихованню молоді, яке розглядається як один із найважливіших компонентів у системі формування соціальної особистості. Керівники об'єднання вважають, що його кінцевою метою є утвердження таких якостей підлітка, як: національна самосвідомість, самоповага, бажання продовжувати традиції свого народу, прагнення зробити посильний внесок у подальший розвиток своєї країни, а також гідність, честь, справедливість, мужність, милосердя. Саме у підлітковому віці усвідомлюється приналежність людини до певного етносу, виникає інтерес до своєї нації та країни.

Однією з найважливіших педагогічних закономірностей цього періоду є те, що в процесі патріотичного виховання підростаючого покоління, вже в початковому соціальному досвіді, виступають у нерозривній єдності національні та загальнолюдські цінності, що сприяє формуванню таких громадянських якостей людини, як: інтернаціональна солідарність з іншими народами, повага до звичаїв, культури, мови людини будь-якої національності; прагнення зміцнювати дружні стосунки з молоддю світу, виключення нігілізму та національної відокремленості.

Заходи, що проводяться у скаутських організаціях, направлені на відродження культурних, історичних, народних, військових виховних традицій.

Молодь має займати соціально-активну позицію (брати участь у диспутах, дискусіях, бесідах про військове життя та діяльність розвідників, у благодійних заходах, зустрічах із скаутами з інших країн, фізичних змаганнях), що сприятиме соціальному престижу, освіченості, інтелектуальності, фізичній досконалості особистості.

Ознайомлення з досягненнями скаутських організацій щодо патріотичного виховання підлітків може сприяти зміні реального стану патріотичної свідомості молоді України, який відрізняється високим рівнем напруги, зростанням нігілістич-

них та націоналістичних тенденцій.

Скаутські об'єднання враховують складність психологічної адаптації підлітків та молоді у сучасному світі. Тому організаторів скаутизму хвилює проблема працевлаштування молоді. Свою профорієнтаційну програму скаути здійснюють, проводячи регулярні заняття, що носять техніко-виробничий характер. Метою таких занять є залучення молоді до трудової діяльності, поширення знань про вітчизняну та зарубіжну техніку, організацію праці, включення молоді в розв'язання проблем розвитку сучасних технологій.

Для герлскаутів організуються лекції з журналістики, медицини, бухгалтерського обліку. Бойскаутів знайомлять із специфікою морських, авіаційних та військових професій.

Одне з провідних місць у дозвіллевій діяльності підлітків у скаутських організаціях займає фізичне вдосконалення особистості. У процесі розважальних ігор з фізичних змагань та конкурсів здійснюються ідеї скаутської системи, виховання підлітків. Спортивні змагання розвивають у молоді почуття відповідальності, прагнення до перемоги, впевненість у своїх силах. У день проведення змагань прикрашаються спортивні майданчики. Підсумки підбиваються в урочистій обстановці, переможці нагороджуються призами та сувенірами. Великої популярності набув серед скаутів туризм. Систематичні мандрівки по країні сприяють фізичній загартованості особистості, розширюють знання про свою або іншу країну, вчать жити за законами взаємопідтримки та дружби.

Форми та методи, що застосовуються у роботі скаутських організацій слугують розвиткові соціально-культурної активності людини, надають простір для ініціативи, пошуку, творчості, що дозволяє підтримувати максимально високий рівень активності людини у сфері культури та дозвілля.

Зарубіжні вчені, вивчаючи дозвіллеві проблеми, підкреслюють істотні зміни в ціннісних орієнтаціях підліткового й молодіжного середовища, вказують на швидкий розвиток і популярність, так званої, "кіберкультури", що в останні роки втрачає свою молодіжну специфіку, охоплюючи інші соціально-вікові категорії населення.

На думку багатьох зарубіжних науковців інтерактивного мистецтва (Brenda Laurel, Jaron Lanier, Donna Haraway), революційні наслідки в соціально-культурній сфері (насамперед, в дозвіллі) має розробка системи віртуальної реальності, створення “кібернетичного простору”, що дозволяє реалізувати “фантастичні” форми людського самовираження, змінювати систему відносин “людина-комп’ютер”, проникати, завдяки електронному екрану, в “глибокий, складний і тактильний” кіберпростір; домінувати не лише в зовнішньому світі, але і в душі людини, в її свідомості.

Ця ідея знаходить втілення у практичній діяльності популярних серед молоді клубу “Віртуальний світ”, кібер-клубів, центрів інтерактивної музики, що вдаються до принципово нових засобів проведення дозвілля.

Так, клуб “Cyberseed” (м.Лондон, Великобританія) анонсує програму “катання на хвилях людської душі”. Вона передбачає живе виконання японської музики стилю “нового століття”, ряд атракціонів (зокрема, машини “Віртуальна реальність”), комп’ютерні ігри, зустрічі з вченими, акторами.

Атракціони розміщено в трьох суміжних приміщеннях: перша зала створює враження віртуальної реальності, завдяки настінним графічним і фотографічним зображенням (картини сучасних художників, пейзажі, портрети), що постійно змінюються; у другій кімнаті розташовано бар та ігрові автомати; персональні комп’ютери встановлено в третій кімнаті, деякі з них призначені для ігор, інші демонструють фрактальні образи, стробоскопічні ефекти створюються “мозковою” машиною. Слід підкреслити, що основною метою засновників таких клубів є демонстрація комерційних цінностей систем віртуальної реальності.

Клуб-кафе “Horseshol” (Сан-Франциско, США) рекламує і має зв’язок з технологією віртуальної реальності через комп’ютер, встановлений в алькові і горизонтально вмонтований у площину стола. Члени клубу, одягнені в спеціальний одяг (сорочки темного кольору, розмальовані фантастичними картинками), збираються довкола комп’ютера. Проблеми політики, культури, екології, філософії, літератури, науки об-

говорюються відвідувачами через комп'ютер з іншими абонентами зв'язку.

У клубі організовуються зустрічі з літераторами, пропонуються добірки періодики, книг (переважно фантастики). Якщо лондонський клуб здійснює вплив на відвідувачів засобами мистецтва, то клуб-кафе у Сан-Франциско віддає перевагу “книжковим” заняттям.

Зростання економічного значення інтерактивних технологій в зарубіжних країнах, їх експансія на систему освіти, створення ринків артефактів кіберкультури, велика кількість досліджень у сфері технології віртуальної реальності мають і свої недоліки з погляду їх впливу на психіку та свідомість підлітків і молоді; проблема “людина-техніка” є однією з головних для ряду соціальних наук.

Водночас, феномен кібернетичної революції в сучасному суспільстві, її вплив на всі аспекти життя соціуму викристалізувались у важливу культурно-дозвіллеву тенденцію, що привертає особливий інтерес зарубіжних і вітчизняних футурологів, соціологів, працівників дозвіллевої й рекреаційної сфери і вимагає глибокого вивчення.

Аналіз дозвіллевої діяльності з підлітками дозволяє сформулювати основні її принципи:

- добровільність;
- постійність та систематичність;
- оптимальне поєднання теоретичних знань з практичною діяльністю;
- залучення підлітків і молоді до активної суспільно-корисної та особистісно-значущої діяльності, що дає відчутний соціальний ефект;
- диференційований підхід до різних соціально-демографічних молодіжних груп;
- стимулювання ініціатив та мотивів саморегуляції.

Грунтуючись у своїй діяльності на цих принципах, дозвіллеві заклади успішно реалізують програми, спрямовані на:

- організацію змістовного дозвілля підлітків і молоді;
- розвиток творчого й духовного потенціалу молоді в інтересах її становлення й самореалізації;

- профілактику й попередження правопорушень і негативних явищ у підлітковому й молодіжному середовищі;
- пропаганду й підтримку здорового способу життя;
- підтримку талановитої та активної молоді;
- сприяння професійній орієнтації та працевлаштуванню, що, власне, надає соціально-культурним центрам особливої соціальної цінності.

Унікальність зарубіжних соціокультурних закладів, їх робота з підлітками й молоддю полягає в оптимальному поєднанні різних напрямів діяльності, що гармонійно доповнюють один одного, а саме:

- *культурно-дозвілєвий і рекреаційний*, що передбачає створення умов для відпочинку й рекреації, для самовдосконалення молоді, її творчого розвитку за допомогою заходів розважально-го характеру, роботи майстерень, культурно-мистецьких гуртків, виставок, конкурсів, фестивалів;

- *соціально-профілактичний*, спрямований на створення умов для інтеграції особистості в соціум, на попередження негативних явищ у молодіжному середовищі шляхом використання різних форм роботи - інформаційно-консультативної допомоги, бесід, диспутів, “шкіл молодих батьків”, семінарів, індивідуальних зустрічей, театротерапії, сімейних вечорів, виставок художньої творчості, активного залучення підлітків і молоді до суспільно-корисної праці;

- *профорієнтаційний*, що має на меті не просто самовизначення підлітка на сучасному ринку професій, але й навчання його самоосвіті та саморозвитку, вмінню навчатися, активно використовуючи свій вільний час. Сутність профорієнтаційного напрямку дозвілля полягає у допомозі усвідомленого вибору професії, формуванні потреб поглиблювати набуті знання, оновлювати їх та практично використовувати;

- *спортивно-оздоровчий*. Головним завданням цього напрямку діяльності є зміцнення здоров'я підлітків, формування та розвиток фізичної культури засобами дозвілля.

Висновки

Робота з підлітками й молоддю в зарубіжних країнах становить чітку систему взаємодії дитячих, підліткових і молодіжних організацій, громадських центрів, бізнесових кіл, культурно-мистецьких і релігійних інституцій.

Серед багатьох зарубіжних дозвіллевих закладів вирізняються своєю діяльністю клуби при навчальних закладах: “Батьківські клуби”, клуби “Преса в школі”, “Молодий лідер”, клуби профорієнтаційного спрямування, спортивні клуби.

Соціопедагогічним пріоритетом у роботі з підлітками та молоддю має бути індивідуальний підхід, адресна спрямованість дозвіллевих заходів, орієнтація на акцентуацію внутрішнього світу особистості. Такий підхід забезпечується створенням необхідного простору для неформального спілкування, взаємодії представників різновікових груп, підготовки культурно-дозвіллевих програм, що не лише відповідають новітнім технологіям, а й відрізняються творчою конструктивністю, належним естетичним рівнем та емоційним забарвленням, позитивно впливають на духовний світ особистості.

В умовах дозвіллевої діяльності зарубіжних країн використовуються різні форми виховання підлітків та молоді. Вони визначаються: постійністю та систематичністю у вихованні; диференційованим підходом до різних соціально-демографічних угруповань та осіб; залученням підлітків та молоді до активної суспільно корисної та особистісно-значущої діяльності (робота “Ротарі”-клубів, “Табірної пригоди”); стимулюванням та регулюванням самовиховання і саморозвитку молоді, вирішенням її соціально-культурних проблем, реалізацією соціальних та економічних ініціатив, розкриттям творчого потенціалу особистості (діяльність підліткової та молодіжної організацій “Ротаракту” й “Інтеракту”); оптимальним поєднанням отриманих теоретичних знань з практичною діяльністю (робота клубів профорієнтаційного типу “Майбутні фермери Америки”, “Майбутні бізнесмени Америки”, “Молодий лідер” та ін.).

Зарубіжні дозвіллеві заклади оптимально поєднують різні напрями роботи з підлітками та молоддю: культурно-дозвіллевий, рекреаційний, соціально-профілактичний, профорієнтаційний, спортивно-оздоровчий.

Пріоритет у дозвіллевій роботі з підлітками та молоддю надається програмам, спрямованим на: організацію змістовного дозвілля підлітків та молоді, розвиток творчого та духовного потенціалу молоді в інтересах її становлення та самореалізації, профілактику та попередження правопорушень і негативних явищ у підлітковому та молодіжному середовищі, популяризацію здорового способу життя, підтримку талановитої молоді, сприяння професійній орієнтації та працевлаштуванню.

Зміст соціально-культурної діяльності має бути адекватним рівню духовного розвитку особистості, її життєвому досвіду. Йдеться про безперервний розвиток духовних та інтелектуальних сил кожної людини, що здійснюється шляхом систематичного розвитку її активної соціально-культурної діяльності.

Запитання для самоперевірки

1. На яких принципах здійснюється дозвіллева робота з підлітками та молоддю?
2. Які функції виконує Служба молоді (Великобританія)?
3. В чому полягає пріоритетність діяльності клубів при навчальних закладах?
4. З якою метою залучаються до організації дозвіллевих заходів неформальні лідери-підлітки?
5. Від яких соціокультурних факторів залежить ефективність педагогічного впливу на молодь?
6. В чому полягає сутність дозвіллевих заходів профорієнтаційного спрямування?

Література

1. Christopher R. Edginton, Ph. D. and Lezli J. Luneckas. Creating Magic at Camp Adventure // Parks and recreation. - 1993. - № 10.
2. Couchman R. The Family one Rotarian's Perspective // The Rotarian. - 1995. - № 9.
3. Das Institut fur Freizeitwirtschaft uber Freizeitsport im Jahr 2000 // Automaten Markt. - 1996. - Juni.
4. Kulturpadagogik und Kulturarbeit: Grundlagen, Praxisfelder, Ausbildung / Hrsg. Muller-Rolli S. - Weinheim; Munchen: Juventa Verl., 1988.
5. Анохин Е.В. Психолого-педагогические особенности деятельности детских разновозрастных объединений / Сумской гос пед. ин-т им. А.С. Макаренка. - Сумы, 1998.
6. Дьюи Дж. Школа и общество. Программа воспитания детей. - Чикаго-Лондон, 1968.
7. Кротова Ю.Н. Становление и развитие педагогики досуга в США и Великобритании: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.05. - СПб., 1994.
8. Лучанкин А.И., Сняцкий А.А. Социально-клубная работа с молодежью: проблемы и подходы. - Екатеринбург: Банк культ, информ, 1996.
9. Новикова И.А. Организация досуга подрастающего поколения в США: традиции и современность. - СПб.: СПбГИК, 1991.
10. Обучение социальной работе: преемственность и инновации: Пер. с англ. - М.: Аспект Пресс, 1996.
11. Организация досуговой деятельности школьников за рубежом. - СПб.: Образование, 1994.
12. Пейперт С. Переворот в сознании: дети, компьютеры и плодотворные идеи: Пер. с англ. - М.: Педагогика, 1989.
13. Петрищев В.И. Великобритания: социальная среда и досуг молодежи. - Красноярск: Издат. центр Краснояр. гос. ун-та, 1999.
14. Петрищев В.И. США: взаимодействие общины и школы (критический анализ). - Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985.
15. Социальная работа сегодня: Опыт нормализации и интеграции / Под ред. Ш.Рамон. - Амстердам - Киев: Ассоциация психиатров Украины, 1996.

3.2. Особливості дозвіллевої роботи з дорослими

Одним із важливих напрямів дозвіллевої діяльності у зарубіжних країнах є вдосконалення роботи з дорослими – працівниками виробничої, наукової, культурно-мистецької сфери, військовими, бізнесменами. Аналізу ключових проблем дозвіллевого життя дорослих присвячено ряд зарубіжних досліджень, актуальність яких зумовлена суспільними потребами, запитами практичної діяльності дозвіллевої сфери. Питаннями дозвіллевої діяльності з цією категорією населення в зарубіжних країнах займаються об'єднання за інтересами, дозвіллі центри, рекреаційні комплекси, клуби-готелі, парки, клуби для ділових людей, інші дозвіллі заклади. На її розвиток впливають такі чинники:

- *соціально-економічні* (формування громадської думки, спрямованої на вирішення соціально-культурних проблем дорослої людини як проблем сучасного суспільства, створення умов для участі дорослої людини в дозвіллевих заходах та програмах, економічне забезпечення дозвіллевої сфери для отримання соціально значимих результатів);

- *культурні* (традиції і звичаї народу, його етнічні та історичні особливості, способи залучення людини до соціально-культурної творчості);

- *психологічні* (піднесення креативного потенціалу людини, можливостей для самореалізації та самовиховання, професійного та освітнього зростання);

- *освітні* (неперервна система освіти, налагодження взаємозв'язків між формальними та неформальними освітніми структурами, створення умов для індивідуальної адаптації людини до освітніх, культурних, професійних змін);

- *реабілітаційні* (розробка адаптаційних механізмів відповідно до особливостей середовища, зменшення або повного усунення причин психологічного та емоційного дискомфорту);

- *компенсаційні* (поповнення втрат попередньої освіти, здобуття додаткових знань, необхідних в різних сферах економічного та соціально-культурного життя, створення умов соціальної та професійної мобільності індивіда, його вільного вибору та можливості зміни професії в умовах сучасного суспільства).

Щоденний вільний час дорослого населення у середньому не перевищує чотири години і, зазвичай, має такі складові: час перед роботою, після роботи, перед сном. Тому щоденне дозвіллеве обслуговування характеризується, як правило, короткотривалістю та розважальністю. Більший потенціал має організація дозвілля дорослих у відпускний період, вихідні дні, а також у дні національних свят (їх у Японії – 18, США – 13, Австрії – 10, Франції – 10, Великобританії – 8, Італії – 8, Швеції - 8).

Однак специфіка дозвіллевої роботи з дорослими залежить передусім від психологічних, фізичних, розумових здібностей людини цієї соціальної групи. Період зрілості охоплює віковий проміжок від 25 до 55 років і характеризується своїми, притаманними лише йому особливостями. Це час, коли доросла людина реалізується у роботі, в сім'ї, у вихованні дітей. Вона має найкращі можливості адаптуватися до навколишнього світу, впливати на суспільні зміни та враховувати зміну ситуацій у власному житті. У період зрілості виявляються розвинені здібності та задатки людини, максимально розкривається її потенціал і творчі вміння. І хоча доросла людина повинна узгоджувати свої дії з цінностями, правилами, волевиявленням оточуючих, вона вже є сформованим "Я", добре знає і об'єктивно оцінює свої позитиви й недоліки, вміє аналізувати свої силу та слабкості, приймає зважені рішення, врешті-решт, будує власне життя за своїми правилами та бажаннями.

Доросла людина відрізняється від інших вікових груп населення прагматичністю, раціональністю, зваженістю та цілеспрямованістю дій. Вона має багато різноманітних цілей та завдань, які хотіла б реалізувати. Серед них – матеріальне благополуччя, самоосвіта та освіта дітей, кар'єра, наукові досягнення, духовний розвиток, міцне здоров'я і творчі здобутки. Однак в

середині життєвого шляху головний, вирішальний вибір індивіда, зазвичай, уже зроблено: вибір професії та пов'язаного з нею соціального статусу, вибір супутника життя та місце проживання. Людина починає залежати від прийнятих нею раніше рішень, від власного вибору. Рідко буває все так, як планувалось, як уявлялось у мріях, тому вступ у фазу зрілості часто супроводжується відчуттям гіркоти та безсилля, душевної розгубленості та спустошеності.

Водночас, доба зрілості – це роки найповнішого розвитку духовних сил особистості, її суспільної незалежності та відповідальності, розкриття її інтелектуального, виробничого, культурного, суспільно-політичного потенціалу. У цей час триває розвиток багатьох людських здібностей, що полягає не так у формуванні нових умінь та навичок, як у гнучкому застосуванні набутого досвіду.

Основним середовищем подальшого розвитку здібностей та навичок дорослої людини до недавнього часу вважалася трудова сфера. Так, різнопланова, творча, відповідальна робота сприяла формуванню вищого інтелектуального рівня, тоді як одноманітна, нецікава, неініціативна призводила до невисокого рівня інтелектуальної гнучкості. Проте давно вже спростовані консервативні концепції про послаблення здібностей у дорослої людини, натомість підтверджено безмежність особистісного розвитку. Доведено, що вік людини істотно не впливає на її здатність до навчання, хоча дещо уповільнюється швидкість сприймання, глибини запам'ятовування, зменшується кількість виконаних завдань. До подальшого навчання доросла людина ставиться вмотивовано, усвідомлено, з урахуванням попереднього життєвого досвіду, що досить часто буває негативним.

Доросла людина продовжує навчання та поглиблює свою освіту, сподіваючись, що навчальний процес принесе їй лише задоволення й користь. Саме на цьому акцентується при організації культосвітніх заходів для цієї верстви населення. Необхідно акцентувати й на тому, що ініціатива дорослої людини, її активна участь у дозвілєвій діяльності (культурних, освітніх, рекреаційних заходах) має бути добровільною, а освітня діяльність у

вільний час - сприяти розвитку різнобічних інтересів, якісному проведенню дозвілля, наданню людині достатньої самостійності, а також впевненості у власних здібностях. Не можна не враховувати, що кожен наступний віковий етап пов'язаний з попереднім, тому успіхи та невдачі, закладені і не вирішені раніше, призводять до конфліктних ситуацій та складнощів у майбутньому. Так, якщо індивід не вирішив юнацької кризи ідентичності, то проблема залишиться і її необхідно буде вирішувати у подальшому, хоч це вже буде важче.

Поряд із зазначеними явищами в сучасному суспільстві (спочатку – у США та Японії), починаючи з 80-х років ХХ ст., набирає сили таке явище, як “синдром згорання на роботі” (США) або “кароші” (Японія). Його сутність полягає в тому, що доросла людина для здійснення своїх заповітних мрій (освітніх, сімейних, матеріальних, культурних) всі свої сили віддає роботі, переважуючи себе емоційно, психологічно, фізично. Насичена трудова діяльність досить часто не пов'язана із необхідністю задовольняти фізичні потреби. Серед основних причин такої “працездатності” переважають невпевненість у майбутньому, бажання підвищити матеріальний та соціальний статус, зробити кар'єру. Вкрай неохоче користуються відпусткою та вихідними днями японці: більше 50 % пояснюють своє небажання відпочивати тим, що без їх втручання зменшується ефективність робочого процесу; майже 20 % впевнені, що відпустка негативно позначиться на їх авторитеті та кар'єрному зростанні. Щорічно від “кароші” (крайньої перевтоми та стресів) в Японії помирає десять тисяч осіб.

Поява та поширення “кароші” посилила увагу сучасного зарубіжного суспільства до *проблем рекреації та дозвілля дорослого населення*. Поступово динаміка суспільних змін призвела до усвідомлення значення дозвілля як чинника зростання якості життя. Нікого вже не дивує гіпотеза про те, що сучасну людину формує не лише сім'я, праця, а й дозвілля, спосіб проведення людиною свого вільного часу.

Однак, зважаючи на те, що праця для дорослої людини є найважливішою сферою життєдіяльності, організація дозвілля ви-

значається передусім сферою роботи. Дозвілля може протистояти монотонній, одноманітній праці як сфера відпочинку та розваг, стимулювати творчу працю, що сприятиме розвитку особистості, забезпечить дорослій людині свободу вибору і незалежність від тих видів діяльності, що дають заробіток, сприяти поповненню знань та розвитку творчих здібностей дорослої людини у вільний від будь-яких обов'язків час. Загальноновизнаним є й той факт, що наповнювання вільного часу дорослої людини визначається її культурними інтересами, соціальним становищем, освітнім рівнем, робочою завантаженістю, економічними чинниками. Успішний розвиток людської особистості в період зрілості визначається оптимальною інтеграцією трудової та дозвіллевої сфер життєдіяльності.

Найістотніша частина вільного часу дорослої людини відводиться *освітній діяльності*. Варто згадати слова французького вченого Лангран П., який ще у 70-і роки ХХ ст. зазначав: “Майбутнє освіти, якщо розглядати його в цілому, його здатність до оновлення, залежить від розвитку освіти дорослих” [11]. Загальнокультурний розвиток в освіті розглядається як провідний засіб соціалізації особистості, що забезпечує гармонію між індивідом та суспільством, людиною та його професійною діяльністю.

Серед дослідників освітнього потенціалу дозвіллевої роботи з дорослими зарубіжним вченим і практикам належить вагомий внесок. Так, зокрема: Бюлер Ш., Кіммель Д., Торндайк Е. простежують особливості розвитку людини протягом усього її життя; Лангран П., Ноулз М.Ш. розкривають роль неперервної освіти в житті дорослої людини, у процесі адаптації дорослого населення в умовах сучасного світу; Берт М., Дейл П., Кунстлер Р. виявляють просвітницькі можливості дозвілля та освітній потенціал рекреаційних програм у роботі з соціально незахищеними верствами дорослого населення (безпритульними, безробітними, жінками); Трепов Р. та Тьодманн Ф. вивчають особливості та специфіку дозвіллевих інститутів у роботі з дорослим населенням [1, 2, 3, 4, 5].

Дослідниками країн СНД також вивчається освітній потенціал дозвіллевої діяльності, однак він, переважно, аналізується

в межах андрагогіки¹. Андрагогіка розглядає неперервну освіту дорослих, що здійснюється в різних освітніх інститутах суспільства з урахуванням соціокультурних умов. Конструктивний внесок в розробку андрагогіки як сфери соціально-культурної практики та науки про виховання, соціалізацію й інтеграцію дорослих у суспільство належить вченим: Вершловському С., Змеєву С., Колесніковій І, Лесохіній Л., Нефьодовій В., Онушкіну В., Подобеду В., Шадріній Т. та іншим [7, 8, 14, 15, 16]. Вони розкрили місце та роль андрагогіки в системі людинознавства, проаналізували її як сферу соціальної практики, виявили особливості освіти та соціально-культурної діяльності соціально незахищених верств дорослого населення (інвалідів, безробітних, жінок, звільнених у запас військовослужбовців, ув'язнених), розкрили організаційні форми і технології соціально-культурної сфери з дорослими (народні університети, сімейна освіта, неформальна освіта, дозвілля, туризм, музейна педагогіка). Вченими визначено основні принципи андрагогіки, а саме: пріоритетність самостійного навчання; поєднання планування, реалізації та оцінювання навчального процесу; врахування попереднього досвіду дорослої людини; індивідуалізація навчання; системність освітнього процесу; контекстуальність навчання; актуалізація його результатів; елективність навчання; розвиток освітніх здібностей.

Освіта дорослих у години дозвілля характеризується гнучкістю форм, методик відповідно до різноманітних обставин та вимог, врахуванням професійних, освітніх, статевих, вікових, матеріальних особливостей людини, місцем її проживання. Серед освітніх форм дозвіллевої діяльності переважають численні гуртки, студії, лекції, відвідування музеїв, виставок, галерей,

¹ Андрагогіка (від грецьк. *aner, andros* — дорослий чоловік та *ago - вести*) - наука про навчання та виховання дорослих. Вперше цей термін було використано німецьким істориком Просвітництва Каппом К. у 1993р. У спеціальній літературі, окрім терміну “андрагогіка” використовуються й такі як “педагогіка дорослих”, “теорія освіти дорослих” та інші.

участь в екскурсіях, навчальні програми, практичні заняття різних типів, диспути, дискусії. Важливо пам'ятати, що в кожному виді дозвіллевої діяльності “особистість виявляє свій індивідуальний почерк, виявляє своє ставлення до предмету та змісту діяльності, свою світоглядну та морально-естетичну позицію” [7, С.130].

На думку вчених, особливості нової парадигми освіти дорослих полягають у тому, що:

- доросла людина сама прагне створити освітню ситуацію для самореалізації;
- доросла людина не сприймає освіту лише як засіб пасивного пристосування до життєвих умов.

Освітній потенціал дозвілля повніше розкривається за наявності мотивації до навчання, ставлення до освіти як до сфери соціального життя, співпраці дозвіллевих організацій з освітніми, із засобами масової інформації, соціальними службами, культурно-мистецькими об'єднаннями.

Актуальною соціально-педагогічною проблемою є професійна перепідготовка, соціально-культурна та професійна реабілітація *безробітних*. Вона актуальна й для України, хоч у 80-х роках майже кожен робітник проходив систематичну професійну перепідготовку. Руйнування системи підвищення кваліфікації кадрів призвело до суспільної дестабілізації, соціальної напруги, безробіття, різкого зниження рівня освіти, соціального статусу. Тому такий стан породжує у дорослої людини тривогу, невпевненість, песимізм, призводить до фрустрації цінностей та зменшення позитивних установок. При цьому освітні функції дозвілля набувають неабиякого значення для дорослої людини, сприяючи соціалізації та адаптації.

Завданням дозвіллевих установ у вирішенні цих проблем є допомоги дорослій людині адекватно оцінювати свої можливості й потреби, їх відповідність вимогам ринку праці, сформулювати мотивацію для оволодіння новою професією або знаходження нової роботи, зняття психологічного стресу. Це можливо за умови ефективного використання різноманітних дозвіллевих засобів та форм у роботі з дорослими (консультації спе-

ціалістів, неформальні зустрічі з діячами культури та мистецтва, політиками та науковцями, проектні семінари, ділові ігри, екскурсії, творчі гуртки, клуби за інтересами, аматорські об'єднання), а також соціально-культурної активності самої особистості.

Досить часто негативами дорослої людини є її невміння реально оцінити свій професійний статус, амбітність та завищена самооцінка індивідуальних можливостей і професійних якостей, незнання ринкової кон'юнктури та виробничих вимог, невідповідність її власних бажань професійним можливостям. Такі недоліки негативно позначаються на працевлаштуванні, соціально-професійній реабілітації та професійній адаптації. Важливим у цьому відношенні є *фасилітаційний підхід* (з англ. *facilitate*, що у перекладі означає “полегшення для людини якоїсь роботи шляхом її вмілого направлення”) на дозвіллі, метою якого є стимулювання та коригування освітнього процесу.

В зарубіжних країнах дозвіллеві та рекреаційні програми широко використовуються для вирішення проблеми безробіття. Найоптимальнішим варіантом є відповідність бажань дорослої людини та суспільних вимог до професійної складової. Це активізує поведінку безробітного, підвищує його професійну мобільність, позитивно впливає на його соціально-професійну мотивацію, зміцнює його педагогічну та психологічну готовність до набуття нового фаху.

Працівник дозвіллевої сфери (соціальний працівник, соціальний педагог, соціокультурний аніматор, педагог вільного часу, рекреатор-терапевт) в ролі андрагога повинен добре знати і враховувати, організовуючи дозвіллеві заходи, психологію дорослої людини, особливо безробітної, здатність мобілізувати свої потенційні можливості, вміння пропонувати свої знання на ринку праці, внутрішню готовність до життєвих змін.

Необхідно підкреслити, що мета дозвіллевої роботи з безробітними дорослими полягає не у формуванні необхідної для нової роботи знань, умінь та навичок, не в забезпеченні адекватної підготовки дорослої людини до виробничих функцій. Завданням дозвіллевої роботи з безробітними є сприяння набуттю вмінь виявляти свої приховані можливості та професій-

но-освітні потреби й мотиви, бачити проблему і визначати шляхи її вирішення, позитивно мотивувати потребу до самовдосконалення та самовиховання, самореалізації та самоосвіти, до розвитку здібності адаптуватися в сучасному світі.

Головною метою освітніх процесів у дозвіллевій сфері є *розвиток гармонійної особистості*. Натомість, сучасна соціально-освітня ситуація в зарубіжних країнах досить часто характеризується: прагматичністю освітніх запитів, що досить негативно позначається на культурних аспектах змістовності навчання; споживацькою орієнтацією людини, що зменшує значимість суспільної та громадянської позиції особистості; пасивністю освітніх потреб, що гальмує творчу активність дорослої людини.

Врахування специфіки дозвіллевої діяльності з дорослими дозволяє оптимізувати відносини окремої особистості й суспільства. Тому, організовуючи дозвіллеві заходи для вирішення професійних проблем дорослої людини та поглиблення її освіти, необхідно враховувати, що:

- доросла людина відіграє провідну роль у професійно-адаптаційному процесі;
- доросла людина є самостійною, незалежною і вільною у своєму виборі;
- доросла людина володіє набутим уже соціальним, культурним, професійним досвідом;
- доросла людина має професійні проблеми, які необхідно вирішувати;
- дозвілева діяльність дорослої людини залежить від просторових, часових, побутових, соціальних чинників, що можуть сприяти розвитку особистості або значно його стримувати.

Неформальна освіта в межах дозвіллевої сфери має ряд позитивів:

- освітні послуги дозвіллевих установ мають оптимальний часовий режим, що відповідає індивідуальним бажанням особистості;
- багатоманітні освітні форми дозвіллевої діяльності дозволяють дорослій людині обрати найоптимальніший для себе варіант;

- увага акцентується не лише на професійному зростанні, що значно звужує можливості духовного удосконалення особистості, а на гуманітарно-особистісній орієнтації;

- освітні програми, реалізуючись в межах дозвіллевої сфери, не запрограмовані на конкретне професійне забезпечення, вони характеризуються гнучкістю, мобільністю, врахуванням інтересів клієнта;

- освітні форми дозвіллевої сфери зорієнтовані на практичний результат;

- дозвіллева діяльність задовольняє потребу дорослої людини у професійному та неформальному спілкуванні.

Окрему проблему становить організація освітніх заходів *для дорослої людини-інваліда*. Освіту інваліда доцільно розглядати як таку сферу діяльності, що сприяє його успішному функціонуванню, зменшує соціальну напругу та забезпечує стабільність й захист людини у кризових життєвих ситуаціях, розкриває для неї реальні перспективи.

Основними завданнями освітньої діяльності інвалідів є: розвиток освітньої та загальнодоступної мотивації; поглиблення знань для зростання інформаційної культури та практичної діяльності; формування інтелектуальних та прикладних навичок, вмінь та способів діяльності; розвиток комунікабельності як засобу збагачення стосунків із світом.

Неформальна освіта, яку здобуває інвалід, відвідуючи дозвіллеві заклади, має свою специфіку. За своїм змістом та умовами організації вона максимально наближена до потреб і можливостей інвалідів, має гнучку структуру і творчий характер, сприяє ефективній соціальній реабілітації людини-інваліда, усуваючи фізичні та психічні перешкоди на шляху до відновлення зв'язків людини з навколишнім світом.

Отже, освіта дорослої людини в системі дозвіллевих освітніх структур та форм є ефективною за умови врахування культурної специфіки, тенденцій розвитку всієї дозвіллевої сфери. Завданнями освітньої дозвіллевої діяльності є формування у дорослої людини творчих навичок самостійного набуття знань, їх

критичного сприйняття та активного використання набутих умінь у практичному житті.

Освітня дозвіллева діяльність дорослих — це важливий чинник соціального захисту людини, передумова її усвідомленої активної громадянської позиції. Завдяки неперервній освіті дорослі мають свободу вибору трудової діяльності, можуть змінювати професію відповідно до своїх бажань, потреб та інтересів, оволодівати новими технологіями. Неперервна освіта дозволяє людині конструювати свою життєдіяльність, бути внутрішньо мобільною та гнучкою, урізноманітнювати своє життя, розуміти “цінності самовдосконалення”.

Потреба в освітньому потенціалі дозвіллевої сфери в зарубіжних країнах зумовлена: загальним ускладненням суспільного життя, що породжує у дорослої людини відчуття соціальної невизначеності та незахищеності; розширенням видів людської життєдіяльності; різким скороченням ефективності здобутої раніше професії; зростанням соціальних вимог до дорослої людини.

Разом з тим, дозвіллева діяльність, спрямована на розкриття та розвиток освітнього потенціалу дорослої людини, потребує подальшого збагачення науково-методичного інструментарію. Невивченими лишаються і питання соціально-культурних особливостей освіти дорослих; специфіки освітніх технологій дозвіллевої діяльності з цією категорією населення; історико-теоретичні основи дозвіллевої роботи з дорослими.

На зміцнення внутрішніх ресурсів дорослої людини спрямовані фізкультурно-оздоровчі та рекреаційні форми дозвіллевої діяльності, що виконують соціальні та культурні (естетичні, комунікативні, етичні, виховні) функції.

На відміну від медичних та спортивних організацій, що мають на меті лише лікування людини від хвороб у першому випадку та виховання професійних спортсменів — у другому, спортивно-оздоровчі заходи набули значної популярності серед зарубіжної громадськості.

На сучасному етапі фізкультурно-оздоровча робота є провідним напрямом дозвіллевої та рекреаційної діяльності парків, клубів, культурно-спортивних комплексів, рекреаційних за-

кладів. Вона покликана сприяти фізичному оздоровленню особистості, розвитку активного відпочинку, популяризації здорового способу життя. Фізкультурно-оздоровча діяльність у структурі дозвілля має ряд специфічних ознак: підкреслено оздоровчий характер; врахування різноманітності умов життя та потреб соціально-демографічних груп; оптимальне поєднання різних видів спорту; демократичність форм фізкультурно-оздоровчої роботи; неовоб'язковість систематичного відвідування спортивних закладів; доступність спортивних центрів, майданчиків та павільйонів. У багатьох спортивних клубах є додаткові послуги, що приваблюють відвідувачів – спортивні магазини, масажні та косметологічні кабінети, дитячі кімнати, камери схову. Такі послуги можуть приносити досить пристойні прибутки спортивному закладу. Популярністю користуються й культурно-дозвіллієві заходи у спортивних комплексах: святкування сімейних подій, корпоративні вечірки, розважальні програми, вечори відпочинку.

Організація масової спортивної роботи в різних країнах світу здійснюється з урахуванням місцевих традицій, звичаїв, умов життя. Так, у Японії спортивні гуртки та культурно-спортивні комплекси функціонують переважно при підприємствах, приватних фірмах, корпораціях. В Німеччині особливістю вважається створення умов для зайняття фізкультурою у спортивних добровільних організаціях, членами яких є майже половина населення країни. В США організація спортивної діяльності концентрується переважно навколо навчальних установ (шкіл, коледжів, університетів).

Поняття “спорт вільного часу” (*Freizeitsport*) формується у Німеччині в другій половині ХХ століття і пропагується як “корисна для фізичного та морального здоров'я розвага”, “джерело задоволення та радості”. Спортивне дозвілля (спорт вільного часу), на відміну від професійної спортивної діяльності, орієнтується не на спортивні досягнення, а на задоволення спортивних нахилів та бажань людини у вільний час. Спортивні заняття на дозвіллі спрямовані на задоволення потреб людини у вільному виборі видів такої діяльності, в активному відпочинку.

ку, у прагненні до фізичного удосконалення та зміцнення власного здоров'я, у пошуку середовища для спілкування.

Натомість, в Японії основними мотивами до занять спортом у вільний час є відновлення працездатності, самоствердження, самовдосконалення. Поняття “спорт” відоме в країні лише з 1868 року, що пов'язано з виходом Японії з феодалної самоізоляції та перенесенням у японську культуру західних традицій. До цього часу фізичними вправами займалися переважно самураї та борці сумо. Вже 1872 року уроки фізкультури з'являються в шкільних навчальних програмах і ґрунтуються на швейцарському та американському досвіді. Японська асоціацію любительського спорту створена 1928 року, після Другої світової війни значного поширення набувають спортивні клуби, що поступово переходять у підпорядкування торгових та промислових фірм. Згодом в Японії формується “корпоративний спорт”, що спричиняє появу бейсбольний, волейбольний, хокейних, футбольних асоціацій та ліг. Головним завданням спортивних клубів на підприємствах та корпораціях стає не стільки зміцнення здоров'я та досягнення вищих результатів, скільки розвиток командного духу, спілкування, зміцнення “сімейних” основ менеджменту. З середини ХХ ст. в країні культивуються такі види спорту, як бейсбол, сумо, футбол, гольф, боулінг, бокс, теніс, реслінг. З 90-х років ХХ століття *японці* надають перевагу футболу, плаванню, грі у теніс, внаслідок чого будуються численні спортивні комплекси. Не забувають японці і про свої традиції, займаючись карате, дзюдо, кендо, айкідо, кюдо та іншими видами спорту. Так, в Японії нараховується більше 10 тисяч додзьо (тренувальних залів для дзюдо). Рушійною силою любительського спорту в країні є студентська молодь. Між університетами країни щороку проводяться Сокейсен (змагання з баскетболу, греблі, легкої атлетики), Хаконе екіден (марафонська естафета від Токіо до Хаконе й назад), Сомейсен (змагання з регбі), турнір університетів Канто з футболу. Оздоровчими видами спорту займається 68% дорослого населення. Разом з тим, необхідно зазначити, що з 1997 по 2001 рік через економічні труднощі в країні припиняють свою діяльність більше 200 спортивних клубів [19].

Серед *німецьких* любителів спорту вільного часу популярні катання на ковзанах та лижах, спортивні танці, плавання, різноманітні види оздоровчої гімнастики, спортивні ігри (футбол, хокей, волейбол, теніс), туристичні прогулянки. Ірландці ж надають перевагу таким видам спорту, як спортивна хода, плавання, їзда на велосипеді, гра у футбол, гольф, більярд. *Американці* полюбляють гру в гольф, теніс, більярд. Найпопулярнішими видами спорту серед *англійців* є плавання, рибальство, футбол, дартс, більярд [додаток 3.1].

Завдання фахівця дозвіллевої сфери полягає не в тому, щоб члени спортивних об'єднань досягли значних спортивних результатів, а щоб створити веселу й дружню атмосферу в спортивних групах, стимулювати учасників до спортивної діяльності, спрощуючи правила гри, використовуючи спортивне обладнання, можливості безпосереднього спілкування.

Спортивному дозвіллю в будь-якій країні недостатньо приділяють увагу через брак часу, відсутність коштів, належних умов для спортивних занять.

Спортивні клуби, добровільні об'єднання та асоціації, культурно-спортивні комплекси, збагачують форми своєї діяльності, працюючи у вихідні, свята, відпускний період, впливаючи при цьому на життя особистості, її соціальну поведінку та здоров'я. Наприклад, наприкінці 90-х років у Австралії набуває розвитку програма "Активна Австралія". Її ініціаторами були департаменти охорони здоров'я, спорту та рекреації, департамент у справах сім'ї, австралійська спортивна комісія. Основне завдання програми - змінити ставлення населення країни до фізичної активності, покращити якість спортивно-оздоровчих та культурно-спортивних послуг, розкрити й розвинути фізичний потенціал особистості. Цільовою аудиторією програми стали люди віком від 25 до 60 років, зацікавлені в тому, щоб бути активнішими і мати максимальну користь для здоров'я за допомогою фізичної культури і спорту.

Рух "Активна Австралія" має на меті: забезпечити доступність занять спортом для будь-якої людини, незалежно від її віку, місця народження та проживання, віросповідання; надати право вибору видів спортивних занять відповідно до можливос-

тей, інтересів та бажань особистості; сприяти в організації фізично активного образу життя; забезпечити якісну організацію та максимальну безпеку занять; максимально збільшити кількість осіб, які систематично займатимуться спортивною діяльністю та оздоровчою фізкультурою; сприяти розвитку культурно-спортивного обслуговування; формувати громадську думку про активну участь в спортивно-масовій роботі.

В реалізації проекту беруть участь урядові та неурядові структури, що працюють в таких напрямках, як спорт, рекреація в громаді, фітнес, рекреація на свіжому повітрі, освіта, охорона здоров'я, місцеве самоуправління.

Цікавим для вітчизняних практиків може бути досвід використання спортивного та рекреаційного потенціалу дозвілєвої сфери *для вирішення проблем безпритульності*. До безпритульних належать особи, які не мають свого житла (власного, службового, арендованого, наданого друзями або знайомими). Саме за цією ознакою безпритульні відрізняються від інших соціальних верств населення. Вони майже повністю припиняють стосунки з друзями та рідними, що призводить до втрати зовнішніх контактів, ознак поведінки та цінностей, притаманних їм раніше, до інтеріоризації ними соціальних ролей та норм, прийнятих серед категорії безпритульних. Наприкінці ХХ ст. у США було офіційно визнано нездатність державної політики вирішити проблему безпритульності, а безпритульність визнано порушенням прав людини. Уряд країни систематично проводить облік безпритульних, виявляє причини такого становища, визначає зміст для таких осіб соціальних послуг. Власне на цьому й обмежується вивчення запитів і потреб цієї категорії населення, передумов виникнення такого становища людини. Працівники рекреаційних та дозвілєвих служб країни за допомогою доступних їм засобів та форм дозвілєвої роботи намагаються вплинути на формування ефективної реалізації державної політики з подолання безпритульності. Необхідність такого втручання пояснюється збільшенням кількості безпритульних на територіях громадських парків, дитячих та спортивних майданчиків, басейнів, у місцях масового відпочинку та розваг.

Соціальна політика нашої держави також не зважає на це явище, тому досить часто можливості для вирішення проблем безпритульних досить обмежені і не знаходять підтримки серед працівників соціальних служб. На нашу думку, окремі спроби зарубіжних фахівців змінити життя безпритульних на краще заслуговують на увагу та всебічне вивчення.

Американська вчена Берт М. [1] на початку 90-х років ХХ ст. провела перше національне дослідження міських безпритульних більш як у 20 містах США, в кожному з яких проживає понад сто тисяч осіб. У дослідженні взяло участь 1704 особи, які жили в притулках або харчувалися у безкоштовних їдальнях. Серед респондентів 73 % склали самотні чоловіки, 12 % – сім'ї (2% одружені пари, які не мають дітей і 10 % батьків, щонайменше з однією дитиною). Виявилось, що більшість безпритульних були дуже бідними (до речі, слід зазначити, що деякі вчені безпритульність розглядають як крайню бідність); більше 50 % опитаних ніколи не були одруженими; майже половина респондентів не мали середньої освіти, потрапляли до лікарні через зловживання алкоголем, наркотиками або через психічні розлади; лише 10 % раніше мали постійне місце роботи.

Як переконують дослідження, більшість безпритульних мають досить низький освітній та кваліфікаційний рівень, належать до сімей низького соціального статусу, характеризуються нездатністю до адаптації та невмінням самостійно приймати рішення, бажають працювати лише на словах і аж ніяк не на практиці, мають завищену, неадекватну самооцінку.

Основною причиною безпритульності є, за словами респондентів, недоступність цін за помешкання, в результаті чого щоночі лише в США без даху над головою лишаються 500-600 тисяч осіб. Безпритульні, у переважній більшості, досить швидко втрачають елементарні соціальні навички та характеристики, формуючи особливі емоційно-психологічні стосунки, стереотипи життєдіяльності поза суспільством, тому повернення цієї категорії осіб до праці, сім'ї, звичного раніше способу життя є досить проблематичним. Як підтверджують зарубіжні дослідження, головною причиною безпритульності є втрата роботи та не-

спроможність знайти нову. Безробіття породжує значні зміни у ставленні особистості до життя: зниження соціальної активності, невдоволення життям, поява емоційної напруги та психологічних стресів. Проблеми нужденності, поганого фізичного та психічного здоров'я, соціальна ізоляція зазначеної категорії осіб породжують ряд гострих конфліктних ситуацій в суспільстві, і вирішити їх можна лише за умови комплексного підходу.

Значний внесок у дослідження проблем безпритульних належить тим, хто доглядає за ними. Виявилось, що 86 % опитаних жінок вважають своє здоров'я “дуже важливим”, 64 % характеризують свій фізичний стан як “такий собі”, а 54 % потребують невідкладної медичної допомоги. Половина з опитаних чоловіків сказали, що “трохи займаються спортом”, третина – “не знають, як краще використати час” та “не мають людей, яким можна було б довіряти”. На відсутність достатніх суспільних зв'язків вказують майже всі респонденти. Тобто, відсутність соціального взаємозв'язку та суспільної підтримки є ще однією перешкодою для безпритульних на шляху долання складних для цієї соціальної групи проблем. Ліндблом Е. (США) підкреслює, що третина безпритульних не контактують із своїми сім'ями, не мають друзів. Чимось надзвичайним та винятковим серед безпритульних вважається дружба, наявність друга, якому можна довіряти, або сім'ї, до якої можна повернутися. За результатами дослідження, проведеного 1990 року Національною комісією США з питань зайнятості, найгостріше відчують відсутність емоційної підтримки й довіри жінки. До притулків потрапляють жінки, більшість з яких були побиті своїми чоловіками, третина - зазнала сімейних потрясінь (смерті одного або двох батьків, чоловіка, дитини), мають психічні розлади, страждають на алкоголізм та наркоманію.

Американський вчений Дейл Р. 1990 року обстежив у притулках 53 жінки. Для 70 % респондентів причиною безпритульності були кризи особистого характеру: сімейне насилля, вживання алкогольних та психотропних засобів, неспроможність сплачувати за помешкання, втрата роботи. Близько 80 % мали розлади психіки, 60 % – здоров'я. Більшість жінок відчували ізолюваність,

недовіру до себе оточуючих, невпевненість у собі і страх перед майбутнім. Соціалізації таких осіб ефективно сприяє проведення рекреаційно-оздоровчих та дозвіллевих програм, що реалізуються в медичних та соціальних службах. Внаслідок систематичного проведення рекреаційно-терапевтичних заходів безпритульні матері та їх діти засвоюють культуру дозвілля, розвивають соціальні вміння та практичні навички, зміцнюють здоров'я.

Емоційні ускладнення та проблеми соціалізації найчастіше загадуються безпритульними як найголовніші. Саме на їх вирішення спрямовані рекреаційно-оздоровчі послуги, що надаються соціально-культурними установами та центрами для безпритульних в Оклахомі, Сан-Франциско, Каллові, Цинциннаті (США). Популярності набули освітні, консультаційні, оздоровчі програми, спрямовані на формування практичних навичок та вмінь, соціальні та екологічні проекти.

Отже, рекреаційні програми є одним із конструктивних способів адаптації людини у маргінальній ситуації. Вони спрямовані на позитивне вирішення проблем в їх соціальному та психологічному аспектах. Систематична участь в них сповнює людину оптимізму, впевненості у власних силах, віри, надає задоволення, що допомагає швидко набути свого звичного соціального статусу. Іншими словами, рекреаційні програми належать до потенційних об'єктів активної соціальної та культурної політики.

Креативні потреби дорослих реалізуються в соціокультурних організаціях, створених для задоволення бажань та запитів цієї верстви населення. Креативні дозвіллеві заняття мають на меті розвинути предметно-практичні та духовно-психологічні цінності особистості. Досвід історичного розвитку відбиває зростаючу роль дозвілля в духовному збагаченні людини, в розвитку її творчості, соціалізації, зміцненні суспільних відносин між людьми. Так, поширеними у багатьох країнах світу є “Клуби великих людей”, “Ротарі-клуби”, “Лайонс-клуби” та ін. Членами “Клубу великих людей”, наприклад, можуть стати жінки, зріст яких становить не менше 180 см та чоловіки зросту 190 см. Однак будь-яка людина, зацікавлена діяльністю клубу, може

стати його “симпатиком”. Такі клуби діють в Німеччині, США, Великобританії, Голландії, Франції, Бельгії, Данії, Норвегії, Швеції, Швейцарії, Польщі, Чехії.

Поширеними в зарубіжних країнах є й “промислові” клуби, головне завдання яких – розвиток дозвіллевих інтересів і творчих здібностей членів клубу (працівників компанії) для збагачення їх життя, відновлення фізичних та інтелектуальних сил.

Дозвіллеві заклади при підприємствах, корпораціях, компаніях, фірмах забезпечують інтереси як органів управління організаціями (формування певних стереотипів поведінки, створення системи ціннісних і соціально-культурних переваг, “культури” своєї фірми для використання творчого потенціалу особистості, акцентування на моральних стимулах праці), так і окремої людини (поліпшення фізичного й морального стану індивіда, ефективний відпочинок у сімейному колі, налагодження взаєморозуміння між людьми).

На думку представників керівних органів, така політика підприємств забезпечує індивіда умовами роботи, зміцнює колектив, його моральний клімат, є запорукою соціально-психологічної стабільності, підвищує ефективність виробництва.

Типи промислових клубів розрізняються за їх масштабами (від “індустріальних гігантів” до невеличких клубів місцевих промисловців), за програмами клубної діяльності (від однопрофільних до таких, що пропонують більше 30 видів діяльності), за фінансуванням (на повному утриманні компанії, на частковому, на спонсорські кошти).

Робота промислового клубу залежить і від типу та масштабів фірми, характеру її діяльності, фінансових та фізичних ресурсів. Наприклад, промисловий клуб Шелл Ленсбері (Великобританія) володіє великою земельною ділянкою, будинком відпочинку на воді, надає клубні послуги в торговельному та рекреаційному центрах, має спортивні майданчики, корти для сквоша, театр, територію для занять мисливством, басейн. На сьогодні клуб нараховує понад 11 тисяч членів.

Завдання “промислових” клубів можуть змінюватися, однак їх головна мета – забезпечити можливості для організації

дозвілля працівників конкретної компанії. Разом з тим, аналіз діяльності промислових клубів показав, що їх відвідує незначна кількість службовців, залишаючи нереалізованими дозвілліве можливості клубу. Тому багато практиків вважають доцільним використання таких дозвіллієвих закладів не лише працівниками компанії, а й громадськістю: “Великий злочин..., коли якісні послуги просто не використовуються людьми в спортивних клубах компанії. Коли таке відбувається, потрібно пропонувати послуги всій громаді. Жахлива тенденція сьогодення – чути про те, що багато промислових клубів припиняють своє існування. Деякі фірми навіть продають незабудовані землі, не використовуючи їх з рекреаційною метою” [6]. Проблемами такої співпраці є практичні аспекти діяльності закладів (безпека працівника, охорона, утримання персоналу, юридичні та страхові питання); промислове дозвіллієве обслуговування відрізняється від общинного дозвілля певною замкненістю, приналежністю до невеликої соціальної групи.

У звіті дослідницької групи, створеної на замовлення спортивної ради Великобританії для вивчення общинного та промислового дозвілля, зазначається: “Розвиток соціального планування, покращання якості життя, забезпечення рекреаційних послуг для службовців не є функцією лише приватної або громадської промисловості, ними можуть користуватися та насолоджуватися всі”.

Серед чинників, що впливають на створення керівництвом компанії чи фірми промислових клубів, на думку зарубіжних вчених, є, передусім, такі:

- *філантропія* як зацікавленість добробутом та якістю життя працівника;
- *підтримка працездатності працівника* як потреби бути фізично й психологічно готовим до максимальної віддачі, для цього в багатьох зарубіжних країнах робочий час чергується з фізичними вправами, так званими “перервами на гімнастику”, які, на думку окремих дослідників, сприяють зростанню виробництва до 25%;
- *скорочення плинності кадрів* внаслідок їх раціонального добору;

- *імідж та престиж фірми* як елементи бізнесової та рекламної діяльності компанії;
- *вимогливість працівників компанії* до її керівництва щодо організації дозвіллевої та рекреаційної діяльності.

Необхідно підкреслити, що дозвіллева система, дозвіллевi структури та форми є ефективними за умови врахування культурної специфіки, тенденцій розвитку соціально-культурної сфери, усвідомлення культурних цінностей та значень громадськості і сприяють культурній ідентифікації дорослого населення, відродженню повноцінного духовного життя в суспільстві.

Не можна забувати і про недоліки, притаманні дозвіллевій сфері зарубіжжя. Основними перепонами на шляху дозвіллевого розвитку дорослої людини, що постійно турбують зарубіжних фахівців, можна назвати такі: соціальна дискримінація як перешкода для участі населення в культурних заходах; “одомашнення” дозвілля як результат ослабленої свідомості суспільних зв’язків; урбанізація, індустріалізація, що визначають характер дозвіллевої інфраструктури без урахування потреб населення; відхід дорослого населення від сучасної культури та культурної спадщини; стагнація багатьох дозвіллевих організацій, що обмежуються окремими видами діяльності; комерціалізація культурного простору та інформаційне перевантаження, що породжують відчуження людини; недостатня кількість дозвіллевих заходів для сімейного дозвілля.

Висновки

Важливим напрямом розвитку дозвіллевої діяльності в зарубіжних країнах є робота з дорослим населенням: працівниками виробничої сфери, бізнесменами, представниками культурно-мистецьких та наукових кіл, військовими. Її особливості враховуються при організації роботи різноманітних соціокультурних установ та об’єднань, завдяки яким особистість має можливість гармонійно розвиватися, задовольняти свої духовні потреби, підвищувати культурний рівень.

В сучасному світі домінуючим освітнім напрямом та дієвим механізмом прогресивного розвитку суспільства з орієнтацією на систему загальнолюдських цінностей є освіта дорослих. При цьому культурно-освітня діяльність є головним чинником соціального захисту дорослої людини. Завдяки неперервній освіті, просвітництву, розвитку власної культури, доросла людина має свободу вибору трудової діяльності, може змінювати професію відповідно до своїх бажань, потреб та інтересів, оволодівати новими технологіями, бути внутрішньо мобільною, здатною урізноманітнювати своє життя.

Освітня діяльність дорослих, що реалізується ними на дозвіллі, є цілеспрямованою діяльністю, здійснюється для засвоєння дорослою людиною знань, вмінь та навичок, а також для їх практичного використання. Дозвіллеві форми освітньої діяльності полягають в систематизації та інтеграції знань, які здобуває людина шляхом самостійної роботи.

Актуалізація культуротворчої складової освіти дорослих яскраво виявляє себе в успішній діяльності поліфункціональних дозвіллевих структур, здатних швидко та гнучко реагувати на зміни в освітніх потребах дорослого населення, створювати умови для різнобічного загальнокультурного розвитку спеціаліста.

Дозвіллеві заклади, що створюються при підприємствах, корпораціях, компаніях, фірмах використовуються для забезпечення інтересів як органів управління організаціями (формування певних стереотипів поведінки, створення системи ціннісних і соціально-культурних переваг, “культури” своєї фірми для використання творчого потенціалу особистості, акцентування на моральних стимулах до праці), так і окремої людини (поліпшення фізичного й морального стану індивіда, ефективний відпочинок у сімейному колі, налагодження взаєморозуміння між людьми).

Форми й методи роботи дозвіллевих закладів з дорослими мають на меті розвиток соціально-культурної активності людини, ініціативи, творчості у сфері культури й дозвілля. Основними видами дозвіллевої діяльності з дорослими вважаються освітня, культурно-творча, рекреаційна, фізкультурно-оздоровча.

Запитання для самоперевірки

1. Які зарубіжні вчені досліджують дозвіллеву роботу з дорослими?
2. Які характерні ознаки осіб даної вікової категорії?
3. В чому полягає сутність освітніх аспектів дозвіллевої діяльності з дорослими?
4. Які чинники впливають на розвиток дозвіллевої діяльності дорослих?
5. Які пріоритетні напрями дозвіллевої роботи з дорослими?
6. Які дозвіллеві заклади популярні серед дорослих і чому?

Література

1. Burt M. Over the edge: the growth of bomelessness in the 1980s. – New York: Russell Sage foundation, 1992.
2. Dail P. A psychosocial portrait of homeless women with children: Program and policy implications. Cbild Welfare, 69. – 1990.
3. Knowles M.S. The Modern Practice of Adult Education. From Pedagogy to Andragogy. – Chicago, 1980.
4. Kunstler R. Serving the Homeless Through Recreation Programs // Parks and Recreation. – 1993. – August.
5. Todmann F. Freizeitsport und Verein. – Frankfurt/Main, 1982.
6. Torkildsen G. Leisure and Recreation Management. London-New York, 1983., XX.
7. Андрагог в открытом обществе: (Материалы рос.-пол. семинара) / Под ред.: Е.А. Соколовская, Т.В. Шадрина. – Спб.: Б.и., 2000.
8. Башарина Л. А., Бродянская Л. В., Вершловский С. Г., Виноградов В. Н., Королева Е. Г. Образование взрослых на рубеже веков: вопросы методологии, теории и практики: В 4 т. / Российская академия образования; Институт образования взрослых / В.И. Подобед (науч.ред.). — СПб.: Издательство ИОВ РАО, 2000.: Т. 2, кн. 1: Социологические и культурологические аспек-

ты развития образования взрослых. Социологические проблемы образования взрослых.

9. Волынская Л.Б. Престижность возраста // Социс. – 2000. – № 7.

10. Змеев С.И. Андрагогика: становление и пути развития // Педагогика. – 1995. – №2.

11. Исторический экскурс. Образование взрослых в ФРГ / http://www.znanie.org/obrazovanie/book_netmet/1/theor.html.

12. Ключко Ю. Проблеми праці та відпочинку у цивілізованих країнах Заходу // Посвіт. – 2000. – №1.

13. Крэйг Г. Психология развития. – СПб.: Изд-во “Питер”, 2000.

14. Лебедева С.С., Тоскина Н.А. Образование взрослых на рубеже веков: вопросы методологии, теории и практики: В 4 т. / Российская академия образования; Институт образования взрослых / В.И. Подобед (науч.ред.). – СПб.: Издательство ИОВ РАО, 2000: Т.4, кн. 3: Технологии обучения взрослых в различных образовательных системах (т.4); Развитие систем образования социально незащищенных групп взрослого населения (кн.3).

15. Лесохина Л.Н. К образу образованных людей. (Теория и практика образования взрослых). – СПб., 1998.

16. Нефедова В.И. Непрерывное образование как фактор самореализации взрослого человека // Проблемы организации развивающей среды в постдипломном образовании. – СПб., 2001.

17. Образование взрослых и досуг в современной Европе. – Прага: “Орбис”, 1966.

18. Организация спортивного досуга населения ФРГ // Культура и искусство за рубежом. Сер. Культурно-просветительная работа. Самодеятельное творчество. Экспресс-информ. 1988. Вып. 1.

19. Михайлов А. Быстрее, выше, сильнее // Япония сегодня. – 2002, октябрь.

3.3. Дозвіллева діяльність з особами похилого віку

Конструктивний аналіз зарубіжного досвіду дозвіллевої діяльності з особами похилого віку, оцінка його позитивних і негативних моментів, специфічних та істотних рис диктуються потребами сучасної соціокультурної ситуації в нашій державі.

На організацію дозвіллевого обслуговування людей похилого віку впливають такі чинники:

- помітне зростання кількості людей цієї вікової категорії, викликане демографічною революцією, що охопила спочатку Францію та Фінляндію, а в другій половині ХХ століття – й інші країни світу, спричинивши демографічне старіння населення внаслідок зниження показників смертності, рівня народжуваності та подовження життя людини;

- ціннісне ставлення суспільства до людей похилого віку, визнання за ними певних заслуг, життєвого, соціального й духовного досвіду, що істотно впливає на соціальні стосунки в суспільстві (в системі сімейних відносин, у зв'язках між поколіннями, у подоланні негативних стереотипних уявлень про людину похилого віку);

- зміна ринку праці, що впливає на сприйняття населенням трудової діяльності як такої, загострює питання вікових меж виходу на пенсію, вимагає нових методик вирішення проблеми безробіття та перекваліфікації осіб похилого віку.

На результативність та ефективність дозвіллевого обслуговування людей похилого віку безпосередньо впливають й такі чинники, як наявність сформованої культури та традицій дозвілля у цієї категорії населення; суттєве збагачення видів дозвіллевої діяльності для людини “золотої” пори (комунікативний, оздоровчий, пізнавальний, освітній, розвиваючий); збільшення вільного часу; зміни у споживанні дозвіллевих послуг; збільшення можливостей людини похилого віку оволодівати новими професійними знаннями й навичками. Помітно зросла

соціальна активність пенсіонерів та осіб літнього віку, які не сприймають свого стану як старість.

Наголосимо на тому, що наявність людей похилого віку розглядається у зарубіжному суспільстві як чинник його розвитку, що суттєво впливає і на здатність людини похилого віку принести матеріальну та духовну користь суспільству, і на саме суспільство, яке пододало стереотипні уявлення про людину похилого віку і готове соціально захистити її.

За класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, до категорії людей похилого віку належать особи віком старше 60 років. Однак слід зазначити, що в останні десятиріччя зарубіжні країни значно знизили пенсійний вік. Так, середній пенсійний вік в Австрії, Бельгії, Великобританії, Греції, Іспанії, Канаді, Португалії, Швеції, Швейцарії становить для чоловіків 65 років і для жінок 55-57 років, у Франції – 60 років, у США – 70 років. У світі застосовується така вікова періодизація: похилий вік - від 60 до 74 років; літній вік – від 75 до 90 років; довголіття – старше 90 років.

За офіційними даними ООН, 2025 року майже 15 % населення планети (а це близько одного мільярда осіб) буде старше 60 років. Україна також належить до тих країн, що характеризуються високим рівнем старіння населення. У загальній структурі населення частка осіб, старших працездатного віку, 1955 року складала близько 11 %, 1997 року – 19 %, а 2025 року, за даними прогнозних досліджень, має збільшитись до 27 % [додаток 3.2]. Якщо 1991 року кількість пенсіонерів, з розрахунку на одну тисячу населення, складала 253 особи, то 2001 року вона зросла до 295 осіб.

На Україні близько 11 млн. громадян похилого віку (пенсіонерів, ветеранів війни та праці, інвалідів). Більшість із них, за даними численних соціологічних досліджень, незадоволені рівнем свого життя (матеріальним становищем, житловими умовами, відсутністю можливостей для спілкування, повноцінного відпочинку, станом здоров'я тощо), та у перспективі вбачають лише старість, самотність, втрату близьких, родичів, друзів, повну ізоляцію від навколишнього світу. Тому життєві реалії ук-

раїнського сьогодення посилюють гостроту проблем становища людини похилого віку і є для держави першорядними.

Крім того, зміна соціально-демографічних параметрів населення України призвела до ряду проблем економічного, соціально-психологічного, культурного характеру, з якими зарубіжні країни, зокрема Західна Європа та США, зіткнулися ще в перших десятиліттях ХХ ст.

Населення старшого віку – це неоднорідна група. У геріатрії та геронтології виправданою є думка про те, що фізіологічні та психологічні риси осіб старшого віку суттєво змінюються протягом кожних п'яти років. Так, люди у віці від 60 до 65 років мають інші потреби, ніж особи від 65 до 70 років; бажання осіб 70-75-літнього віку відрізняються від бажань людей 75-78 років.

Однак у деяких осіб (наприклад, з віковою інвалідністю) функціональні обмеження, що асоціюються з наближенням старості, виявляються набагато раніше. Тому першорядного значення в роботі з цією віковою групою населення набуває готовність працівника дозвілєвої установи (рекреатора, соціального педагога, педагога дозвілля) враховувати чинники соціального, психологічного, економічного характеру, пов'язані з рівнем і стилем життя особистості, її становищем у сім'ї та суспільстві, бажанням і можливістю працювати, станом психічного й фізичного здоров'я.

Спільними для цієї демографічної групи є суттєві зміни у світовідчутті, ціннісних орієнтаціях і життєвих інтересах. Визначальним чинником формування соціально-культурних потреб людей похилого віку стає, передусім, стан їх здоров'я, а рівень захворюваності збільшується майже вдвічі; хвороби характеризуються хронічністю, з комплексними ознаками та тривалими патологічними процесами. Особливістю захворюваності людей похилого віку є її комплексність. Так, у цьому віці людина лікується одночасно від кількох хвороб, що значно ускладнює лікувальний процес. Не сприяє покращанню здоров'я й стан медичного обслуговування осіб похилого віку - головною особою в організації медичного обслуговування, як правило, є дільничий терапевт.

Не буде перебільшенням твердження, що для людини похилого віку особливого значення набуває проблема проведення свого вільного часу. Вона досить часто перетворюється на один із чинників соціальної напруги в суспільстві, що посилюється значним зниженням рівня життя, сегрегацією населення за рівнем доходів, втратою стимулів до продуктивної праці і неможливістю подальшої трудової діяльності, погіршенням демографічної ситуації, дискримінаційними проявами, і врешті-решт, - відсутністю реально діючої інституційної системи в Україні для організації дозвіллевої діяльності людей похилого віку.

Скажімо, державна політика в галузі організації дозвіллевої діяльності людей похилого віку в зарубіжних країнах ґрунтується на відповідній законодавчій базі кожної окремої держави, з урахуванням рекомендацій світової співдружності. Так, працівники дозвіллевої сфери керуються у своїх діях, передусім, міжнародними документами: “Загальною декларацією прав людини” (1948 р.), згідно з якою “кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, насолоджуватися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі та користуватися його благами” (ст. 27); “Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права” (1966р.); “Конвенцією про захист прав людини та основних свобод” (1950 р.), “Декларацією прав старої людини” (прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН у 1991р.); документами регіонального значення (Африканська Хартія прав Людини і Народів, 1981 р.; Міжамериканська Конвенція Прав Людини; Європейська Конвенція Прав Людини; Європейська Соціальна Хартія, 1985р.).

Погляди світової спільноти на стан людини похилого віку відображені у документах ООН “Зробити повноцінною життя осіб похилого віку” (1991 р., Резолюція 46/91), “Глобальні завдання з проблем старіння на період до 2001 року”, визнанням 1999 року Міжнародним роком осіб похилого віку.

До дозвіллевої організації пенсіонерів, зокрема, у США причетні більше 35 загальнонаціональних інституцій: Американська асоціація захисту старості (створена 1928 р.), Американська асоціація пенсіонерів (створена 1958 р., нараховує 14,5 млн.

членів), Національна рада громадян похилого віку Америки (діє з 1961 р., охоплює близько 4 млн. членів), Національний альянс людей похилого віку (створений 1974 р., понад 800 тисяч учасників) та ін. Представниками зазначених організацій є профспілкові, релігійні, громадські діячі, лікарі, вчителі, управлінці, бізнесмени.

Питання організації дозвілєвої діяльності у Великобританії вирішуються Національною Радою людей похилого віку та Дозвілєвим Центром “Мекка”, у Німеччині - Конгресом старшого покоління, в Канаді - товариствами та радами у справах людей похилого віку, у Китаї - Центром з проблем людей похилого віку, сільськими та міськими клубами пенсіонерів, у Японії — Національною федерацією клубів літніх осіб.

1973 року у Франції було відкрито перший університет для людей пенсійного віку, а 1981 року їх нараховувалось уже близько 60. Це соціокультурне явище має велике значення, адже пенсіонери, втративши елемент професійної необхідності, отримують від освіти лише задоволення.

У 80-і роки ХХ ст. за підтримки місцевих органів влади виникає велика кількість клубів для людей похилого віку. Їх мета - створити сприятливі умови для трудової діяльності людини, для подальшого професійного й творчого розвитку, спілкування з ровесниками. Питання безпосереднього фінансування, управління, організаційної структури клубів і закладів клубного типу вирішуються в межах місцевої культурної політики. Клуби для осіб похилого віку можуть розташовуватись у спеціально збудованому приміщенні або в переобладнаних, пристосованих будівлях. Вони мають комплекс служб соціально-побутового призначення, медичні кабінети, їдальню, бібліотеку, приміщення для трудової діяльності, гурткові кімнати, кімнати відпочинку.

Так, клуб людей похилого віку в одному із селищ на Рейні (Німеччина) було відкрито 1974 року. Він розташований у приміщенні місцевої школи і функціонує під егідою католицької громади. Фінансову базу клубу складають членські внески. Штат клубу нараховує 35 працівників. Віковий склад відвідувачів - в межах від 60 до 85 років. У клубі організуються танцю-

вальні вечори, перегляд кінофільмів, екскурсії, лекції, доповіді, диспути, діють різноманітні секції та гуртки.

З роками поступово зменшується психічна енергія людини. Це виявляється, зокрема в тому, що людям похилого віку важко відмовитися від старих звичок, вислуховувати та сприймати нові ідеї, використовувати у своїй професійній діяльності нові методи. Пенсіонери без особливого задоволення сприймають навколишні зміни. Декому необхідно більше часу для прийняття рішень, для підготовки навіть до таких простих справ, як вихід з дому на прогулянку, до крамниці.

Разом з тим, людина похилого віку прагне розширити межі звичного щоденного спілкування, відчутти свободу, впевненість у собі, своїх силах. Тому з більшим бажанням відвідуються ті дозвілєві заходи, що надають їй максимальну свободу дій, - святкування, вечори відпочинку, ювілеї.

З віком уповільнюються психічні реакції: людині “золотої пори” важче висловлювати свої думки, відстоювати власну точку зору. Особливого значення набуває внутрішнє емоційне й інтелектуальне життя. З більшим бажанням людина похилого віку спілкується з представниками відповідного соціального статусу, своїми однолітками. Враховуючи ці особливості, працівники соціально-культурних закладів часто організують заходи, що передбачають колективне обговорення, обмін думками, поглядами, почуттями, дають можливість ровесникам поспілкуватися, пригадати цікаві історії свого життя. Такі форми організації дозвілєвої діяльності мають велике значення для тих, хто тривалий час перебував на самоті.

Найактивніші відвідувачі клубу спільно із соціальними педагогами проводять тиждень у будинку відпочинку, де організуються лекції, екскурсії, заняття спортом. Ці заходи називають “Тижнями людей третього віку”.

У клубі пенсіонери відчують себе затишно, їм імponує можливість поспілкуватися, знайти підтримку, розуміння та співчуття. Такі контакти часто відбуваються за межами клубу, що теж має велике значення для людини похилого віку. В “золоту пору” зазнає змін і емоційна сфера особистості: з одного боку,

емоційне життя стає більш статичним, емоційні потрясіння виникають значно рідше, ніж у осіб молодого чи середнього віку, з іншого, - люди похилого віку вразливіші, вони потребують турботи, уваги й розуміння оточуючих їх людей. Не можна забувати й того, що коло близьких друзів і родичів для більшості людей похилого віку поступово звужується, і це призводить до часткової або повної ізоляції людини.

Внаслідок тривалого анкетування та опитувань зарубіжні дослідники виявили, що регулярне відвідування дозвіллевих установ відновлює порушену взаємодію між людиною похилого віку та навколишнім середовищем. Так, у Франції в середині 90-х років ХХ ст. було проведено лонгїтюдне трирічне дослідження, в якому брало участь більше 2 тисяч осіб віком від 65 років. Мета дослідження полягала у вивченні впливу соціальної та дозвіллевої діяльності на психічні захворювання осіб літнього віку. Проведене дослідження підтвердило гіпотезу вчених про взаємозв'язок між соціальною, культурною, творчою активністю особистості та розвитком психічних захворювань: ризик психічно захворіти для осіб, які захоплювались туризмом, різноманітними хобі, садівництвом, прикладними видами мистецтва, зменшився вдвічі порівняно з тими, хто уникав цих видів діяльності. Цікаво, що свій вільний час пенсіонери розподіляли таким чином: перегляд телепередач – 95 %, читання книг, газет та журналів – 85 %, візити до родичів та друзів – 84 %, відвідування спортивних клубів та клубів золотого віку – 20 % [2, С. 2, 58].

Фахівці дозвіллевої сфери в зарубіжних країнах використовують різноманітні засоби впливу естетичного спрямування на осіб похилого віку, а саме: мистецтвотерапію, бібліотерапію, терапію спогадів.

Мистецтвотерапія, або арт-терапія, включає музичну, хореографічну, театральну, художню творчість. Значущим, на думку працівників дозвіллевих закладів, є не конкретний результат, а саме творчий процес, у якому мистецтво виконує інтегруючу функцію. Наприклад, особливою продуктивністю (не лише в естетичному, а і в соціальному та індивідуальному аспектах) відзначився художній проект під оригінальною на-

звою “Старі – так, однак не дуже старі”, здійснений зусиллями членів клубу пенсіонерів у муніципалітеті Кобленц (Німеччина). Пластика, живопис, графіка поєднали самотніх людей літнього віку. Основною метою проекту стала спонтанна творчість учасників, яка принесла їм радість спілкування, задоволення життям, для багатьох відкрила нові перспективи. Проект мав позитивні відгуки серед громадськості, за сприяння якої у краєзнавчому музеї міста було організовано заключну виставку робіт пенсіонерів.

Бібліотерапія здійснює цілющий вплив на психічний та емоційний стан людини похилого віку за допомогою книг. На важливість цього методу вказує і англійський вчений Еліот Сміт: “У людини похилого віку з роками вичерпується запас цікавих ідей. Старі люди живуть замкнено, їхнє життя бідне на події, мислення не стимулюється потребами активної праці або свіжими поглядами. Особливо, якщо життя обмежене стінами власного будинку та вузьким колом друзів. Гарними співбесідниками бувають лише ті особи літнього віку, які відзначаються активністю, які багато читають та задумуються над прочитаним” [1, С. 90-91].

Психотерапія спогадів – лікувальний метод, що створює позитивний мікроклімат довкола старої людини, орієнтує на позитивні спогади про минуле. Спеціалісти з терапевтичної рекреації (США) підкреслюють, що в цей період для людини особливого значення набувають сімейні реліквії, особисті предмети чи речі, що належать комусь із членів сім’ї, знайомим або друзям. Тому одним із засобів терапії, який допомагає адаптуватись людині похилого віку до життя в нових умовах, може стати клубний вечір спогадів про пам’ятні речі, про визначні події та життєві ситуації, пов’язані з цими предметами; особливою популярністю у клубах користуються виставки фотографій, сімейних коштовностей, предмети релігійного характеру, меблі. Еліот Сміт зазначає: “Свідомо чи несвідомо люди похилого віку плачуть своє минуле, дихають його теплом, керуються його “зрозумілими” критеріями, а вади минулого згладжуються або взагалі забуваються” [1, С. 98].

Однак дозвіллеві заходи й програми для звільнення особистості від відчуття страху, стурбованості, тривоги, від внутрішніх

конфліктних переживань, невпевненості у завтрашньому дні, мають бути регулярними і систематичними: “Систематичність не дозволяє стояти на місці і дає позитивні результати в заняттях, змушує особистість рухатися вперед, адже, не маючи свідків прогресу, можна поступово уповільнювати темп і за інерцією зупинитись, цього не дозволить зробити регулярність занять” [1, С. 120-121].

Необхідно зазначити, що в дозвілєвій діяльності людина похилого віку зустрічає багато проблем. Так, з виходом на пенсію зменшується прибуток, знижується життєва активність, слабшають фізичні й духовні сили, з’являється відчуття соціальної ізоляції (на самотність як на одну з головних причин старіння всього організму вказував ще лікар Стародавньої Греції Гален), відвідуються лише соціально-культурні заклади, розташовані неподалік від власного будинку. Дослідження виявили, що характерним для людини похилого віку є загострене відчуття самотності через обмеження спілкування з навколишнім світом, переживання втрати близьких та друзів, відчуття власної непотрібності та покинутості. Часто людина похилого віку повністю позбавлена людського спілкування, що викликає депресію, підозрілість, недовіру, самоізоляцію, відчуття тривоги, небажання виробляти стиль самостійного життя.

Зарубіжні дослідники - Комо К. (Франція), Віктор К. (Великобританія), Торнстон Л. (Швеція) - провели геронтологічні дослідження серед пенсіонерів і узагальнили ці дані: спільно з дітьми у Великобританії проживають 42 % осіб літнього віку, у США - 28 %, у Данії — 20 %, у Польщі — 67 %, у Болгарії — 80 %. Причинами спільного проживання є: у сільській місцевості - традиційне сільське господарство, у містах - переважно нестача житла. Не останніми причинами спільного проживання є й необхідність допомоги старшими у веденні домашнього господарства, в догляді за дітьми, матеріально-побутові негаразди. У багатьох осіб похилого віку спілкування з власними дітьми є чи не єдиним зв’язком з навколишнім світом. Тому головною метою дозвіллевої роботи з людьми похилого віку є забезпечення умов для активного способу життя, надання морально-психологічної

підтримки, усунення конфліктних ситуацій, формування відчуття власної гідності, доцільності докладених зусиль і позитивної самооцінки, уникнення дестабілізуючих факторів життя.

Серед англійських науковців поширеною є думка про перспективність залучення осіб похилого віку до дозвіллевої діяльності для оптимального збереження їх *духовної значущості в суспільстві*. Дозвіллеві заходи знижують вплив та інтенсивність чинників, що провокують передчасне старіння й ускладнення (психічні стреси, потрясіння, негативні соматичні аспекти, рання дезадаптація та дестабілізація особистості, обмеженість кола інтересів, постійне невдоволення собою та власним життям). Ініціативу виділення дозвіллевого аспекта у вирішенні проблем осіб “золотого” віку підтримують і американські спеціалісти.

Дозвіллева діяльність з людьми похилого віку має ґрунтуватись на *мультидисциплінарному підході та орієнтації* на потреби людини похилого віку. Це передбачає діяльність єдиної команди фахівців, спрямованої на задоволення інтересів і запитів людини “золотої пори”.

Показовою з цього погляду є діяльність клубу пенсіонерів в “Буено-парку” (штат Каліфорнія, США). Його працівниками враховано всі побутові потреби людини “золотого” віку: клуб має необхідні кабінети (лікувальний і процедурний), заклади (їдальню та магазин), а також майданчики для активного і пасивного відпочинку, конференц-зал, кімнати для гурткових занять, зали для проведення зборів і засідань. У дозвіллевій роботі з людьми похилого віку використовуються різні форми й методи, соціальні та культурно-дозвіллеві програми: виготовлення керамічних виробів, бальні танці, уроки самообслуговування, гра в брідж, гуртки живопису, оздоровчі заходи. У клубі проводяться також безкоштовні медичні огляди, заходи реабілітаційного характеру, що пояснюється нагальною потребою людини старшого віку в постійній медичній допомозі.

Новою формою дозвіллевої роботи є організація консультацій для родичів і близьких, які доглядають осіб літнього віку. Такі консультації допомагають правильно розуміти психічну поведінку, емоційний стан, інтелектуальні зміни; формують

навички елементарного геронтопсихіатричного обслуговування. Родичі вчаться швидко й позитивно вирішувати сімейні конфлікти, уникати стресових ситуацій.

Значна кількість теоретиків і практиків схиляється до думки, що вирішенню даної проблеми сприяє створення й розширення мережі будинків-клубів на зразок тих, що вже діють у деяких містах США, а окремі набули міжнародного визнання: “Будинок біля джерела” (Нью-Йорк Сіті), “Пороги” (Чикаго) та “Громадський центр лікарів духу” (Сан-Франциско). Клубні заклади такого типу пропонують послуги для залучення осіб похилого віку до участі в соціальних, культурних та дозвіллевих заходах, які б задовольняли їх соціальні й професійні потреби, а також сприяли фізичному оздоровленню. Подібні заклади створюються за активного сприяння державних органів влади, громадських і комерційних структур як справжні стаціонарні центри соціального обслуговування осіб похилого віку. При цьому вони не втрачають своїх програмних функцій, до яких, перелусім, належать:

- удосконалення форм і методів дозвіллевої діяльності й обслуговування людей похилого віку;
- розвиток народної творчості, ініціатив особистості та її самодіяльності шляхом активної участі в роботі закладу;
- створення умов для виступів майстрів, художніх колективів, окремих виконавців, а також представників різних галузей науки, культури, освіти;
- задоволення інтелектуальних і творчих потреб та інтересів.

Вчені американської школи дозвіллезнавства вважають, що успішна соціально-психологічна адаптивність людини похилого віку до нового соціального становища визначається рівнем підготовленості до цього періоду, до тих завдань, які ставить перед особистістю “третій вік”, виробленням раціонального погляду на своє життя. Так, основу теорії Келлера М.Ж., Уілхайта Б., Холла Г. (США) становлять ідеї про максимальну реалізацію потенціалу людини похилого віку з віковою інвалідністю шляхом посилення своєї незалежності, продуктивності, інтегрування з навколишнім світом.

Незалежність - це рівень контролю за особистим життям і свобода вибору; *продуктивність* - можливість працювати, здатність самостійно утримувати власне помешкання, брати участь у громадській і творчій діяльності; *інтегрування* - використання людьми літнього віку тих ресурсів, якими можуть користуватися всі верстви населення, можливості спілкуватися з представниками різних вікових груп; для пенсіонерів з віковою інвалідністю - проживання у безпосередній близькості з людьми, які не мають фізичних і психічних вад.

У цьому контексті важливо підкреслити тісний взаємозв'язок цих структурних компонентів. Так, якщо в житті людини літнього віку знижується здатність до інтегрування, то це призводить і до зниження продуктивності, і навпаки - із зниженням продуктивності (з виходом на пенсію, неспроможністю займатися суспільно корисною працею, сімейними змінами) водночас знижується здатність до інтегрування.

Взаємозв'язку між сприйняттям незалежності, продуктивністю, інтегруванням та відчуттям задоволення від життя було присвячено загальний огляд та аналіз послуг для осіб похилого віку й осіб з віковою інвалідністю, що проводився американськими вченими Ліді та Келлер у штаті Джорджія (США). Нагадаємо, при цьому необхідно враховувати, що поняття "людина похилого віку" пов'язують з календарним віком, який становить 60-65 років. Натомість, люди з віковою інвалідністю через функціональні обмеження та розумові відхилення, процеси старіння можуть відчувати набагато раніше. Тому, аналізуючи специфіку життєдіяльності осіб з віковою інвалідністю, необхідно гнучко підходити до питання вікових меж.

В опитуванні взяли участь близько 400 респондентів, аналіз їх відповідей підтвердив гіпотезу про тісну взаємозалежність зазначених компонентів. Цікаво, що всі учасники опитування вказали на дозвілля як на засіб забезпечення максимально доступного для людини похилого віку рівня "якості життя" [6, С. 65].

Додаткові дані для розуміння зв'язків дозвілля, незалежності, інтегрування та продуктивності було отримано під час дослідження потреб людей літнього віку та осіб з віковою інвалід-

ністю, проведеного серед адміністраторів дозвіллевих центрів для людей похилого віку. 72 % адміністраторів відзначили “цікаве дозвілля” однією з головних потреб людини “золотої” пори. На другому місці постали такі потреби, як емоційна підтримка, можливість вибору та право на самовираження.

У середині 90-х років ХХ ст. у деяких містах США професійними спеціалістами дозвіллевої сфери було зібрано інформацію про потреби, бажання й інтереси зазначеної категорії населення. Метою досліджень стала систематизація практичних знань, їх теоретичне опрацювання, що дозволило краще усвідомити культурно-дозвіллеві аспекти і значення вільного часу для людей похилого віку. Наведемо окремі зразки заяв, що найчастіше зустрічаються серед учасників акції:

- Я хочу контролювати власне життя;
- Я спробував стати незалежним, і мені це сподобалось;
- Я не маю соціального життя після шостої години вечора;
- Я дуже далекий від людей;
- Я давно не прогулювався увечері;
- Я хотів би піти на вечір відпочинку.

Ми бачимо, що багатоманітність та складність соціальних проблем цієї вікової категорії населення вимагають створення умов для реалізації особистісного потенціалу у похилому віці. Тому популярністю у дозвіллевих закладах користуються психолого-педагогічні, консультаційні, реабілітаційні, медичні служби.

На думку спеціалістів дозвіллевої сфери зарубіжних країн, у суспільстві ще повністю не подолано негативні стереотипи у ставленні до осіб похилого віку, що виявляється у байдужості та відвертому негативізмі молоді до осіб похилого віку. Сучасна мережа дозвіллевих закладів не завжди відповідає потребам зазначеної категорії населення. Найпоширенішими недоліками є:

- недостатня підготовка особистості до старості (на мікро- та макрорівні);
- неповне використання потенціалу людини похилого віку;
- порушення принципу диференційованого підходу, внаслідок чого дозвіллеві заходи плануються для однорідних груп населення;

- невідповідність архітектурних форм дозвіллевого закладу його функціям, що заважає досягти максимальної культурної активності відвідувачів.

Нагального вирішення у зарубіжних країнах вимагає і проблема персоналу: недостатній досвід роботи дозвіллевих закладів з особами похилого віку та інвалідами, відсутність знань специфіки обслуговування цієї категорії населення, недостатня поінформованість, що спричиняє обмеження дозвіллевих функцій та послуг, почуття невпевненості персоналу у своїх діях. Робота клубів-будинків здійснюється на принципах добровільності, творчого розвитку особистості, взаємопідтримки та взаємодопомоги, сприйняття члена клубу як багатогранного індивіда, а не пацієнта, який потребує лікування.

Водночас підтримка дозвіллевих і рекреаційних програм, соціальних і культурницьких акцій, спрямованих на залучення осіб “золотої пори” до суспільного життя, має тенденцію до зростання. Попередні результати досліджень для виявлення погляду працівників дозвіллевої сфери на залучення пенсіонерів до соціально-культурних акцій, проведених Асоціацією рекреативної та паркової діяльності штату Джорджія (США), продемонстрували, що в таких програмах більше переваг, аніж недоліків (останні визначались, в основному, ресурсними факторами дозвіллевих установ - матеріально-технічною базою, економічним становищем, недостатністю кваліфікованих спеціалістів).

Серйозного значення у проведенні дозвіллевих заходів надається стимулюванню участі літніх людей у спільній рекреації, що залежить від багатьох чинників, зокрема, від відповідності програм і послуг фізичному стану здоров'я людини, від можливості замовити й отримати інформацію особам із комунікативними ускладненнями (порушеннями слуху, зору, мови); від можливості використовувати в програмах міжнародного символу фізичної доступності (що підтверджує бажання залучити до акції людину-інваліда); від включення до матеріалів програм повідомлень про готовність агентства надати послуги всім громадянам, у тому числі й особам літнього віку та інвалідам.

Варто підкреслити, що, на думку професійних рекреаторів зарубіжжя, будувати рекреаційну, соціальну, дозвіллеву програми соціально-культурного закладу необхідно за такими стратегічно важливими напрямками:

- систематичне вивчення інтересів і потреб людини похилого віку та організація дозвіллевих послуг відповідно до запитів особистості;

- безпосередня робота з ініціативними групами та представниками громади, яку обслуговує дозвіллевий заклад (індивідуальна причетність сприяє інтенсифікації участі населення в культурному житті і створює необхідні передумови для поживавлення економічного, соціального, культурного розвитку громади);

- координація та співпраця дозвіллевої діяльності закладів з іншими суб'єктами суспільного життя (політичними, релігійними, приватними, добровільними організаціями, освітніми й культурно-мистецькими установами);

- налагодження зв'язків із засобами масової інформації.

Дотримання такої послідовності у підготовці дозвіллевих програм клубів для людей похилого віку істотно підвищить її ефективність, допоможе конструювати соціально значущі контакти, професійно оцінювати соціальну ситуацію громади, виявляти загальнокультурну мобільність. Окрім того, необхідно зазначити, що найперспективнішими є ті культурні ініціативи, що спираються на глибокі місцеві культурно-історичні корені духовного життя.

В останні десятиріччя спостерігається зростання попиту на послуги невеликих клубних закладів, розташованих у певному мікрорайоні. Ця тенденція призвела до поступової заміни великих центрів дозвілля, які “фрагментарно” обслуговують людей похилого віку, на спеціалізовані клубні установи, на зразок “Голден Ейдж” (США), що використовують у своїй діяльності засоби, форми й методи відповідно до інтересів і бажань людей похилого віку.

Характерною рисою таких клубів є врахування специфіки, соціального значення, статусу, потреб, інтересів представників старшого покоління, що істотно впливає на підвищення результативності їх роботи.

Підкреслимо, що для певної частини пенсіонерів завершення трудової діяльності ще не означає припинення активної участі у соціальному житті, багато часу люди похилого віку починають відводити для громадської роботи і творчості. Однак більшість людей цієї категорії хворобливо сприймає вихід на пенсію. Доведено, що припинення трудової діяльності у зв'язку з пенсійним віком спричиняє погіршення фізичного й психічного стану особистості на 55 % у чоловіків і 60 % у жінок. Цей стан погіршується з відчуттям контрасту між власною пасивністю та активним життям суспільства. Згідно з соціологічними дослідженнями, вихід на пенсію особливо гостро сприймають самотні люди, спеціалісти вузького профілю, а також люди з обмеженим життєвим світоглядом. Суттєву частину незадоволених своїм життям старих людей складають ті, хто серед мотиваційних домінант щодо негараздів похилого віку відзначають невміння заповнювати своє дозвілля, відсутність інших інтересів, окрім професійних. З часом, у таких осіб виникає відчуття зайвості та непотрібності, що призводить до передчасного старіння (патологічної старості). Припинення трудової діяльності для таких осіб вивільняє безмір вільного часу, який вони не вміють цікаво використати.

Необхідно зазначити, що донедавна дозвіллева діяльність у зарубіжних країнах організовувалась з урахуванням специфіки людей певних вікових груп (дітей, підлітків, молоді, середнього віку). Сьогодні ж простежується тенденція до об'єднання різних вікових категорій на ґрунті спільних потреб, інтересів і вподобань. У роботі дозвіллевих закладів із пенсіонерами увага приділяється залученню набутого духовного досвіду представниками цієї вікової групи для зміцнення зв'язків між поколіннями, для виховання молоді.

У зв'язку з цим, на особливу увагу заслуговує робота дозвіллевих закладів, орієнтована на реалізацію виховних можливостей осіб похилого віку.

Прикладом успішної роботи дозвіллевих служб комплексного типу може бути створення проектів і програм, метою яких є поєднання інтересів молоді та людей похилого віку. Вісьневська-Рошковська К. (Польща) зазначає: "Молодість і старість по-

винні психічно взаємодоповнюватись. Молодість вирізняє бурхлива життєва сила, темперамент, пристрасність, жадоба вражень і переживань, ініціатива, потяг до нового. Ці якості дуже цінні, однак вони повинні вміло стримуватись і спрямовуватись розумом, досвідом, знаннями, холодним усвідомленням, обережністю, дипломатичними навичками, тобто тими якостями, якими володіє старість” [8, С.150].

Спільні дозвілєві програми проводяться в США з 70-х років. Поеднання інтересів молоді та людей похилого віку відбувається шляхом творчої активності (участі у танцювальних, музичних, театральних гуртках); спортивної та оздоровчої діяльності (спеціальні програми для різних вікових груп); організації дозвілля в клубах за інтересами та рекреаційних центрах. Цікавим прикладом може бути спільна соціальна робота з озеленення міст: з ініціативи Американської асоціації пенсіонерів та за активною участю молоді відбулося відродження міських парків в Ель-Пасо (штат Техас); за підтримки шкіл, молодіжних організацій та центрів для осіб похилого віку проведено кампанію з озеленення Піттсбурга (штат Пенсильванія) та Поло Альто (штат Каліфорнія).

Тому видається доцільним аналіз діяльності клубу у США “Голден Ейдж”, що в перекладі означає “Золотий вік”. Пенсіонери відвідують клуб переважно в першій половині дня, після обіду у “Голден Ейдж” залишаються лише штатні працівники (близько 30 осіб).

Членами клубу є люди віком від 65 до 90 років. Вони живуть активним життям, беруть участь у всіх заходах клубного об’єднання, багато мандрують. Відчувати свою корисність для суспільства їм допомагає волонтерська робота, займатися якою має право лише людина “золотого віку”, член клубу “Голден Ейдж”. Наприклад, у ідальні волонтери обслуговують покупців, прибирають столики та посуд, а також виконують необхідну роботу на комп’ютері.

До організації пенсіонерів підвозить автобус о 9 ранку, а о 13 розвозить по домівках. Весь цей час, включаючи обідню перерву, відвідувачі знаходяться в клубі. Людина, яка приходить до клубу вперше, спочатку досить пасивна: переглядає телепере-

дачі, відвідує лекції, слухає платівки. З часом вона знайомиться з різноманітними видами клубної діяльності. У “Голден Ейдж” діють мовні курси, гуртки вишивання та малювання, проводиться оздоровча діяльність. Поступово у пенсіонера з’являється інтерес до певного заняття. У клубі також працює туристичне бюро, адже більшість членів клубу намагаються січень та лютий проводити у теплих країнах. Головним у роботі клубу “Голден Ейдж” вважається індивідуальна робота з кожним з відвідувачів.

Завдання, що постають перед дозвіллевими установами з обслуговування осіб похилого віку, ефективно реалізуються шляхом *поєднання зусиль соціальних служб, медичних організацій, клубів, парків, музеїв*. Досить поширеними є програми типу “Літній відпочинок у парку” (США), ініціаторами яких стали парки та регіональні соціальні служби. Доцільність таких програм підтверджується кількістю відвідувачів, що складають більше 60 % літніх людей.

Дозвіллезе обслуговування інвалідів з віковою інвалідністю має засновуватись на *спільній роботі спеціаліста дозвіллевої сфери, осіб з віковою інвалідністю та людей, які за ними доглядають* (родичів, друзів, знайомих), адже тільки спільними зусиллями можна здолати стереотипи мислення і дати можливість людині з віковою інвалідністю право вибрати соціально-культурні послуги, поліпшити комунікативні здібності, підвищити самооцінку та самосвідомість.

Таким чином, дозвіллезі заклади клубного типу країн Західної Європи та США мають на меті апробацію оптимальних варіантів залучення людини “третього” віку до культурного соціуму, підтримку їх активного способу життя, усунення неадекватності між рівнем освіченості особистості та її творчою реалізацією. Безперечною перевагою таких закладів є можливість розробляти індивідуальні культурно-дозвіллезі програми, залучати різноманітні форми і методи клубної роботи відповідно до потреб кожної людини похилого віку в безпосередньому контакті з нею і на найдоступнішому для неї рівні.

Зарубіжні вчені вважають, що головними в успішній реалізації таких заходів повинні бути:

- види дозвіллевої діяльності, що орієнтуються на творчу активність особистості (танцювальні вечори, виступи аматорських колективів, концерти за участю самодіяльних ансамблів та хорових колективів);

- спортивна і фізкультурно-оздоровча діяльність (гра з м'ячем, туризм, катання на човнах, національні ігри, плавання) для зміцнення здоров'я, протистояння старінню організму, підтримання належної фізичної форми;

- створення "хобі-груп" на основі спільних художніх, естетичних, релігійних, літературних та інших інтересів, любительських і клубних об'єднань за інтересами, що урізноманітнюють палітру культурної діяльності людини;

- задоволення потреби в людському спілкуванні (дискусії, бесіди, прогулянки, які позитивно впливають на загальний стан здоров'я, життєвий тонус, психіку людини похилого віку).

Наприклад, у США зростає популярність гри у гольф, у тому числі й серед людей із фізичними вадами. В країні створено Американську асоціацію інвалідів-любителів гри у гольф. Основними напрямками її діяльності є підготовка спеціальних програм навчання інвалідів; модифікація правил гри з урахуванням можливостей гравців; участь у розробці спеціального обладнання для інвалідів, вивчення дозвіллевих потреб інвалідів у цій галузі та пошук шляхів їх задоволення; налагодження співпраці з іншими соціально-культурними об'єднаннями. Окрім цього, систематичні заняття фізичною культурою дозволяють швидше пристосовуватись до життєвих умов, збільшують функціональні можливості інвалідів та людей похилого віку, позитивно впливають на їх психологічний стан, мобілізують їхню волю, відновлюють почуття соціальної повноцінності.

Необхідно підкреслити, що потреба у спілкуванні є для людей похилого віку чи не найважливішою і перетворюється у головний вид діяльності, який необхідно заповнити культурним та соціальним змістом. Особливо це стосується осіб похилого віку-інвалідів, для яких комунікативна сфера є засобом прискорення процесу входження інваліда в суспільство.

На думку зарубіжних вчених, дотримання рекреаційними й дозвілльєвими службами цих вимог допоможе виявити й задовольнити специфічні потреби (біологічного, соціального, психологічного характеру), притаманні людині “золотого віку”, сприяти покращанню життя, незалежності особистості, оптимізму, надії та віри у власні сили, вирішенню конфліктних ситуацій в особистому житті. Тобто змістовне дозвілля є одним із головних шляхів соціально-психологічної адаптації людини до нових, незвичних умов життя та своєрідною основою для “стверджуючого дух оптимізму.”

Отже, основними принципами дозвілльєвої діяльності з особами похилого віку можна визначити:

- дотримання прав та свобод людини;
- забезпечення рівних можливостей в отриманні дозвілльєвих послуг;
- доступність дозвілльєвих закладів для осіб похилого віку та врахування потреб цієї категорії населення;
- систематичність організації дозвілльєвої діяльності;
- диференційований підхід у дозвілльєвому обслуговуванні.

Організація дозвілльєвої діяльності осіб похилого та літнього віку у зарубіжних країнах характеризується як загальними так і специфічними ознаками, що пояснюється традиціями та звичаями кожного народу, історією конкретної країни, її науково-технічним розвитком, проблемами соціально-культурної сфери на сучасному етапі.

Спільні ознаки дозвілльєвої роботи з особами похилого віку у зарубіжних країнах полягають у:

- розкритті потенційних резервних здібностей осіб похилого віку;
- збереженні та накопиченні практичного досвіду, набутого літніми людьми;
- функціонуванні соціально-культурних установ для задоволення потреб людини похилого віку як особливої соціальної групи населення, створення умови для подальшого розвитку та підтримки особистісних можливостей;
- розвиткові нетрадиційних форм зайнятості;

- можливості підвищувати якість освіти та професійне самовдосконалення відповідно до концепції неперервної освіти;
- створенні інфраструктури дозвілля для надання соціально-культурних та дозвіллевих послуг з урахуванням пріоритетних потреб та можливостей осіб похилого віку.

Дозвіллеві установи в зарубіжних країнах становлять цілісну систему взаємопов'язаних компонентів і створюють сприятливі умови для активізації соціокультурної ініціативи населення, зокрема, людей похилого віку, для задоволення потреб особистості у спілкуванні, встановлення й поглиблення соціальних контактів, для підтримки активної творчої діяльності, що формує у людини “третього віку” адекватну соціальну позицію та почуття гідності.

Разом з тим не можна ідеалізувати зарубіжну дозвіллеву систему: хоча в сучасному зарубіжному суспільстві пенсіонери та особи похилого віку вважаються цінністю суспільства, непоодинокими є випадки, коли цю категорію населення сприймають з погляду зайвих фінансових витрат для суспільства; не є виключенням й прояви дискримінації, що свідчить про невідповідне ставлення до осіб похилого віку.

Висновки

На організацію дозвіллевого обслуговування населення у зарубіжних країнах вплинули такі чинники:

- помітне зростання цієї вікової категорії населення у суспільстві;
- ціннісне ставлення суспільства до людей похилого віку;
- зміни на ринку праці;
- сформована культура і традиції дозвілля у цієї категорії населення;
- суттєве збагачення видів дозвіллевої діяльності для людини “золотої” пори;
- збільшення вільного часу;

- зміни у споживанні дозвіллевих послуг;
- збільшення можливостей людини похилого віку оволодівати новими галузями знань та професійними навичками;
- соціальна активність осіб похилого віку.

Працівники дозвіллевої сфери у роботі з особами похилого віку керуються у своїх діях такими міжнародними документами: “Загальною декларацією прав людини”, “Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права”, “Конвенцією про захист прав людини та основних свобод”, “Декларацією прав старої людини”, Резолюціями ООН “Зробити повноцінним життя осіб похилого віку” та “Глобальні завдання з проблем старіння на період до 2001 року”; документами регіонального значення: Африканською Хартією прав Людини і Народів, Міжамериканською Конвенцією Прав Людини, Європейською Конвенцією Прав Людини, Європейською Соціальною Хартією.

Між соціальною, культурною, творчою активністю особистості та розвитком психічних захворювань є прямий зв'язок: ризик психічних хвороб у осіб, які захоплюються різноманітними видами дозвіллевої діяльності зменшується вдвічі порівняно з тими, хто уникає дозвіллевої творчості.

Фахівці дозвіллевої сфери в зарубіжних країнах використовують такі види впливу естетичного спрямування на осіб похилого віку, як: мистецтвотерапія, бібліотерапія, терапія спогадів.

Міжнародного визнання набула діяльність клубів-будинків, функції яких полягають в: удосконаленні форм і методів дозвіллевої діяльності й обслуговування людей похилого віку; розвитку народної творчості, ініціатив особистості та її самодіяльності на основі активної участі в роботі закладу; створенні умов для виступів майстрів, художніх колективів, окремих виконавців, а також представників різних галузей науки, культури, освіти; задоволенні інтелектуальних і творчих потреб та інтересів особистості.

Максимальна реалізація потенціалу людини похилого віку з віковою інвалідністю можлива шляхом підвищення рівня незалежності, продуктивності, інтегрування особистості з навколишнім світом.

Найпоширенішими недоліками у дозвіллевому обслуговуванні осіб похилого віку є: недостатня підготовка особистості до старості, неповне використання потенціалу людини похилого віку, порушення принципу диференційованого підходу, невідповідність архітектурних форм клубу його функціям, кадрова проблема.

Дозвіллева робота з особами похилого віку будується з урахуванням систематичного вивчення інтересів і потреб людини похилого віку, організації дозвіллевих послуг відповідно до їх запитів, безпосередньої роботи з ініціативними групами та представниками громади, яку обслуговує дозвіллева установа, координації та співпраці дозвіллевої діяльності соціально-культурного закладу з іншими суб'єктами суспільного життя, налагодження зв'язків із засобами масової інформації.

Головними аспектами успішної реалізації дозвіллевих заходів є: види дозвіллевої діяльності, що орієнтуються на творчу активність особистості; спортивна і фізкультурно-оздоровча діяльність; створення “хобі-груп” на основі єдності художніх, естетичних, релігійних, літературних та інших інтересів; задоволення потреб у людському спілкуванні.

Основними принципами дозвіллевої діяльності з особами похилого віку є: дотримання прав та свобод людини, забезпечення рівних можливостей у отриманні дозвіллевих послуг, доступність дозвіллевих закладів для осіб похилого віку та врахування потреб цієї категорії населення, регулярність та систематичність організації дозвіллевої діяльності, диференційований підхід у дозвіллевому обслуговуванні.

Сутність дозвіллевої роботи з особами похилого віку полягає у:

- розкритті потенційних резервних здібностей осіб похилого віку;
- збереженні та накопиченні практичного досвіду, набутого літніми людьми;
- функціонуванні дозвіллевих установ, що сприяють задоволенню потреб людини похилого віку як особливої соціальної групи населення, створюють умови для подальшого розвитку та підтримки особистісних можливостей;

- розвитку нетрадиційних форм зайнятості;
- можливості підвищення якості освіти та професійного удосконалення відповідно до концепції неперервної освіти;
- створенні інфраструктури дозвілля з метою надання соціально-культурних та дозвіллевих послуг з урахуванням потреб та можливостей осіб похилого віку.

Запитання для самоперевірки:

1. Які основні показники старіння населення?
2. В чому полягає сутність дозвіллевої діяльності для людей похилого віку?
3. Які форми та методи дозвіллевої діяльності використовуються у роботі з особами похилого віку?
4. В чому полягає специфіка роботи клубів-будинків?
5. Які служби користуються популярністю в дозвіллевих закладах і чому?
6. На яких принципах будується дозвіллева робота з особами похилого віку?
7. Чим можна пояснити популярність дозвіллевих закладів типу клубів “Голден Ейдж”?

Література

1. Elliot D. Smith. Handbook of aging: For those growing old and those concerned with them. – London, 1972.
2. Fabrigoule C., Letenneur L., Dartigues JF. Et al. Social and leisure activities and risk of dementia: A prospective longitudinal study // Geriatrics. – September, 1995. – Vol. 50 Issue 9.
3. Keeton S. Playing by the rules // Parks and Recreation. – 1997. – № 6.
4. Mittelstaedt R.D. Accessibility for golfers with disabilities: Its tee time // Parks and Recreation. - 1997. – № 6.

5. Pedini L.A., McCann C.A. Reading dawn the sgameful wall of exclusion // Parks and Recreation. - 1992. — № 4.
6. Wilhite B., Hoge Y., Heller M. I. Living the good life // Parks and Recreation. — Arlington. - 1992. - № 3.
7. Винк М. Книга памяти для пожилых. — К.: Сфера, 1998.
8. Висьневска-Рошковска К. Новая жизнь после шестидесяти / Пер. с польск.; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. — М.: Прогресс, 1989.
9. Догляд за літніми людьми у Швеції // Соціальна політика і соціальна робота. — 2001. - № 1.
10. Досуговая деятельность людей “третьего возраста” // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения. — Информ.сб. — М., 1993. — Вып. 1.
11. Киселева Т.Г., Красильников Ю.Д., Моздокова Ю.С. Пути повышения социально-культурного статуса лиц пожилого возраста // Социально-культурная деятельность: поиски, проблемы, перспективы: Сб. статей / Под науч.ред. Т.Г.Киселевой, Ю.А.Стрельцова, Б.Г.Мосалева. — М.: МГУКИ, 2000.
12. О международном годе пожилых (1999 г.): Информационная записка. — М., 1997.
13. Особенности социальной работы с пожилыми людьми // Социальная работа: теория и практика: Учеб.пособие. — М.: ИНФРА-М, 2001.
14. Пожилые люди в 11 странах. Серия ВОЗ. Общественное здравоохранение в Европе. — Женева, 1987.
15. Преподавание и изучение прав человека. — Нью-Йорк: ООН, 1992.
16. Социально-досуговая терапия для пожилых и ее новые средства (из опыта работы США) // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения. — Информ.сб. — М., 1998. — Вып.2.
17. Чайковська В. Потреби літніх людей у медико-соціальній допомозі: проблеми, методологія, визначення // Соціальна політика і соціальна робота. — 1998. - № 3(7).
18. Яцемирская Р.С., Беленькая И.Г. Социальная геронтология: Учебное пособие. — М.: ВЛАДОС, 1999.

3.4. Специфіка дозвіллевого обслуговування інвалідів

Істотну частину відвідувачів дозвіллевих закладів становлять інваліди. Саме вони відчують на собі суттєву дискримінацію, сегрегацію та відчуження. Цей “подвійний тягар” приниження й потенційної ізоляції може зменшити (або взагалі усунути) професіонал дозвіллевої сфери - людина, спроможна гарантувати можливість соціально-культурної діяльності протягом усього життя як право для всіх верств населення, у тому числі й для інвалідів.

Всесвітньою організацією охорони здоров'я у 1980 році чітко визначено межі понять “інвалідність”, “дефект”, “непрацездатність”. *Дефект* визначається як будь-яка втрата психічної, фізіологічної, анатомічної структури чи функції або відхилення від неї. *Непрацездатність* вказує на обмеження особистості через дефекти або інвалідність, що перешкоджає або не дозволяє людині виконувати ту роль, яка вважається нормальною для здорової особистості. *Інвалідністю* називається будь-яке обмеження або відсутність (у результаті дефекту) здатності здійснювати ту або іншу дію таким чином і в таких межах, які вважаються нормальними для людини [13].

У Декларації “Про права інвалідів”, яка є основою для світової спільноти в галузі захисту прав інвалідів, підкреслюється, що інваліди мають невід’ємне право на повагу їх гідності; на задоволення усіх потреб, які зробили б їх життя повноцінним, на заходи, які б дали їм можливість бути якомога самостійнішими.

На сьогодні у світі нараховується більше 500 мільйонів осіб, які мають сенсорні, фізичні та розумові відхилення й визнані інвалідами. Зростання інвалідності у світі викликане багатьма чинниками: війнами та їх наслідками, нужденністю та проживанням у помешканнях з антисанітарними умовами, неписьменністю населення, відсутністю знань про інвалідність та шляхи її попередження й лікування, низьким рівнем медичного обслуговування, фізичними та соціальними перешкодами, слаб-

кістю соціальної, освітньої, культурної інфраструктури, стихійними лихами, забрудненням природного середовища, стресами та іншими психологічними чинниками, неправильним застосуванням лікувальних препаратів, поширенням наркотиків і стимулянтів тощо.

У роботі з інвалідами працівники дозвіллевої сфери спираються на відповідну правову основу, яку складають:

- документи міжнародного значення (акти, декларації, конвенції ЮНЕСКО, ООН, ВООЗ, наприклад, “Загальна декларація прав людини” (від 10 грудня 1948р.), “Декларація про права інвалідів” (від 9 грудня 1975р.), “Керівництво по забезпеченню рівних можливостей для інвалідів” (десятиліття інвалідів ООН, 1983-1992 роки), “Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів” (від 20 грудня 1993 р.), “Декларація про права розумово відсталих осіб” (від 20 грудня 1997 р.) та інші;

- правові документи державного значення (конституція окремої держави, закони й розпорядження президента та уряду, відповідних міністерств, відомств);

- юридичні акти муніципального значення, що приймаються органами влади й управління на місцях з урахуванням специфіки та потреб населеного пункту, його соціально-демографічних параметрів і не суперечать чинному законодавству.

З метою привернення уваги людства до проблем інвалідів та їх прав на повноцінну участь в усіх сферах суспільного життя, Організацією Об’єднаних Націй 1981 рік було оголошено Роком інваліда, а 1983-1992 роки – Десятиріччям інвалідів. 1992 року Генеральна Асамблея ООН проголосила 3 грудня Міжнародним днем інвалідів. За ініціативи Європейської Колегії та Європейського форуму інвалідів 2003 рік оголошено Європейським роком людей з обмеженими фізичними можливостями (Мадридська декларація, 2003р.) Зазначені заходи спрямовані на забезпечення рівних можливостей інвалідів у сучасному суспільстві. Термін “забезпечення рівних можливостей” означає процес, завдяки якому різні системи суспільства та навколишнього середовища (сфера обслуговування, засоби масової інформації, праця, освіта та ін.) є доступними для всіх, особливо

для інвалідів [15, ст. 24 Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів].

З метою поглибленого розуміння суспільством становища інвалідів, їх прав, потреб та можливостей, державам світової спільноти необхідно:

- забезпечити розповсюдження серед інвалідів, їх сімей, спеціалістів та широкої громадськості найповнішу інформацію про послуги та програми для інвалідів;

- організувати та підтримати проведення інформаційних кампаній, спрямованих на розкриття проблем інвалідів;

- сприяти висвітленню в засобах масової інформації різних аспектів життєдіяльності інвалідів у позитивному плані;

- забезпечити відображення у просвітницьких програмах громадськості можливості всебічної участі інвалідів у житті суспільства;

- забезпечити участь інвалідів та членів їх сімей у просвітницьких заходах, що стосуються становища інвалідів;

- сприяти включенню питань життєдіяльності інвалідів в коло інтересів приватного сектора;

- розробляти та реалізовувати програми з роз'яснення інвалідам їх прав і можливостей;

- сприяти зміцненню співпраці між організаціями для інвалідів;

- забезпечити належну підготовку фахівців для роботи з інвалідами у різних сферах життя [15, С. 38-39].

Пріоритетними принципами забезпечення рівних можливостей для інвалідів визначено:

- подальшу життєдіяльність інвалідів у своїх громадах, ведення і підтримку, звичного для них образу життя;

- надання допомоги в різних системах життєдіяльності (освіті, культурі, охороні здоров'я, соціальних службах та ін.);

- створення можливостей для активної участі інвалідів в соціальному та економічному розвитку суспільства, врахування потреб інвалідів в національних програмах розвитку [15, С.17].

Прикладом застосування правових норм *державного значення* є, зокрема, “Декларація прав та закону про допомогу особам,

які мають вікову інвалідність” (США, 1987р.), “Акт про американців з вадами” (США, 1990р.) та інші.

Відповідно до “Декларації прав та закону про допомогу особам, які мають вікову інвалідність”, *віковою інвалідністю* вважається психічна або фізична неповноцінність, що спричиняє істотні функціональні обмеження не менш, ніж у трьох основних сферах людської діяльності (неспроможність рухатися, піклуватися про себе, навчатися, бути незалежними від інших, контролювати свою поведінку, емоції).

1990 року урядом США було підписано Акт про американців з вадами (Americans with Disabilities Act (ADA)), основним завданням якого є створення якнайоптимальніших умов для забезпечення різноманітних потреб осіб з фізичними та розумовими вадами. В Акті проголошуються рівні можливості й права здорових людей та інвалідів, а також наголошується на неприпустимості дискримінації.

Згідно з Актом, місця громадського користування, соціальні послуги, телекомунікації, транспорт, житло повинні відповідати потребам інвалідів. Зазначеним документом конкретизуються пріоритетні види діяльності муніципальних парків, рекреаційних закладів, спортивних установ, інших дозвіллевих закладів.

Особлива увага в ADA звертається до питань дискримінації та інтеграції інвалідів. Дискримінація визначається як нав’язування неприйнятних для інвалідів вимог, необладнаних належним чином приміщень, як перешкоди у спілкуванні, негативне ставлення до цієї категорії осіб. Згідно з ADA, жоден інвалід не може бути виключений з рекреаційної програми тільки через свій недолік.

Визначають три форми дискримінації:

1. *Ненадання послуг* через те, що людина є “інвалідом”.
2. *“Заохочувальна” участь інвалідів* у тих чи інших заходах, що акцентує не на здібностях, а на фізичних або розумових вадах, що відрізняють їх від здорових людей. До речі, вживання терміна “особливі люди” краще уникати, бо він тільки підкреслює, що інваліди - “інші”, “не такі як усі”.

3. *Недостатня увага суспільства до інвалідів та їх проблем.* Основною метою ADA є й інтеграція інвалідів в суспільство. Це вимагає усунення правових перешкод, а також запровадження в роботу з інвалідами методів, форм та засобів, що забезпечували б їм якомога якісніше життя.

Американські спеціалісти рекреаційної та дозвіллевої діяльності визначають, що основними перешкодами на шляху до інтеграції інвалідів в суспільство є, зокрема, недоступні для цієї категорії населення рекреаційні та дозвілліві програми, архітектурні перешкоди, некваліфікований персонал (особливо, коли інвалід потребує спеціальної допомоги), недбале ставлення, недостатня поінформованість суспільства про людей з фізичними та розумовими вадами.

Саме на подолання цих недоліків і спрямований Акт про американців з вадами. Спеціалісти дозвіллевої сфери підкреслюють, що необхідні зміни вимагають додаткового фінансування. Водночас, у більшості випадків сума витрат, необхідна для адаптаційних перетворень, не є значною. Архітектурні зміни, які б забезпечили доступність до участі інвалідів в рекреаційних та дозвіллевих програмах, можуть бути досить простими: наприклад, ізоляція труб, щоб людина на інвалідному візку не травмувала ноги, користуючись раковиною; встановлення додаткових опорних планок; реконфігурація меблів, книжкових стелажів відповідно до потреб інвалідів. Доцільним є розташування дозвіллевих установ на першому поверсі; удосконалення дозвіллевих послуг вдома; забезпечення персоналу необхідною літературою; навчання спеціалістів дозвіллевої та рекреаційної сфери мові жестів.

Так, парк в Арізоні (США) для людей з вадами зору або сліпих обладнаний спеціальними дороговказами, технічними пристосуваннями в басейнах, на паркових доріжках та спортивних майданчиках. У парку діє прокатна служба, функціонування якої дозволяє інвалідам отримати інвалідні візки та інше необхідне спорядження.

Водночас американські вчені підкреслюють, що “доступність” полягає не лише в усуненні архітектурних недоліків,

доступність передбачає, передусім, ставлення суспільства до інвалідів. Наприклад, якщо інформація про рекреаційні заходи подана лише у письмовому вигляді, люди з вадами зору не зможуть її сприймати безпосередньо.

Вперше інвалідність була визначена як функція стосунків між інвалідами та їх оточенням в результаті проведення Міжнародного року інвалідів (1981) та прийняття Всесвітньої програми дій щодо інвалідів (оголошена Генеральною Асамблеєю ООН 3 грудня 1982 року) .

Після затвердження Акту рекреаційні та дозвіллеві служби реалізували навчально-тренувальну програму LIFE - “Дозвілля для всіх”, мета якої – розкрити для спеціалістів дозвіллевої та рекреаційної сфери специфіку роботи з інвалідами, допомогти здолати страх та психологічні перешкоди, що можуть виникати в роботі з цією категорією населення; навчитися розуміти думки та бажання інвалідів; набути вмінь та навичок проведення рекреаційних заходів за активної участі інвалідів.

Так, у другій половині ХХ ст. вимагала удосконалення соціальна та рекреаційно-терапевтична робота серед інвалідів – представників іспаномовної меншини США. Проблема полягала в тому, що серед рекреаційних та соціальних працівників не було жодного фахівця, який був би носієм культури та мови своїх клієнтів, що спричиняло труднощі у спілкуванні, певний дискомфорт. Ефективним вирішенням цієї проблеми стало вивчення працівниками дозвіллевої та рекреаційної сфери культури іспаномовного населення, їх мови, традицій та звичаїв, а також залучення до роботи в дозвіллевих центрах та рекреаційних службах носіїв іспанської культури [5].

Дозвіллева діяльність інвалідів у зарубіжжі планується також на базі загальнонаціональних програм, що відрізняються одна від одної метою й шляхами їх досягнення. Так, одні програми спрямовані на роботу з людьми, які не можуть лишити свій будинок (“Бібліотека вдома”, “Книги на колесах”, США); інші - розраховані на тих, хто має певні комплекси, пов’язані з віком і здоров’ям, і як результат цього, - відчуття самотності й ізольованості від навколишнього світу (для них розроблена про-

грама “Одні двері зачиняються, інші відчиняються”, Німеччина; “Мистецтво для інвалідів” та “Особливі олімпійці”, “Особливе мистецтво”, США; “Культура та інваліди”, Франція). Такі програми мають спільну мету і полягає вона в наданні можливості змінити життя людини похилого віку, сповнити його нового змісту, допомогти раціонально й цікаво використовувати свій вільний час, підтримувати здоров’я і відчувати задоволення від дозвіллевої діяльності.

Так, загальнонаціональна програма “Мистецтво для інвалідів” (США) ґрунтувалась на таких принципах:

- інвалід має творчі задатки й обдарування;
- кожна особистість, в тому числі й з відхиленнями у фізичному й духовному розвитку, має право насолоджуватися мистецтвом, займатися мистецькою діяльністю;
- реабілітаційні та навчальні програми для інвалідів повинні сприяти формуванню відчуття повноцінності життя, стимулювати бажання спілкуватись, сприймати і творити красу.

Популярністю в США користується проект “Особлива музика для особливих людей”, започаткований працівниками Вінського парку. Його завданням є вирішення проблем соціалізації та адаптації, відновлення самоповаги та людської гідності, творча реалізація, спілкування засобами музичного мистецтва. Мова музики дозволяє зміцнити стосунки із здоровими людьми, позитивно впливає на психо-емоційний стан інваліда, підкреслює соціальну значущість особистості. У творчому доробку учасників проекту – каталоги пісень, компакт-диски, численні концерти та вистави, радіопрограми, навчальні та рекреаційні заходи.

Музика є засобом комунікації (особливо для людей з порушенням мовлення), мотивації, отримання інформації, основою для творчої активності інваліда.

У павільйоні дозвіллевого центру м.Ганновера (Німеччина) на одній із стін розміщена “Картина, яка грає” площею 10 кв.м. На ній зображені звірі й птахи, різноманітні геометричні фігури, елементи азбуки Брайля, платівки. Та її специфіка полягає в тому, що всі фігури зроблені з глини, а більшість із них звучить.

Здорові люди сприймають картину як своєрідний рельєф. Картину протягом п'яти років виготовляли люди з вадами зору в гуртках художньої творчості. Варто наголосити на тому, що *естетичні програми* відіграють роль “містка” між медичним спілкуванням та активною роботою людини над власним оздоровленням, дозволяючи за допомогою ігрових форм досягти позитивних змін у сприйнятті самої себе.

До речі, лише у Великобританії нараховується більше 600 фахівців, які спеціалізуються на художній терапії для осіб з розумовими та фізичними вадами. Необхідно підкреслити, що технології “виховання мистецтвом” сприяють активному вирішенню найголовнішої проблеми сучасного світу — створення умов для повноцінного життя осіб з фізичними та розумовими вадами.

Велике значення в дозвіллевій діяльності інвалідів надається реабілітації. Якісно новий підхід західно-європейських країн до проблем інвалідності полягає в зосередженні уваги не на фізичних чи розумових вадах (які розглядаються як специфіка конкретної особистості), а на *взаємодії з навколишнім світом*, який необхідно пристосувати до потреб інваліда; в акцентуванні не на порушеннях функцій, а на здібностях людини, її багатогранності як індивіда; на вихованні у суспільстві культури порозуміння та взаємопідтримки.

Як зазначається в “Стандартних правилах...”, реабілітація — це процес, метою якого є допомога інвалідам у досягненні оптимального фізичного, інтелектуального, психічного, соціального рівня діяльності, підтримка, що сприятиме якісній зміні життя інваліда та розширенню меж його діяльності [15, С. 54-84]. “Реабілітація охоплює заходи для забезпечення і/або відновлення функцій або функціональних обмежень. Процес реабілітації не передбачає лише надання медичної допомоги. Він включає широке коло заходів та дій, починаючи від початкової і загальної реабілітації і завершуючи цілеспрямованою діяльністю, наприклад, відновленням професійної працездатності” [15].

Сутність дозвіллевої реабілітації полягає у створенні таких умов, коли інвалід відчуватиме себе не об'єктом, а суб'єктом

дозвіллевої діяльності. Завданням дозвіллевої реабілітації є: відновлення можливостей індивіда здійснювати дозвіллеву та рекреаційну діяльність відповідно до своїх інтересів та уподобань; підтримка життєвої та соціально-культурної активності людини; створення сприятливого психо-емоційного середовища засобами спілкування, культури дозвілля; набуття навичок пристосовуватися до нових умов життя; освіта для дорослої людини.

Занижена самооцінка, що формується в осіб з розумовими та фізичними вадами під впливом негативного ставлення оточуючих, недоступності багатьох можливостей, звичних для здорових людей, соціальної незахищеності, призводить до негативного ставлення до себе як особистості, низької соціальної активності цієї категорії людей, недостатньої освіти, некваліфікованої праці, низького соціального становища.

Тому, основними завданнями дозвіллевої реабілітації даної категорії населення є:

- стимулювання інвалідів до соціально-культурної творчості, розробка відповідних програм для залучення інвалідів до соціально-культурного життя;
- орієнтація дозвіллевих програм інвалідів головне — на соціалізацію, а не лише на розваги;
- формування відповідних соціально-культурних інститутів для дозвіллевого обслуговування інвалідів;
- цілеспрямована підготовка спеціалістів дозвіллевої сфери для роботи з інвалідами. В основі навчального процесу має бути формування кадрів, які вільно володіють дозвіллевими та рекреаційними технологіями, мають педагогічні знання та навички першої медичної допомоги, соціологічний та культурологічний досвід.

Новим видом дозвіллевої реабілітації в Україні може бути створення клубів-будинків, про які вже згадувалося. Клубні будинки орієнтуються у своїй діяльності на реабілітацію людей з психічними порушеннями. На сьогодні в різних країнах світу створено та успішно функціонує більше 320 таких закладів (з них майже 200 діють у США). На відміну від медичного обслу-

говування хворих у психіатричних лікарнях, клуби-будинки у своїй діяльності звертають увагу, в першу чергу, на соціальні та психологічні проблеми людини. Клуб-будинок орієнтується на соціально-культурну роботу з інвалідами в громаді, що дозволяє відновити відчуття власної значущості й успішно інтегруватися в суспільне життя, підвищити рівень їх соціально-культурної активності; уникати суспільного упередження, ізоляції та зайвої госпіталізації.

В клубах-будинках поєднується соціальна, дозвіллева, культурна й рекреаційна діяльність. Тому спектр послуг тут досить різноманітний: консультації, медичне обслуговування, юридичний захист, тренінги, дозвіллієві заходи, освітні курси, творчі майстерні. Інвалідам допомагають відновити навички практичної діяльності, впевненість у власних силах, здатність підкорятися розпорядку, набувати навичок управління. Тому досвід функціонування клубів-будинків потребує ретельного вивчення та оцінки професіоналів дозвіллевої сфери України.

Соціальний статус та рівень життя більшості сімей з дітьми-інвалідами негативно позначається на батьках дитини. Загальна нестабільність, невпевненість у майбутньому, загроза безробіття, вимушені перерви у роботі, пов'язані з доглядом за хворою дитиною, породжують цілий комплекс проблем соціально-психологічного характеру, внутріособистісні та міжособистісні конфлікти. Особливо це позначається на тих, хто має високий освітній рівень, прагне задовольнити свої професійні інтереси, самоствердитися, в кар'єрі зокрема.

З іншого боку, досить часто фінансові та побутові проблеми ускладнюються низьким рівнем культури дорослих, відсутністю необхідних психолого-педагогічних знань та навичок догляду за дитиною-інвалідом, невмінням спілкуватися з нею; постійним відчуттям тривоги, власного безсилля, відчаю та безнадії. Проаналізувавши зарубіжний досвід, важливими засобами подолання такої проблемної ситуації можна назвати:

- сприяння відкритості таких сімей для суспільства, що усуне насамперед обмеження просторових можливостей дітей-інвалідів;

- створення у засобах масової інформації спеціальних програм (освітнього, розвиваючого, розважального, історичного характеру) для цієї категорії населення;

- поєднання зусиль соціальних, медичних, дозвіллевих закладів для підтримки таких сімей та задоволення їх духовних потреб, для систематичної організації освітніх та дозвіллевих заходів;

- налагодження консультаційної діяльності для батьків, родичів, осіб, які доглядають за дитиною-інвалідом.

Україна сьогодні не спроможна вирішувати проблеми дитини-інваліда, не здатна змінити своє ставлення до неї як до потенційно діяльній особистості. Несприйняття хворої дитини, жаль до неї та перебільшене співчуття оточуючих призводять лише до розвитку дитячої агресії, роздратування, культивування жорстокості, атрофованості моральних якостей. У вітчизняній науці майже не вивчені й моделі батьківської поведінки у вихованні та освіті дітей-інвалідів, є суттєві проблеми і в організації дозвілля хворої дитини.

Доречним у дозвіллевих закладах зарубіжних країн вважається застосування *трудотерапії* для позитивного впливу праці на психофізіологічний стан людини. Трудова діяльність, що відповідає можливостям конкретної людини-інваліда, підвищує її життєвий тонус, відновлює енергетичні можливості особистості, усуває соціальну ізоляцію, знімає відчуття напруги та знервованості. Тобто, трудотерапія виконує коригуючу, розвиваючу, адаптаційну функції та функцію соціалізації.

Поняття “якості життя” передбачає різноманітність вибору, яким може скористатись інвалід для вирішення власних проблем, в першу чергу, на персональному рівні. Тому головним у дозвіллевій діяльності населення з інвалідами має бути *індивідуальний підхід*. Пріоритетним завданням для інваліда є відмова від усамітненого життя, знаходження нової його суті, нового життєвого змісту. Дозвіллева діяльність є важливим засобом встановлення психологічного й соціального благополуччя інваліда. Ця думка підтверджується положеннями, визнаними Національною асоціацією рад з питань вікової інвалідності

(НАРВІ). У Положенні про дозвіллеву та рекреаційну політику, прийнятому в жовтні 1990 р., вказується на важливості участі людини з віковою інвалідністю в інтегрованих дозвіллі й рекреації, що забезпечує підвищення “якості життя”.

Ефективним засобом відновлення та підтримки здоров'я осіб з віковою інвалідністю є, зокрема, й залучення людини до *соціально-культурної творчості*. З цією метою у програмах дозвіллевого центру, рекреаційного агентства або соціальної служби передбачається “заявка доступності” (access statement), що означає готовність установи надавати послуги особам з віковою інвалідністю.

Так, люди з обмеженою рухливістю та іншими фізичними вадами часто нарікають на незручне та небезпечне для їх становища помешкання й умови пересування у житлових та громадських будівлях (в тому числі і в соціально-культурних установах). Така невідповідність перешкоджає залученню індивіда до соціально-культурної творчості, підвищенню якості його життя.

Врахуванням потреб та запитів цієї категорії населення характеризується практична діяльність музеїв Великобританії. Працівниками музеїв надаються послуги для людей з розумовими відхиленнями, для тих, хто має вади слуху та зору, інші фізичні обмеження. Тому музейні установи обладнані світловою сигналізацією, інформацією на шрифті Брайля, відповідними сходами та трапами, ліфтами, зручними у користуванні телефонними апаратами тощо. В музеях проводяться екскурсії для глухонімих, передбачено допуск до установи собаки-поводиря, надаються в оренду інвалідні коляски та ін.

“Можливість спробувати щось захоплююче, шукати і знайти те, чим можеш займатись разом із сім'єю чи товаришами, знову відчутти забутий потяг до спорту та брати активну участь в житті суспільства і своєму власному — це бажання, здійснюючи які, ми відновлюємо наші духовні та фізичні сили” [3, С. 35].

Таку мету ставлять перед собою учасники інноваційної моделі в рекреаційній сфері - проекту “PARTNERS” (The Promoting Accessible Recreation Through Networking, Education, Resources and Service, що у перекладі означає “сприяння загальнодоступній

рекреації через створення мережі, освіти, ресурсів та послуг”). Головним завданням проекту є усунення перешкод на шляху до відновлення фізичних та розумових сил людей з вадами.

Проект “PARTNERS” реалізується на кошти споживачів і є неприбутковою програмою, яка характеризується гнучкістю та динамізмом, здатною своєчасно реагувати на потреби та бажання учасників. Прикметно, що проект здійснюється за підтримки Нью-Гемпширського університету, викладачі та студенти якого беруть активну участь в його здійсненні: викладачі надають консультації, допомагають організовувати та проводити дозвіллієві заходи; студенти працюють як добровольці, поглиблюючи свої знання у рекреаційній діяльності та отримуючи необхідний досвід у роботі з особами, які мають фізичні та розумові вади.

Діяльність проекту “PARTNERS” спрямована на вирішення реальних проблем інвалідів шляхом освітніх заходів, усунення перешкод та створення свободи вибору рекреаційних послуг. Зважаючи на те, що кожна людина з вадами має особисті потреби та інтереси, які можуть бути відмінними від інших, наголос у проектній діяльності робиться не на конкретному виді рекреаційної діяльності, а на подоланні тих чинників, які заважають об’єктивній реабілітації: відсутності необхідної інформації, правових та соціальних знань, потреби в набутті конкретних навичок, архітектурних перешкод, психологічного дискомфорту.

Проект “PARTNERS” пропонує чотири види програм: “Прагнення до незалежності”, “Програма прокату обладнання”, “Програма розвитку спорту”, “Програма освіти і захисту”.

“Прагнення до незалежності” – програма для тих споживачів, які хотіли б самостійно займатися активним видом рекреаційної діяльності. Програмою передбачається: проведення інструктажу та консультацій з різних видів спортивної та рекреаційної діяльності (катання на лижах, аквалангізм, запуски повітряних зміїв, веслування на каное, катання на водних лижах, хокей на санях, підняття штанги та ін.); ознайомлення з рекреаційною діяльністю друзів, родичів та знайомих споживача програми; необхідного для занять адаптивного обладнання; надання во-

лонтерської допомоги. Щороку споживачам пропонується 10-12 навчальних модулів, членами яких є як особи з розумовими та фізичними вадами, так і здорові громадяни. Перелік навчальних модулів систематично змінюється залежно від бажань учасників програми. Наприклад, дводенним модулем є навчання воднолижному спорту. У перший день тренувань здійснюється підготовка та інструктаж волонтерів з Нью-Хемпширської асоціації воднолижного спорту; знайомство із специфікою роботи з інвалідами; другий день передбачає організацію практичних занять з катання на водних лижах сидячи, в яких беруть участь інваліди, їх родичі та друзі; проведення вечора відпочинку біля озера. Від такого заходу інваліди не просто мають задоволення, вони спілкуються із своїми близькими, відчувають тепло турботи, а набувають практичних навичок: вчать сидячи кататися на водних лижах, самостійно добирати для себе адаптаційне обладнання, користуватися системою безпеки.

“Програма прокату обладнання” створена для тих, хто, знаючи про різноманітні види рекреаційної діяльності, не може дозволити собі скористатись рекреаційними послугами саме через відсутність відповідного адаптаційного обладнання та його високу ціну. *“Програма прокату обладнання”* усуває проблему вартості обладнання і пропонує самостійність в активних видах рекреаційної діяльності та свободу вибору. Споживачі мають змогу отримати у тимчасове користування адаптаційне обладнання і займатися рекреаційною діяльністю у зручний для них час. Програма пропонує своїм членам більше десяти видів рекреаційної діяльності, великий вибір адаптаційного спорядження (лижі для катання сидячи, подвійні лижі тощо).

“Програма розвитку спорту” створена у відповідь на численні скарги інвалідів з приводу відсутності можливостей для занять спортом у північній частині Нової Англії. Її структурні компоненти: реабілітаційний спорт, спортивні змагання, розвиток атлетики для інвалідів.

Набувають розвитку і такі види спорту, як баскетбол для інвалідів у колясках, хокей на санях, гребля, теніс та інші види спорту. Реалізація проекту вимагає відповідних умов для розваг

та спортивних занять. На території Нью-Хемпширського університету діє реабілітаційний табір для гри інвалідів у баскетбол і теніс.

“Програма освіти і захисту” спрямована на усунення непорозуміння і відчуження між суспільством та інвалідами. Програма розроблена для споживачів, які хочуть займатися суспільною діяльністю, хоч відчують, що оточуючі не дуже охоче співпрацюють з інвалідами. *“Програма освіти і захисту”* має на меті підвищувати кваліфікацію кадрів, які організують рекреаційну діяльність інвалідів; розкривати творчий потенціал споживачів програми за допомогою рекреації; інтегрувати інвалідів в суспільство.

Отже, проблеми інвалідів вже багато років є предметом уваги світової співдружності не лише як питання реабілітації та соціального забезпечення, а насамперед - як прав людини: *“Інваліди, якого б не були походження, характеру і серйозності їх каліцтва чи вади, мають такі ж основні права, як і їх співгромадяни того ж віку”* [15].

Отже, дозвіллеві та рекреаційні установи за час своєї діяльності зарекомендували себе не лише як ефективні способи реабілітації, адаптації, інтеграції та соціалізації інвалідів у суспільстві, а й попередження інвалідності. Модель діяльності дозвіллевих установ сприяє усуненню тих перешкод на шляху саморозвитку та самореалізації, що виникають в медичних закладах (основна мета яких - можливе усунення або зменшення патології), центрах реабілітації (надання допомоги в побуті); соціальних службах (відновлення навичок, вмінь та знань, поліпшення стану здоров'я інваліда); сприяють розвитку активної позиції особистості; забезпечують свободу вибору. Тобто, кінцевою метою дозвіллевих установ у роботі з інвалідами є налагодження повноцінного життя особистості, що ґрунтується на самостійній та активній позиції самих інвалідів, на їх ініціативності і творчому підході до життя.

Висновки

Інвалідність - це будь-яке обмеження або відсутність (в результаті дефекту) здатності здійснювати ту або іншу дію, таким чином і в таких межах, що вважаються нормальними для людини. Віковою інвалідністю вважається психічна або фізична неповноцінність, що спричиняє істотні функціональні обмеження не менш, як у трьох основних сферах людської діяльності (неспроможність рухатися, піклуватися про себе, навчатися, бути незалежними від інших, контролювати власні вчинки, поведінку, емоції).

Зростання інвалідності у світі викликане багатьма чинниками: війнами та їх наслідками, нужденністю та проживанням в антисанітарних умовах, неписьменністю населення, відсутністю знань про інвалідність та шляхи її попередження й лікування, низьким рівнем медичного обслуговування, фізичними та соціальними перешкодами, слабкістю соціальної, освітньої, культурної інфраструктури, стихійним лихом, забрудненням природного середовища, стресами та іншими психологічними проблемами, неправильним застосуванням лікувальних препаратів, розповсюдженням наркотиків і стимулянтів.

Основними міжнародними документами, що регулюють роботу з інвалідами є “Загальна декларація прав людини”, “Декларація про права інвалідів”, “Керівництво по забезпеченню рівних можливостей для інвалідів” (десятиліття інвалідів ООН, 1983-1992 роки), “Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів”, “Декларація про права розумово відсталих осіб”.

Термін “забезпечення рівних можливостей” означає процес, завдяки якому різні системи суспільства та навколишнього середовища (обслуговування, засоби масової інформації, праця, освіта, культура тощо) є доступними для усіх, насамперед, - для інвалідів.

Пріоритетними принципами забезпечення рівних можливостей для інвалідів (в тому числі і в дозвілєвій сфері) визначе-

но: подальше життя інвалідів у своїх громадах і ведення, за умови необхідної підтримки, звичного образу життя; отримання необхідної допомоги в різних системах життєдіяльності (освіті, культурі, охороні здоров'я, соціальних службах та ін.); активна участь інвалідів в загальному соціальному та економічному розвитку суспільства, врахування потреб інвалідів в національних планах розвитку.

Сучасна концепція інвалідності заснована на визнанні прав людини з фізичними та розумовими відхиленнями у різних сферах людської життєдіяльності і передбачає не лише профілактику інвалідності, а й реабілітацію здоров'я, створення безбар'єрного архітектурного середовища, забезпечення нормальних умов життя, соціального захисту та розвитку особистості.

Дозвілєві проекти для інвалідів ґрунтуються на таких засадах: інвалід має творчі задатки й обдарування, кожна особистість, у тому числі й з відхиленнями у фізичному й духовному розвитку, має право насолоджуватися мистецтвом, займатися мистецькою діяльністю; реабілітаційні та навчальні програми для інвалідів повинні сприяти формуванню відчуття повноцінності життя, стимулювати бажання спілкуватись, сприймати і творити красу.

Реабілітація – це процес, метою якого є допомога інвалідам у досягненні оптимального фізичного, інтелектуального, психічного, соціального рівня діяльності, його підтримка для сприяння якісній зміні життя інваліда та розширенню меж його діяльності.

Основними завданнями дозвілєвої роботи з інвалідами є: стимулювання їх до соціально-культурної творчості; розробка та реалізація соціальних, рекреаційних, дозвілєвих, культурних програм; формування відповідних соціально-культурних інститутів для дозвілєвого обслуговування інвалідів; підготовка спеціалістів дозвілєвої сфери для роботи з інвалідами.

Клуб-будинок орієнтується на соціально-культурну роботу з інвалідами в громаді, що дозволяє відновити відчуття власної значущості й успішно інтегрувати в суспільне життя осіб, які втратили надію на розуміння власних потреб та потреб їх родин

з боку соціального оточення; підвищувати рівень їх дозвіллевої активності; уникати суспільного упередження, ізоляції та зайвої госпіталізації.

Дозвіллевi установи за час своєї діяльності зарекомендували себе як ефективні заклади не лише реабілітації, адаптації, інтеграції та соціалізації інвалідів, а й попередження інвалідності. Дозвіллевi установи створюють умови для саморозвитку та самореалізації інвалідів, яких вони були позбавлені у медичних закладах, центрах реабілітації, соціальних службах.

Запитання для самоперевірки:

1. Що таке “дефект”, “інвалідність”, “непрацездатність”?
2. Чим зумовлене зростання інвалідності у світі?
3. Які міжнародні документи регулюють дозвіллевu діяльність щодо інвалідів?
4. В чому полягає принцип доступності?
5. В чому полягає сутність дозвіллевої програми “Мистецтво для інвалідів”?
6. Які дозвіллевi проекти для інвалідів ви могли б назвати?

Література:

1. Keeton S. Playing by the rules // Parks and Recreation. – 1997. – № 6.
2. Mittelstaedt R.D. Accessibility for golfers with disabilities: Its tee time // Parks and Recreation. - 1997. – № 6.
3. PARTNERS: The Promoting Accessible Recreation // Parks and Recreation. – May. – 1995.
4. Pedini L.A., McCann C.A. Reading dawn the sgameful wall of excluion // Parks and Recreation. - 1992. – № 4.
5. Wilhite B., Halle G., Keller M.J. Living the Good Life // Parks and recreation. - 1992. - № 3.

6. Valerius L., Hodges J.S., Perez M.A. Cultural tunnel syndrome: A disabling condition // Parks and recreation. – 1997. – № 5.
7. Гончарова О. Соціальна робота і культурно-дозвіллева діяльність: на перехресті спільного досвіду // Посвіт. – 2000. – № 1.
8. Декларация о правах инвалидов // Права человека: Сб. международных договоров ООН. – Нью-Йорк, 1989.
9. Здоровье и здравоохранение в Нидерландах. – К.: Сфера, 1998.
10. Куцевич В. Архітектурне безбар'єрне середовище для інвалідів // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – № 4(8).
11. Кучинский С.С., Шевчук С.П., Шалес И.А. Досуг как фактор социальной реабилитации инвалидов // Социологические исследования. – 1993. – № 5.
12. Кьюен М., Макклейн Дж. Социальная помощь лицам с ограниченными возможностями // Гуманистический подход к охране здоровья. – М.: Аспект Пресс, 1998.
13. Международная классификация дефектов, инвалидности и нетрудоспособности (МКДИН). Всемирная организация здравоохранения. - Женева, 1980.
14. Орлова Е.В. Музеи и изобразительное искусство для людей с ограниченными возможностями (инвалидов) в Великобритании и США // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения. – Науч.-инф. сб. – Вып. I. – М.: Изд. РГБ, 1996.
15. Права інвалідів в Україні. Зб. правових документів. – К.: Сфера, 2002.
16. Преподавание и изучение прав человека. – Нью-Йорк: ООН, 1992.
17. Социальная работа с инвалидами // Социальная работа: теория и практика: Учебн. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2001.

3.5. Дозвіллева робота з сім'ями

Головним соціальним інститутом виховання й розвитку особистості в сучасному світі є сім'я, тому її зміцнення є однією з найвищих моральних цінностей суспільства. Сім'я сприяє вирішенню багатьох завдань соціального виховання та культурного розвитку особистості. Її суспільний статус, культурно-освітній рівень посилюють роль морально-психологічних засад у використанні вільного часу. В основі організації та оптимізації сімейного середовища пріоритетну роль відіграє дозвілля. Воно стає необхідною умовою гармонійного розвитку кожного члена сім'ї, позитивного психологічного клімату, зміцнення подружніх стосунків, взаєморозуміння між батьками та дітьми. Збагачене дозвілля дозволяє кожному в сім'ї бути цікавою особистістю для своїх близьких, змінювати духовну єдність з ними.

Сімейне дозвілля характеризується сьогодні протилежними тенденціями:

- ◆ активними формами проведення дозвілля (туристичні подорожі, спортивні розваги, відвідування дозвіллевих комплексів);

- ◆ одомашненню дозвілля (читання, спілкування у сімейному колі, перегляд відео, спільне ведення домашнього господарства).

На обсяг та зміст сімейного дозвілля впливають соціально-культурні тенденції, притаманні сучасному суспільству в цілому:

- взаємозв'язок сімейного життя та професійної діяльності батьків обумовлюються зростанням вільного часу та скороченням робочого. Здається, що вільний час може використовуватись для спілкування з дітьми. Однак життя переконує в іншому: за останні роки різко збільшилася професійна активність жінок, постійно зростає кількість сімей, де працюють і батько, і мати;

- для більшості зарубіжних країн характерна низька народжуваність. Як правило, сім'ї планують мати одну, рідше – дві, а наявність в сім'ї дитини безпосередньо впливає на кількість робочих годин на тиждень;

- поступово нівелюється роль матері у вихованні дитини та домашньому господарюванні. Сучасна жінка виборює для себе рівні права у всіх сферах життя, в тому числі — й у вихованні дітей. Наприкінці ХХ ст. у 15 країнах ЄС працювало 78,1% чоловіків та 59,2% жінок. 45,6% жінок професійно активні в Італії, 76,1% - в Данії, 62,2% - у Франції, 74% - у Швеції, 73,9% - у Фінляндії, 67,3% - у Великобританії, 62,9% - у Німеччині, 62,7% - в Австрії.

Характер сімейного дозвілля визначається також тією роллю, яку відіграють в життєдіяльності сім'ї соціально-культурні чинники (спрямованість культурних інтересів батьків, структура та спільність дозвіллевих занять, рівень розвитку духовного світу дорослих, фінансове становище, стиль життя, інтереси членів сім'ї). Дозвілля сім'ї залежить і від віку подружжя: кожна вікова група, кожен життєвий цикл сім'ї вимагають своїх специфічних форм та методів дозвіллевої роботи. Молоді сім'ї тяжіють до масових форм дозвілля, віддаючи перевагу інноваціям, тимчасовому бажанню, моді, стихійності. Молоді сім'ї прагнуть збалансувати індивідуальні та сімейні інтереси. Звичка проводити дозвілля відповідно до особистих інтересів, бажання розвивати індивідуальні дозвіллеві інтереси, врівноважуються народженням спільного сімейного дозвілля. Намагання розмежувати сімейне та індивідуальне дозвілля свідчать про загрозу дестабілізації сімейних стосунків. Передумовою конфліктів у сім'ї можуть бути: споживацький характер домашніх форм дозвілля, обмеження соціальних контактів подружжя відвідуванням близьких та прийомами рідних у себе вдома. Побороти ці негативні тенденції можна, розширюючи сферу соціального спілкування молодого подружжя, формуючи культуру дозвілля.

З віком у подружжя виробляється індивідуальний стиль проведення дозвілля, на яке впливають професійні, соціальні, матеріальні чинники. Дозвілля у цей період характеризується вибірковістю, раціоналізмом, врахуванням бажань інших членів сім'ї. Важливим чинником проведення дозвілля є рівень сімейного прибутку, від якого залежить обсяг та якість дозвіллевої діяльності. Сім'ї, які не мають відповідного матеріального забезпечення, не можуть дозволити собі участі в “дорогих” дозвіл-

левих заходах - кінний спорт, відвідування басейнів, тривалі туристичні подорожі, зимові види спорту, відвідання концертів. Тому перевага надається такому дозвіллю, як прогулянки, рибальство, перегляд телепередач, відвідання кінотеатрів, бібліотек, клубів за інтересами. Основною формою сімейного дозвілля лишається спільне проведення уїкендів та відпусток. Масовий характер відпочинку на природі пов'язаний з мобільністю населення, автоматизацією і технічним оснащенням побуту, якісним туристичним обслуговуванням.

Важливим напрямом діяльності спеціалістів дозвіллевої сфери є робота з дітьми. У більшості країн світу права дитини захищені законом. Тому сімейне дозвілля спирається на міжнародні акти, декларації про права дитини, а також на законодавчі норми конкретної країни. Значна увага в цих документах надається боротьбі з дитячою безпритульністю та злочинністю, з дитячою жорсткістю, передбачається проведення відповідних соціальних, освітніх, дозвіллевих, виховних програм для дітей-сиріт, дітей, які погано навчаються, хочуть працювати тощо.

Найбільшої уваги спеціалістів потребують *безпритульні діти*. Щоночі в США, наприклад, не має притулку близько 100 тисяч дітей. Стан їх здоров'я фахівці вважають небезпечним, життя 186 тисяч осіб - "ненадійним", близько 90% дітлахів зазнають жорстокості або сексуальних домагань, 53% - майже не відвідують навчальних закладів, а 43% - взагалі не ходять до школи [2]. Автор дослідження, підсумовуючи, підкреслює, що безпритульні діти відстають в соціальному та емоційному розвитку, страждають від різноманітних залежностей, агресивні, замкнені, мають проблеми із здоров'ям, невиправдані страхи. І знову ж таки, цій групі бракує можливостей для розвитку навичок міжособистісного спілкування, що формуються в межах рекреаційних програм.

Щороку в Америці за злочини затримується близько 2 млн. дітей. У багатьох країнах Європи їх кількість коливається у межах десятків тисяч, однак очевидною є тенденція до зростання. Дитяча злочинність змінила свій характер: вона стала жорсткішою, із застосуванням насильницьких дій та актів вандалізму.

Із середини 80-х років до кінця 90-х ХХ ст. у Великобританії, Швеції, Німеччині, Нідерландах, Австрії, Данії, Швейцарії, Франції, Італії, Польщі кількість дитячих злочинів із застосуванням насилля зросла більш як на 50%. Вчені погоджуються з тим, що зростання злочинності та агресії відбиває, в першу чергу, не соціальні, політичні та економічні проблеми в суспільстві, а сімейні, стосунки між батьками, рідними та дітьми, невідповідність цінностей, що пропонуються школою, сім'єю, засобами масової інформації та вулицею. Наслідком такої невідповідності, вважає професор Паризького університету, автор праці “Насилля у школах: Німеччина, Англія, Франція” Жак Пен, є втрата довіри дітей до навчальних закладів, дорослих, суспільства загалом.

Реакцією громадськості й держави на зміну контексту та зростання дитячої злочинності стали суворішими покарання малолітніх злочинців (США), “терапія канікулами” (Німеччина), комендантська година для тих, хто молодше 10 років (Великобританія, Польща), прийняття законопроектів про відповідальність батьків за поведінку дітей (Великобританія), підвищення вимог до іммігрантів (Італія). Водночас у зарубіжних країнах шукають нових форм боротьби з дитячою злочинністю. Так, уряд США лише у другій половині 90-х років ХХ ст. субсидував більше 50 тисяч програм з профілактики дитячої злочинності, виділивши 20 млн.дол. групам “Big Brothers/Big Sisters”, які організують дозвілля дітей після школи. В Італії реалізуються такі програми, як “Проект усіх прапорів”, що спрямовані на роботу з італійськими дітьми та дітьми із сімей-іммігрантів. В Іспанії організації типу “Support Association of Moratalaz” (Мадрид) реалізують спеціальні програми дозвілля для наркозалежних дітей.

Робота з дітьми вимагає вирішення проблем, що виникають у сімейному колі. Тому спеціалісти дозвіллевої сфери багато зусиль докладають до роботи з батьками, пропонуючи їм консультування, дозвіллеве обслуговування дітей, різноманітні навчальні курси для молодих батьків, художні проекти, гуртки декоративно-прикладного мистецтва.

Слід наголосити на тому, що головним принципом сімейного дозвілля є *спільна участь у дозвіллевих заходах батьків та дітей*. Тому спроби організувати окремі дозвіллеві заходи для батьків та дітей суперечать самій природі сімейного дозвілля, заважають взаємозбагаченню та взаємодії між усіма членами сім'ї, хоча центри дозвілля, плануючи дозвіллеві заходи для сімей, повинні диференціювати сімейне дозвілля за такими категоріями його учасників: спільні заходи для дітей та батьків; заходи для дітей; заходи для дорослих.

Така організація сімейного дозвілля є найдоцільнішою для використання усіх можливих варіантів проведення сім'ями свого вільного часу.

Дослідження зарубіжних науковців переконують, що сімейне виховання безпосередньо впливає на розвиток моральної ідентифікації підлітка, незалежно від особливостей, матеріального рівня сім'ї та інших чинників. Наприкінці 90-х років американськими вченими та практиками проводилося національне обстеження підростаючого покоління, матері яких 1979 року були у віці від 14 до 21 років. За результатами дослідження виявлено, що культурно та духовно багаті сім'ї, в яких доброзичливі стосунки між поколіннями, сприяють формуванню моральної особистості, яка має активну соціальну позицію, володіє навичками організації власного вільного часу. Так, американські вчені Йоуніс Дж. та Ейтс М. [6] вивчають формування моральної ідентифікації підлітків. Моральною особистістю науковці вважають таку, що дотримується зразків поведінки, які поглиблюють та захищають добробут інших, відповідаючи при цьому власному "Я". Моральна ідентифікація досліджувалась також зарубіжними вченими Демоном В. та Колбі А., Хартом Д. та Феглеєм С. серед повнолітніх та неповнолітніх осіб [1, 3]. Одержані результати свідчать, що спільне проведення дозвілля, спільна участь батьків та дітей в соціальній, культурній, рекреаційній діяльності сприяють формуванню у дитини високих моральних якостей та позитивній соціалізації особистості. Приклад батьків, які вміють правильно організувати своє дозвілля, наслідуються дітьми у майбутньому дорослому житті. Доведено також, що підлітковий

період є найважливішим серед інших вікових періодів життя особистості для розвитку моральних основ людини [6]. Мета дослідження полягала у розкритті моральної ідентифікації та оцінці впливу сімейного середовища на процес її формування. Особистість, на думку дослідників, характеризується рисами, які відображають здатність людини індивідуально думати, поводитись та відчувати. Людина, здатна володіти своїми емоціями, ефективно взаємодіяти з іншими, схильніша до розвитку високоморальної ідентифікації. При цьому американськими вченими підкреслюється взаємозв'язок соціального статусу сім'ї, формування самооцінки підлітка та його моральної ідентифікації. Отож, сімейне середовище, виконуючи пізнавальну та емоційну функції, сприяє насамперед соціалізації підлітка в суспільстві. Теплі, дружні стосунки між батьками й дітьми, проведення разом дозвілля є необхідною умовою для активного розвитку моральності дитини, а їх спільна творча діяльність формує у підростаючого покоління відповідальність та високі моральні обов'язки перед суспільством.

Вирішення проблеми поколінь значною мірою залежить і від наявності спільних інтересів у батьків та дітей, від розвитку цих інтересів у години дозвілля. Спільні захоплення допомагають зміцнити взаєморозуміння, зближують. Необхідно вказати й на доцільність формування в сім'ї активної позиції, а не лише споживання духовних цінностей. На формування моральності особистості впливає не лише сім'я, але й дозвіллієві установи (клуби, соціальні служби, рекреаційні агенції, молодіжні організації).

В цьому контексті важливим є досвід роботи центрів сімейного дозвілля, що мають у країнах зарубіжжя особливу популярність. Як зразок такої діяльності можна розглянути роботу "Єврейської асоціації молодих чоловіків та жінок на 92-й вулиці", відомої під назвою "Клуб на 92-й вулиці", що була заснована 1874 року в США.

Асоціація включає центри поезії, танцю, туризму, мистецтв, здоров'я та спорту, центр музики, центр для батьків, Нью-Йоркський симфонічний оркестр камерної музики. Основною категорією відвідувачів Центру є сім'я, хоча працівники намага-

ються залучати до індивідуальних та групових зустрічей з музикою дітей, підлітків, молодь, дорослих, осіб похилого віку. Центр мистецтв запрошує до своїх студій любителів живопису, графіки, кераміки, скульптури, фотографії. Організацію екскурсій, проведення укендів, походів, туристичних подорожей та рекреаційних заходів здійснює Туристичний центр. Метою Батьківського центру є зміцнення стосунків між батьками та дітьми, вирішення сімейних проблем і конфліктних ситуацій. Лікар-педіатр, психолог, педагог, юрист допомагають відвідувачам набути необхідних знань про народження дитини, фізичні вправи, подолання післяпологової депресії тощо.

Джерелом фінансових коштів таких організацій є членські внески, пожертви від фізичних та юридичних осіб, гранти, надходження від Національного фонду мистецтв та Національного гуманітарного фонду.

Центр працює щоденно, крім суботи та національних свят. Робота дозвіллевого закладу ґрунтується на принципах добровільності та індивідуального вибору занять. “Клуб на 92-й вулиці” залучає населення до соціальної, культурної, рекреаційної діяльності, кожен відвідувач має великий вибір послуг для задоволення освітніх, культурних та побутових запитів, відображених у каталозі клубу обсягом більше ста аркушів. Щорічно Центр відвідує близько 300 тисяч осіб. *Диференційований підхід* в роботі з відвідувачами дозволяє адресувати дозвіллеві послуги не абстрактним, а конкретним родинам, що значно підвищує ефект виховного впливу. Аналогічні дозвіллеві центри діють і в інших містах США (Лас-Вегасі, Брукліні, Лос-Анжелесі).

Досить показовим є досвід *роботи центру сімейного дозвілля* “Стара ковзанка” (м. Берлін, Німеччина). Цей проект реалізовувався за підтримки сімейних клубів, культурних, спортивних, освітніх організацій міста, а також місцевих органів влади. Центр дозвілля відносно молодий - він працює з 1997 року, однак зусиллями працівників клуб досить швидко став улюбленим місцем проведення вільного часу не лише для дорослих, а й для їх дітей. На думку працівників закладу, “Стара ковзанка” може організувати найрізноманітніші види дозвіллевої діяльності на-

селення: клієнт може скористатися послугами спортивного, оздоровчого, освітнього, розважального характеру. Сьогодні на території закладу розміщуються майданчики для катання на ковзанах, роликах, велосипедах, діє кафе, в якому відвідувачі можуть не лише втамувати спрагу чи голод, а й відпочити - досвідчений організатор вільного часу запропонує взяти участь в ігровій програмі, переглянути самодіяльний концерт чи спектакль.

Різноманітні дозвіллеві установи намагаються задовольнити потреби найвибагливішої сім'ї: у їх програмах передбачаються робота консультаційних бюро, материнських груп, проведення психологічних тренінгів, зустрічі із спортивними тренерами й соціальними педагогами, сімейні вечори відпочинку, освітня й навчально-пізнавальна робота (екскурсії, диспути, відвідування концертів, робота майстерень). Для дітей, які відвідують дозвіллевий заклад разом з батьками, проводяться уроки етики, музично-літературні та розважальні конкурси, виставки дитячого малюнка, відкриваються театри мам та дітей, ігрові кімнати, школи естетичного виховання та художні гуртки. Таким чином, зусилля закладу спрямовуються на подолання відчуженості, на розвиток творчої співдружності.

Працівники центру "Стара ковзанка" вважають, що дозвілля є одним із головних формуючих чинників у сфері морального, соціального, інтелектуального розвитку особистості, а байдикування у вільний час призводить до небажаних наслідків у житті не лише підлітків і молоді, а й людей середнього та похилого віку [4, С. 24; 6, С. 253].

У перспективі "Старої ковзанки" – відкриття снігової гірки, мережі магазинів і ресторанів, дитячого куточка. На сьогодні *головною метою дозвіллевого центру є створення сприятливих умов для активізації процесів соціальної корекції, взаємовиховання, самовиховання, забезпечення максимального розвитку здібностей, позитивних рис характеру і звичок.*

Сімейні центри постійно поновлюють свої пропозиції та послуги: створюються групи для немовлят, оновлюються дитячі програми, проводяться спільні дозвіллеві заходи для дітей і

батьків, відкриваються майстер-класи. Суттєву роль відіграють і супутні послуги: кіоски з продажу товарів спортивного й туристичного призначення, масажні кабінети, солярії, ясла для малюків, камери схову.

Різноманітні види діяльності здійснюються в сімейному комплексі м.Оберхаузен (земля Північна Рейн-Вестфалія, Німеччина), що відкрився 1996 року і розвиває розважальний, спортивний, культурний, торговельний напрями. Клуб “Центр-О” - а саме під такою назвою він відомий серед населення - розташовується на території колишнього сталеварного заводу. Він має мережу магазинів, ресторанів, невеличких кафе-клубів, парк розваг і відпочинку, тематичні сектори (“Оаза Кока-коли”, “Бунте гассе”, “Арена”, “Променад”), кожен з яких працює за власною дозвіллевою тематикою. Так, працівники “Арени” зосереджені на театральній діяльності; “Променад” забезпечує роботу невеличких ресторанів, що пропонують гостям закладу кухні народів світу, їх звичаї, обряди й традиції за допомогою культурних програм; “Бунте гассе” - це місце зустрічі професіоналів та любителів живопису [4, С. 43].

Сім’я як соціальний інститут, засіб гуманізації сучасного суспільства, соціалізації особистості вимагає різних педагогічних підходів до організації колективного сімейного дозвілля та культурної співтворчості. Тому при організації соціально-культурної діяльності сімей фахівцями враховуються різноманітні чинники: тип сім’ї (молода, патріархальна чи матріархальна сім’я, повна чи неповна; маргінальна чи благополучна; міжнаціональна чи моноетнічна); вікові ознаки сім’ї (молода сім’я, сім’я, яка має дітей, сім’я пенсіонерів); наявність соціально-педагогічних проблем у сім’ї (негативні соціальні зв’язки, дефіцит спілкування батьків і дітей у сім’ї та поза нею, низький рівень інтелектуального, психологічного, культурного, фізичного розвитку дитини, несформованість культури сімейного дозвілля, соціокультурних цінностей, пріоритетів і традицій в сім’ї); соціально-культурний рівень сім’ї (прагнення культурного удосконалення та саморозвитку, участь батьків у культурному вихованні дітей, участь членів сім’ї в діяльності соціально-куль-

турних об'єднань, гуртків, клубів, залучення до різноманітних видів культуротворчості).

Отже, залучаючи сім'ї до участі в дозвіллевій діяльності, слід сприяти, щоб відпочинок для них був *сімейним*. Для цього перед розробкою дозвіллевої програми закладу необхідно проаналізувати демографічну ситуацію в регіоні, який обслуговує дозвіллева установа; вивчити склад сімей та можливі зміни (повна чи неповна сім'я, кількість поколінь, молода бездітна сім'я чи сім'я пенсіонерів, діти яких живуть окремо); виявити мотиви участі сім'ї в роботі установи (поглиблення педагогічних знань про виховання дітей, розширення кола знайомств, однодумців, вирішення сімейних проблем, зміцнення стосунків з дітьми, набуття певних навичок), проаналізувати культуру дозвілля кожної сім'ї, її інтереси та бажання, традиції проведення вільного часу.

Сімейне дозвілля виконує ряд *специфічних функцій*, серед яких найважливішими є:

- *комунікативна*, зумовлена багатоаспектністю сімейного спілкування, його постійністю та специфічністю, розширенням спілкування, виведенням його за межі сім'ї. Дозвіллевi центри, реалізуючи функцію спілкування, надають пріоритет таким формам дозвілля як сімейні дні відпочинку, програма яких передбачає проведення вільного часу батьків та дітей в одному місці, але за різними сценаріями;

- *ціннісно-орієнтаційна*, спрямована на формування та розвиток моральних і культурних цінностей, норм та зразків поведінки. По суті, сім'я є першою соціальною групою, у межах якої дитина отримує уявлення про життєві цінності, засвоює основні норми та правила поведінки, зразки взаємовідносин з навколишнім світом, вчиться оцінювати життєві процеси та явища;

- *виховна*, ефективність якої визначається відповідним використанням вільного часу, розвитком культури дозвілля, правильним застосуванням дозвіллевих форм та засобів;

- *рекреаційна* - як відновлення фізичних, розумових та психічних сил кожного члена сім'ї.

Досягаються поставлені завдання шляхом залучення батьків та дітей до підготовки й реалізації різноманітних дозвіллевих за-

ходів: свят, ігрових шоу, казкових спектаклів, творчих конкурсів. Важливим є те, що у процесі дозвіллевої діяльності батьки і діти пробують себе як організатори, актори, консультанти, активні учасники. Самоцінність дозвіллевих занять полягає і в тому, що в дозвіллевій діяльності набувається та усвідомлюється власний досвід дитини, а не просто передається як у навчанні; формується життєва позиція, самовизначення людини.

Особливої уваги потребують сім'ї, в яких є діти-інваліди. Наслідки появи дитини-інваліда можуть бути різні: погіршення екології, погане харчування, низький рівень медичного обслуговування, соціальні проблеми, відсутність підтримки, зневіра у власних силах, несформованість виховного ідеалу та ін. Інвалідність дитини різко змінює буття та поведінку сім'ї, спосіб життя її членів, їх цінності та прагнення, взаємозв'язок із соціальними інститутами та навколишнім світом.

Світова співдружність ратифікувала "Конвенцію про права дитини", згідно з якою: "Держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, кожної дитини, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів чи будь-яких інших обставин" [ст.2, пункт 1]. Крім світових засад, формування дозвіллевої сфери як чинника реабілітації дітей-інвалідів залежить від державної політики, духовних ідеалів суспільства, впливу етнокультурних умов і соціальної поведінки на психофізичний і творчий розвиток дітей-інвалідів.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я кількість людей з обмеженими соціальними та життєвими функціями становить 10 % населення земної кулі, серед них понад 120 мільйонів – діти та підлітки. В Україні наприкінці 2002 року нараховувалося понад 2,5 млн. інвалідів, що становить майже 5 % від загальної кількості населення країни, серед них - 143 тисячі дітей-інвалідів (хоча 1995 року їх було 135 тисяч). Найпоширенішими причинами дитячої інвалідності є хвороби нервової сис-

теми, психічні розлади, вроджені аномалії, травматизм. У зв'язку з постійним збільшенням цієї категорії населення, проблема соціально-культурного обслуговування інвалідів, і передусім дітей, набуває особливого національного значення.

Сучасна концепція дитячої інвалідності заснована на визнанні прав дитини з фізичними та розумовими відхиленнями у різних сферах людської життєдіяльності і передбачає не лише профілактику інвалідності, а й реабілітацію здоров'я дитини, створення безбар'єрного архітектурного середовища, забезпечення нормальних умов життя, соціального захисту та розвитку особистості.

Дозвіллева реабілітація дітей-інвалідів сприяє відновленню їх здоров'я та поверненню до активного життя за допомогою відповідних дозвіллевих форм та засобів. Безперечно, медична реабілітація є головною ланкою у системі загальної реабілітації дітей-інвалідів. Однак, лише комплексна реабілітація передбачає поєднання та використання потужних можливостей рекреації, педагогіки, психології, дозвілля, культурології, вона забезпечить максимальне відновлення фізичного здоров'я дітей-інвалідів, їх психологічну та соціальну адаптацію, моральний та духовний розвиток. Дозвіллева реабілітація дітей-інвалідів має враховувати особистісні, психологічні, медичні, соціально-педагогічні чинники. В роботі дозвіллевих закладів з дітьми-інвалідами слід більше проводити ігрових програм, розважальних конкурсів, пізнавальних акцій.

Наприклад, бібліотеки, що спеціально працюють з цією категорією населення, відіграють роль інформаційного, дозвіллевого, культурно-просвітнього центру і сприяють розвитку різноманітних життєво важливих навичок та знань, підвищують самооцінку особистості, можливості її творчого самовираження, активної участі дітей-інвалідів в соціально-культурному житті суспільства. Виконуючи культурну, просвітницьку, інформаційну, соціальну функції, бібліотека створює умови для задоволення та розвитку освітніх, комунікативних, пізнавальних, художніх, літературних здібностей, формує інформаційну культуру дитини з обмеженими фізичними можливостями.

Організуючи дозвілля дитини в клубах, гуртках, різноманітних об'єднаннях, бібліотека допомагає дітям-інвалідам набувати навичок просторової орієнтації, самообслуговування, пізнавати навколишній світ, адаптуватися до нього. Бібліотека, як міський соціально-культурний центр, надає допомогу не лише дітям-інвалідам, а й їх рідним, систематично організуючи навчання, семінари, конференції, консультації, підтримуючи зв'язки з іншими соціокультурними установами, реабілітаційними та медичними закладами, громадськими організаціями, культурно-мистецькими об'єднаннями.

Отже, дозвіллева сфера позитивно впливає на особистість дитини, дозволяє відчувати себе повноцінною людиною, сприяє успішній соціалізації. Участь дитини-інваліда у різноманітних гуртках, спортивних клубах, арт-проектах, мистецьких конкурсах є основою самоствердження для багатьох дітей-інвалідів. Популярними є такі форми: тренінгові проекти, соціальні програми, диспути, лекції, консультації спеціалістів, а також заходи, що проводяться дозвіллевими закладами для дітей-інвалідів, або для дітей з розумовими вадами. Освітні програми традиційних навчальних закладів є досить складними, частіше - недоступними. Головного значення набуває оволодіння нагальними і життєво необхідними знаннями, навичками самообслуговування, опанування просторово-часової орієнтації, етики поведінки, змістовним відпочинком.

Соціальний статус та рівень життя більшості сімей з дітьми-інвалідами негативно позначається на батьках дитини. Загальна нестабільність, невпевненість у майбутньому, загроза безробіття, вимушені перерви в роботі, пов'язані з доглядом за хворою дитиною, породжують цілий комплекс проблем соціально-психологічного характеру, внутріособистісні та міжособистісні конфлікти. Особливо це позначається на тих батьках, які мають високий освітній рівень, бажають задовольнити свої професійні інтереси, кар'єрні потреби, самоствердитися.

Дозвіллеві форми роботи допомагають дорослим, які мають дітей-інвалідів, позбавитись розгубленості, розпачу, відчуття провини, страхів, образ, перейти до активної поведінки, до ви-

рішення проблем, спілкуватися з однодумцями, сім'ями, які мають такі ж труднощі, відчуті перспективність розвитку та соціалізації дитини. Доцільним є проведення дозвіллевих заходів і для батьків. Щоб підвищити рівень медичних знань, зняти психологічний стрес, налагодити доброзичливу атмосферу в сім'ї, проводяться бесіди, лекції, практичні заняття, консультації, творчі заходи, сімейні свята. Дозвіллева діяльність допомагає й дитині, яку досить часто батьки намагаються оберігати від будь-якого негативного впливу навколишнього світу, гальмуючи цим розвиток дитячої активності, впевненості та самостійності, поглиблюючи соціальну та психічну інвалідність дитини.

Досить часто фінансові та побутові проблеми ускладнюються низьким рівнем культури дорослих, відсутністю необхідних психолого-педагогічних знань та навичок догляду за дитиною-інвалідом, невмінням спілкуватися з нею; постійним почуттям тривоги, власного безсилля, відчаю та безнадії. Проаналізувавши зарубіжний досвід, можна назвати такі важливі засоби подолання проблемної ситуації: сприяння відкритості таких сімей для суспільства, що усуне, насамперед, просторову обмеженість дітей-інвалідів; створення та розповсюдження у засобах масової інформації спеціальних програм (освітнього, розважального, розвиваючого, історичного характеру) для цієї категорії населення; поєднання зусиль соціальних, медичних, культурно-дозвіллевих закладів для задоволення духовних потреб таких сімей, систематична організація освітніх та дозвіллевих заходів; налагодження консультаційної діяльності для батьків, родичів, осіб, які доглядають за дитиною-інвалідом.

В умовах різкого зростання дитячої інвалідності, погіршення самопочуття підлітків та молоді, необхідне цілеспрямоване вивчення специфіки дозвіллевої роботи з такими дітьми. Досить часто дитина-інвалід, не спроможна реалізувати себе в навчальній діяльності, буденному житті, спілкуванні з людьми, їй легше самореалізуватися у дозвіллі. Про творчі досягнення дітей-інвалідів свідчать міжнародні виставки творів глухих художників, фестивалі мистецтва інвалідів, виставки центрів народної творчості. Дозвілля позитивно впливає на особистість дити-

ни, сприяє її успішній соціалізації, а участь дитини-інваліда у різноманітних гуртках, спортивних секціях, арт-проектах, мистецьких конкурсах, є основою особистісного самоствердження.

Україна сьогодні ще не готова до вирішення проблем дітей-інвалідів. Несприйняття хворої дитини, надмірне співчуття оточуючих призводять лише до розвитку дитячої агресії, роздратування, жорстокості, атрофії моральних якостей. Вітчизняна психологія і педагогіка не створили моделі батьківської поведінки у вихованні та освіті дітей-інвалідів, суттєвими є проблеми організації їх дозвілля.

Отже, сімейні дозвіллеві центри є поліфункціональними та багатопрофільними закладами, здатними вирішувати соціально-педагогічні, психологічні, виховні проблеми сучасної сім'ї; створити умови для змістовного виховного, розвиваючого соціокультурного середовища.

Зважаючи на зростання негативних тенденцій в українських родинах (розлучення, неповні та “проблемні” сім'ї, зниження народжуваності, невикористання педагогічного потенціалу сім'ї, нівелювання сімейних цінностей, сімейні злочини), слід глибше вивчати зарубіжний досвід організації сімейного дозвілля, удосконалення системи виховного впливу на сім'ю.

Висновки

Важливим напрямом діяльності професійних спеціалістів дозвіллевої сфери є робота з сім'єю та дітьми. Сімейне дозвілля розвиває психолого-педагогічну культуру батьків, культуру спілкування, навчає дорослих організовувати дитяче дозвілля, а при потребі — коригувати його, відроджує традиції спільного проведення часу, урізноманітнює сімейний відпочинок.

Сімейне дозвілля сприяє гармонійному розвитку кожного члена сім'ї, підтримує позитивний психологічний клімат, зміцнює подружні стосунки, налагоджує взаєморозуміння між батьками та дітьми. Повноцінне дозвілля дозволяє кожному чле-

ну сім'ї бути цікавою особистістю для своїх близьких, розвивати духовну єдність з ними.

Головним принципом сімейного дозвілля є *спільна участь у ньому батьків та дітей*. Його диференціюють за такими категоріями: спільні заходи для дітей та батьків, заходи для дітей, заходи для дорослих. При цьому враховуються: тип сім'ї, її вікові ознаки, наявні соціально-педагогічні проблеми, соціально-культурний рівень.

Сімейне дозвілля виконує ряд специфічних функцій, зокрема, комунікативну, ціннісно-орієнтаційну, виховну, рекреаційну. Особливої уваги вимагають сім'ї, в яких є діти-інваліди. Сучасна концепція дитячої інвалідності заснована на визнанні прав дитини з фізичними та розумовими відхиленнями у різних сферах людської життєдіяльності і передбачає не лише профілактику інвалідності, а й реабілітацію здоров'я дитини, створення безбар'єрного архітектурного середовища, забезпечення нормальних умов життя, соціального захисту та розвитку особистості.

Дозвіллева сфера позитивно впливає на особистість дитини, дозволяє відчувати себе повноцінною людиною, сприяє успішній соціалізації. Участь дитини-інваліда в різноманітних гуртках, спортивних клубах, арт-проектах, мистецьких конкурсах є основою самоствердження для багатьох дітей-інвалідів.

Пріоритетними напрямками дозвіллевих закладів у роботі з сім'ями є: допомога молодим сім'ям, консультації фахівців, культурно-просвітня, комунікативна, рекреаційна діяльність.

Використання дозвіллевої сфери як чинника реабілітації дітей-інвалідів залежить від державної політики, духовних ідеалів суспільства, впливу етнокультурних умов і соціального оточення на психофізичний та творчий розвиток дітей-інвалідів.

Головною метою сімейних центрів дозвілля є створення сприятливих умов для активізації процесів соціальної корекції, взаємовиховання, самовиховання, забезпечення максимально-го розвитку здібностей, позитивних рис характеру і звичок.

Запитання для самоперевірки

1. Які тенденції характерні для сімейного дозвілля?
2. Які функції виконує сімейне дозвілля?
3. В чому полягає специфіка дозвіллевої роботи з безпритульними дітьми?
4. На яких принципах ґрунтується організація сімейного дозвілля?
5. Які форми роботи доцільно використовувати в центрах сімейного дозвілля?

Література

1. Colby A., Damon W. The development of extraordinary moral commitment // Killen M., Hart D. (Eds) *Morality in Everyday Life: developmental perspectives.* – New York: Cambridge University Press, 1995.
2. Dail P. A psychosocial portrait of homeless women with children: Program and policy implications. *Cbild Welfare*, 69. – 1990.
3. Hart D., Fegley S. Altruism and caring in adolescence: relations to moral judgment and self-understanding, *Child Development*, 66. – 1995.
4. Nach Rekordbauzeit nur zwei Jahren: Zwei-Milliarden-Projekt Centr O eroffnet // *Amusement Technologie u. Management.* - 1996. - № 4.
5. McLoyd V.C. Socioeconomic disadvantage and child development // *American Psychologist.* – 1998. - № 53.
6. Youniss J., Yates M. *Community Service and Social Responsibility in Youth.* – Chicago: University of Chicago Press, 1997.
7. Белова И.Н. Детская преступность в странах Европы // *Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения.* Науч.-информ. сб. 1998. Вып. 6.
8. Возжаева Ф.С. Реализция комплексных реабилитационных программ для детей-инвалидов // *Социс.* – 2000. - № 6.

9. Гаранин Н.И., Булыгина И.И. Менеджмент туристской и гостиничной анимации. – Учебное пособие. – М.: Советский спорт, 2003.
10. Кравченко Р. Соціальна робота з розумово відсталими людьми: навч. посібник. – К., 2001.
11. Культура и досуг в семьях с детьми-инвалидами: Сб.ст. – М.: МГУКИ, 2001.
12. Проблемы семьи и профессиональной деятельности на Западе // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения. Науч.-информ. сб. – М., 2001. – Вып. 6.
13. Смирнова Е.Р. Когда в семье ребенок-инвалид // Социс. – 1997. - № 1.
14. Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособие / Отв. ред. д.и.н., проф. Е.И.Холостова, д.и.н., проф.А.С.Сорвина. – М.: ИНФРА-М, 2001.

РОЗДІЛ IV. УПРАВЛІННЯ ДОЗВІЛЛЕВОЮ СФЕРОЮ

4.1. Дозвілля в контексті культурної політики

Зважаючи на те, що дозвілля в зарубіжних країнах розглядається як складова культурної сфери, основні питання дозвіллевої сфери розробляються в контексті культурної політики конкретної держави. В організації дозвіллевої діяльності беруть активну участь молодіжні та спортивні організації, культурно-просвітні заклади, туристичні управління, органи міжнародної співпраці, екологічні об'єднання, соціальні служби та ін. Принципи державної політики в сфері дозвілля переростають в інституційні механізми взаємодії між суспільством та урядом і реалізуються через конкретні культурні, соціальні та дозвіллієві ініціативи. Єдиної політики, ефективної для дозвіллевої сфери будь-якої країни, не може бути. Кожна держава визначає її відповідно до цінностей, завдань та культурних традицій конкретного суспільства. Так, в одних державах виразнішим є акцент на збереженні національної спадщини (Франція, Німеччина), в інших - на створенні нової культури, на сприянні культурному розвитку (Норвегія, Канада) або підтримці різноманітної культурної спадщини в межах країни (Шотландія та Уельс у Великобританії, Каталонія в Іспанії).

Однак, є деякі спільні принципи та позиції, прийняті та схвалені міжнародною спільнотою. Основні завдання державної політики у сфері культури вперше було визначено на Міжурядовій конференції інституційних, адміністративних та фінансових аспектів культурної політики (Венеція, 1970).

1. *Надання можливостей для участі людини в культурному житті суспільства.* Ця думка була висловлена ще на засіданні з проблем культурної політики в Монако (1967): “Примусити людей брати участь в культурній діяльності не означає запросити їх у якості глядачів культурної події, це означає “поєднати” їх з культурною дією та намагатися заохочувати їх творчі здібності” [1, С.8]. Відповідно до цього завдання держави світу значну увагу звертають на естетичне виховання дітей, адже розширення можливостей доступу до культурних надбань не означає відповідного збільшення участі в культурній діяльності тих людей, хто не залучався до них з дитинства.

2. *Культурний розвиток, що робить культурну політику складовою загальної державної політики.* Культурний розвиток асоціюється не лише з економічним розвитком держави. Культурний розвиток є необхідною умовою пристосування суспільства до технічного прогресу. “Культурний розвиток... є одночасно і засобом і метою економічного розвитку” [2, С.185].

3. *Збереження та популяризація культурної самобутності.* Домінування ідеї “плюралізму культур”, відродження мов і традицій окремих регіонів, досягнення “динамічної рівноваги між окремими (індивідуальними) культурами та загальною (єдиною) культурою держави” [2, С.185] відкрили можливість для реалізації культурних проєктів для інвалідів, багатодітних сімей, етнороменшин, людей похилого віку, дітей.

4. *Розвиток міжнародних культурних зв'язків* на сучасному етапі відбиває перехід від “державоцентричних” до орієнтованих на людину цінностей і покликаний сприяти взаємному знайомству з культурою та історією європейських народів, транснаціональному розповсюдженню культури, культурній багатоманітності та розвитку нових художніх форм, міжкультурному діалогу, визнанню культури як чинника економічної та соціальної інтеграції.

Французький дослідник Жирард А. розглядає культурну політику як динамічний процес, що вимагає постійного перегляду культурних цілей суспільства, його пріоритетів, конкретних завдань, розподілу засобів для досягнення бажаних резуль-

татів. Вчений виділяє дві моделі управління культурою: зусиллями незалежних організацій (США) та безпосередньо владою міністерств (Франція, Швеція). Для ефективної реалізації цих завдань культурна політика має оптимально поєднувати цілі, завдання та ресурси (кадри, фінанси, законодавство, розумну організацію).

Малкахі К. (Луїзіана, США) вважає за доцільне класифікувати культурну політику за такими адміністративними зразками: міністерство культури (за французькою традицією); міністерства культури окремих земель (згідно з німецькою системою); “централізована децентралізація” (Норвегія); ради з мистецтва (Канада) [9, С. 53].

Драгічевич-Сесич М. (Словенія) вважає перспективними такі моделі культурної політики.

1. *Модель ліберальної політики* (США), що передбачає приватне володіння засобами виробництва та розповсюдження культурних товарів. Провідна роль при цьому належить індустрії культури та її культурним продуктам, що задовольняють масовий попит. Вирішальний вплив на розвиток культурної політики здійснюють культурно-мистецькі приватні фонди.

2. *Модель державної бюрократичної або просвітницької культурної політики* (колишні соціалістичні країни, Франція, Швеція), що уособлює домінування держави, контролює сферу культури шляхом матеріальної та фінансової підтримки (Франція, Швеція) або створення так званого “соціального замовлення”, що надає культуротворчій діяльності відповідного змісту, нівелюючи та не допускаючи при цьому креативно-інноваційних змін (СРСР).

3. *Модель національно-визвольної культурної політики* (країни Східної Європи), що моделює розвиток національної самосвідомості як крайні прояви «шовінізму», націоналізму, «закритості культури», неприйняття творів мистецтва попередніх епох, культури національних меншин, альтернативного та експериментального мистецтва, орієнтацію на популістські культурні гасла.

4. *Модель культурної політики перехідного періоду* (Сербія), сутність якої полягає в реалізації будь-яких культурних ініціа-

тив за допомогою державних структур, не здатних відмовитися від командно-бюрократичної системи управління. Суперечливі наслідки такої моделі відмежовують культуру від світової спільноти, наголошуючи на націоналістичних началах.

Культурна політика, на думку Драгічевич-Сесич М., це - сукупність продуманих дій, спрямованих на досягнення соціально прийнятних цілей [8, С. 60]. Для реалізації культурної політики державами застосовуються економічні (субсидії, гранти, кредити, податки), політично-правові (нормативно-юридичне регулювання) та морально-ідеологічні (громадський осуд, соціальне неприйняття, заохочення) інструменти.

Німецький культуролог Візанд А. виділяє дві основні моделі розвитку культурної політики.

1. Модель традиційної громадської підтримки мистецтва та культури. Вона передбачає: підтримку владою переважно традиційних закладів культури (музеїв, театрів, бібліотек, культурних центрів); встановлення владними структурами інституційного балансу між культурою та мистецтвом; фінансування за рахунок центрального уряду та громадського сектора; реалізацію культурної політики на національному рівні, неприпустимість в культурній політиці регіональних відмінностей, розвиток міжнародних культурних зв'язків лише в межах дипломатичної діяльності; активізацію населення як вдячного глядача, який повинен підтримувати культуру; діяльність в різних сферах культури художніх рад. Така модель не дозволяє реалізувати культурні інновації, забезпечити культурний розвиток регіонів, гнучкість культурного планування і призводить до адміністративного управління, в якому творче начало зводиться до мінімуму.

2. Ринкова модель вимагає: діяльності за ринковими правилами майже всіх секторів культурного життя, пріоритетності економічного розвитку, усунення перепон між масовою та високою культурами, менеджменту мистецтва (розробки організаційної системи культурного життя, планування культурного розвитку, управління закладами культури, адекватних форм міжнародної культурної співпраці), особливої уваги до розвит-

ку місцевої культури, врахування запитів та інтересів клієнта. В ринковій моделі культурної політики переважають критерії рентабельності, постійне недофінансування культурних заходів, залежність художника від інтересів спонсора, орієнтація на міжнародні стандарти лише у сфері індустрії розваг [5, С. 47-50].

Головним критерієм оцінювання державної культурної політики є її *ефективність*, що полягає: в запереченні програм, нездатних досягти поставленої мети, ресурсовитратних; успішній реалізації культурних проєктів, у прийнятті правильних рішень з питань культурного розвитку держави, в удосконаленні управління закладами культури та дозвілля [8, С. 61-62]. Невипадковим є створення в зарубіжних країнах (Великобританії, Франції, Німеччині, США, Канаді) наукових, інформаційно-соціологічних служб загальнонаціонального, регіонального, міського рівнів, завданням яких є вивчення культурно-дозвіллевих інтересів і потреб різних груп населення; рекреаційних запитів особистості та об'єктивних можливостей їх задоволення; обсягу знань, вмінь і навичок різних соціальних груп населення в самоорганізації свого вільного часу; інфраструктури культурно-дозвіллевої й рекреаційної сфери і тенденцій її розвитку; вивчення кадрових проблем. Наприклад, у Німеччині діє Інститут дозвіллевих досліджень, в Данії – Центр соціального та культурного планування, в Австрії – Медіакульт.

Отже, однозначну характеристику засад культурної політики різних зарубіжних країн дати, практично, неможливо, адже культурна політика в кожній із них ґрунтується на основі національних історичних, політичних традицій, громадської підтримки культури. В кожній країні діє багато різноманітних організацій, створених для реалізації культурної політики. Вони втілюють у своїй діяльності певну філософію культури, національні традиції в організації культурної діяльності та наданні дозвіллевих послуг.

До формування й реалізації культурної політики залучені органи влади різних рівнів, громадські структури, політичні об'єднання, творчі асоціації, комерційні фірми. Формуючи свої відношення із сферою культури та дозвілля, будь-яка державна

влада обирає одну або кілька ролей, серед яких необхідно назвати такі: Інженер, Помічник, Патрон, Архітектор. Так, модель Архітектора реалізується в Данії, Швеції, Іспанії, однак най-яскравішим зразком дотримання цієї моделі є Франція.

Франція є країною централізованих, адміністративно-державних традицій управління сферою культури. Так, провідну роль в розвитку культурно-дозвілєвої сфери відіграє Міністерство культури й комунікації Франції, створене 1959 року. Воно підтримує широкий спектр напрямів культурно-дозвілєвої діяльності (оперне, балетне, театральне, образотворче, хореографічне мистецтва, мову, молодіжну субкультуру, дизайн, моду, національну кухню, національну спадщину) за допомогою розгалуженої централізованої адміністративної мережі.

У підпорядкуванні Міністерства діють департаменти, галузеві управління, національні заклади культури, музичні театри, музеї, бібліотеки, культурно-мистецькі навчальні заклади, архіви, культурні центри, картинні галереї. Однак держава не фінансує їх повністю.

Культурна політика країни регулюється законами про творчі мистецькі проекти, охорону національної культурної спадщини, культурно-мистецьку освіту, книговидавництво, податкові пільги на культурні проекти, національне кіновиробництво. В цілому, культурна політика Франції характеризується такими ознаками:

- гігантоманією, прагненням реалізувати великі проекти (на зразок Будинків культури), створити культурні центри як храми духовності (Культурний центр імені Жоржа Помпиду);
- поєднанням культурного розвитку регіонів, адміністративної децентралізації з участю держави в культурній діяльності [9].

Культурна політика Франції характеризується єдиною скоординованістю, активною державною підтримкою вітчизняних (у тому числі й комерційних) культурних індустрій; захистом культурної спадщини та французької мови.

Разом з тим проект культурної політики не є виключною прерогативою Міністерства культури. Органи центральної влади та регіональні дирекції з культурних справ поєднує між со-

бою Управління регіонального розвитку. Регіональні дирекції культурних справ забезпечують координацію діяльності Міністерства та органів місцевої влади, реалізують засади національної культурної політики в місцевих умовах, цілісність регіональної культурної політики, відповідають за фінансування місцевих культурних проєктів, надають консультативну та методичну допомогу закладам культури на місцях, проводять наукові дослідження в галузі культури [7].

Відповідно до стратегії розвитку культурно-дозвіллевої сфери в регіонах країни у 90-і роки ХХ ст. в країні було реалізовано більше 35 регіональних проєктів, в результаті чого почали діяти музеї сучасного мистецтва в Греноблі, Сент-Етьєнні, Страсбурзі, відновлено музей Святого Петра в Ліоні, музей образотворчого мистецтва в Ліллі та Руані, археологічний музей в Арлі, сади “Кордері-руаяль” у Рошфорі, обладнано археологічну зону в Бібракті, відкрито ряд національних драматичних та культурних комплексів, національних сцен, що об’єднують будинки культури та центри культурної діяльності.

Британським винаходом вважається модель культурної політики держави, діючої за “принципом витягнутої руки”. Ця модель використовується в Австралії, Ірландії, Канаді та інших країнах, сутність її полягає у виділенні, а не розподілі державою коштів на фінансування культури. Розподіл коштів здійснюється громадсько-державними установами. Отже, на підтримку культурних проєктів, програм, інститутів у відповідності з “принципом витягнутої руки” британська держава ніби визнає потребу культури в підтримці з державного бюджету, “але при цьому не бажає бути повноцінним суб’єктом такої підтримки” [7, С. 90] і дозволяє закладам культури виявляти свою незалежність.

На практиці, делеговані державою повноваження виконують зовнішньо незалежні організації у сфері культури – Англійська рада мистецтв, Британський кіноінститут, Комісія музеїв та галерей, Рада у справах спорту, Британська рада туризму. Вони відносно самостійно визначають свою політику та подальшу долю державних асигнувань. Держава-Патрон здатна оператив-

но реагувати на зміну стилів та напрямів в сучасній культурній творчості.

Отже, “принцип витягнутої руки” реалізується в діяльності:

Ради мистецтв Великобританії (з 1994 року – Ради мистецтв Англії, Шотландії та Уельсу), у підпорядкуванні якої перебувають Королівський Шекспірівський театр, Національний театр, Королівська опера, Англійська національна опера та інші заклади культури національного значення;

регіональних управлінь мистецтв, які фінансують культурно-мистецькі проекти регіонального масштабу;

Департаменту у справах культури, мас-медіа та спорту, у підпорядкуванні якого перебувають Національна лотерея, Національні Мистецькі Колекції, Управління Архітектурної спадщини, національні музеї.

Модель культурної політики в ролі Помічника найяскравіше виявляє свої риси в *США*. Ідеологію американського суспільства в цілому та культурної політики зокрема характеризують плюралізм, децентралізація, індивідуалізм, прагматизм, сцієнтизм та культ успіху. Культурна сфера країни включає елітарну та масову, комерційну та неприбуткову, професійну та аматорську культуру і передбачає: виділення грантів, нагород, здійснення урядових замовлень та досліджень, власних культурно-мистецьких програм, залучення експертів, організацію конференцій, створення сприятливої податкової бази, політики заохочення благодійництва та сприяння розвитку “третього сектора”.

Культурна політика реалізується за допомогою Національних Фондів підтримки мистецтв (NEA) та гуманітарних наук (NEH), Смітсонівського Інституту, Національної галереї, Інституту музейної та бібліотечної справи, мережі Громадського мовлення, ін. інституцій. Однак роль лідерів у реалізації культурної політики відводиться Національним фондам підтримки мистецтв та гуманітарних наук. Так, в структурі Національного фонду підтримки мистецтв створено такі підрозділи: “Освіта та доступність”, “Творча розробка та презентація творчих проєктів”, “Культурна спадщина та її презентація”, інші. Пріори-

тетними напрямками діяльності цих організацій є розвиток мистецької освіти; розширення доступу населення до культурних цінностей, особливо в сільській місцевості; сприяння децентралізації механізмів підтримки мистецтва, збереження культурних багатств країни; створення умов для творчості та демонстрації результатів творчої діяльності; покращання роботи закладів культури та мистецтва.

Цілісний підхід до проблем культури та дозвілля продемонстровано у доповіді “Креативна Америка” Президентської Ради з питань мистецтв та гуманітарних програм. У доповіді викладено основні положення, що складають основу культурного розвитку країни:

- відродження американської філантропічної діяльності у сфері культури;
- виявлення основних проблем у сфері охорони культури та планування захисту культурної спадщини;
- об'єднання зусиль держави та приватних інвесторів для залучення новітніх технологій в культурну практику;
- покращання якості освіти у сфері гуманітарних наук;
- удосконалення міжнародного культурного обміну [6].

Найрозвиненішою складовою підтримки культури та мистецтва в США є місцеві агентства, що створюються як організації громад, покликані фінансово підтримувати різні культурницькі акції в межах громади. Перші місцеві агентства виникли з ініціативи місцевих органів влади ще у 40-і роки ХХ ст., а у 80-і роки ХХ ст. вони перетворюються на авторитетні органи, здатні здійснювати професійне керівництво, культурне планування та реалізацію дозвіллевих регіональних програм.

Питання культури на рівні штатів вирішують ради мистецтв і агентства, які є автономними громадськими органами, автономними або неавтономними підрозділами у складі виконавчих органів влади штату.

Місцеві культурно-мистецькі агенції - це неприбуткові організації. Різноманітні стимули та податкові пільги, “доповнюючі гранти”, призвели до створення значної кількості фондаций, що мають різні завдання, критерії і напрями діяльності.

Місцевий рівень влади створюється відповідно до законодавства штату з урахуванням чисельності населення та розміру території. Місцеві органи влади (графства, округи) є адміністративно-територіальними одиницями штатів, до складу яких входять муніципалітетами, селища, шкільні та спеціальні округи.

Рекреаційні та дозвіллі служби фінансуються з місцевих бюджетів на 75% (за статистичними даними 1999-2000 років). Прибуткові статті місцевих бюджетів складають різноманітні податки (від сплати комунальних послуг, продажу муніципальної власності, облігацій, плати за ліцензії), неподаткові надходження та субсидії федерального і штатного урядів. Федеральна допомога надається місцевим органам влади у вигляді дотацій, субсидій, цільових та вільних кредитів.

Країни Центральної та Східної Європи зіткнулися з різними проблемами у період культурної трансформації, однак у них є спільні ознаки, притаманні всім посткомуністичним державам. Після зміни політичних режимів наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст., створюється нова модель культурної політики, що забезпечує свободу творчості та культурного життя, децентралізацію соціально-культурної сфери, багатоманітність видів культурної творчості та міжнародних контактів, комерціалізацію індустрії культури та дозвілля, залучення нових учасників культурно-дозвіллевого процесу (фондів, приватних закладів, творчих асоціацій), зацікавленість культурною самобутністю та народними традиціями.

Країни Центральної та Східної Європи пережили труднощі перехідного етапу: спад виробництва, докорінні зміни в структурі власності та виробничих відносинах, суспільній психології та масовій свідомості, перехід від фіксованих державних цін до вільних, ринкових, що супроводжувався непослідовним інфляційним процесом та різким зниженням життєвого рівня населення, зростанням безробіття.

У сфері культури було проведено ряд реформ для: децентралізації управління галуззю; переорієнтації закладів культури на діяльність в ринкових умовах; удосконалення законодавства відповідно до нових соціально-економічних та політичних умов;

створення нових адміністративних органів, забезпечення розвитку приватних, добровільних, муніципальних закладів культури. Головним в культурній політиці країн Центральної та Східної Європи стала децентралізація, що й сьогодні ще не набула належного рівня. Уряди країн, проголошуючи принципи децентралізації, прагнуть утримати хоча б частковий контроль над діяльністю закладів культури. Натомість, більшість закладів культури, мріючи про самостійність, водночас сподіваються на фінансування та відповідальність центрального уряду.

Активними прибічниками ідеї розвитку культури на місцях є організації недержавного сектору, однак вони ще недостатньо зміцніли для здійснення культурно-дозвіллевої діяльності на добровільних засадах, а також не мають суттєвого впливу на формування громадської думки.

Зростання інтеграційних процесів в сучасному світі призводить до нівелювання етнокультурних розбіжностей. Національні культури зазначають небезпечного впливу масової культури. З цього погляду, цікавим є досвід культурної політики *Канади*, в якій домінує тенденція до збереження самотності національних культур. Самобутність канадської культури виявляється у спільних системах цінностей, образу мислення, звичаях, філософії, релігії, етиці, у формах соціальної, економічної політичної організації суспільства, у єдиній самосвідомості. Канада вважається малозаселеною країною. На її якісні та кількісні характеристики великий вплив мають імміграційні процеси (наприклад, у Монреалі іммігрантське населення зростає вдвічі швидше, ніж чисельність корінних монреальців). Серед іммігрантів домінують представники європейських країн (47 %), хоча в останні роки на демографічну та етнолінгвістичну структуру Канади впливають представники Азії, Африки та Латинської Америки (передусім, Гонконгу, Філіпін, Індії, Китаю). Серед аборигенного населення Канади індіанці складають 69 %, метиси – 26 %, ескімоси (або інуїти) – 5 %. Ці групи є корінними жителями Канади, її “першими націями” (First Nations).

Канада формувалася як двонаціональна, двомовна держава, у складі двох основних етносів – англоканадців та франкока-

надців. Серед найпоширеніших мов канадців – англійська та французька, а з середини 90-х років ХХ ст. – китайська мова.

Культурна політика Канади розглядається урядом та населенням: як головна складова зовнішньополітичної стратегії країни; як важливий інструмент збереження самобутності канадського суспільства; як гарант національного суверенітету та національної гідності. Таку позицію уряду по відношенню до культурної сфери підтверджує й Кліф орд Лінкольн, голова Постійного комітету з канадської спадщини парламенту Канади, який зазначає: “Культура в усіх її проявах – це сутність та головне вираження нашої ідентичності...”. Саме сприйняття канадської культури як найціннішого надбання нації і є тією специфічною ознакою, що відрізняє канадців від інших народів світу. Специфіку культурної політики країни визначили: тривалий період культурної залежності спочатку від Великобританії, пізніше – від США; високий рівень антагонізму між франкофонною та англофонною спільнотами; проблематика культурного самовизначення нації.

Канада створила власну, доволі ефективну модель культурної політики, що ґрунтується на принципах свободи самовираження, свободи вибору, рівного доступу до культурних цінностей, культурної багатоманітності, співпраці з муніципальними органами влади та приватним сектором.

Важливою складовою культурної політики країни є *вимога канадського змісту*, що сприяє збереженню канадської самобутності і покликана відстоювати інтереси національних споживачів. Відчуваючи потужний вплив американської культури, Канада, ввівши вимогу канадського змісту, створила можливості для поширення канадської культурної продукції, не обмежуючи при цьому доступу населення до зарубіжних культурних зразків.

Незважаючи на масований іноземний вплив у сфері культури й дозвілля, Канада створила, а в останнє десятиліття значно зміцнила, національні культурні галузі (телебачення, книговидавництво, музичну індустрію, бібліотечну справу, національні заповідники та ін.). До вирішення питань культури та дозвілля,

прямо чи опосередковано, в країні причетні: Канадська рада підтримки мистецтв, Міністерство канадської спадщини, Національний центр мистецтв, Національний департамент кіно, Національна галерея, Фонд розвитку культурної індустрії, а також різноманітні культурно-дозвіллієві заклади. Міністерство канадської спадщини, створене 1933 року, розглядає питання підтримки мистецтва та культури, спорту, паркової діяльності, історичних пам'яток, розвитку багатокультурності.

Головна відповідальність за управління культурою розподілена між провінціями, які складають Канадську конфедерацію. Пріоритетність управління питаннями культури та освіти у провінціях є особливо важливою для Квебека, якому домінування французької мови надає унікальної культурної самобутності. Основними інструментами в удосконаленні культурно-дозвіллевого споживання є фінансові стимули та програми, вимога канадського змісту, податкові пільги, іноземні інвестиції, заходи, спрямовані на забезпечення інтелектуальної власності.

Взагалі, характерною ознакою культурної політики Канади є яскраво виражений регіоналізм, перевага місцевих інтересів та потреб над загальнодержавними. При цьому регіональна багатоманітність Канади поєднується з етнічною багатоманітністю і сприяє формуванню “етнокультурної мозаїки”, яку канадці всіляко підтримують та розвивають. Активна підтримка “етнічної мозаїки” виражається в загальнодержавній концепції багатокультурності, прийнятій ще 1971 року, а також в домінуванні в Канаді “однієї нації, двох мов і множинності культур” [4, С.124].

Отже, культурна індустрія Канади відіграє важливу роль в житті всієї країни. Доволі успішна культурна політика дозволяє гідно представляти канадську культуру на світовій арені та забезпечує своїм громадянам доступ до світових досягнень у галузі культури та дозвілля. Головним завданням державної політики Канади у сфері дозвілля є удосконалення тих умов, в яких створюється, споживається, зберігається національна культурна продукція, а також здійснюється пропаганда канадської культури у світі.

Тобто, Канада в питаннях культури дотримується поєднання «принципу довгої руки» та культурного плюралізму.

Серед країн Азіатського регіону варто проаналізувати досвід культурної політики в *Японії*. На державному рівні тут створено Агентство у справах культури, яке має такі підрозділи: департамент у справах культури, що дбає про розвиток мистецтва, японської мови, авторських прав та релігійних організацій; департамент охорони власності у сфері культури, що займається питаннями традиційної культури, захистом пам'яток, міст, розвитком архітектури та прикладного мистецтва. У підпорядкуванні Агентства перебувають національні музеї, дослідні інститути, Японська академія мистецтв. Метою національної культурної політики є всебічна підтримка культурного процесу і створення сприятливих умов для споживання культури, удосконалення інфраструктури культури в національному масштабі, заохочення творчої діяльності, допомога регіональній культурі та створення умов для активної участі в культурно-дозвіллевій діяльності населення, збереження регіональної культури, захист культурної власності, розвиток міжнародних культурних зв'язків.

Питання культури та дозвілля в країні вирішують також Японський фонд мистецтв, Асоціація корпоративної підтримки мистецтв, Рада художніх фондів.

На регіональному та місцевому рівнях питаннями культури займаються спеціальні відділи, створені у місцевих виконавчих органах влади, що діють відповідно до плану розвитку культури країни. Пріоритетними напрямками культурної діяльності визнано такі: посилення політичної підтримки культурної сфери; збільшення бюджетних асигнувань на культуру та удосконалення податкової системи; підтримка творчої діяльності; підтримка культури на місцях; сприяння розвитку побутової культури; захист японської мови; удосконалення системи авторських прав; захист культурної спадщини; покращання діяльності релігійних організацій; розвиток інформаційної структури культури; інтенсифікація міжнародного культурного обміну.

У фінансуванні держава відіграє допоміжну роль. Японський уряд, дотримуючись політики децентралізації, наполягає на фінансуванні дозвіллевої сфери місцевими органами влади. На відміну від європейських країн та США, в Японії значна частина пожертв надходить не від приватних осіб, а від великих корпорацій. В країні майже відсутні традиції спонсорства та меценатства від окремих громадян [11].

Отже, у світі загальноприйнятим вважається поділ різноманітних моделей культурної політики на моделі Інженера, Архітектора, Патрона, Помічника. І хоча кожна модель має свої специфічні ознаки, об'єднувальною ланкою є головна мета культурної політики, що полягає в самореалізації потенціалу особистості, всебічному розкритті здібностей людини. Тому питання доступності до зразків культури, залучення населення до дозвіллевої діяльності, його активна соціально-культурна позиція є головним завданням культурної політики зарубіжних країн.

Висновки

Дозвілля в зарубіжних країнах розглядається як складова культурної сфери, а головні питання дозвіллевої сфери розробляються в контексті культурної політики конкретної держави. Разом з тим окремі аспекти дозвіллевої сфери (освітній потенціал, педагогічні принципи дозвілля, соціологія дозвілля, інші) є об'єктом різних сфер життєдіяльності держави.

Кожна держава визначає власну культурну політику відповідно до цінностей, завдань та культурних переваг конкретної держави. Принципи державної політики у сфері дозвілля переростають в інституційні механізми взаємодії між суспільством та урядом і реалізуються в конкретних культурних, соціальних та дозвіллевих ініціативах.

Спільними принципами та позиціями, прийнятими та схваленими міжнародною спільнотою у сфері культури є: створення

можливостей для участі людини в культурному житті суспільства, культурний розвиток, завдяки якому культурна політика стає складовою загальної державної політики; збереження та популяризація культурної самобутності; розвиток міжнародних культурних зв'язків.

Невід'ємною складовою державної культурної політики є *оцінювання її ефективності*, сутність якої полягає в неприйнятті програм, нездатних досягти поставленої мети, ресурсозатратних, в успішному процесі реалізації культурних проєктів, прийнятті правильних рішень з питань культурного розвитку держави, в удосконаленні управління закладами культури та дозвілля.

Незмінною умовою успішної культурної політики вважається тісний зв'язок між рішеннями, що впливають на культурне життя та потребами й запитамі міського населення.

Запитання для самоперевірки

1. В чому полягає сутність культурної політики?
2. Які є загальноприйнятні моделі культурної політики? В чому їх специфіка?
3. Яку роль відіграє дозвілля в контексті культурної політики зарубіжних країн?
4. В чому полягає складність дозвіллевої політики в країнах Центральної та Східної Європи?

Література

1. Cultural policy: a preliminary study. — Р., UNESCO, 1969.
2. Girard A. Cultural Development: Experiences and Policies. Р., UNESCO, 1983.
3. Акимов Ю.Г. Канадское общество на пороге XXI века (по материалам частичной переписи населения) // США, Канада: экономика, политика, культура. — 2001. - № 8-9.

4. Владимирова М.А. Влияние культурной среды на формирование национальной самобытности (на примере канадской и американской культур) // США, Канада: экономика, политика, культура. — 2001. - № 9.

5. Востряков Л.Е. Культурная политика в современном мире (взгляд из России) // Материальная база сферы культуры: Науч.-информ. сб. — Вып.1. — М.: Изд. РГБ, 2000.

6. Государственная поддержка искусства в структуре культурной политики США // Культура в современном мире. — 2003. — Вып. 4.

7. Гриценко О.А. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі. — Київ: УЦКД, 2000.

8. Драгичевич-Сесич М. Культурная политика: новая роль администратора и менеджера культуры — роль посредника // Материальная база сферы культуры: Науч.-информ. сб. — Вып. 2. — М.: Изд. РГБ, 1999.

9. Общественная поддержка культуры во Франции, Германии, Норвегии, Канаде // Культура в современном мире. — 2002. — Вып. 5.

10. Соколов В.И. Глобализация и аборигенное население Канады // США, Канада: экономика, политика, культура. — 2002. - № 5.

11. Сравнительный анализ культурной политики Соединенных Штатов и Японии // Панорама культурной жизни зарубежных стран. — 2000. — Вып. 7-8.

12. Экономические основы культурной деятельности. Индивидуальные предпочтения и общественный интерес. В 3-х томах. Экономическая политика в сфере культуры: новый век, новый взгляд (отв.редакторы А.Я.Рубинштейн, Б.Ю.Сорочкин). — СПб.: Алетея, 2002.

4.2. Державний сектор управління дозвіллевою сферою

Державна політика у сфері дозвілля є істотною складовою політики будь-якої держави, відбиває її загальні установи, цілі та функції й спрямована на формулювання та розробку стратегії й тактики державних завдань у сфері вільного часу. Цілі, функції, принципи дозвіллевої політики визначаються економічними, політичними, соціальними, культурними завданнями розвитку окремої держави.

У зарубіжних країнах не існує окремого закону, який визначав би загальні положення, принципи та напрями діяльності дозвіллевої сфери. Роль дозвілля та його специфіка, права та обов'язки працівників дозвіллевої сфери, тенденції формування розкриваються в документах національного значення конкретної країни: “Акт про розвиток освіти з метою національної оборони” (США, 1958); Національна програма “Освіта американців у ХХІ ст.” (США, 1984); “Програма розвитку соціальної роботи серед інвалідів та інших груп населення, які потребують державного захисту” (США, 1992); Директиви про нову культурну політику (Швеція), Акт про муніципальну культурну діяльність” (Фінляндія, 1992), Акт про добровільну освіту дорослих (Фінляндія, 1999).

Завдання та практична діяльність державних органів різних рівнів (загальнонаціонального, регіонального, місцевого) у сфері дозвілля взаємопов'язані і спрямовані на фінансування закладами культури індивідуальної творчості, підтримку окремих дозвіллевих програм та проектів, забезпечення та захист свободи творчості, розширення доступу до культурних цінностей для різних верств населення (людей похилого віку, інвалідів, сільського населення, нацменшин, багатодітних сімей), сприяння естетичному вихованню особистості. Серед напрямів діяльності державних органів влади у сфері дозвілля можна визначити головні:

1. Збереження та захист природних ресурсів країни (парків, лісів, водоймищ, гір, річок, окремих природних та історичних

пам'яток, туристичних маршрутів). Завданням державних органів є розробка загальнонаціональних програм розвитку природної рекреації, реалізація проектів з обслуговування населення засобами заміської рекреації та дозвілля на природі, збереження та захист рекреаційних територій, будівництво й експлуатація рекреаційних та дозвіллевих об'єктів (пляжів, табірних стоянок, місць для пікніків, туристичних маршрутів). Значна увага надається взаємодії між сучасними процесами і традиційним життям, що розглядається як важливий чинник соціальної стабільності та збереження навколишнього середовища.

Наприклад, у Франції на утриманні державних органів перебувають природні парки, гірські та морські регіони країни (7 національних парків, 38 природних регіональних парків, розташованих на 11 % національної території – це близько 6 млн. гектарів землі, водні ділянки, - 4 % національної території, гірські райони, - 21 % країни (116 тис.кв.км).

2. Захист національних цінностей культури, збереження та розвиток культурної спадщини. Держава вирішує питання збереження історичних пам'яток та культурних об'єктів, що вимагають особливого ставлення. Наприкінці ХХ ст. у багатьох країнах світу змінюється саме розуміння культурної спадщини, увагу громадськості привертають витвори минулого, що довгі роки лишалися поза увагою держави.

Культурною спадщиною визнано народні традиції, звичаї, ремесла, це сприяло відкриттю етнографічних центрів, етнопарків, виставкових залів, краєзнавчих музеїв, центрів народного мистецтва і творчості, музеїв аборигенного населення. Зусилля держави спрямовані й на збереження промислових сільських ландшафтів, що мають історичну, етнографічну або архітектурну цінність, зберігають ознаки конкретної епохи та її культури.

Активна робота із збереження культурно-історичної спадщини позначилась і на формах дозвіллевої роботи. Популярними серед населення стали карнавали, фольклорні свята, пов'язані з державотворчими подіями (революції, звільнення країни від загарбників, повстання), різноманітні мистецькі та історичні

акції, культурницькі та просвітні проекти, що знайомлять з історією своєї країни, її культурою, духовною спадщиною.

Наприклад, 1998 року з ініціативи Національної паркової служби, Національного комітету збереження історичної спадщини, Національного фонду гуманітарних наук, Інституту музейних та бібліотечних служб США розпочато реалізацію програми “Збережіть скарби Америки”. Її мета - виховання поваги до культури та історії свого народу, знайомство з його традиціями та звичаями, захист національних пам’яток культури, яким загрожує хоч якась небезпека. В країні успішно реалізовано й інші проекти: “Ми - народ” (2004), “Пісня століття” (2001), “Кинь виклик Америці” (2000), При здійсненні таких проектів реставруються твори мистецтва, інвентаризуються історичні пам’ятки та художні цінності, розробляються програми збереження давніх споруд.

3. Сприяння розвитку художньої творчості та аматорської діяльності. За ініціативи урядів держав створюються національні фонди для підтримки культури та мистецтва, основними завданнями яких є розвиток усіх видів художньої творчості, майстерності, збереження зразків національного мистецтва. Розвиток художньої творчості передбачає створення творчих шкіл, майстер-класів, надання допомоги у проведенні любительських спектаклів, виставок, музичних фестивалів, концертів. Державою також підтримуються спеціальні дозвіллі проекти, спрямовані на обслуговування жителів віддалених регіонів. З цією метою організуються виїзні виставки, гастролі, концерти, діють пересувні дозвіллі клуби.

За підтримки держави проводяться різноманітні дозвіллі акції, завдання яких - надати всебічну допомогу некомерційним дозвіллі організаціям, що захоплюються будь-яким видом любительської діяльності: хореографією, дизайном, народним мистецтвом, літературою, театром, візуальним мистецтвом. Можна назвати такі проекти, як “Молоді глядачі для мистецтва в навчальних проектах”, “Творчі громади”, “Вплив мистецтва на якість життя американців похилого віку”, “Ініціатива в галузі інфраструктури народного та традиційного мистецтва” (США).

4. Розвиток інфраструктури дозвіллевої сфери, в межах якої відбувається організація дозвіллевого обслуговування населення, удосконалюється дозвіллова кваліфікація, засвоюються навички самоорганізації дозвілля. Наприклад, у Великобританії на державному забезпеченні перебуває більше 12 тисяч бібліотек, 500 картинних галерей і музеїв, майже 2 тисячі центрів дозвілля та спортивних залів. У Франції за підтримки держави діють музичні центри (Центр музики барокко у Версалі, Національний центр народної пісні та естради, Національний джазовий оркестр, Центр інформації про рок), велика кількість кінотеатрів, 42 національні драматичні центри, 34 національних музеї та 900 – під патронатом міністерства культури, 61 національна сцена.

Необхідно підкреслити, що провідну роль у дозвілльовій системі зарубіжних країн відіграють освітні заклади, які сприяють реалізації соціально-педагогічних завдань в суспільстві. Тому школа чи коледж розглядаються як найперший культурно-дозвілльовий заклад міста чи району. В систему шкільної освіти активно впроваджується створення художніх майстерень, театральних студій, творчих лабораторій, рекреаційних центрів.

Загалом, інфраструктуру дозвіллевої сфери можна умовно поділити на кілька груп, що складаються із закладів культури різного спрямування: культурно-просвітні заклади (музеї, бібліотеки, клуби, культурно-мистецькі гуртки); спортивно-рекреаційні заклади (спортивні клуби, ковзанки, аквапарки, рекреаційні центри, туристичні комплекси, картинні галереї); видовищні заклади (кінотеатри, концертні зали, виставкові центри); розважальні заклади (гральні клуби, цирку, іподроми, та ін.) [додаток 4.1].

5. Законодавча підтримка дозвіллевої сфери полягає у вирішенні державою питань оподаткування та пільг для дозвілльових організацій, в удосконаленні системи виділення асигнувань та грантів, розробці механізмів фінансової підтримки некомерційного сектора дозвілля, стимулюванні надходжень від приватних інвесторів. У межах цього напряму здійснюється розробка правових засад для державного, добровільного, комерційного секторів дозвілля, діяльності ініціативних дозвілльових органі-

зацій, ресурсного забезпечення дозвіллевої сфери, експлуатації рекреаційних зон.

б. Підтримка наукових досліджень дозвіллевої проблематики.

Метою цього напряму є удосконалення системи освітніх послуг у сфері дозвілля, розробка та апробація інноваційних дозвіллевих технологій, гармонізація процесів проектування дозвіллевої діяльності, ресурсів та завдань дозвіллевих агенцій, проведення досліджень, спрямованих на вивчення актуальних проблем, аналіз поточної ситуації, пошук дозвіллевих моделей, адекватних державній культурній політиці, оцінюється ефективність організації вільного часу населення. Відповідно до цих завдань публікуються та розповсюджуються доповіді, аналітичні огляди, статистичні матеріали, оновлюються бази даних, що відбивають географію дозвіллевої діяльності, здійснюється науково-методичне забезпечення дозвіллевої сфери.

Загалом, сфера зарубіжних країн складається з основних організаційних підрозділів, які можна умовно поділити на дозвіллеві установи державного сектора, комерційні дозвіллеві заклади та добровільні дозвіллеві об'єднання. Дозвіллеве обслуговування населення на загальнодержавному рівні здійснюється урядовими органами федерального, провінційного та місцевого рівнів.

Агентства федерального рівня підтримують дозвіллеву сферу шляхом:

- *реалізації культурних програм національного значення*, спрямованих на розвиток інфраструктури дозвілля різних соціальних груп населення, поширення педагогічно доцільних форм дозвіллевої сфери на діяльність різних закладів культури (навчальних, парків, музеїв, театрів, бібліотек), використання для організації дозвілля розважально-ігрових та спортивних установ, оздоровчих центрів, готельних комплексів, стадіонів;

- *розвитку демократичних процесів у дозвіллевій сфері*, спрямованих на активне залучення населення до культурно-дозвіллевої практики. Зменшення соціальних та культурних розбіжностей між різними соціальними групами населення здійснюється шляхом перегляду вартості дозвіллевих послуг, безкоштов-

ного відвідування окремих національних закладів культури, зниження вартості театральних квитків, впровадження спеціальних пільгових абонементів;

- *плідної співпраці* з місцевими комерційними структурами та добровільними організаціями для підтримки й розвитку творчої ініціативи та соціальної активності населення;

- *надання фінансової підтримки* творчим колективам, театральним групам, мистецьким організаціям, програмам у сфері традиційних мистецтв;

- *надання адресної допомоги* соціально незахищеним верствам населення (через систему “чеків-канікул”, “персональних квитків”, що враховують різноманітні матеріальні можливості людини при відвідуванні нею культурно-дозвіллевих об’єктів, реалізації спеціальних освітніх програм для маргінальної молоді, створення літніх дозвіллевих таборів для “складних” підлітків).

На відміну від федеральних органів влади, органічніше вплетені у дозвіллеву інфраструктуру регіонів країни *державні структури штатів (земель, округів)*. Саме від них залежить ефективність функціонування дозвіллевої сфери конкретного регіону країни. Дотримуючись державної політики, відповідні органи влади (департаменти, агентства), що створюються у штатах, самостійно визначають напрями розвитку дозвіллевої сфери в конкретному регіоні країни (наприклад, департамент культури, дозвілля та соціальної роботи в Нідерландах, департамент рекреації або департамент паркової адміністрації в Канаді, відділ культури та рекреації в Далласі, США). За допомогою економічного, адміністративного, фінансового, кадрового впливу, штатні органи влади стимулюють або, навпаки, стримують розвиток окремих видів дозвіллевої діяльності, створюють умови для активної участі населення в соціально-культурній сфері та підвищення конкурентоспроможності закладів дозвілля. За їх ініціативи та підтримки проводяться різноманітні творчі ярмарки, святкування історичних подій, рекреаційні акції та проекти.

Найсуттєвішу роль в організації дозвілля населення відіграють *місцеві органи влади*, що володіють найповнішою інформа-

цією про соціокультурні проблеми, дозвіллеві потреби населення, вивчаючи його інтереси та запити. Вони створюють умови для участі громадськості у місцевих дозвіллевих та рекреаційних програмах. Місцеві органи влади є компетентними та відповідальними, здатними представляти державу на місцевому рівні, організовувати культурно-дозвіллеву роботу серед населення, впроваджувати інноваційні дозвіллеві технології та підтримувати експерименти в пошуках нових дозвіллевих форм роботи, консультувати творчі колективи, театральні трупи, любительські об'єднання з найскладніших питань соціокультурної сфери, захищати інтереси представників творчих професій, враховувати інтереси економічного та культурного розвитку своєї місцевості. Місцеві органи влади володіють мережею міських парків, басейнів, дитячих та спортивних майданчиків, туристичних об'єктів, репетиційних та концертних залів, центрів мистецтв і надають послуги через розгалужену мережу парків, центрів дозвілля, культурно-мистецьких закладів, концертних залів, рекреаційних комплексів, творчих асоціацій, клубів. У багатьох великих містах зарубіжних країн діють департаменти або відділи дозвілля та рекреації, паркової роботи, культурно-дозвіллевих закладів. Пріоритетними видами дозвіллевої діяльності на місцях визначено спортивне дозвілля, туризм, виконавче мистецтво, хобі, соціальна рекреація, добровільна громадська діяльність.

Дозвіллева діяльність відбувається у таких формах як турніри, вечори відпочинку, мистецькі вистави, спортивні змагання, а також різноманітні курси, гуртки, творчі школи, майстер-класи, семінари.

Разом з тим відзначається, що досить часто міські органи обмежуються лише традиційною адміністративною практикою, плануванням дозвіллевих заходів, доручаючи фіктивні завдання дозвіллевим інститутам, а дозвіллеві ініціативи серед міського населення не знаходять підтримки у працівників владних структур.

Узагальнивши зарубіжний досвід, можна виокремити загальні принципи дозвіллевої політики на місцях, яких дотри-

мується більшість зарубіжних країн. До них належать: захист свободи самовираження і створення умов для реалізації цієї свободи; надання однакових можливостей для кожного брати участь у дозвіллевій діяльності; розвиток культурного плюралізму, художньої творчості; розвиток культурної та соціальної активності на місцях; збереження та популяризація культурної спадщини; розвиток освіти в сфері культури та мистецтва; удосконалення міжнародної культурної співпраці.

Основними загальними тенденціями в розвитку дозвіллевої сфери відповідно до культурної політики на місцях, можна визначити:

- ◆ децентралізацію дозвіллевої сфери;
- ◆ демократизацію дозвіллевої сфери;
- ◆ збереження культурної самобутності та національної ідентичності.

Політика децентралізації дозвіллевої сфери. Одним із завдань дозвілля відповідно до державної політики проголошується децентралізація - як зміна системи управління, розмежування компетенції центру та регіонів: “Щоб зробити реальною культурну демократію та забезпечити актуальність культурних програм, необхідно обговорювати цілі, завдання та засоби культурної політики на міському рівні” [1, С. 172]. Централізована держава нездатна швидко реагувати на нові культурні потреби та дозвіллевій практиці і, відповідно, змінювати свою культурну політику. Тому централізовані системи прийнятні лише тоді, коли більшість населення отримує від них користь [3].

Метою децентралізації управління дозвіллевою сферою є врахування можливостей та запитів різних регіонів країни; забезпечення диференційованого підходу до організації, планування, фінансування дозвіллевих заходів; розвиток місцевих ініціатив шляхом розробки дозвіллевих проектів; удосконалення діяльності дозвіллевих закладів з урахуванням регіональної специфіки.

Регіоналізація культурно-дозвіллевого життя дозволила сформулювати дозвіллеву політику, специфіка якої виявляється в:

- орієнтації на регіони, посиленні ролі регіонів в культурній політиці держави, урізноманітненні дозвіллевого життя

провінцій, відмові від неефективних дозвіллевих інституційних структур;

- підтримці міськими органами влади дозвіллевих та культурних ініціатив місцевого населення.

Послабленням державної підтримки дозвіллевої сфери та розвитком ініціативи на місцях відрізняються США, Іспанія, Франція, Австрія. Свідченням децентралізації є діяльність американських агентств з культури штатів (State arts agencies) та локальних агентств з культури (Local arts agencies), що діють в кожному штаті країни. Вони почали утворюватись в середині 60-х років ХХ ст. для розподілу федеральних та штатних субсидій. Однак з часом їх функції значно розширилися і сформувався комплекс основних завдань: підтримка культурно-мистецьких, дозвіллевих, рекреаційних проєктів, спрямованих на обслуговування міського населення; стимулювання інтересів громадськості до сфери культури, збирання інформації про державні та приватні заклади культури; створення умов для творчого самовираження і розвитку любителства; розвиток міської дозвіллевої інфраструктури; підтримка некомерційних дозвіллевих програм; сприяння розвитку естетичного виховання в школах.

Ці завдання вирішуються шляхом надання грантів для постановки спектаклів, проведення виставок та гастролей, організації технічної допомоги дозвіллевим закладам, фінансової підтримки творчих колективів, проведення фольклорних та мистецьких акцій, здійснення інформаційно-рекламної діяльності. Крім агентств на місцях, діють різні гуманітарні ради штатів, туристичні товариства, рекреаційні агенції, адвокатські групи, що відстоюють інтереси закладів культури. Аналіз процесу децентралізації в дозвіллевій сфері буде неповним, якщо не згадати про його недоліки. Так, у сільській місцевості Греції участь громадян в управлінні дозвіллевою сферою має суто декларативний характер і обмежується “вибиванням” державних субсидій, грантів та створенням шляхів “політичного впливу”. Під гаслом “культури участі”, яку пропагує децентралізація, можуть бути додаткові форми контролю, а фіктивне передання повноважень офіційних органів добровільним об’єднанням та нефор-

мальним структурам призводить до нових форм тиску на місцеві органи. Тому досвід децентралізації дозвіллевої сфери зарубіжних країн не можна вважати бездоганним.

2. Політика демократизації культурно-дозвіллевої сфери. Незважаючи на особливості демократизації дозвіллевої сфери в різних регіонах і країнах, вона має й загальні риси, до яких належать: *рівність* членів суспільства в праві людини на дозвілєві послуги незалежно від її соціального стану, статі, національної, расової, релігійної приналежності; *диверсифікація* дозвіллевого обслуговування, що ґрунтується на враховуванні індивідуальних здібностей, схильностей, потреб та інтересів людини.

Демократизація дозвілєвих процесів спрямована на:

◆ виокремлення як пріоритетних у дозвілєвій сфері інтересів соціально незахищених верств населення. Державна політика зарубіжних країн відкидає “подвійний стандарт”, згідно з яким “місцевий клуб – це заклад дозвілля для бідних”, а “театр опери – це заклад культури для багатих”. Наголошується на тому, що не може бути культурно-дозвіллевої системи для забезпечених верств населення, соціально-культурної - для середніх та соціальної - для бідних. Однак це не означає, що елітарні культурні заклади посилюють диспропорції – навпаки, високі художні стандарти мають бути критеріями національної самосвідомості, чинником стимулювання культурно-дозвіллевої діяльності на місцях;

◆ орієнтацію на демократичні форми культурної та дозвіллевої діяльності, залучення всіх верств населення, “географічне” розширення культурної діяльності (створення нових об’єктів, пересувних клубів, проведення гастролей, фестивалів, виставок).

3. Збереження культурної самобутності та національної ідентичності. Ця тенденція пояснюється глобалізаційними інтеграційними процесами, що змушують народи зберігати національну та культурну ідентичність, здійснюючи заходи на підтримку національних культур, створюючи умови для вільного культурного самовираження та творчої діяльності. Глобалізаційні соціокультурні зміни неоднозначні й суперечливі, конфліктні, вони мають об’єктивний, незворотний характер. Їх

позитивні результати - збільшення високоякісних дозвіллевих товарів та послуг, всебічний розвиток інформаційної мережі, туристичної сфери, міграційних та супутникових процесів, зростання духовних потреб населення та можливостей їх задоволення.

Однак негативні результати глобалізації досить часто переважають, окремі технологічні відкриття становлять небезпеку для людської цивілізації, нівелювання культурних форм породжує культурне спустошення, погіршуючи якість життя, а знецінення культурних здобутків призводить до посилення споживацького ставлення, ігнорування традицій, гомогенізації культур.

“Культурні війни” ХХІ ст. зумовлені національно-етнічними вимогами маленьких народностей та нетерпимістю до них великих націй, релігійними протистояннями, поглибленням соціальної нерівності, зростанням злочинності, расизму, насилля, руйнацією сімейних традицій. Соціально-культурна та етнічна нерівність посилюється й через відповідну дозвілlevу політику, що реалізується засобами масової інформації, розважальними та видовишними закладами, гральними установами. Однак, як доводить досвід багатьох зарубіжних країн, сліпе копіювання чужих (хай і нових) зразків досить часто призводить лише до негативних наслідків. Питання впливу глобалізації на культурні та дозвілlevі процеси ще вимагають ґрунтового осмислення.

Культурно-дозвілlevе життя на місцях сприяє розвитку ініціативи, творчості та відповідальності, що найяскравіше виявляється у створенні та діяльності добровільних дозвілlevих об'єднань, про які йтиметься у наступному розділі.

Висновки

Дозвілlevа сфера зарубіжжя забезпечує дозвілlevе обслуговування населення і складається з природних, матеріальних, технічних, фінансових, організаційних, управлінських, освітніх компонентів. Основними структурно-функціональними скла-

довими дозвіллевою сфери є державний, добровільний та комерційний сектори. Кожен з них має свою специфіку, характер діяльності, мережу дозвіллевих організацій.

Кожна країна розробляє свою концепцію дозвіллевої політики з урахуванням власного історичного досвіду, сучасної соціальної, економічної, політичної ситуації, функціонування культурної інфраструктури, розвитку податкового законодавства, інформаційного простору та соціальної системи. Однак можна виділити ряд загальних ознак, що характеризують різні моделі державної політики у сфері дозвілля. До них належать: надання можливостей для участі людини в культурно-дозвіллевому житті суспільства, культурний розвиток, збереження та популяризація культурної самобутності, розвиток міжнародних культурних зв'язків.

Дозвіллеві агентства державних органів влади будь-якого рівня спрямовують свою діяльність на обслуговування населення у сфері дозвілля, використовуючи при цьому різноманітні форми та засоби роботи. Вони мають потужний матеріально-технічний, природний та кадровий потенціал, володіють рекреаційними і туристичними об'єктами, дозвіллевими центрами, розробляють та здійснюють відповідні проекти й програми. Провідна роль в управлінні дозвіллевою сферою належить місцевим органам, що забезпечують умови ефективного функціонування всього державного сектора дозвіллевої сфери.

Регіональний дозвіллевий розвиток сприяє формуванню та активній позиції місцевої культурної еліти, відродженню самобутніх форм народної культури, втіленню загальнолюдських та наднаціональних цінностей в культурі регіону, активізації процесів гуманізації в культурно-освітній сфері шляхом неперервної та багаторівневої освіти.

Політика децентралізації сприяє встановленню рівноваги між великими містами та провінцією. Універсальної децентралізованої системи управління дозвіллевою сферою як такої не існує. Та якої б культурної політики не дотримувалася конкретна держава, вона повинна: *забезпечити свободу творчості*, без цього неможливий розвиток культури взагалі; *створити умови*

для участі в культурному та дозвіллевому житті кожної соціально-демографічної групи населення; забезпечити узгодженість дій всіх суб'єктів культурної діяльності; налагодити механізми вияву суспільних потреб у сфері дозвілля.

Запитання для самоперевірки

1. В чому полягає специфіка управління державних органів влади різних рівнів?
2. Якими шляхами підтримують дозвіллевую сферу агентства федерального рівня?
3. В чому полягає сутність управління дозвіллевою сферою на місцях?
4. На які групи закладів культури класифікується дозвіллева сфера зарубіжжя?

Література

1. Girard A. Cultural Development: Experiences and Policies. P., UNESCO, 1983.
2. Востряков Л.Е., Чирикова А.Е. Культурная политика и культурные практики в оценках российских и европейских администраторов и менеджеров культуры (по результатам исследований 1996-1997 годов) // Материальная база сферы культуры. - 1999. - Вып. 3.
3. Кангас А., Онсер-Францен Ж. Существует ли потребность в новой стратегии культурной политики в государствах Северного региона? // Материальная база сферы культуры. - 1999. - Вып. 2.
4. Кирсанов В.В. Государственная политика и сфера досуга. Сущность. Структура. Неиспользованные возможности // Российская культура глазами молодых ученых: Сб. трудов. - СПб.: МП РИЦ «Культ-информ-пресс», 1993.

5. Культурная политика в современном мире: шведская модель // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения. – Информ.сб. – М., 1991. – Вып. 4.
6. Организация досуга за рубежом // Культурно-досуговая деятельность: учебник. – Москва: МГУК, 1998.
7. Проблема демократизации культуры во Франции // Панаорама культурной жизни зарубежных стран. – Информ.сб. – Вып. 7-8. – М.: Изд. РГБ, 2003.
8. Соколова И.Ю. Бюджеты местных органов власти США: функциональная направленность и источники формирования // США, Канада: экономика, политика, культура. – 2000. - № 6.
9. Франция: баталии вокруг культуры // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения: Информ.сб. – М., 1993. – Вып. 9.
10. Франция: культурная политика в регионах // Культура в современном мире. – 1997. – Вып. 3.
11. Франция: новые шаги по демократизации культуры // Панаорама культурной жизни зарубежных стран. – 1999. – Вып. 10.
12. Щукина Т.А. Политика Канады в области культуры // США, Канада: экономика, политика, культура. – 2000. - № 9.
13. Экономические основы культурной деятельности. Индивидуальные предпочтения и общественный интерес. В 3-х томах. Экономическая политика в сфере культуры: новый век, новый взгляд (отв.редакторы А.Я.Рубинштейн, Б.Ю.Сорочкин). – СПб.: Алетейа, 2002.

4.3. Дозвіллієві об'єднання добровільного сектору

В історії дозвілля відомі різні форми добровільних об'єднань громадян, що задовольняли найголовніші потреби людини – в дозвіллі та спілкуванні. Добровільні об'єднання за характером, метою своєї діяльності завжди відбивали соціальну структуру суспільства. Неформальні угруповання як такі створювалися за інтересами. Так, відомі чоловічі будинки в общинно-родових поселеннях, що відігравали роль своєрідних інформаційних центрів; критські сисситії, спартанські федитії та римські терми були осередками спілкування та розваг. Пізніше відомі давньогрецькі гетерії, давньоримські содалітас, професійні об'єднання громадян (цехи флейтистів, теслярів, малярів, мідників, гончарів). Нова та Новітня історії засвідчують піднесення добровільного руху. Саме в цей час масово створюються клубні об'єднання (літературні, мистецькі, військові, поетичні, музичні), різноманітні гуртки, що об'єднують однодумців.

Починаючи з 70-х років ХХ ст. зростає кількість добровільних організацій в усіх європейських країнах, що свідчить про розвиток громадянського суспільства. У Великобританії з 1970 по 1986 роки зареєстровано близько 160 тисяч добровільних організацій, у Франції, країні з досить слабкими традиціями добровільної роботи, кількість нових асоціацій культурного та соціального профілю щороку зростає на 20 відсотків. В Італії більшість добровільних організацій також утворені після 70-х років; в Німеччині чисельність добровільних об'єднань становить більше 240 тисяч. Серед добровільних організацій - все-світньо відомі “Друзі Землі”, Фонд захисту навколишнього середовища, Рада захисту природних ресурсів, С'єрра-клуб (США), Асоціація ораторського мистецтва США, Фонд молоді Америки, Американська рада молодих політичних лідерів, Студентська асоціація США, Англійська туристична рада, Національна асоціація жіночих клубів Великобританії, Британська театральна асоціація, Молодіжна асоціація туристичних баз,

Гільдія мешканок невеликих міст, Національна федерація жіночих інститутів (Великобританія).

Кожен фонд, асоціація, організація, формування мають своє соціокультурне значення, діють в межах лише своїх функцій, відрізняються за характером основної діяльності, що охоплює і захист навколишнього середовища, і дозвілліві інтереси споживачів, і розвиток культури маргінальних груп населення, і спортивну роботу. Хоча основними для добровільних об'єднань є напрями діяльності, визначені в їхніх статутних документах, фактично кожне з них так чи інакше пов'язане із дозвіллевою сферою, організовує дозвілліве обслуговування населення.

Багато громадських формувань мають власну мережу культурних центрів, бібліотек, спортивних залів, клубів, рекреаційних центрів, творчих гуртків, туристичних секцій. Наприклад, Англійська туристична рада включає більше 200 дозвіллівих об'єднань, що нараховують понад 8 млн. членів. 29 % із них належать до молодіжних організацій, 27 % є членами спортивних клубів, 13 % захоплюються збереженням культурних цінностей, 8 % належать до туристичних організацій, 7 % - до жіночих об'єднань, 7 % - до груп захисту тварин та дикої природи [4]. І сьогодні добровільні дозвілліві об'єднання, організації, асоціації є основною складовою дозвіллівої сфери і допомагають громадськості брати участь в соціально-культурному житті, підтримують самодіяльність та ініціативу місцевого населення. Причому, якщо держава надає перевагу культурним заходам, що характеризуються високою якісністю, ексклюзивністю, професіоналізмом та споживанням (тобто "пасивним слуханням та спостереженням"), то добровільні рухи обстоюють право активної участі населення та любительство в будь-яких його проявах. За підтримки добровільних організацій здійснюються культурні заходи (фестивалі, конкурси, концерти, виставки), вирішуються соціальні питання (захист прав нацменшин, розгляд екологічних проблем), проводяться ремонтні роботи дозвіллівих об'єктів (музеїв, бібліотек, клубів, шкіл), надається підтримка творчій молоді та ін.

Добровільні організації (молодіжні клуби, жіночі організації, любительські об'єднання, спортивні й туристичні клуби,

релігійні організації, благодійні об'єднання) створюються з ініціативи громадян і визначаються демократизмом в управлінні та певною автономією по відношенню до офіційної влади. Добровільні дозвіллеві організації не орієнтуються на одержання прибутку, однак з часом можуть перетворитися на комерційні об'єднання або увійти до складу державних закладів дозвілля.

Добровільні асоціації становлять основу соціокультурної діяльності, надаючи людині можливість брати безпосередню участь в заходах, задовольняти свої захоплення, розширювати знання. Натомість, великі громадські, політичні й релігійні інститути частіше саме в силу своєї потужності, схильності до бюрократичних і технократичних методів роботи нехтують індивідуальними потребами людини, її інтересами, працюючи на грандіозну, проте абстрактну перспективу.

Важливим чинником діяльності добровільних організацій є їх фінансове забезпечення. Своєрідну “касу” добровільних організацій становлять благодійні трасти, що в зарубіжних країнах мають розгалужену мережу. Незалежні трасти максимально використовують комерційні можливості закладів культури – роботу кав'ярень, сувенірних магазинчиків, книжкових крамниць, надання платних дозвіллевих послуг та ін. Рекреаційні трасти виникають з ініціативи добровільної асоціації, однак для подальшої діяльності потребують фінансової допомоги, зокрема, – грантів та підтримки з боку держави. Трастова система успішно спрацьовує в громадських проектах спортивного, культурного, історичного, просвітнього спрямування.

Підтримка діяльності некомерційних, добровільних організацій у сфері дозвілля здійснюється на основі потужної правової бази, стабільної системи оподаткування, залучаючи значні можливості “фандрайзингу”, консультування мистецьких організацій з фінансових та організаційних питань. Наприклад, у Великобританії з 1976 року діє Асоціація бізнесового спонсорства, завданням якої є “консультування бізнесу з усіх аспектів спонсорства, надання потенційним спонсорам цілого ряду послуг та можливостей... консультування мистецького середовища з питань пошуку спонсорської допомоги” [Цит. за: 6, С.102].

В зарубіжному дозвіллезнавстві немає єдиної класифікації добровільних угруповань, що можна пояснити величезною різноманітністю та чисельністю останніх. Найдетальнішою, на наш погляд, є типологізація добровільних організацій, здійснена англійським вченим Торкільдсеном Дж. [4, С.282]. Схематично її можна відтворити так:

Добровільні організації місцевого рівня	клуби громади, клуби мікрорайонів;
Дитячі добровільні об'єднання	клуби, створені при асоціації іграшкової бібліотеки, асоціації дитячих ігрових майданчиків;
Молодіжні добровільні організації	асоціація скаутів, асоціація молодіжних клубів, асоціація дівчаток-провідників, фонд у роботі з молодіжними "групами ризику";
Жіночі добровільні організації	об'єднання при федерації жіночих інститутів, жіночій добровільній службі;
Чоловічі добровільні організації	клуби працюючих чоловіків, клуби військових, дозвіллеві центри для моряків;
Добровільні організації для людей літнього віку	центри літніх громадян, клуби Дарбі та Джоан;
Добровільні організації для інвалідів	дозвіллеві центри для інвалідів, мотор-клуб водіїв-інвалідів, центр рекреації для інвалідів та осіб з обмеженими можливостями;
Пригодницькі добровільні організації	центри для любителів морського мандрювання, клуби, створені при Національній асоціації печер;
Добровільні організації захисту тварин	клуби любителів кішок, поні-клуби, асоціація любителів диких тварин;
Добровільні організації охорони навколишнього середовища, захисту культурних пам'яток та національної спадщини	клуби друзів землі, екологічні об'єднання, клуби захисту птахів;
Добровільні організації захисту інтересів споживачів	організації при асоціації споживачів;
Радні організації	клуби при Британській радній організації, ради з сімейного планування;
Філантропічні добровільні організації	Ротарі-Інтернешнл Британії та Ірландії, вар'єте-клуби Великобританії;

Релігійні організації	дозвіллеві організації, що створюються церквами та релігійними установами (культурно-мистецькі, спортивні, бібліотеки)
Політичні організації	політичні клуби;
Дозвіллеві й туристичні добровільні організації	Британська асоціація караванів, асоціація молодіжних турбаз, асоціація гультяїв, наметовий клуб Великобританії;
Спортивні й рекреаційні добровільні організації	гуртки аеробіки, ковзанярські клуби, велосипедна асоціація;
Культурно-мистецькі добровільні організації	театральні гуртки, гуртки народного танцю та пісні, клуби-музеї, школи рукоділля;
Просвітні добровільні організації	освітні клуби для дорослих, клуби-бібліотеки, робітничі просвітні клуби;
Хобі-об'єднання	клуби квітників, громадян-оркестрантів, любителів античності, прикладної творчості.

Організаційним стрижнем добровільних організацій в зарубіжних країнах є молодіжні та дитячі об'єднання (молодіжні організації “Фор ейч”, “Бойскаути” та “Герлскаути” та інші). Методика дозвіллевої діяльності в добровільних об'єднаннях для дітей, підлітків та молоді має свою специфіку, що полягає у виховній значимості та культурно-педагогічній доцільності тих чи інших дозвіллевих заходів.

Необхідно зазначити, що школи та інші навчальні заклади більшості зарубіжних країн заохочують до створення різноманітних дозвіллевих та культурно-просвітніх об'єднань, розвиваючи таким чином громадську активність дітей, підлітків, молоді. Так, в класах та навчальних групах діють різноманітні гуртки (хімічні, біологічні, філософські, літературні, спортивні, туристичні, математичні, колекціонування, охорони природи) для розкриття творчого потенціалу учнів, розвитку почуття відповідальності, ініціативи, поваги до закону та права, потреби в самоуправлінні та самоствердженні. Шкільні та студентські гуртки діють в межах свого навчального закладу, класу або виходять за їх межі (особливо це стосується спортивних та туристичних гуртків), організовують

різноманітні суспільно корисні заходи, діючи відповідно до інтересів своїх членів. Навчальні заклади лише намагаються визнати ці юнацькі потреби та запити і використати їх з освітньою метою.

Наприклад, студентська асоціація США заснована ще 1947 року і складається з представників різних навчальних закладів країни (коледжів, державних університетів, приватних навчальних закладів). Такі ж організації створюються й на рівні окремого кампусу чи університету. Так, в університеті Південний Мен діє більше 50 студентських організацій, маючи статuti. Серед них – об'єднання студентів з догляду за дітьми, асоціація студентів-економістів, асоціація студентів-істориків, культурно-просвітня організація, спортивні секції. Функції центрального органу студентського самоуправління виконує студентський сенат, що фінансує дозвілєві заходи протягом навчального року та організовує суспільно корисну діяльність студентів. Кампус Санта-Круз Каліфорнійського університету нараховує більше тисячі студентських організацій, відмінних за своїми завданнями, функціями, напрямками діяльності. До них належать етнічні асоціації, політичні, мистецькі, музичні, літературні, спортивні релігійні об'єднання. Студенти реалізують спецпроекти, спрямовані на обслуговування населення (мистецькі заходи, програми для жінок, заходи для дітей) [9].

Діяльність багатьох добровільних організацій відома за межами країни, в якій вони створювалися. Особливо це стосується організацій релігійного спрямування, що пояснюється впливом церкви на молодь. Йдеться, зокрема, про такі, як: “Християнські асоціації молодих чоловіків”, “Християнські асоціації молодих жінок”, “Організації молодих католиків” та інші. З релігійними переконаннями пов'язують такі моральні цінності, як родинні зв'язки, народження дітей, вживання наркотиків, громадянська свобода, людська гідність.

Ефективне вирішення проблем, що постають перед добровільними об'єднаннями, виявляється в налагодженні співпраці з різноманітними організаціями. При цьому необхідно зважати, що найважливіші потреби життєдіяльності людини повніше

задовольняються не у великих організаціях, а в малих групах, що відповідають потребам конкретної людини, її пізнавальним, культурним, соціальним запитам. Тому організація дозвілля на рівні громади вважається прийнятнішою та ефективнішою з точки зору дозвіллевого обслуговування населення. Громада є проміжною ланкою між суспільством як макросистемою в цілому та мікросистемою - родинною підтримкою. Зважаючи на процеси глобалізації, все настійнішою стає потреба в самоідентифікації людини, у відчутті своєї приналежності до певної соціальної групи. Тому в зарубіжних країнах відбулася переорієнтація дозвіллевого обслуговування – з державного рівня до участі в дозвіллевій роботі в громаді.

Критеріями успішної дозвіллевої роботи в громаді можна визначити такі: проведення заходів, що відповідають потребам різноманітних груп в межах громади; залучення до активної дозвіллевої творчості осіб усіх вікових та соціальних груп; взаємодію культурно-мистецьких, освітніх, навчальних, соціальних, рекреаційних організацій в громаді; відродження й збереження соціально-культурного життя громади; посилення суспільної значимості громади.

Яскравим прикладом такого поєднання інтересів громади та добровільних організацій може бути створення дитячих майданчиків розваг. Вперше дитячі розважальні майданчики виникли ще наприкінці 30-х років ХХ ст. у Копенгагені. Сьогодні термін “дитячий майданчик розваг” застосовується для назви ігрових майданчиків, на яких заохочується вільне дитяче самовираження у формі активної діяльності. Це може бути побудова дитячих будинків, замків, наметових містечок, організація ігрових конкурсів, культурних заходів, рекреаційних проєктів. Згодом в окремих країнах (наприклад, у Великобританії) виникають асоціації дитячих майданчиків розваг, а до вирішення проблем дітей залучають місцеву владу, різні добровільні асоціації та фонди.

Безумовно, впровадження дозвіллевих програм та послуг в громаді має спиратися на активну участь населення і здійснюватися за його ініціативи. Серед цікавих дозвіллевих

проектів можна назвати створення Сільського драматичного центру з метою залучення молоді до театральної творчості (м.Уе, Бельгія), творчий центр для любителів поезії (Монпельє, Франція), американські клуби громад, що створюються у районах з найзагостренішими конфліктами (наприклад, у Лос-Анжелесі, Сан-Франциско, Вашингтоні, Чикаго). Так, клуби громад мають низку загальних характерних рис: виникають у однорідних кварталах міста, які відзначаються міцними традиціями та зв'язками громади; мають на меті створення умов для забезпечення прав громади щодо самовираження як засобу для досягнення змін та звільнення від гегемонії “системи”; зміст і хід виконання програм клубів громад визначаються самим життям, вимогами щоденної реальності; завдання програм клубів та аргументи на їх користь диктуються бажанням населення віднайти свою культурну самобутність; адміністративна та фінансова підтримка зовні визнається необхідною, але, у разі її отримання громада не опиняється у залежності від влади щодо орієнтації політичних та соціальних цілей своїх програм.

У центрі розгляду членів клубу такі проблеми як антисанітарія, злочинність, безробіття, дозвілля молоді та підлітків, проблеми адаптації, знайомство з іншими культурами. “І молоді, і інші мешканці знають, що вони можуть прийти у таких справах до клубу і що буде організовано певну ефективну акцію” [12, С.87]. Так, у Брукліні (Нью-Йорк) місцевий відділ Дитячого музею організував у спорожнілому гаражі у Бедфорд-Стайвесанті (районі, що характеризується високим рівнем злочинності та безладу) клуб мікрорайону. Програма клубу передбачає проведення соціальних та етнологічних досліджень, вивчення та відродження етнічно спадщини африканської та латиноамериканської культур, перетворення економічно занедбаного кварталу власними зусиллями у нормальний район.

Матеріальну підтримку клубам громад надають фонди, фундації, громадські об'єднання, однак сама ініціатива зароджується в громаді. У результаті діяльності таких клубів вдається частко-

во вирішити проблеми зайнятості населення, забезпечити рівними культурно-освітніми можливостями представників етнічних меншин, інвалідів, людей похилого віку.

Всесвітньо відомою є діяльність добровільної організації “Ротарі”-клубів, історія яких пов’язана з іменем Пола Харріса (1868-1947), що 23 лютого 1905 року спільно із своїми друзями відкрив перший клуб в Чикаго (США, штат Іллінойс). У його складі було чотири особи, що, власне, поклало початок традиції: один представник від певної галузі чи сфери діяльності. Члени організованого клубу відчували потребу в особистих контактах і тому вирішили зустрічатися за місцем роботи кожного з членів об’єднання, по черзі. Така «ротація» (черговість) і підказала Полу Харрісу назву клубу - «Ротарі».

Другий ротаріанський клуб відкрився у Сан-Франциско 1908 року. Згодом такі клуби виникають в Лос-Анжелесі, Нью-Йорку, Бостоні, Такомі, Сан-Паулі. 1910 року відкрилися клуби у Великобританії та Канаді і “Ротарі” перетворилися на Міжнародну асоціацію «Ротарі»-клубів («МАРК»). У 90-х роках ХХ ст. у 180 країнах Західної Європи нараховувалося більше 27 тисяч ротаріанських клубів.

З 1922 року асоціація носить назву “Ротарі Інтернешнл”, має свій герб та гімн. Організаційна структура більшості ротаріанських клубів затверджена Стандартним статутом на з’їзді “Ротарі Інтернешнл” 1922 року. Статут визначає назву клубу, територіальні межі діяльності, правила поведінки членів клубу, а також склад та роль керівних органів об’єднання.

Перед “Ротарі Інтернешнл” визначено два завдання: по-перше розвивати, поширювати, координувати та вивчати діяльність “Ротарі” у різних країнах; по-друге, спрямовувати міжнародну діяльність “Ротарі”-клубів.

Метою ротаріанців є:

- налагодження особистих контактів між провідними спеціалістами та професіоналами своєї справи на користь суспільства;
- визначення важливості усіх творчих професій та усвідомлення ротаріанцем можливості принести користь людству на

робочій ниві;

- втілення вищої мети - служіння суспільству - не лише в діловій, а й особистій та суспільній сферах життя;

- встановлення співробітництва між бізнесменами та спеціалістами світу заради зміцнення міжнародного взаєморозуміння та миру.

Близько 50 клубів, об'єднаних за територіально-географічним принципом, складають ротаріанський округ. За діяльністю округу стежить «губернатор», якого переобирають щороку. Так само щорічно у головних містах «ротаріанських» країн скликається з'їзд як вищий орган, на якому обирають президента і керівний склад «Ротарі Інтернешнл» (Мехіко, Мексика, 1991), Орlando (штат Флорида, США, 1992), Мельбурн (Австралія, 1993), Тайпега (Тайвань, 1994), Калгарі (Канада, 1995).

Головною структурною одиницею «Ротарі Інтернешнл» є клуб, очолюваний радою клубу, до складу якого входять: президент, віце-президент, секретар та скарбник. Керівництво клубу розпочинає свою діяльність з перших днів червня і працює протягом одного року до перевиборів. Така періодична зміна кадрів розвиває дисциплінованість і відчуття відповідальності за доручену ділянку роботи. Кожен ротаріанець проходить усі рівні управління - від простого члена до президента, що дозволяє ознайомитися з різними ділянками роботи клубу, зрозуміти їх специфіку.

Кожен клуб має свою документацію: хартію (підтвердження членства клубу в асоціації), статут, протоколи засідань, річні звіти комітетів та керівників клубу, списки членів об'єднання, дані про відвідування, про сплату членських внесків, літопис клубу, його архів.

У практиці, що складалася роками, членами «Ротарі»-клубів стають особи, які досягли певного становища в суспільстві, є матеріально та морально незалежними, відрізняються соціальною активністю, широтою поглядів і мають намір принести максимальну користь людству. Вся діяльність клубу, на думку його засновників, ґрунтується на чотирьох принципах, сформульованих у формі запитань:

- Чи насправді це так?

- Чи справедливо це стосовно всіх сторін?
- Чи сприяє це зміцненню дружніх зв'язків та миру?
- Чи виграють від цього всі сторони?

«Ротарі Інтернешнл» має власний фінансовий фонд, завдяки якому може надавати підтримку культурі й мистецтву, допомогу незахищеним верствам населення, проводити різноманітні соціально-культурні акції.

Фонд «Ротарі» є інвестором багатьох програм, а саме:

- *програми міжнародного молодіжного обміну*, згідно з якою щорічно понад 9 тис. юнаків та дівчат на конкурсній основі відбираються «Ротарі»-клубами і відвідують різні країни для вивчення їх культури, народних традицій, звичаїв, мови;

- *програми обміну перспективними спеціалістами й бізнесменами*, за якою до країн зарубіжжя приїздить молодь для вивчення роботи державних закладів, економіки країни, способу життя народу;

- *програми «Поліоплюс»*, що реалізується спільно із Всесвітньою організацією здоров'я і спрямована на боротьбу з поліомієлітом;

- *програми «Здоров'я, голод, людство»* («Три ейч»), що реалізує проекти, які не під силу одному клубу чи округу;

- *програми «Ротаріанці-добровольці»*, яка передбачає діяльність членів клубу за їх спеціальністю (бізнесмена, педагога, культуролога) в інших країнах;

- *дотації на боротьбу із стихійним лихом* для допомоги жертвам екологічних і соціальних катастроф.

Таким чином, метою Фонду «Ротарі» є досягнення миру та взаєморозуміння у світі шляхом реалізації благодійних, культурних, соціальних та освітніх програм.

Важливо підкреслити, що успішній роботі клубів сприяють комплексність та багатопрофільність їх діяльності - від надання допомоги в цілому до соціально-політичної та естетичної виховної роботи з неблагонадійними членами суспільства й особами з девіантною поведінкою.

Тому доцільним вважаємо вивчати діяльність ротаріанських клубів за напрямками їх роботи, а саме: клубна робота, соціаль-

но-культурна робота, виробнича сфера та гармонізація стосунків на підприємстві, яким керує ротаріанець (або професійна робота), міжнародна робота [додаток 4.2].

1. *Клубна робота* спрямована на задоволення духовних інтересів особистості, на виявлення її потреб і можливостей та їх реалізацію.

Комітет з клубної роботи організовує дозвілля членів клубу: екскурсії на природу, відвідування вернісажів, концертів, театрів, проводить розважальні програми, виставки «Хобі ротаріанців клубу», диспути, конкурси та вікторини про «Ротарі», зустрічі із спеціалістами з питань охорони здоров'я, правопорядку, соціального захисту людей літнього віку та інвалідів, охорони материнства.

Комітет несе відповідальність за розвиток і зміцнення клубного об'єднання, забезпечує відвідування засідань клубу та псування в ньому атмосфери доброзичливості, відповідає за розширення членства за класифікаційним принципом, за організацію культурно-дозвіллевої діяльності, за громадські зв'язки та інформаційну діяльність клубу, за рекламування «Ротарі» шляхом публікацій у бюлетенях та офіційному журналі «Ротаріанець», а також в регіональних журналах «Ротарі»-клубів інших країн.

2. *Соціально-культурна робота клубу* спрямована на виявлення однопорядкових проблем регіону та створення проектів для їх розв'язання. Особлива увага звертається на роботу з дитячими дошкільними закладами, підлітковими організаціями, а також на проблеми наркоманії та злочинності, охорони навколишнього середовища.

Члени клубу співпрацюють з місцевою владою, працівниками соціальної сфери, інших організацій, щоб допомогти їм у терміновому вирішенні проблем. Якщо в місті гостро стоїть проблема безпритульних, то тут пріоритетним завданням могла б стати організація консультацій з профорієнтаційних питань, відкриття курсів для вивчення прикладних спеціальностей.

Та найбільшу увагу ротаріанці звертають на *екологічне виховання особистості*. «Ротарі»-клуби проводять бесіди з екологіч-

ної тематики, зустрічі з фахівцями, організують колективні перегляди слайдів і відеофільмів, організують прибирання та очищення територій. Так, президент «Ротарі Інтернешнл» 1995 року Білл Хентлі висловив подяку ротаріанському Морфетському клубу (Англія), переможцю регіону Великобританії та Ірландії, за щорічну організацію суботників з прибирання території.

Американські ротаріанці широко використовують самодіяльність молоді у сфері екології як засіб адаптації та ідентифікації молоді з державою. Наприклад, 1982 р. Радою «Ротарі Інтернешнл» було розроблено довгострокову програму збереження питної води та дотримання санітарних норм. «Ротарі»-клуби, залучаючи молодь до реалізації такої програми, здійснили багато важливих заходів: насадження дерев, створення нових зон відпочинку та парків, очищення побережжя річок і морів.

Тобто екологічне виховання у клубній діяльності передбачає формування активного, творчого ставлення до створення здорового природного середовища, готовності жити в екологічно цілеспрямованому світі, в межах нової екологічної системи, гуманних цінностей.

3. Виробнича сфера та гармонізація стосунків на підприємстві, яким керує ротаріанець (або професійна робота), спрямована на піднесення виробничої культури кожного керівника у будь-якій галузі.

1987 року відбулося перше засідання комітету «Ротарі Інтернешнл» з проблем професійної діяльності, на якому схвалено нову клубну політику з третього напрямку та розроблено складові *Ідеалу професійної діяльності*:

- відданість високим стандартам та сприяння їх розвитку в будь-якій сфері праці;
- прихильність до службовців, своїх колег, коректне ставлення до конкурентів, споживачів і ділових партнерів;
- визнання гідною поваги суспільства будь-якої професії, а не лише тієї, якою володіють члени клубу;
- особистий внесок у вирішення проблем суспільства.

Роль «Ротарі»-клубу полягає і в тому, щоб утверджувати мету

професійного служіння особистим прикладом, залучаючи нових людей до програм і проектів, що допомагають членам клубу виявити свої професійні здібності.

Для чіткого визначення поняття *«високі етичні стандарти»* законодавчою радою було ухвалено Декларацію ротаріанців, згідно з якою кожен ротаріанець зобов'язується:

- бути неупередженим і справедливим до свого керівника, співпрацівника, підлеглих, клієнтів;
- визнавати гідною людини будь-яку професію в суспільстві;
- пропонувати свої професійні навички, щоб допомогти іншим виявити себе, працювати для інших і намагатись поліпшити рівень життя своєї громади.

На думку ротаріанців, професійний напрям має на меті виховати у людини почуття гідності за свою справу, впевненості в собі і своїх силах, адже саме своєю працею та власним прикладом людина робить внесок в добробут суспільства.

4. *Міжнародна робота* як окремий напрям діяльності клубу започаткована 1921 року. Здійснення спільних програм на основі взаємопідтримки ротаріанських клубів різних країн має на меті надавати дітям, підліткам і молоді освіту, сприяти їх культурному та соціальному розвитку. Щорічно по лінії ротаріанських клубів за кордон виїздить понад 10 тисяч школярів, причому особлива увага приділяється дітям-інвалідам.

«Ротарі»-клуб створює унікальну можливість і для міжнародного спілкування. Так, щорічно проводиться «Ротаріанський форум миру», на якому члени клубу обговорюють із представниками громадськості питання миру й міжнародних відносин, організовують міжнародні конкурси; у лютому члени клубів проводять «Місяць Взаєморозуміння на Землі», у день заснування «Ротарі» - 23 лютого - День миру.

Популярною програмою «Ротарі» з міжнародної роботи є діяльність «Клубів за інтересами». Клубні об'єднання складаються з ротаріанців усього світу, які мають спільні інтереси та хобі, - від радіоаматорів до любителів гольфу, від колекціонерів марок до фотографів. Кожен клуб видає свій бюлетень та орга-

нізовує щорічні збори.

У межах міжнародного співробітництва діє також програма «Всесвітня служба сприяння місцевим проектам», спрямована на реалізацію тих проектів, що не під силу одному клубу. «Ротарі Інтернешнл» реалізує цю програму в кількох формах, публікуючи «Список проектів, що підлягають реалізації, обміну за участю Ротарі». «Ротарі»-клуби вибирають із списку ті проекти, в яких вони могли б взяти участь.

Тобто діяльність «Ротарі»-клубів спрямовується на самовиховання, ініціативу, розвиток талантів кожної особистості, на самоосвіту, утвердження свого «Я», впевненості у своїх силах, а їх практична діяльність має позитивний суспільно-ідеологічний та виховний вплив на особистість.

Можемо підсумувати, що на всіх етапах дозвіллева сфера розвивається та продовжує розвиватись у формах індивідуального і колективного любительства. Індивідуальні форми дозвілля реалізуються у читанні, перегляді телепередач, відвідуванні кінотеатру, театру, концерту. Колективне любительство здійснюється в гуртках, народних університетах, на курсах, в клубах, дозвіллевих центрах як самоосвіта людини, її самовиховання, самовдосконалення та саморозвиток. Кінцевою метою створення добровільних об'єднань є забезпечення виконання певного виду цільової дозвіллевої діяльності, що може полягати у вихованні, творчості, соціальному визнанні, розвагах, рекреації, відпочинку та ін.

Добровільний сектор дозвіллевої сфери охоплює багатоманітні різнопрофільні добровільні організації, що спрямовують свою діяльність на дозвіллеве обслуговування різних верств населення, реалізують право спецгруп на відпочинок, захищають дозвіллеві інтереси окремих верст населення та реалізують їх дозвіллеві ініціативи. Добровільні організації характеризуються позитивним суспільно-ідеологічним та педагогічним впливом на громадськість і не лише збільшують асортимент дозвіллевих послуг, а й мають реальні важелі впливу на вирішення різноманітних питань соціального характеру.

Висновки

Добровільні об'єднання у своєму становленні тісно пов'язані з розвитком суспільства, його соціальною структурою та диференціацією. Будь-які неформальні угруповання діють на основі спільних інтересів та бажань їх членів. Добровільні дозвіллеві об'єднання, організації, асоціації, є основною складовою дозвіллевої сфери сучасності і сприяють розвитку участі громадськості в соціально-культурному житті, підтримують самодіяльність та ініціативу населення

З 70-х років ХХ ст. зростання кількості добровільних організацій спостерігається в усіх європейських країнах і розглядається як показник розвитку громадянського суспільства. Кожен фонд, асоціація, організація, формування мають своє соціокультурне значення, діють у межах лише їм притаманних функцій, відрізняються за характером основної діяльності, що охоплює і захист навколишнього середовища, і дозвіллеві інтереси споживачів, і розвиток культури маргінальних груп населення, і спортивну роботу.

Добровільні організації (молодіжні клуби, жіночі організації, любительські об'єднання, спортивні й туристичні клуби, релігійні організації, благодійні об'єднання) створюються з ініціативи громадян і визначаються демократизмом в управлінні та певною автономністю по відношенню до офіційної влади. Добровільні асоціації становлять основу соціокультурної діяльності, надаючи людині можливість брати участь у заходах, задовольняти свої захоплення, розширювати знання.

Організаційним стрижнем добровільних організацій в зарубіжних країнах є молодіжні та дитячі об'єднання (молодіжні організації “Фор ейч”, “Бойскаути” та “Герлскауты” та інші). Методика здійснення дозвіллевої діяльності в добровільних об'єднаннях для дітей, підлітків та молоді має свою специфіку, що полягає у виховній значимості та культурно-педагогічній доцільності проведення тих чи інших дозвілевих заходів.

Критеріями успішної дозвіллевої роботи в громаді можна вважати: впровадження заходів відповідно до потреб різноманітних груп в громаді; залучення до активної дозвіллевої творчості представників усіх вікових та соціальних груп; взаємодію культурно-мистецьких, освітніх, навчальних, соціальних, рекреаційних організацій в межах громад; відродження й збереження культурного та соціального життя громади; посилення суспільної значимості громади.

Запитання для самоперевірки

1. В чому полягає сутність добровільних об'єднань дозвіллевої сфери?
2. На які групи класифікуються добровільні дозвіллі організації?
3. Які форми та методи роботи переважають у добровільних дозвіллевих організаціях?
4. В чому полягає специфіка роботи молодіжних дозвіллевих об'єднань?
5. Що таке “дитячий майданчик розваг”? Розкрийте його роботу як добровільного об'єднання.
6. Які форми дозвіллевої роботи використовують Ротарі-клуби для досягнення поставлених завдань?

Література

1. Донской В.Ф. Знакомьтесь - Ротари. - Иркутск: Восточно-Сибирская правда, 1991.
2. Focus on The 4-Way Test // The Rotarian. - 1995. - № 10.
3. The Club Rotary International Secretary's Manual. - Evanston, Illinois. - 1995.
4. Torkildsen G. Leisure and Recreation Management. London-New York, 1983.

5. Voluntary association // International Encyclopedia of the Social Sciences / Ed. D.I. Sills. - N.Y.: The Macmillan Company and Free Press, 1968. - Vol. 16.

6. Гриценко О.А. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі. – Київ: УЦКД, 2000.

7. Зарубежные молодежные организации. Справочник. - М.: Молодая гвардия, 1989.

8. Зязюн І. Клуб і добровільна асоціація як чинники громадянського суспільства в країнах Заходу // Посвіт. – 2000. - № 2.

9. Пейн М. Сообщество как основа социальной политики и социального действия // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики. – М.: Аспект Пресс, 1997.

10. Пивнева Л.Н. Высшая школа США: социально-политический аспект. – Харьков, 1992.

11. Семигіна Т. Робота в громаді як складова діяльності соціального працівника // Соціальна політика і соціальна робота. – 2001. - № 4.

12. Чейнен Г. Из тіней. – Амстердам: Київ: Асоціація психіатрів України, 1997.

4.4. Особливості розвитку індустрії дозвілля

Зростання рівня дозвіллевого обслуговування неможливе без відповідного розвитку індустрії дозвілля та рекреації. Індустрія дозвілля діє за законами комерційного виробництва і має цілі “імперії” із своїм “мікросвітом” кінематографії, звукозапису, телебачення, книговидавництва.

Зарубіжна статистика свідчить, що індустрія дозвілля в сучасному світі складає щорічний прибуток більше 150 млрд. дол. Щороку ця сума зростає на 10-15 % залежно від демографічних змін, технологічних інновацій, глобалізації соціально-культурних процесів. Зарубіжні вчені вважають, що саме індустрія дозвілля найближча до “глобальної індустрії”: світової слави набули пісні “Бітлз”, підлітки всієї планети намагаються копіювати танцювальні рухи Майкла Джексона чи Мадонни, захоплюються Гаррі Поттером та мріють про нову комп’ютерну гру; в будь-якій країні батьки, організовуючи сімейне дозвілля, надають перевагу тематичним паркам.

І якщо в країнах Західної Європи та США індустрія дозвілля та рекреації бурхливо розвивається з 50-х років ХХ ст., то в країнах Азії та Сходу, на пострадянських територіях індустрія дозвілля та відпочинку лише починає формуватися. Вивчення закономірностей становлення та розвитку індустрії дозвілля й рекреації в нашій країні неможливе без глибокого, об’єктивного аналізу світового досвіду. Тому нашу увагу привертають праці зарубіжних вчених - Буллара Дж., Гоббса Д., Джеймсона Л., Дюмазедьє Дж., Едінгтона К., Келлі Дж. та ін., - в яких розкривається сутність та природа рекреації й дозвілля, принципи формування рекреаційної та дозвіллевої індустрії, взаємозв’язок комерційних і некомерційних дозвіллевих послуг, що надаються населенню. Тому так важливо розкрити сутність “індустрії дозвілля та рекреації” як явища, проаналізувати особливості його становлення й використання в дозвіллевій сфері.

Необхідно передусім зазначити, що соціально-економічними передумовами виникнення індустрії дозвілля та рекреації в

зарубіжних країнах були такі: збільшення вільного часу (щоденного, щотижневого, відпускнуго); скорочення робочих годин та поширення часткової зайнятості; зростання сімейного добробуту, що відкрило нові можливості для організації дозвілля за власним бажанням; розвиток соціальної політики (пенсійне забезпечення, медичне страхування, оплачувані відпустки, пільгова система, каси сімейної допомоги на підприємствах, чеки-вакансії, бюро сімейної допомоги); скорочення витрат праці та часу на ведення домашнього господарства; підвищення освітнього та культурного рівня населення; науково-технічний та інформаційний розвиток суспільства. Ці фактори суттєво вплинули на формування готовності зарубіжного суспільства сприйняти сучасну концепцію дозвілля та відпочинку. Другорядними, хоч і не менш важливими чинниками, що активізували залучення населення до індустрії дозвілля, є: пропаганда засобами масової інформації позитивів відповідного проведення свого дозвілля; розробка системи “відпочинку в кредит”; постійне оновлення, удосконалення та розширення дозвіллевих товарів та послуг; систематичне вивчення дозвіллевих запитів та бажань населення; розвиток інфраструктури дозвіллевих закладів; зміцнення матеріально-технічної бази дозвіллевих закладів; налагодження виробництва товарів дозвіллевого, спортивного та туристичного призначення.

Індустрія дозвілля зарубіжних країн охоплює: готельне господарство (готелі, мотелі, туристичні та спортивні бази, центри відпочинку); заклади культурного відпочинку (кінотеатри, театри, оркестри, хореографічні студії, мистецькі школи, концертні установи); розважальні й видовищні заклади (цирки, ярмарки, карнавали, парки відпочинку, гральні заклади, нічні клуби, казино); заклади активного відпочинку (спортивні клуби різних видів, більйардні салони, майданчики для гри в гольф, басейни, іподроми, ковзанки, треки); клуби-ресторани, кафе-клуби; сімейні рекреаційні комплекси та центри дозвілля; державні зони відпочинку та історико-культурні місця [додаток 4.3].

Розкриття сутності індустрії дозвілля та рекреації неможливе без визначення поняття “комерційне дозвілля”. Так,

Келлі Дж.Р. у своїй праці “Recreation Business” розрізняє два види комерційного дозвіллевого бізнесу: *прямий*, що означає торгівлю обладнанням, технікою, тобто товаром для забезпечення високоякісного відпочинку та *непрямий* - пов’язаний безпосередньо з дозвіллево-рекреаційною діяльністю (реклама рекреаційних товарів, відкриття нових клубів, басейнів, рекреаційних комплексів, надання різноманітних рекреаційних та дозвілевих послуг як у місцях відпочинку, так і по дорозі до них).

Булларо Дж. та Кедінгтон К. (“Commercial leisure services managing for profit, service and personal satisfaction”) вважають, що комерційна рекреація охоплює передусім туризм та мандрівки, розважальні послуги, дозвілля на природі, мережу громадського харчування та роздрібну торгівлю.

Намагаються класифікувати комерційну рекреацію і Елліс Т. та Нортон Р. Вони пропонують розглядати туризм, місцеву комерційну рекреацію, роздрібну торгівлю та виробництво рекреаційних товарів як складові комерційного дозвілля. Згідно з цим визначенням туризм необхідно вивчати як рекреаційні послуги, спрямовані на немісцеве населення. Натомість місцева рекреація здійснюється в дозвілевих центрах, рекреаційних комплексах, клубах, на природі і спрямована на задоволення рекреаційних потреб міського населення. Роздрібна торгівля як складова комерційної рекреації охоплює мережу магазинів і полягає у продажі товарів для відпочинку, спорту і розваг. Виробництво рекреаційної продукції включає проектування нового товару, удосконалення, обробку, виготовлення рекреаційної продукції (човнів, вудочок, рятувально-освітлювальних пристроїв, навігаційних приладів, карт, трейлерів, мотобудинків та ін.).

Крослі Дж. та Джеймсон Л. (“Introduction to commercial and entrepreneurial recreation”) пропонують розглядати комерційне дозвілля як сферу, що поєднує у собі три, цілком самостійні галузі: транспортну промисловість, готельне господарство та місцеву індустрію дозвілля.

Англійський вчений Пратт Е. до індустрії дозвілля умовно відносить діяльність людини у сферах музики, кіно, радіо, телебачення, преси, реклами.

Незважаючи на різне тлумачення поняття “комерційне дозвілля”, вчені та практики погоджуються, що комерційне дозвілля має свої специфічні ознаки, до яких належать: орієнтація на надання послуг; функціонування на комерційних засадах; спрямованість на отримання прибутку; просування та продаж рекреаційних послуг і товарів. Послуги комерційного дозвілля активно реалізуються за такими напрямками: туризм та спорт, виробництво дозвіллевих товарів, розважальна індустрія, відпочинок на природі. Мережу комерційної рекреації та дозвілля представляють різноманітні заклади: служби ПР та рекламні компанії, спортивні магазини та туристичні комплекси, курорти та рекреаційні центри, технічні служби та фінансові установи, маркетингові фірми та соціологічні інститути.

Найяскравіше закони дозвіллевої індустрії виявляються в діяльності комерційних дозвіллевих закладів, визначальним мотивом яких є одержання прибутку. Вони виникають як автономно, так і при фірмах, компаніях, товариствах, корпораціях і повністю залежать від соціально-культурних та дозвіллевих потреб особистості, характеризуються мобільністю й динамікою діяльності, орієнтуються на попит і кон’юнктуру серед дозвіллевих і рекреаційних установ. Наприклад, до комерційних дозвіллевих закладів належать дозвіллеві центри та рекреаційні комплекси. Їх популярність пояснюється поєднанням в їх діяльності рекреації, азартних ігор, розваг, спорту, проведенням фестивалів, конкурсів моди і краси, конференцій, симпозіумів, зустрічей представників ділових кіл.

Розвиток індустрії дозвілля та рекреації доцільно простежити як створення та генезис парків відпочинку. Прообразами сучасних парків розваг та відпочинку були парки 50-х років ХХ ст., що мали у своєму розпорядженні один-два атракціони, зазвичай, маленьку карусель або “чортове” колесо, які обслуговували переважно дітлахів. Зростання парків відбувається паралельно з удосконаленням обслуговування відвідувачів: у парках з’являються подарункові стенди, промислові пункти, місця, обладнані для пікніків та сімейного відпочинку. Серед цих парків особливої популярності набувають тематичні парки та парки казкової

країни. Діти, які відвідували парки разом із своїми батьками були задоволені знайомством із казковими персонажами, можливістю відчувати себе господарем казкової країни. Поступово формується концепція *дитячого відпочинку*, що втілюється і в роботі сучасних парків.

У 70-х роках ХХ ст. відкриваються великі парки відпочинку з потужною матеріально-фінансовою базою та високим технологічним рівнем. Слід зазначити, що парк, створений Уолтом Диснеєм, і сьогодні сприймається усіма парками Європи як зразок паркового обслуговування. В межах парків відкриваються готелі, ресторани, автостоянки, театри, басейни, бібліотеки, дитячі центри.

До чинників, які надали популярності парку не лише як місця відпочинку, а й туристичного центру та курортної зони, можна віднести: формування цінностей сімейного відпочинку; інноваційність запропонованого парком способу сімейного дозвілля; поєднання культури, традицій та звичаїв населення з дозвіллевими новаціями (наприклад, створенням у парках Південно-Східної Азії зимових селищ та ковзанок); створення у межах парку “казкової” атмосфери, “чарівного” світу, що відволікає відвідувачів від щоденних турбот та буденних проблем; високоякісне обслуговування; естетичність паркового середовища; розвиток автомагістралей, авіації, залізниць.

Так, “Світ Уолта Диснея” в Орландо (США) 1970 року відвідало 500 тисяч осіб, 1980 року – 3 млн. осіб, 1989 року – більше 9 млн. осіб. “Диснейленд” в Токіо (Японія) відкрився 1983 року і перевищив усі сподівання: парк відвідало того ж року більше 10 млн. осіб, 1987 року цей показник зріс до 11 млн. 975 тис., 1988 – до 13 млн. 382 тис., 1989 – до 14 млн. 752 тис., 1993 – до 16 млн. чоловік.

Потужних обертів у Північній Америці, Європі, Японії набуває будівництво штучних зон дозвілля (синтетичні тропіки, імітовані середземноморські поселення, казкові тематичні парки, технічні ярмарки). Такі “кунсткамери” дозвілля пропонують ознайомитися із світовими надбаннями “вдома”: відвідати штучні пляжі, покататися на ковзанах та лижах влітку, незважа-

ючи на погодні зміни та природні катаклізми, оглянути Голландське селище у Нагасакі (Японія), взяти участь в оглядовій екскурсії нужденних кварталів Лос-Анджелеса, не боячись політичних негараздів та соціальних криз. На думку вчених та практиків, окремі країни світу скоро перетворяться на суцільні парки дозвілля.

Наслідком розвитку індустрії дозвілля є створення у 70-х роках ХХ ст. інтерактивних та інноваційних розважальних закладів – центрів сімейного дозвілля. Центри сімейного дозвілля функціонують автономно або інтегровані в інші види бізнесу. Центри пропонують відвідувачам різноманітні види дозвіллевої та рекреаційної діяльності: ігрові програми, спортивні змагання, віртуальну реальність, розважальні заходи, святкові проекти. Дозвіллеві послуги, що надаються центрами, залежать від обсягів діяльності центру, його фінансових можливостей, складу родин, що відвідуватимуть центр.

Безмежні можливості для індустрії дозвілля та розвитку туристичного бізнесу має інтеграція засобів обслуговування, що призвела до поєднання на одній території різних за призначенням дозвіллевих закладів: парку, готелю, мережі магазинів, клубу, кінотеатру. Яскравим прикладом поширення дозвіллевої індустрії на традиційні заклади дозвілля може бути розважальний центр “Тропікана”, що відкрився у Нью-Джерсі (США) 1988 року. На території центру розташовано парк відпочинку, атракціони, готель, казино, гумористичний клуб, приміщення для зустрічей та спілкування, магазини.

У 80-х роках ХХ ст. в результаті інтеграційних процесів виникають “магазинні” алейі, що надають торговельні та рекреаційні послуги. Однією з перших таких алей була Едмонтська Алея (Альберті, Канада), що почала діяти 1981 року. Вона має більше 800 магазинів, різноманітні атракціони, зоопарк, ковзанку, аквапарк, один з найбільших акваріумів країни, готель “Країна фантазій”.

Велике майбутнє має й розвиток віртуального дозвілля. Головною передумовою його створення стало активне використання комп’ютерної техніки у дозвіллевій сфері. За допомогою ком-

п'ютерів значно спрощується обслуговування клієнтів (зокрема, продаж квитків); удосконалюється маркетинг організацій (наприклад, електронні картки використовуються як сувенірна продукція, діє система знижок та пільг для окремих категорій відвідувачів). Збільшується прибуток дозвіллевих закладів і завдяки використанню цифрових систем зображення для безпеки діяльності дозвіллевої установи, удосконалюється процес фотографування. Багато років величезну популярність серед туристів мають галереї гральних автоматів, що пропонують автозмагання з перешкодами, електронні тематичні парки, клуби віртуальної реальності та ін.

Багато педагогів не сприймають штучних вакаційних зон, вважаючи їх духовною та психічною катастрофою в суспільстві, порівнюючи їх з екологічною і називаючи: “культурний Чорнобиль”, “європейська ганьба”, “колективна шизофренія”, “відпустка в реанімаційному відділенні” тощо. Серед негативних ознак “штучних” зон дозвілля називаються і такі, як поверховість вражень, обмеженість соціальних контактів, несправжність туристичного досвіду, моральна ущербність, неглибокі знання. Натомість прибічники концепції «штучного дозвілля» наголошують на тому, що будь-яка мандрівка вимагає від людини певного напруження фізичних та психічних сил, а враження туриста від побаченого також не завжди “самобутні” та приємні. На їх думку, традиційний культурний туризм та враження від “штучних” дозвіллевих центрів принципово не відрізняються, а жорстке протиставлення “аутентичного” туризму “штучним вакаційним світам” безпідставне і лише вводить людину в оману. Адже саме в штучних зонах людина набуває можливості реалізувати свої мрії та фантазії незалежно від зовнішніх чинників.

Хоча аналіз зарубіжного досвіду доводить, що створення штучних дозвіллевих центрів доцільне в тих регіонах, де немає туристичних об'єктів. Якщо ж подібні центри створюються в місцях потужних туристичних потоків, вони лише шкодять природному середовищу та екології.

До спеціалістів у сфері комерційної рекреації висуваються досить високі вимоги: належна орієнтація у наданні послуг,

знання філософії дозвілля та його потенційних можливостей, наявність ділових знань, умінь, навичок. Зокрема: інтеграція дозвіллевих складових відповідно до комерційних потреб, ініціативність, володіння кількома мовами, знання психологічних особливостей різних соціально-демографічних груп, вміння захищати інтереси своєї фірми та інтереси свого клієнта.

У пошуках нових, ефективних форм організації дозвіллевої та рекреаційної діяльності набуває розвитку спільна робота комерційних дозвіллевих закладів з фондами, асоціаціями, виховними й освітніми установами [6]. Результатом такої співпраці є: розширення доступу до культурно-мистецьких заходів шляхом реалізації програм естетичного виховання, культурно-творчих акцій у певному регіоні; надання допомоги окремим діячам культурно-мистецької сфери; систематичне вивчення духовних запитів населення; сприяння збереженню й розвитку культурної спадщини, розвитку народного мистецтва та народної творчості.

Свідченням модернізації комерційної системи дозвілля в II половині ХХ ст. можна вважати проникнення у соціально-культурну сферу бізнесу (комерційних фірм, корпорацій, інших бізнесових структур) як засобу підтримки того чи іншого виду мистецтва, соціального чи дозвіллевого проекту, естетичної програми чи культурного заходу. Передумовами такої співпраці стали соціальні, економічні, політичні зміни в сучасному світі. Зарубіжні вчені вважають, що постійний взаємобмін і взаємовплив пояснюється тим, що “аматорська мистецька творчість поживає життя місцевих громад і культивує глибоке поцінування важливості культури і мистецтва; неприбуткові культурні заклади дозволяють митцям менше залежати від суворих вимог ринку, більше експериментувати, довше вдосконалювати мистецькі знахідки; натомість комерційне підприємництво в культурній сфері дозволяє залучати поважні фінансові кошти, доносить мистецькі таланти та їх твори до якнаймасовішої аудиторії; розширює можливості для американських дизайнерів, письменників і сценаристів, істориків, музикантів тощо” [Цит. за: 9, С. 65].

Комерційні організації, беручи участь у підтримці та проведенні культурно-мистецьких акцій, мають кілька завдань: використання культури як засобу усунення соціальних конфліктів та засвідчення перед широким загалом своєї громадської свідомості; поліпшення відносин між працівниками корпорацій та піднесення їх творчого духу; реклама діяльності своєї фірми шляхом культурних інновацій; субсидування тих видів мистецтв, які прямо або опосередковано пов'язані з виробничою діяльністю фірми; зміцнення престижу та іміджу фірми серед громадськості; підтримка торговельної марки фірми; намагання застрахувати компанію від інфляцій та нестабільності ринку (особливо якщо йдеться про твори живопису); залучення нових потенційних споживачів та утримання старих клієнтів; розширення ринку для збуту продукції та послуг. Щоправда, дбаючи про престиж своєї фірми, комерційні структури надають перевагу відомим культурно-мистецьким закладам та проектам. Натомість невеличкі інноваційні, авангардні, любительські проекти мають значно менші шанси на підтримку. Серед критеріїв добору проектів переважають такі чинники, як позиція керівництва фірми, спрямування благодійної організації, сприйняття місцевим населенням заходів, художній потенціал творів.

Формула ділового зв'язку "бізнес-комерція-культура" найповніше реалізується в індустрії дозвілля. Співпрацю бізнесових кіл та дозвіллієвої сфери можна класифікувати за кількома напрямками:

- *підтримка театрального мистецтва* (професійних та аматорських труп, драматичних клубів, театральних гуртків);
- *підтримка хореографічного мистецтва* (балетних шкіл, танцювальних колективів, мистецьких проектів та програм);
- *підтримка музичного мистецтва* (музичних фестивалів, виступів оркестрів та ансамблів, концертів, музичних товариств, музичних таборів юних талантів);
- *підтримка образотворчого мистецтва* (художніх виставок, галерей, естетичних проектів для дітей, музеїв, просвітницьких лекцій, колекціонування, вернісажів);

- *видавнича діяльність* (видання газет та журналів культурно-мистецького напрямку, популярних творів літератури, книг для любителів декоративного мистецтва, автотехніки, живопису, прикладних ремесел);

- *створення туристичних комплексів* (культурно-дозвіллевих, рекреаційних центрів, спортивних клубів, турбаз, курортів);

- *фінансування наукових досліджень* в галузі туризму та розваг.

Прикладами такої співпраці можна назвати, наприклад, підтримку страховою компанією “Нілей” (Японія) театральної групи “Сікі”, що здобула популярність спектаклями для дітей; патроном балетного мистецтва цієї країни вважається Фонд міжнародного мистецтва, створений на початку 70-х років ХХ ст.; своєю благодійною діяльністю відома корпорація нерухомості “Міцун”; виробник радіоапаратури і музичних інструментів компанія “Піонер” та концерн “Тошиба” субсидують виступи симфонічних та джазових оркестрів; компанія “Екко” утримує дитячий табір для музично обдарованих дітей, а також реалізує програми естетичного виховання; страховим банкіром Танелзі Ямадзакі створено один з найбільших приватних музеїв країни “Яматане” (1966); деревообробна фірма Тосіо Хара відкрила перший токійський музей сучасного мистецтва (1980); за підтримки страхових компаній відкриваються відомі сьогодні музеї “Рікар” та “Ота”; японськими газетами (“Асахі”, “Йоміурі”) щороку проводиться ряд художніх виставок та вернісажів; культурно-мистецькі центри створюються при великих торговельних комплексах - “Сейбу”, “Ісетан”, “Міцукосі” (Японія); значна частина витрат симфонічного оркестру Гетеборгу (Швеція) спонсорується компанією “Вольво”, шведська опера підтримується телефонною корпорацією “Еріксон”.

Фонд Картъє (Франція) підтримує заходи образотворчого характеру, фонд Вюїгтон (Франція) – музичні акції, об’єднання страхових компаній (Франція) – кінематографічні проекти.

Результатом спільних зусиль держави, бізнесових структур та громадських організацій було створення Національного центру культури ім. Кеннеді (Нью-Йорк, США), Діснейлендів (Флорида та Каліфорнія, США), Шведської атлетичної асоці-

ації (заснованої ще 1945 року, сьогодні нараховує більше 15 тисяч клубів із спортивних видів дозвілля для сімей).

У м.Наумбург (Німеччина) 1993 року почав діяти ігровий центр, відкритий фірмою “Шпіль ін”, аналогічні об’єднання створено і в інших містах (Шпільодром в м.Гельнгаузені, земля Гессен; Якобс плейхауз в м.Болтен-Хаген на річці Остей; Тіффані в м.Грейнберг, “Топ екк 1” в м.Дрездені).

В Австрії набув популярності проект “Мальовниче місто”, ініціатором якого є Віденський відділ освіти та Гільдія торговців фарбами. Проект реалізується у формі конкурсу під відкритим небом на краще оформлення дитячими малюнками торговельних яток, павільйонів, стендів.

Отже, найважливішою рушійною силою в розвитку індустрії дозвілля є технологічні досягнення людства, що дозволили реалізувати нові, раніше нереальні, види дозвілля та розваг, а також зробили їх безпечними для використання. Технологічні досягнення дозволяють людині досить швидко та якісно поглиблювати свої знання, знайомитись з культурою інших народів світу. Це розвинуло бажання сучасної людини подорожувати.

Розвиток індустрії дозвілля та рекреації викликав зміну філософії дозвілля як такого. Індустрія дозвілля реалізується сьогодні в різних інститутах: тематичних парках, готельних та туристичних комплексах, туркомпаніях, спортивних магазинах, клубах, спорткомплексах, транспортних компаніях, курортах, рекреаційних центрах і таборах.

Зарубіжні вчені та практики неоднозначно оцінюють дозвілєву індустрію на етапі її становлення. Так, французький вчений Дюмазедьє Ж. зазначає: “Там, де тиск комерційних розваг низької якості превалує, спостерігається пасивна участь громадян у культурному житті” [4, С.123]. Голландський вчений Смірс Й. та німецький культуролог Лор С. дотримуються думки, що комерціалізація дозвілля призводить до втрати моральних цінностей, духовних орієнтирів, до психічних захворювань, а оцінювання дозвілєвих послуг лише за економічними показниками призводить до моральної деградації в суспільстві [8]. Лоренц У. вважає, що на початку 90-х років ХХ ст. спеціалісти

дозвіллевої сфери обрали прагматичний шлях “надання послуг”, обслуговуючи зацікавлені групи та відстоюючи інтереси окремих осіб, замість спрямування зусиль на універсальну соціальну мету – створення суспільства прихильності, яке реагувало б на потреби усіх верств населення [12, С.106]. Прибічники комерційної рекреації наголошують на тому, що створення дозвіллевих закладів як складових індустрії дозвілля в будь-якому районі міста збільшує привабливість цього району, відроджує депресивні території, сприяє прибутковості туристичних об’єктів та рекреаційних закладів, вирішує питання безробіття, зміцнює місцеву економіку. Крім того, комерційна рекреація є не просто прибутковою галуззю, вона приносить людині задоволення, відчуття радості та захоплення, тобто має “терапевтичну” цінність.

Однозначно оцінювати можливості комерційних організацій як негативні не можна. Прагнучи високих прибутків, комерційні організації дозвіллевої сфери змушені враховувати усі потреби та інтереси населення, стежити за зміною попиту на ринку дозвіллевих послуг, виробляти дозвіллеві та рекреаційні пропозиції, що відповідали б запитам конкретної категорії населення, враховувати недоліки видів дозвіллевих послуг, що надаються державними та добровільними організаціями. Очевидно, оптимальним варіантом є не протиставлення комерційних та некомерційних дозвіллевих послуг, а їх взаємодоповнення, що створить б значно більші можливості для задоволення інтересів і запитів населення.

Зважаючи на багатоаспектність розглянутої проблеми, актуальним є її подальше поглиблене вивчення. Це завдання ускладнюється неоднозначним впливом комерційного дозвілля на формування особистості, розвиток її культурних потреб та естетичних запитів, соціальної позиції та громадянських поглядів.

Спеціалістами різних зарубіжних країн усвідомлюється й проблема державного контролю за комерційними видами дозвілля, що пов’язано з екологічним станом, обмеженістю рекреаційних ресурсів, зменшенням реальних доходів населення, антипедагогічним впливом комерційного дозвілля на особистість.

Зарубіжні практики вбачають перспективність інтеграційного підходу, що охоплює соціальні, економічні, енергетичні, виховні, культурні, правові аспекти дозвіллевої сфери. Інтеграція забезпечить створення дозвілля нової якості, оскільки державний сектор не здатен самотужки мобільно реагувати на дозвіллеві запити різних верств населення, а комерційний - орієнтується переважно тільки на отримання прибутку, хоч має розвинену інфраструктуру, потужну матеріально-технічну базу, так чи інакше охоплює майже всі верстви населення.

Висновки

Соціально-економічними передумовами становлення індустрії дозвілля в зарубіжних країнах стали такі чинники, як: збільшення вільного часу, скорочення робочих годин та поширення часткової зайнятості, збільшення сімейного прибутку, що відкрило нові можливості для організації дозвілля за власним бажанням; розвиток соціальної політики, скорочення витрат праці та часу на ведення домашнього господарства; підвищення освітнього та культурного рівня населення; науково-технічний та інформаційний розвиток суспільства. До другорядних, проте не менш важливих чинників активізації процесу залучення населення до індустрії дозвілля, належать такі: пропаганда засобами масової інформації позитивів відповідного способу проведення дозвілля, розробка системи “відпочинку в кредит”, постійне оновлення, удосконалення та розширення дозвіллевих товарів та послуг, систематичне вивчення дозвіллевих запитів та бажань населення, розвиток інфраструктури дозвіллевих закладів, зміцнення матеріально-технічної бази дозвілля, налагодження виробництва товарів дозвіллевого, спортивного та туристичного призначення.

Індустрія дозвілля зарубіжних країн охоплює готельне господарство, заклади культурного відпочинку, розважальні й видовищні установи, рекреаційні центри, клуби-ресторани, кафе-клуби, сімейні рекреаційні комплекси та центри дозвілля, державні зони відпочинку та історико-культурні місця.

Комерційне дозвілля має свої специфічні ознаки, до яких належать: орієнтація на надання, функціонування на комерційних засадах, спрямованість на отримання прибутку; просування та продаж рекреаційних послуг і товарів.

Співпрацю бізнесових кіл та дозвіллевої сфери можна класифікувати за такими напрямками: підтримка театрального, хореографічного, музичного, образотворчого мистецтва, видавничої діяльності, створення туристичних комплексів, фінансування наукових досліджень в галузі туризму та розваг.

Запитання для самоперевірки

1. Якою є організаційна структура індустрії дозвілля?
2. Що таке комерційне дозвілля?
3. Які позитиви та негативи у створенні штучних зон відпочинку?
4. Якими є основні напрями дозвіллевої діяльності комерційного сектора?
5. Чим зумовлена підтримка дозвіллевих закладів комерційними організаціями?

Література

1. Andy C. Pratt. Research papers in Environmental and Spatial Analysis // Department of Geography. London School of Economics. – 1997. - № 41.
2. Bullaro, John and Christopher R. Edginton. Commercial leisure services managing for profit, service and personal satisfaction. New York: Macmillan Publishing Company. – 1986.
3. Crossley, John C., and Lynn M. Jamieson. Introduction to commercial and entrepreneurial recreation. 2nd ed. Champaign, IL: Sagamore Publishing. – 1993.
4. Dumazedier J. Vers une civilisation du loisir? – Paris, 1964.

5. Hobbs D., Lister S. Receiving shadows: Governanse and liminality in the night-time economy // *Brit. j. of sociology*. – L., 2000. – Vol. 51, № 4.
6. Kulturmanagement: Theorie und Praxis einer professionellen Kunst. – Berlin, New York: Gruyter, 1994.
7. Micklethwait, John. The entertainment industry // *Economist*. – 1989. – V.313. – № 7634/7635.
8. Report of Sixth Symposium on Cultural Policy. The Theme: Culture and politics. – Copenhagen, The Danish cultural Institute, 1995.
9. Гриценко О.А. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі. – Київ: УЦКД, 2000.
10. Киселева Т.Г. Теория досуга за рубежом. – М., 1992.
11. Культура и бизнес // *Япония сегодня*. – 1997. – № 5.
12. Лоренц У. Социальная работа в изменяющейся Европе. – Амстердам. – Киев: Ассоциация психиатров Украины, 1997.
13. Мельникова Э. Подросток, реклама и «коммерческий досуг» // *Правозащитник*. – М., 1998. – № 2.
14. Новикова И.А. Организация досуга подрастающего поколения в США: Традиции и современность. Учебное пособие. – СПб., 1991.
15. Терехова О.В. Индустрия досуга в США. – М.: Наука, 1983.

РОЗДІЛ V. ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДОЗВІЛЛЕВОЇ СФЕРИ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

5.1. Професійна майстерність спеціаліста дозвіллевої сфери

Питання про статус спеціаліста дозвіллевої сфери є сьогодні дуже важливим. Це пояснюється не лише трансформацією у вітчизняному просторі поняття “культурно-освітній працівник”, а й об’єктивною потребою суспільства в особливій категорії працівників дозвіллевої сфери, професіоналів, які працюють у відкритому мікросоціальному середовищі, спеціалізуються на дозвіллевій та рекреаційній проблематиці, вміють надавати психолого-педагогічну допомогу сім’ям та окремим особистостям, здатні вирішувати освітні та виховні питання, впливати на формування громадської думки.

Парадигма соціально-культурної освіти в останні десятиліття суттєво змінилася в усьому світі, що пояснюється орієнтацією на принципово нове розуміння культури та її ролі в освітній системі. Як зазначив Хав’єр Перес де Куельяр у вступній промові на засіданні Всесвітньої комісії з культури та розвитку (1993): “Освіта є стрижневою ланкою, яка забезпечує зв’язок між культурою та розвитком. Розвиток може наповнитися культурою лише в тому випадку, якщо її спочатку вбирає в себе освіта і якщо, в свою чергу, освіта буде ефективно сприяти становленню в особистості її власної культури, а не тільки її соціального та професійного відбору... Будь-яка діяльність з розвитку повинна не лише перебувати в гармонії з культурою, в межах якої вона проходить, а й ґрунтуватися на ній” [12].

Кардинальні зміни в освітньому просторі позначаються на процесах підготовки, підвищення та перекваліфікації працівників дозвіллевої сфери. 90-і роки ХХ століття в Україні характеризуються виникненням великої кількості різноманітних спеціальностей та спеціалізацій: педагог дозвілля, культуролог, юрист, економіст культурно-дозвіллевої сфери, менеджер дозвілля тощо. Однак домінуючими ознаками спеціаліста нового статусу залишаються висока кваліфікація, професійна компетентність, вміння моделювати різні види соціально-культурної діяльності та вирішувати принципово нові соціально-культурні завдання.

Складність професійного навчання спеціаліста дозвіллевої сфери посилюється відсутністю початкової ланки набуття фаху, що становить переважно участь майбутнього абітурієнта в любительських об'єднаннях, гуртках, у підготовці та реалізації невеличких культурно-дозвіллевих заходів.

Не зайвим у розробці ефективної моделі сучасного спеціаліста дозвіллевої сфери буде вивчення та аналіз процесів підготовки кадрів у країнах зарубіжжя. Зарубіжні вчені дотримуються таких критеріїв оцінки професії: наявність теоретичних та наукових основ професії; система знань та навичок, що формує комплексні професійні завдання; наявність системи вищої освіти у конкретній професійній галузі; можливості для розвитку професійної кар'єри; організація професійних асоціацій; наявність системи ліцензування (акредитації); наявність кодекса професійної етики; спеціальна професійна культура; соціальна повага до професії.

Необхідно зазначити, у більшості зарубіжних країн дозвіллеве та рекреаційне обслуговування розглядається як невід'ємна складова усього спектру соціальних та культурних послуг. Так, професія спеціаліста дозвіллевої сфери у Франції, франкомовних частинах Бельгії та Швейцарії, Італії, Іспанії, Туреччині здобула назву "аніматора". "Анімація поєднала... оновлення та демократизацію, хоча б тому, що дозвілля, у тому числі й "примусове", викликане тривалим безробіттям, може перетворитись на джерело конфлікту, якщо доступ до окремих видів діяльності є

надто нерівномірним” [8]. “Анімація – це форма соціальної практики, спрямована на усвідомлення та розкриття пригнобленого та дрімуючого потенціалу індивідів, малих груп та спільнот” [8, С. 107]. Поняття “анімація” починає використовуватися й у німецькомовних країнах. Наприклад, 1989 року Віденська академія соціальної роботи запропонувала для підвищення кваліфікації соціальних працівників ввести післядипломний курс під назвою “Соціоанімація”. Це була спроба ввести в дію методологію, яка б стимулювала творчість, відкритість та партнерство в роботі з населенням, допомогла уникнути непорозумінь між працівниками дозвіллевих закладів та маргінальними групами суспільства.

Дефініція “аніматор” по-різному характеризується у Франції. Аніматор – це: кваліфікований працівник соціовиховної анімації, функції якого полягають у розвитку виховного, культурного та спортивного потенціалу людини; спеціаліст соціальної галузі, який допомагає задовольнити потреби, бажання й запити різних соціальних верств населення; агент культурної та громадської діяльності, покликаний підвищувати суспільну свідомість, покращувати життя громади, розвивати культурну демократію. Аніматори займаються такими видами діяльності як художня творчість (84%), фізичний розвиток та спорт (51%), економічні проекти (51%), громадська та політична робота (51%), психолого-педагогічна діяльність (46%), культурно-освітня робота (43%), туристична діяльність (36%), наукова діяльність (28%) [7, С. 43].

Робота аніматора ґрунтується “на принципах і цінностях активного ентузіазму і знаходиться в інституціональних межах, що можуть набувати різних форм (асоціації, соціокультурні установи, локальні спільноти, заклади культури, міністерства). Вона потребує різних прийомів, що зобов’язує аніматора бути компетентним, кваліфікованим і здійснювати різноманітну практику культурного, художнього, естетичного, громадського, спортивного, прикладного й інших типів, які виражаються в однорідній або диференційованій аудиторії (робітники, середні класи, молодь, люди похилого віку, жінки)” [Цит. за: 7, С. 42].

У Великобританії спеціаліста дозвіллевої сфери називають “соціальний працівник”, “спеціаліст по роботі з молоддю у громаді”. Англійський вчений Торкільдсен Дж. зазначає, що в країні відсутня система спеціальної підготовки фахівців для організації дозвіллевої діяльності, що негативно впливає на підготовку керівників дозвіллевих закладів. Серед інститутів, в яких здійснюють підготовку кадрів для дозвіллевої сфери слід назвати: Інститут адміністративного управління парками та відпочинком, що готує організаторів дозвілля у парках; Інститут муніципального відпочинку та розваг, який здійснює підготовку спеціалістів для організації дозвіллевої діяльності у благодійних організаціях та культурно-дозвіллевих закладах муніципалітету; Асоціацію управлінців службами відпочинку, що випускає фахівців з організації спортивних змагань, обслуговування глядачів, контролю за роботою барів, кав’ярень тощо; Асоціацію керівників гральних майданчиків, метою якої є підготовка організаторів відпочинку на гральних майданчиках, організаторів дозвілля підлітків та молоді; Інститут вивчення будівництва та роботи басейнів, який займається проектуванням та будівництвом басейнів і спортивних центрів [3, С. 457-460].

У Канаді спеціаліста дозвіллевої сфери називають “соціальний працівник”, у Норвегії виділяють три професійних та освітніх рівні підготовки таких фахівців: *соціонома* (який працює в місцевих організаціях, дбаючи про соціальну безпеку), соціального педагога (який організовує соціально-культурну діяльність з дітьми та підлітками) і *соціального працівника* (який здійснює соціально-культурну діяльність серед інвалідів).

У Фінляндії організацією дозвіллевої діяльності опікуються секретарі по культурі, які мають університетську гуманітарну освіту. В країні розрізняють декілька типів секретарів по культурі: діяльнісно-орієнтований (виконує суто організаційну роботу, проводить фестивалі, свята, клубні заходи, курси); власне секретар (обмежує свою діяльність адміністративною роботою); педагог (використовує виховні аспекти в організації дозвіллевої діяльності); культурний політик (акцентує увагу

на ініціативі та активності населення); менеджер (організовує дозвілліве заходи з позицій та вимог ПР, особливу увагу приділяючи зв'язкам із засобами масової інформації та рекламними компаніями).

У Німеччині назва професії відповідає змісту роботи спеціаліста з конкретною групою населення: “соціальний працівник з людьми похилого віку”, “педагог вільного часу”, “організатор молодіжного та дитячого дозвілля”, “спеціаліст у справах дітей та юнацтва”. Причому, спочатку професія соціального працівника передбачала діяльність у державних організаціях, а спеціальність “соціальний педагог”, на думку науковців, мала творчий характер. Однак з часом відмінність між спеціальностями поступово зникає, а в дипломах випускників зазначається дві назви. Так, на сьогодні близько 50 % соціальних працівників у Німеччині мають диплом соціального педагога [1]. До речі, в англійських країнах поняття “педагог” для визначення конкретної професійної групи не існує. Натомість, в європейських країнах педагог – це самостійна професія.

Термін “педагог вільного часу” формується у Німеччині в 30-і роки ХХ століття, однак спеціальна їх підготовка здійснюється лише з 70-х років ХХ ст. у вищих навчальних закладах (як і працівників молодіжних центрів) та на курсах педагогіки, вільного часу й туристики. Педагог вільного часу розглядається німецькими вченими та практиками як працівник високої кваліфікації у сфері послуг. Його головним завданням є організація дозвілля та спілкування населення. А тому педагог вільного часу *повинен вміти* порозумітися з представниками різних соціально-демографічних угруповань, розпізнавати й аналізувати потреби та інтереси відвідувачів соціально-культурних установ, сприяти їх задоволенню, допомагати вирішувати різноманітні проблеми підлітків та молоді, спрямовувати клієнта на прийняття самостійних рішень (але таких, які не суперечать педагогічним основам); систематично та цілеспрямовано залучати до соціально-культурної творчості самотніх людей, створювати в колективі дружню, доброзичливу атмосферу, здійснюючи при виконанні своїх функціональних обов'язків педагогічний вплив.

Педагог вільного часу повинен координувати соціально-культурні ініціативи, розробляти та реалізовувати дозвілліве проекти, здійснювати стратегію дозвілля.

Педагог вільного часу *повинен бути* комунікабельним, здатним до співчуття та розуміння, ініціативним та творчим у вирішенні соціально-культурних проблем особистості.

Педагог вільного часу *повинен володіти* організаторськими здібностями: координувати та направляти діяльність своєї команди, співпрацювати з іншими соціально-культурними, освітніми, виконавчими структурами, орієнтуватися у соціальній структурі регіону, зміцнювати стосунки з населенням, політичними та громадськими діячами, представниками засобів масової інформації. Для того, щоб ефективно здійснювати свою роботу, педагог вільного часу *повинен знати* соціальну політику, законодавчу базу, основи юриспруденції та економіки, психолого-педагогічні аспекти розвитку особистості.

Німецькі вчені Наршtedт В. та Зандерманн Ю. зазначають, що, незважаючи на суспільну потребу у висококваліфікованих спеціалістах дозвіллівеї сфери, професія педагога вільного часу ще повністю не сформувалася.

Незважаючи на розбіжності, спільним у кадровій політиці зарубіжних держав є те, що професійна підготовка спеціалістів для дозвіллівеї сфери ґрунтується на двох фундаментальних началах:

- ідеї професіоналізму;
- ідеї прав людини.

Спеціаліст дозвіллівеї сфери повинен: засвоїти теоретичні й методологічні основи дозвіллівеї діяльності, історію її становлення та формування; уміти здійснювати психолого-педагогічну діагностику та дозвілліве прогнозування; мати навички проведення соціологічних досліджень; вміти організовувати та проводити дозвілліве заходи для різних соціально-демографічних угруповань населення; мати достатні медичні та психологічні знання для проведення дозвіллівеї роботи з соціально незахищеними верствами населення; захищати права та свободи людини в межах своїх функціональних обов'язків; мати високу за-

гальну культуру, уважність, морально-вольові якості, комунікабельність.

Студент, який здобув ґрунтовну професійну практичну підготовку, досить швидко адаптується у професійному середовищі, вільно орієнтується в наукових концепціях та професійних інформаційних тенденціях, здатен чітко формулювати мету та завдання своєї діяльності, прогнозувати її результати; володіє професійною інтуїцією та навичками ділового творчого спілкування у соціально-культурній сфері. Робота спеціаліста дозвілєвої сфери ускладнюється необхідністю працювати з представниками різних соціальних груп та інститутів [додаток 5.1]. Ці обставини зумовили істотне розширення освітнього спектра в дозвілєвій сфері, відмову від пріоритетної орієнтації на формування спеціалістів теоретичного профілю та привернули серйозну увагу до практичної підготовки кадрів дозвілєвої сфери.

Більшість зарубіжних фахівців вказують на те, що спеціаліст дозвілєвої сфери повинен бути готовим до систематичних робочих перевантажень. Це пояснюється сутністю самої професії та її значимістю в сучасному суспільстві: великих зусиль потребує удосконалення господарських служб соціально-культурних закладів, придбання технічного обладнання, пошук джерел фінансових надходжень, координація роботи з іншими закладами району, протидія постійному тиску з боку влади та різних організацій.

Висновки

Не зайвим у розробці ефективної моделі сучасного спеціаліста дозвілєвої сфери буде вивчення та аналіз процесів підготовки кадрів у країнах зарубіжжя. Зарубіжні вчені дотримуються таких критеріїв оцінки професії: наявність теоретичних та наукових основ професії; система знань та навичок, що формує комплексні професійні завдання; наявність системи вищої освіти у конкретній професійній галузі; можливості для розвитку про-

фесійної кар'єри; організація професійних асоціацій; наявність системи ліцензування (акредитації); наявність кодекса професійної етики; спеціальна професіональна культура; соціальна повага до професії.

Поняття “спеціаліст дозвіллевої сфери” має неоднозначний зміст, бо дозвіллева робота в зарубіжних країнах ґрунтується на різному філософському, релігійному, культурному ґрунті. Разом з тим, дозвіллева робота поступово завойовує статус академічної дисципліни в університетах зарубіжних країн, а метафора “спеціаліст дозвіллевої сфери” була вибрана представниками цієї професійної групи як спільна характеристика для різних назв професій та спеціалізацій.

У більшості зарубіжних країн дозвіллеве обслуговування розглядається як невід'ємна складова усього спектру соціальних та культурних послуг. Професія спеціаліста дозвіллевої сфери у Франції, франкомовних частинах Бельгії та Швейцарії, Італії, Іспанії, Туреччині здобула назву “аніматора”; у Великобританії – “соціального працівника”, “спеціаліста по роботі з молоддю у громаді”; у Канаді – “соціального працівника”, у Норвегії – “соціонома”, “соціального педагога”, “соціального працівника”; у Фінляндії – “секретаря з питань культури”; у Німеччині – “соціального працівника з людьми похилого віку”, “педагога вільного часу”, “організатора молодіжного та дитячого дозвілля”; у США – “рекреатора”, “рекреатора-терапевта”.

Спеціаліст дозвіллевої сфери повинен: засвоїти теоретичні й методологічні основи дозвіллевої діяльності, історію її становлення та формування; уміти здійснювати психолого-педагогічну діагностику та дозвіллеве прогнозування; мати навички проведення соціологічних досліджень; вміти організовувати та проводити дозвіллеві заходи для різних соціально-демографічних угруповань населення; мати достатні медичні та психологічні знання для проведення дозвіллевої роботи з соціально незахищеними верствами населення; захищати права та свободи людини в межах своїх функціональних обов'язків; мати високу загальну культуру, уважність, морально-вольові якості, комунікабельність.

Запитання для перевірки

1. Які назви спеціаліста дозвіллевої сфери в різних зарубіжних країнах?
2. В чому полягає сутність діяльності соціокультурного аніматора?
3. Які інститути здійснюють підготовку спеціалістів для дозвіллевої сфери?
4. Які функції виконує педагог вільного часу?
5. Якими особистісними та професійними рисами має володіти спеціаліст дозвіллевої сфери?
6. Проаналізуйте спільне та відмінне в кадровій політиці різних країн світу.

Література

1. Der Freizeitpädagoge. Freizeitberatung-Animation-Freizeit-administration: Neue Aufgaben für Sozialarbeiter, Erwachsenen-ebildner und Sportpädagogen. Nahrstedt W. u.a. – Lenderich: Westdeutscher Verlag, 1982.
2. Kulturpädagogik und Kulturarbeit: Grundlagen, Praxisfelder, Ausbildung / Hrsg. Müller-Rolli S. - Weinheim; München: Juventa Verl., - 1988.
3. Torkildsen G. Leisure and Recreation Management. - London-New York, 1983.
4. Доронкина Е.Г. Проблема профессиональной подготовки кадров для сферы досуга: зарубежный опыт // Социально-культурная деятельность: поиски, проблемы, перспективы. – М., 1999.
5. Иконникова С.Н., Новикова И.А. Международный опыт педагогической подготовки специалистов сферы досуга // Вестник Северо-запад. отд-ния Рос. акад. образования. – СПб., 1998. – Вып. 3.
6. Киселева Т.Г. Теория досуга за рубежом. - М.: МГИК, 1992.

7. Кірсанов В.В. Класифікація функцій і підготовка кадрів соціокультурних аніматорів у французькій культурології дозвілля (60 - 90-ті роки) // Вісник Книжкової палати. – 2000. - № 5.
8. Лоренц У. Социальная работа в изменяющейся Европе. – Амстердам; Киев: Ассоциация психиатров Украины, 1997.
9. Мамбеков Е.Б. Организация досуга во Франции: анимационная модель. - Дис. ... канд. пед. наук. - С-Пб, 1992.
10. Педагог свободного времени // Культура и искусство за рубежом. Серия: Культурно-просветительная работа. Самодеятельное творчество. Экспресс-информ. / Гос. Б-ка СССР им.В.И.Ленина, 1985. – Вып. 5.
11. Пічкарь О. Підготовка соціальних працівників у Великобританії // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. - №3-4. – С. 26-31.
12. Специалист культуры и досуга нового тысячелетия: Материалы «круглого стола» / Под науч. ред. Т.Г.Киселевой и В.М.Чижикова. – М.: МГУКИ, 2000.
13. ЮНЕСКО: Деятельность в области образования во всем мире. Париж, 1994.

5.2. Система підготовки та підвищення кваліфікації фахівців дозвіллевої сфери

Професійна підготовка фахівців дозвіллевої сфери здійснюється в зарубіжних країнах на спеціальних курсах та в навчальних закладах. Кадрова політика децентралізована і підпорядковується органам освіти (штату, муніципалітету, регіону), а тому й має свої відмінності та специфіку в кожному з них.

Вищі навчальні заклади проходять акредитацію за певними процедурними та організаційними критеріями, відповідність яким необхідна для ефективного здійснення навчального процесу. Акредитація - це певний статус академічного інституту чи програми, які відповідають встановленим критеріям якості освіти. Програми відрізняються між собою за напрямками роботи: від орієнтації на загальну професійну підготовку до найрізноманітніших конкретних спеціалізацій. Метою акредитації є забезпечення гарантованої якості програм та допомога в їх удосконаленні. Програми, що подаються на акредитацію, підлягають рецензуванню та суворій оцінці спеціалістів. Наприклад, кожні п'ять років Консульством з акредитації США переглядаються навчальні програми на їх відповідність сертифікату якості. Консульство з акредитації створене 1974 року, двічі на рік оцінює програми акредитації, удосконалює освітні стандарти й процедури. Для прикладу - перелік акредитованих програм академічних закладів США, які здійснюють підготовку кадрів соціально-культурної сфери [додаток 5.2].

В Канаді фах працівника дозвіллевої сфери здобувають на факультетах більш як двадцяти університетів. Випускники з дипломами бакалавра, магістра, а далі – доктора соціальних наук, мають змогу працювати у приватних, добровільних та комерційних структурах, державних органах. Під час навчання увага акцентується на засвоєнні знань з дисциплін гуманітарного та соціального профілю: соціології, політології, психології, порівняльної етнології; на темах про розвиток людини будь-якого віку, її соціальний статус, стать.

У Франції підготовка спеціаліста культурно-дозвіллевої діяльності триває щонайменше три роки. Навчальний цикл включає загальноосвітній курс, практику та випускні заліки. Загальноосвітній курс складається з п'яти спеціалізованих дисциплін (по 160 годин кожна та ще 200 годин практичного стажування). У спеціальних курсах вивчаються принципи керівництва, організації, управління, педагогіки, специфіки міжособистісних стосунків, техніки анімації, соціального середовища і економіки; є спецкурси за вибором. Практичне стажування передбачає не менше 200 годин практики під керівництвом педагога-спостерігача.

Практикування після навчання безпосередньо у соціально-культурній сфері триває 9 місяців. На цьому етапі студент має набути навичок адаптації в групі, застосування власних знань в “анімаційній ситуації”.

Після трьох місяців практики студент звертається до регіональної комісії за дозволом про складання вступних екзаменів. Така система навчання стимулює державних службовців, працівників центру, представників громадськості до збалансованості практичного та академічного навчання, до засвоєння молодим спеціалістом техніки анімації.

Навчальний процес в зарубіжних країнах ґрунтується на *діалектичній єдності практичного і теоретичного курсів*. Практичні заняття можуть бути різними за тривалістю: суцільними (п'ять днів на тиждень) або паралельними (по кілька днів на практиці і в навчальному закладі). Практичному навчанню відводиться значна частина навчального процесу [додаток 5.3]. Викладачів навчальних закладів, які надають допомогу студентам під час проходження практики в організаціях та агентствах, називають тьюторами (tutor).

За австралійськими вимогами студент перебуває на практиці щонайменше 140 днів, причому, як мінімум, у двох агентствах. Акредитацією навчальних курсів за спеціальністю “Соціальна робота” опікується Австралійська асоціація соціальної роботи, повний курс навчання триває 4 роки. В Новій Зеландії повний курс навчання триває від 2 до 4 років, причому, практика починається через два місяці після початку навчання.

У Північній Америці практичне навчання не відіграє значної ролі. Теоретичні та практичні аспекти навчального процесу розглядаються нарівні з викладанням інших компонентів: соціальної політики, соціологічних досліджень, психолого-педагогічних основ поведінки людини.

Найбільше уваги навчанню на практиці приділяється у Великобританії, а педагогів-наставників призначає Центральна Рада з підготовки кадрів соціальних працівників, хоча на початку 80-х років XX ст. в країні ще не було поняття “програма практики”, а педагогів-наставників називали супервізорами. Сьогодні ж Центральна Рада з підготовки соціальних працівників відповідає за створення умов для набуття студентами академічних та практичних знань і сприяє співпраці навчальних закладів та організацій, де студенти проходять практику. Центральна Рада опікується й належною підготовкою педагогів-наставників, які організують практичну діяльність студентів. Кожен студент має на базі практики педагога-наставника (у Великобританії це *practive teacher*, в США – *field educator*). Тому у Великобританії атестацію проходять не лише студенти, а й викладачі. На початку 90-х років XX ст. створено Національну організацію викладачів практики для практичного навчання молоді, атестації та акредитації педагогів-наставників і проведення спеціалізованих курсів для підвищення професійної компетентності. До педагога-наставника ставляться великі вимоги, адже сфера його діяльності передбачає поєднання в його особі трьох ролей: викладача, вихователя і психотерапевта, “а його найважливіша функція полягає у тому, щоб допомогти студентам стати самостійними професіоналами” [6, С. 157]. Маріон Бого (Канада) підкреслює важливість проведення регулярних спеціальних занять з викладачами, метою яких є обмін думками, консультації, взаємна підтримка, а також можливість не лише контролювати, а й удосконалювати практику підготовки молоді у агентствах [6, С. 136].

У процесі практики педагоги-наставники фіксують результати діяльності студентів, оцінюють рівень засвоєних ними знань, професійну майстерність практиканта, міру задоволен-

ня студентом свого професійного вибору, психологічної відповідності обраній спеціальності.

Популярною у навчальних закладах Великобританії є концепція вченого Дональда Шона (Schon D. *Educating the Reflective Practitioner: Toward a New Design for Teaching and Learning in the Professions*. San Francisco, Jossey-Bass, 1987), спрямована на сприймання й усвідомлення студентом змісту діяльності у процесі її здійснення. На думку науковця, уміння можна набути, лише спостерігаючи за діями досвідченого фахівця, аналізуючи власні практичні дії, спільно обговорюючи помилки, досягнення та проблемні ситуації. Така теорія передбачає виховання справжнього професіонала, а не просто грамотного виконавця. Конкурентною перевагою практичного навчання є поєднання досвіду та професіоналізму викладачів з енергією і талантом молоді.

Педагоги-наставники використовують у практичній підготовці студентів методики простого копіювання та навчання досвідом. *Просте копіювання* застосовується на початковій стадії практики і полягає у спостереженні студента за роботою педагога, в наслідуванні окремих дій та виконанні нескладних завдань. *Навчання досвідом* передбачає спільну участь в соціально-культурній діяльності закладу, аналіз та узагальнення зробленого, а далі – й самостійне виконання дорученої роботи.

Педагоги-наставники вважають, що практична підготовка розвиває у студентів такі навички:

- *комунікативні вміння* (здатність спілкуватися та налагоджувати контакти із споживачами соціально-культурних послуг, розвиток поваги, співпереживання, співчуття, коректності);
- *інструментальні вміння* (результативне володіння письмовими та усними прийомми захисту інтересів клієнта);
- *аналітичні вміння* (здатність сформулювати проблему, розробити план дій, спрямований на вирішення цієї проблеми, реалізувати його та оцінити результати);
- *зміцнення професійної самосвідомості* (глибоке усвідомлення ролі своєї професії та завдань спеціаліста; впевненість у правильному виборі професії, професійна повага) [9].

На думку англійських вчених, якісне практичне навчання передбачає активну роботу студента та педагога; вміння та можливість педагога скоординувати і організувати студентську роботу; організацію навчання на принципах відвертості, довіри та взаємоповаги.

Практичне навчання є суттєвою складовою професійної адаптації і виявляє рівень здобутих у навчальному закладі знань, вміння та навичок самостійної діяльності студента; формує його професійну готовність до вирішення реальних практичних завдань.

Вчені Великобританії вказують і на такі переваги практичного навчання, як: формування власного робочого стилю, критичного ставлення до своєї діяльності; розуміння взаємозв'язку переконань та вчинків; засвоєння навичок спілкування та їх застосування в життєвих ситуаціях; вміння чітко сформулювати свою точку зору та врахувати погляди інших, відстоювати власні інтереси та інтереси клієнта для досягнення поставленої мети; вміння використовувати необхідні методи для дотримання у своїй роботі певної системи; вміння організовувати свій час протягом робочого тижня; удосконалення знань студентів у галузі майбутньої професії, можливість використання у практичній діяльності дослідницьких моментів. “Практика безпосередньо в агентствах соціальної роботи багатоманітна за своїми освітніми функціями... Навчання на робочому місці дає можливість студентам не тільки оволодіти конкретними навичками, а й поєднати теорію з практикою, відчутти себе спеціалістами і по справжньому усвідомити цінності соціальної роботи” [6, С. 16].

На практичних заняттях використовуються різні навчальні методи: апаратурні (аудіо, відео, слайди, комп'ютери, кіно, інтернет); письмові (щоденники, опис та аналіз випадків, які трапилися із студентами у ході виконання ними навчальних завдань, листи, звіти, протоколи, результати спостережень та опитувань); “досвідчені” (вправи, рольові ігри, дискусії, розробка програм, моделювання); графічні (схеми, діаграми, малюнки, графіки, фотокартки); друковані (книги, періодичні видання, доповіді, офіційні та статистичні документи, інструкції).

Сутність та специфіка професійної підготовки спеціаліста визначається в обґрунтованих навчальних планах та програмах.

Студентам пропонується перелік основних та факультативних дисциплін, необхідних для набуття фаху. Програму та план занять студент складає самостійно, при необхідності звертається за порадою до педагога-організатора. Однак відвідування занять із професійно-орієнтованих дисциплін є обов'язковим.

У навчальних закладах зарубіжних країн поширені різноманітні форми контролю за навчальним процесом студентів: обов'язкове відвідування занять з основних дисциплін, семінари, курсові роботи, ділові ігри, дискусії, науково-дослідна робота. Кожна з цих форм має свої особливості. Наприклад, семінарські заняття проходять у формі "презентацій" – доповідей студентів із обговоренням запропонованої проблеми. Обов'язковою вимогою до змістового наповнення презентації є розкриття студентом всього обсягу та глибини засвоєних знань, відстоювання власної точки зору, формулювання висновків з проведеного дослідження.

Важливим чинником, що детермінує освітню політику, є адекватність навчального процесу стану сучасних наукових розробок проблем дозвіллевої сфери. Тому для вітчизняних науковців та практиків може бути корисним аналіз проблематики, що розробляється в зарубіжній галузевій науці і, відповідно, відтворюється в освітній діяльності. Звернемо увагу на деякі анотації до дисциплін та напрямів навчальних і наукових досліджень, що знайшли своє відображення у планах навчальних закладів зарубіжних країн в останні роки. Розглянемо систему підготовки кадрів для дозвіллевої сфери на прикладі навчання спеціалістів з терапії рекреацією (therapeutic recreation specialists - TRSs) у Мерілендському університеті (США). На факультеті рекреації здобуває освіту молодь, яка бажає займатись рекреаційною діяльністю у лікарнях, соціальних агентствах, парках, культурно-дозвіллевих центрах. Їх навчальна програма охоплює нормативні дисципліни (вони є обов'язкові для всіх студентів), навчальні курси, з обраною студентом спеціалізації, елективні курси (за вибором студента), поглиблені курси для обдарованої

молоді. Кожна дисципліна, що викладається у вищому навчальному закладі, має кілька рівнів складності: від елементарного до поглибленого. Тому термін навчання студента у навчальній установі залежить лише від його наполегливості. У навчальних закладах США практикується самостійна робота студента над виконанням навчального плану, обсягу навчальних дисциплін та відвідування елективних курсів у зручний для нього час.

Індивідуальний розклад та навчальне навантаження допомагає складати студенту академічний куратор (Academic Adviser). Для ефективного планування та успішної реалізації студентами навчального обсягу вищі заклади освіти США щорічно видають спеціальні каталоги, за якими студенти знайомляться з переліком рівнів навчання, назвами спеціальностей, навчальних дисциплін, їх змістовним наповненням, переліком елективних та дистрибутивних предметів.

Індивідуалізація навчання не передбачає створення академічних груп та курсів, фіксованого терміну навчання, складання заліків та екзаменів всією групою, обов'язкового розкладу занять.

До фундаментальних належать такі гуманітарні дисципліни: мова, література, психологія, комп'ютерна техніка, планування бюджету та інші.

Гуманітарні та соціально-економічні дисципліни розкривають картину сучасного світу, серед них – філософія, історія, психологія, соціологія, педагогіка та ін. На I-II курсах навчання переважають саме фундаментальні дисципліни. Особлива увага на перших курсах надається загальній професійній підготовці, формуванню знань, вмінь та навичок, необхідних для практичної дозвіллевої діяльності в соціально-культурних закладах усіх видів і типів, в рекреаційних та дозвіллевих центрах. Тому вивчення спеціальності обмежується вступними курсами до фахових дисциплін: дозвіллевої, бібліотечної, рекреаційної та паркової діяльності.

Починаючи з III року навчання, перевага надається дистрибутивним дисциплінам: рекреаційним технологіям, організаційній та адміністративній роботі у сфері рекреації; терапев-

тичній рекреації; спеціалізованій психології дозвілля тощо. Дисципліни за вибором було введено до навчальних планів вищих закладів країни для посилення диференціації освіти.

Крім того, студенти мають змогу ознайомитись з такими дисциплінами, як рекреація промислових службовців, філософія дозвілля, закон у дозвіллевому обслуговуванні та ін. Навчальний план включає спецкурси, що формують знання з головних напрямів дозвіллевої діяльності.

Розглянемо змістове наповнення навчальних програм на прикладі підготовки кадрів дозвіллевої сфери у Німеччині [додаток 5.4].

В університеті м.Білефельд навчаються майбутні педагоги вільного часу. До загальноосвітніх дисциплін належать такі як загальна психологія, психологія виховання, соціальна психологія, соціологія, педагогіка. До спеціальних - вступ до спеціалізації, дослідницькі методи і теоретичні концепції педагогіки вільного часу та культурної роботи; практичний аналіз педагогіки вільного часу та культурної роботи; диференційована педагогіка вільного часу та культурної роботи; теорія та педагогіка вільного часу; культурна робота, культурне адміністрування. До елективних курсів – медіапедагогіка. Практичне навчання передбачає обов'язкову участь студента у практичних заходах та професійно орієнтованих проектах, проходження неперервної восьмитижневої практики у соціально-культурних установах та чотиримісячної паралельної практики.

У Фулдівському університеті студенти здобувають фах “соціальний педагог” (спеціалізація “Дозвілля та туризм”). До загальноосвітніх дисциплін належать: статистика, педагогіка, психологія, соціологія, філософія, антропологія, право та управління у соціальній сфері, дидактика та методика соціальної роботи. Серед спеціальних дисциплін - педагогіка дозвілля, дозвіллева терапія, управління у сфері дозвілля й туризму. Соціально-педагогічна комунікація, мистецтво, музика, спорт, мова та література вивчаються як елективні дисципліни. Практичне навчання передбачає проходження студентом двох шеститижневих загальних практик, а також однорічну профорієнтаційну практику в соціально-культурній установі.

У Гьоттінгенському університеті імені Георга Аугуста готують педагогів вільного часу, викладаючи такі нормативні дисципліни, як педагогіка дозвілля, вільний час як освітньо-виховне середовище, диференційована педагогіка дозвілля. Практична підготовка студентів передбачає шеститижневий практикум у спеціалізованій установі, обов'язкову участь студента в проєктах та дозвіллевих заходах.

Отже, у зарубіжних країнах значна увага надається інтеграції теорії і практики: з теоретичного курсу, що викладається у навчальному закладі, та практичного, що здійснюється в соціально-культурних закладах, закладах інтернатного типу та агентствах соціальної роботи. Це становить необхідну умову професіоналізації спеціаліста. Якщо навчання зосереджене лише на оновленні навчально-методичної документації, а не вплітається в комплекс практичних заходів, така модель кадрової підготовки не дасть очікуваних результатів. Практичне навчання формує у студентів здібності до саморозвитку, самореалізації та особистісного удосконалення. Загалом, навчання має ґрунтуватися на принципах: логічності та послідовності; профілювання наукових дисциплін на конкретні спеціальності; оптимального співвідношення занять та загальних, спеціальних і спеціалізованих дисциплін; раціонального розподілу навчального часу студентів (факультативних та обов'язкових занять, індивідуальних та практичних, самостійної і творчої роботи).

Поширеною в західноєвропейських країнах є *форма дистанційного навчання*, що передбачає:

- модульний принцип організації навчального процесу;
- використання спеціалізованих технологій та засобів навчання;
- систему підготовки т'юторів;
- постійний оперативний та динамічний зв'язок між студентом і викладачем;
- гнучкий графік навчального процесу;
- перелік спеціальностей для навчання;
- навчальні програми.

Характерними ознаками дистанційного навчання є: створення “відкритого освітнього простору”; можливість вибору шляхів для підвищення освітнього рівня особистості та поглиблення кваліфікації; доступність навчального процесу; визнання попереднього досвіду навчання, тобто врахування набутого людиною досвіду у процесі навчання; підтримка студента (консультації з викладачами та студентами, зустрічі з практиками, робота в бібліотеках); адміністративний контроль за ефективністю навчання [10].

У зв'язку із зростанням потреби в спеціалістах дозвілєвої сфери, їх підготовку здійснюють не лише навчальні заклади, а й молодіжні об'єднання, клуби, музеї, приватні організації. Так, у Німеччині при університетах м.Трір та Білефельд функціонують курси педагогів вільного часу; австралійська система освіти передбачає надання культурно-дозвілєвих знань шляхом організації курсів, створення літніх шкіл, проведення семінарів.

Здобути знання для роботи в дозвілєвій сфері США можна на курсах, що мають два етапи: на першому (тривалістю близько двох місяців) вивчається специфіка діяльності з різними віковими та соціальними верствами населення, теорія та історія питання, методи і принципи керівництва молоддю, підлітками, дитячими організаціями, розробка та шляхи реалізації культурно-дозвілєвих та мистецьких програм; на другому етапі (тривалістю більше місяця) формуються практичні навички в культурно-дозвілєвих центрах, клубах мікрорайону, інших установах культурно-мистецького або соціального спрямування.

В окремих штатах навчальні заклади видають свідоцтва трьох професійних рівнів – адміністратора, інспектора, керівника. Кваліфікація адміністратора та інспектора передбачає бакалаврський рівень підготовки та, щонайменше, річну практику; кваліфікація керівника - дворічне навчання у коледжі та дванадцять місяців успішної практики.

У Великобританії діють жіночі та чоловічі курси, специфіка яких полягає у тому, що на них готують, відповідно, керівників для роботи з дівчатами та керівників для роботи у клубах для хлопчиків. Навчання на курсах триває 1-2 роки (повні курси) та

від 3 до 9 місяців (короткі курси). Такі ж курси створюються дитячими та молодіжними організаціями, наприклад, Національною асоціацією клубів хлопчиків, асоціаціями герлскаутів та бойскаутів. Теоретичні заняття на курсах проводяться паралельно з практичною роботою студентів в молодіжних організаціях. Однак, на нашу думку, така підготовка не може забезпечити відповідною якістю, глибиною та належним рівнем професіоналізму всіх студентів, зокрема тих, хто не має попереднього досвіду роботи з молоддю та спеціальної освіти. Зважаючи на стислі терміни, навчальний процес на курсах є досить ущільненим, що не дозволяє студентам здобувати знання у повному обсязі.

У Великобританії також діє розгалужена мережа спеціальних курсів для підготовки фахівців до роботи у дитячих та молодіжних організаціях, у громадських центрах та дозвіллевих закладах. Діють курси молодіжних керівників тривалістю від 3 до 6 місяців для підвищення кваліфікації осіб, які мають вищу освіту, працюють у Службі молоді, але хотіли б поглибити свої знання. Курси тривалістю від 1 до 3 років дають право на отримання сертифіката або диплома професійного працівника Служби.

Цікавими є навчальні програми, розроблені університетами Великобританії для керівництва молодіжних об'єднань. Програми мають такі розділи:

- психолого-педагогічні, медичні, соціальні основи розвитку молоді;
- закономірності і тенденції розвитку сучасного суспільства;
- основи молодіжного керівництва.

Дисципліни першого розділу дають знання з психології та педагогіки дитячого, підліткового й молодіжного віку; з теорії та методик молодіжного руху; з історії Служби молоді країни. Другий розділ передбачає вивчення історії розвитку громадських об'єднань, законодавчо-правової бази, що регулює їх діяльність, соціальні та економічні умови життя молоді, вплив соціальних інститутів на молодь, ознайомлення з молодіжною політикою країни. Мета третього розділу полягає у використанні та апробації здобутих знань на практиці під безпосереднім спостереженням викладача університету. Студенти працюють у

різноманітних дозвіллевих установах, громадських центрах, дитячих та молодіжних об'єднаннях.

При всій багатогранності діяльності керівника молодіжних організацій, ця спеціальність має стрижневу основу, що поєднує в собі комплекс професійних знань, вмій та навичок. Такою основою є соціально-культурна програма для молоді, що охоплює всі види молодіжної діяльності – від творчого задуму до його практичного втілення. Тому робота над реалізацією конкретного молодіжного проекту систематизує теоретичні й практичні знання, стимулює інтерес студентів до конкретного виду професійної діяльності, дає можливість розвивати театральне мистецтво, ораторську майстерність, організовувати змагання, налагоджувати роботу в гуртках, готувати та проводити ігрові конкурси.

Отже, оволодіння професійними знаннями здійснюється в три етапи: оволодіння основами теорії, вивчення спеціалізованих предметів, практична робота у молодіжних об'єднаннях.

Підготовку спеціалістів дозвілля здійснюють і літні табори. До початку їх роботи у різних штатах США проходить ряд семінарів для підготовки організаторів дозвілля. Зміст роботи таких семінарів у різних штатах країни має свою специфіку, зумовлену фінансовими можливостями табору, кваліфікацією керівників, потребою у кадрах тощо.

Проблему службового персоналу клубу “Табірна пригода” (Північна Айова, США) вирішено шляхом професійної підготовки кадрів – у клубі працюють студенти та випускники університету Північної Айови. Для підвищення кваліфікаційного рівня фахівців з організації дозвіллевої діяльності в клубі викладається навчальна дисципліна “Коледж “Табірної пригоди”. Навчання триває близько 10 тижнів і передбачає вивчення специфіки підготовки й проведення підліткових і молодіжних програм, роботи з окремими дітьми та сім'ями, організації дозвілля військових, надання першої медичної допомоги, управління власною поведінкою та вирішення конфліктних ситуацій [3, С. 63].

Якщо у нас в країні до недавнього часу були розповсюджені інститути та курси підвищення кваліфікації, то в Японії або

Кореї перевага надається підвищенню кваліфікації працівників конкретної фірми, в США система підвищення кваліфікації здійснюється в університетах, а державні служби зобов'язані поглиблювати свої знання у місцевому вищому освітньому закладі влітку.

В межах Інституту управління у сфері дозвілля та розваг Великобританії (Institute of leisure and amenity management) діють семінари та курси підвищення кваліфікації з паркової справи та дозвіллевої сфери; за програмою діяльності Нідерландської Асоціації керівників муніципальних парків та садів (Association of heads of municipal parks and gardens) здійснюється підготовка спеціалістів паркової індустрії. Японський фонд парків та рекреації (Parks and recreation foundation) організовує підвищення кваліфікації спеціалістів з управління парковою роботою та рекреаційною діяльністю, а також фахівців паркового дизайну. Окрім того, фонд здійснює науково-методичне забезпечення паркової та рекреаційної сфери, готуючи та розповсюджуючи тематичні публікації для спеціалістів, організовуючи лекції та навчальні курси, систематично здійснюючи наукові дослідження з питань паркового та рекреаційного розвитку [2].

Засобом покращання дозвіллевої практики є постійне професійне зростання фахівця. Це зумовило прийняття у більшості країн світу програм професійного удосконалення; розробку механізмів для визначення рівня компетентності фахівця (реєстрація, ліцензування, посвідчення тощо).

Так, Національна Асоціація парків та рекреації США впровадила у 80-і роки XX століття систему професійної атестації спеціалістів дозвіллевої сфери, згідно з якою професіонал дозвіллевої сфери повинен мати щонайменше ступінь бакалавра та дворічний стаж практичної роботи. Атестаційний процес має на меті визначення мінімального рівня компетентності для фахівців дозвілля; формування неперервної освіти професіоналів у процесі їх подальшої практичної діяльності; забезпечення відповідної якості послуг та удосконалення дозвіллевого сервісу на користь індивіда; сприяння професійному зростанню фахівця; покращання освітніх програм у дозвіллевій сфері; суспільне ви-

знання професії працівника дозвіллевої сфери. Необхідність здійснення атестаційних екзаменів пояснюється й тим, що багато рекреаційних та дозвіллевих агентств не мають розробленої процедури відбору спеціалістів, тому атестаційне посвідчення дозволить забезпечити роботою високопрофесійних кадрів.

Фахівець дозвіллевої сфери у США повинен кожні два роки проходити переатестацію, яка передбачає два курси обов'язкового навчання (по 10 годин участі фахівця в організованому неперервному навчанні під керівництвом висококваліфікованого професіонала). Вважається, що така вимога може гарантувати удосконалення дозвіллемо-рекреаційних послуг.

Неперервне навчання спеціалістів дозвіллевої сфери ґрунтується не на суб'єктному чи змістовому підходах, а на проблемному. На думку зарубіжних науковців та практиків, такий підхід є цілком виправданим і пояснюється визнанням професійних потреб “дорослого” учня, якому необхідно час від часу переглядати набуті раніше навички та вміння, поновлювати свої знання. Тому проблемно орієнтований підхід дозволяє оволодіти тими методами роботи, що відповідають сучасним запитам суспільства, набуті необхідні знання та вміння. Неперервне навчання повинно передбачати доступність, можливість навчатися, доцільність та змістовність навчальних програм. Навчальні програми передбачають такі форми діяльності як курси, семінари, засідання, соціально-культурні заходи, конференції та ін. Такі програми дозволяють стежити за соціально-культурними змінами, що відбуваються як у зовнішньому середовищі загалом, так і в кадровій політиці зокрема, вчасно реагувати на актуальні проблеми.

Основою програм неперервного навчання є систематичні дослідження громадської думки про рівень та якість дозвіллевої роботи, оцінки дозвіллевих заходів у конкретному населеному пункті, пропозицій споживачів дозвіллевих послуг. Наприклад, неефективна організація дозвілля молоді, нарікання підлітків та юнацтва на нецікаві розважальні програми, неврахування потреб молодого покоління працівниками дозвіллевого закладу у плануванні роботи установи свідчить про необхідність підвищення якості молодіжного дозвілля.

Взагалі зарубіжні вчені підкреслюють, що з набуттям професійного досвіду фахівець може відмовитись від підвищення кваліфікації, однак, ухиляючись від подальшого навчання, спеціаліст ризикує опинитися у ситуації “кваліфікаційної некомпетентності”.

Будь-яка дозвіллева, соціальна, рекреаційна установа розвивається саме завдяки професійному зростанню своїх працівників. Джерелом розвитку та ефективної діяльності кожної дозвіллевої установи є інтелектуальний потенціал та практичний досвід спеціалістів дозвіллевої сфери. А основними принципами підвищення кваліфікації кадрів дозвіллевої сфери є активність, розвиток, удосконалення.

Багатоаспектна творча, педагогічна природа дозвіллевої роботи повинна адекватно визначати структуру професійних освітніх технологій. А навчальні установи, акумулюючи світоглядні, науково-теоретичні, практичні ідеї дозвілево-рекреаційної діяльності, - створювати оптимальну навчальну базу, що дозволить майбутнім спеціалістам забезпечити найвищий професійний рівень цієї діяльності.

Велике значення у підготовці фахівців відіграє проведення студентами свого вільного часу. У навчальних закладах зарубіжжя діють наукові студентські товариства, форуми, географічно-краєзнавчі, хореографічні гуртки, гуртки графіків та аніматорів, мультимедійних технологій, комп’ютерних систем, програмування, клуби полеміки та ораторської майстерності, спортивні секції.

Особливої уваги потребує й організація дозвіллевої, суспільно-корисної, соціальної діяльності молоді. В зарубіжних навчальних закладах заохочується робота різноманітних клубів, гуртків, секцій, творчих лабораторій, громадська робота молоді. Наприклад, організацією добровільної громадської роботи студентів США опікується Студентська ліга добровільної допомоги (СЛДД), заснована випускником Гарвардського університету Майзелом Уейном.

Питання підготовки спеціалістів дозвіллевої сфери тісно пов’язане з особливостями соціокультурної практики в цілому.

Тому чим складнішою та диференційованішою стає соціально-культурна практика, тим складнішою є структура професійної діяльності в межах дозвіллевої сфери. Ліга координує та здійснює програми добровільної роботи, участь в якій беруть більше 450 навчальних закладів країни. Поступово добровільна робота перетворилася у важливу складову студентського життя. На думку засновника Ліги Майзела У., основною перешкодою у налагодженні ефективної волонтерської діяльності була відсутність злагодженого керівництва, адміністративного центру, професійної допомоги, нечіткі уявлення студентів про те, яку саме роботу їм доцільно було виконувати.

Студенти працюють добровільно 3-4 години на тиждень, беруть участь у спеціальних проектах, які проводяться кілька разів за семестр. Наприклад, студенти працювали у мікрорайоні Флетчер у програмах для Клубів хлопчиків та дівчаток, для Флетчерської школи та Сеннет-парку.

Як відомо, більшість студентів університету проживає у кампусах (студентських гуртожитках). Волонтерська робота студентів організовується таким чином: кожен кампус має свого капітана, який керує усією студентською роботою, капітан, у свою чергу, підкоряється президенту Ліги.

Згодом створюється мережа, яка поєднує керівників програм в різних кампусах і має на меті обмін досвідом та найуспішнішими ідеями й програмами. СЛДП має 13 штатних працівників та річний бюджет у 500 тисяч доларів (він формується з членських внесків, грантів, пожертв спонсорів та меценатів, часткової допомоги від комісії освіти в США). Молодіжний рух охоплює більше 250 тисяч студентів. Ліга проводить загальнонаціональні конференції, присвячені волонтерській роботі, видає книги (найвідоміші серед них – “Ліквідація неписьменності”, “Організація молодіжного руху”, “Студенти на громадській роботі”, “Один день із життя молодіжної служби”), виділяє стипендії та організовує волонтерську роботу. При СЛДП діє “Кампус-контакт” – служба залучення студентів до волонтерської роботи. “Кампус-контакт” щорічно відзначає 5 активістів грошовою премією, кошти від якої витрачаються на розвиток благодійної програми, обраної студентом.

Створені студентами програми користуються популярністю та підтримкою громадськості. Молодь університету Брауна організовує дозвілля дітей, хворих на рак; студенти Барнардського коледжу працюють в соціальних службах для бідних; студентська молодь Мічиганського університету віддає перевагу соціально-культурній діяльності з інвалідами та особами літнього віку; студенти Джорджтаунського університету працюють з іммігрантами з Латинської Америки. Молоді люди успішно працюють з тяжкими підлітками, з дітьми-інвалідами, в бібліотеках, музеях та клубах громад. Сподіваємося, що досвід виникнення та розвитку молодіжного добровільного руху може бути запозичений і використаний і у вітчизняній практиці.

Разом з тим зарубіжні вчені вважають, що на Заході відбувається, так звана, “депрофесіоналізація” дозвіллевої сфери, що пояснюється не лише адміністративною та фінансовою нестабільністю сучасної держави, недостатніми матеріальними ресурсами, ідеологічним та політичним впливом на прийняття тих чи інших рішень, а й невмінням представників цієї професії відстоювати “право на власне бачення проблем, на організаційну самостійність, на специфічну функцію в суспільстві, на соціальне фінансування та на спеціалізовану підготовку кадрів”.

На думку німецьких вчених Зандерманна Ю., Ленца Б., Наршtedта В. та інших, концепція спеціаліста дозвіллевої сфери до сьогодні остаточно не сформована, а вимоги до організатора дозвілля, показники ефективності його роботи ще остаточно не визначені.

Кадрова політика кожної країни формується з урахуванням її соціальних, економічних, наукових, культурних чинників. Тому одна й та ж система підготовки кадрів дозвіллевої сфери може мати різну ефективність в умовах іншого суспільства.

Кожна зарубіжна країна має власну концепцію підготовки спеціалістів дозвіллевої сфери. Її основні форми та методи відображають національну культуру, традиції, специфіку суспільно-історичного розвитку. Наприклад, в Канаді та США діють певні вікові обмеження та вимоги освітнього характеру; у Австралії — необхідність університетської освіти; в Індонезії, Новій Гвінеї,

Швейцарії, США – вимагається практичний досвід дозвіллевої роботи; в Австрії діє вимога психологічного допуску. “Місцеві університети та національні академії відіграють особливу роль у збереженні культурної спадщини і традицій, маючи величезні ресурси у тих галузях, що перестали бути частиною всезагального знання, однак необхідні для розуміння соціальних процесів у суспільстві. Було б необачно у гонитві за новомодними віяннями втрачати цей найцінніший досвід” [7, С. 90].

Проаналізувавши досвід підготовки фахівців для дозвіллевої сфери у зарубіжних країнах, можна констатувати, що освітня система демократичних країн світу має культуротворчу модель, метою якої є не лише споживання і трансляція знань, а й генерація здатності людини до відновлення знання у різних формах дозвіллевої практики.

Цей досвід дозволить удосконалити професіограму фахівця дозвіллевої сфери в Україні, сформулювати вимоги, що висувуються суспільством на сучасному етапі, визначити об’єктивні можливості та умови покращання підготовки спеціалістів дозвіллевої сфери. При цьому варто підкреслити, що сліпе копіювання зарубіжних технологій освіти є недоречним і заздалегідь приреченим, адже освіта – це передусім джерело власної культури, її унікальності та багатства.

Висновки

Спільним у підготовці зарубіжними країнами спеціалістів дозвіллевої сфери є те, що складні функції реалізації рекреаційного, дозвіллевого, культуротворчого потенціалу реалізуються лише фахівцями, які мають університетський рівень освіти, а також отримали додаткові знання у галузі соціальної роботи, соціальної педагогіки, інших суміжних дисциплін.

Складність підготовки спеціаліста для дозвіллевої сфери полягає в тому, що характер його діяльності вимагає від нього знань широкого кола питань: від основ соціальної та культур-

ної політики держави, загальної організації системи соціального забезпечення, специфіки функціонування культурно-дозвіллевої інфраструктури, демографічних особливостей до конкретних методів роботи з різними верствами населення. Фахівець дозвіллевої сфери повинен володіти багатьма професійними навичками, які дозволяють вирішувати проблеми у сфері соціології культури, педагогіки, психології, соціальної роботи.

Практична діяльність педагога-наставника – складний процес, що полягає у постійному пошуку неординарних творчих рішень виховних завдань. Педагог-наставник здійснює навчання професії, контроль над професійною підготовкою спеціаліста, визначає пріоритетні завдання у практичній діяльності студента, контролює ведення творчих щоденників та звітів.

Характерними ознаками дистанційного навчання є: створення “відкритого освітнього простору”; можливість вибору шляхів для підвищення освітнього рівня особистості та поглиблення кваліфікації; доступність навчального процесу; визнання попереднього досвіду навчання, тобто врахування набутого людиною досвіду у процесі навчання; підтримка студента (консультації з викладачами та студентами, зустрічі з практиками, робота в бібліотеках); адміністративний контроль за ефективністю навчання.

Модель спеціаліста дозвіллевої сфери відрізняється від інших суміжних спеціалізацій своїм творчим характером. Тому важливою складовою в його підготовці є здатність використовувати набуті знання у практичних ситуаціях, синтезувати їх, творчо підходити до вирішення поставлених завдань. Його діяльність характеризується багатоаспектністю, міждисциплінарністю та гуманістичною спрямованістю. Враховуючи те, що працівник дозвіллевої сфери підтримує зв'язки з різноманітними соціальними інститутами, доцільно виділити чинники, що визначають специфіку його професії:

- особливості дозвіллевої сфери у системі людської життєдіяльності;
- особливості клієнтів, яким надаються дозвіллі послуги;

- особливості діяльності працівника дозвіллеквої сфери, його особистісного та професійного потенціалу.

Запитання для перевірки

1. В чому полягає специфіка обов'язкових, компетентних та елективних дисциплін?
2. Що таке акредитація?
3. Які завдання постають перед практичним навчанням студентів?
4. Які методи використовуються на практичних заняттях?
5. Чим відрізняється навчальний процес в навчальних закладах, на курсах та в літніх таборах?

Література

1. Austin D.R. Teaching over television: Indiana university's distance learning program // Parks and Recreation. — 1997. - № 6.
2. Barber A. etd. Associations abroad: A sample of missions and means // Parks and Recreation. — 1989. - № 4.
3. Christopher R. Edginton, Ph.D. and Lezli J. Luneckas. Creating Magic at Camp Adventure // Parks and Recreation. - Arlington. - 1993. - October.
4. Бойко А., Грига І. Особливість практичного навчання у соціальній роботі // Соціальна політика і соціальна робота. — 2001. - № 4.
5. Взаимосвязь социальной работы и социальной политики // Под ред. Ш.Рамон; Пер. с англ. Под ред. Б.Ю. Шапиро. — М.: Аспект Пресс, 1997.
6. Доэл М., Шадлоу С. Практика социальной работы: Упражнения и методические разработки для обучения повышения квалификации социальных работников. — К., 1998.

7. Манди С. Образование и профессиональная подготовка // Культурная политика в Европе: выбор стратегии и ориентиры. Сб. материалов. Составители: Е.И. Кузьмин, В.Р. Фирсов. – М.: «Издательство Либерея», 2002.

8. Некоторые аспекты организации социально-культурной деятельности во Франции // Культура и искусство за рубежом. Сер. Культурно-просветительная работа. Самодеятельное творчество: Экспресс-информ. – М., 1988. – Вып. 4.

9. Обучение практике социальной работы: Международный опыт и перспективы / Под ред. М. Доэла и С. Шадлоу; Пер. с англ. под ред. Б.Ю. Шапиро. – М.: Аспект Пресс, 1997.

10. Реймонд Дж. Відкрите навчання в підготовці соціальних працівників // Соціальна політика і соціальна робота. – 2000. – № 3-4.

11. Современный специалист социально-культурной деятельности и система его формирования / Ариарский М.А. Прикладная культурология как область научного знания и социальной практики., СПб., 1999.

ВИСНОВКИ

У країнах зарубіжжя активно досліджується як дозвіллева проблематика, так і власне історія дозвілля як соціокультурного явища, його природа, сутність дозвіллевих комплексів, а також розробляються теоретичні засади діяльності дозвіллевих установ, їх організаційна структура та провідні тенденції розвитку.

Зарубіжній дозвіллевій сфері сучасності властиві ознаки, зумовлені соціально-культурними реаліями суспільного життя: максимальне наближення дозвіллевих об'єктів до споживача; тісна співпраця дозвіллевих комплексів з культурно-мистецькими, освітніми, спортивними установами; створення на основі інтеграції клубів-кафе, клубів-готелів, клубів-бібліотек, клубів-кінотеатрів, музеїв-клубів та ін.; багатофункціональне використання приміщень дозвіллевої установи, відповідність архітектурних форм дозвіллевого закладу його функціям; подальший розвиток «традиційних» дозвіллевих закладів, спрямованих на створення умов для забезпечення потреб особистості в певному виді дозвіллевої діяльності; створення інтегрованих соціокультурних закладів, що виконують культурно-дозвіллеві, соціальні та виховні завдання.

Закономірності зарубіжного дозвілля:

1. Виховний вплив дозвілля здійснюється за активної участі особистості у дозвіллевій діяльності. Якщо зміст дозвіллевої програми закладу не адекватний інтересам та потребам особистості, його можливості лишаються не реалізованими і не впливають на духовний розвиток особистості. Активна участь особистості в діяльності дозвіллевої установи залежить від її власних дозвіллевих програм, що й передбачається принципом відповідності потребам та інтересам відвідувачів.

2. Робота дозвіллевих закладів ґрунтується на позитивній мотиваційній орієнтації особистості на участь в дозвіллевій діяльності, її ініціативності та самодіяльності.

3. Зміст дозвіллевої діяльності має відповідати рівню духовного розвитку особистості, її життєвому досвіду. Йдеться про

безперервний розвиток духовних та інтелектуальних сил кожної людини, що здійснюється засобами систематичної й активної дозвіллевої діяльності.

4. Мета і завдання дозвіллевої діяльності закладу визначають її зміст, форми та методи у роботі з конкретною віковою категорією відвідувачів, конкретизація яких передбачає її реалізацію у роботі дозвіллевих закладів, тісну й цілеспрямовану взаємодію працівників дозвіллевої установи з населенням.

5. Ефективність роботи дозвіллевого комплексу залежить від оптимального поєднання в ньому виховних, соціальних, розважальних та психолого-оздоровчих завдань.

6. Повноцінний культурно-дозвіллевий процес у дозвіллевих центрах та комплексах можливий за умови естетизації дозвіллевого середовища і визначається відповідністю поставлених цілей естетичним потребам особистості.

Інноваційні функції дозвіллевого центру, як і динаміка їх розвитку, зумовлені переосмисленням традиційних уявлень про елітарність дозвіллевої установи та про її консервативність, сучасним розумінням дозвіллевого центру як осередку соціально-культурної творчості, активного спілкування та морально-емоційної компенсації життя. Це дозволяє стверджувати, що сучасний дозвіллевий заклад звільняється від функцій пасивного відтворення певних суспільних запитів й орієнтує на активну соціально-культурну діяльність для на конкретного адресата.

Дозвіллева робота з різними віковими категоріями населення є чинником: культурно-дозвіллевої та рекреаційної діяльності; соціалізації та адаптації особистості; задоволення потреб індивіда у неформальному спілкуванні, самореалізації та самодіяльності, творчому розвитку; залучення людини до професійно-трудової, суспільно-корисної, освітньої діяльності.

Дозвіллеві заклади мають усі можливості для оптимального залучення людини до культурного соціуму, для підтримки її активного способу життя, усуненню суб'єктивно-негативних суперечностей, для гармонізації духовності з життєвим досвідом і знаннями. Безперечною перевагою дозвіллевих закладів є ви-

користання різноманітних форм та методів дозвіллевої роботи відповідно до потреб кожної людини, сприяння особистісно зорієнтованому спілкуванню.

Дозвіллева діяльність у країнах зарубіжжя інтенсифікує розробку адаптивних дозвіллевих програм та заходів, що дозволяє залучати людей до активної комунікативної, просвітницької, художньо-творчої діяльності, застосовувати особистісно зорієнтований підхід у дозвіллевій роботі з різновіковими категоріями населення, створювати умови для стабілізації моральних імперативів особистості відповідно до життєвих обставин, сприяє реалізації її інтелектуального, морального, фізичного потенціалу.

Позитивним з цього погляду є створення в селищах дозвіллевих та рекреаційних установ, клубів за інтересами, дозвіллевих центрів, кафе-клубів та інших об'єктів дозвіллевого типу, при потребі – впровадження пересувних дозвіллевих закладів (наприклад, автоклубів для обслуговування віддалених і малонаселених пунктів).

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє стверджувати, що пріоритетами вітчизняної політики у дозвіллевій сфері мають стати:

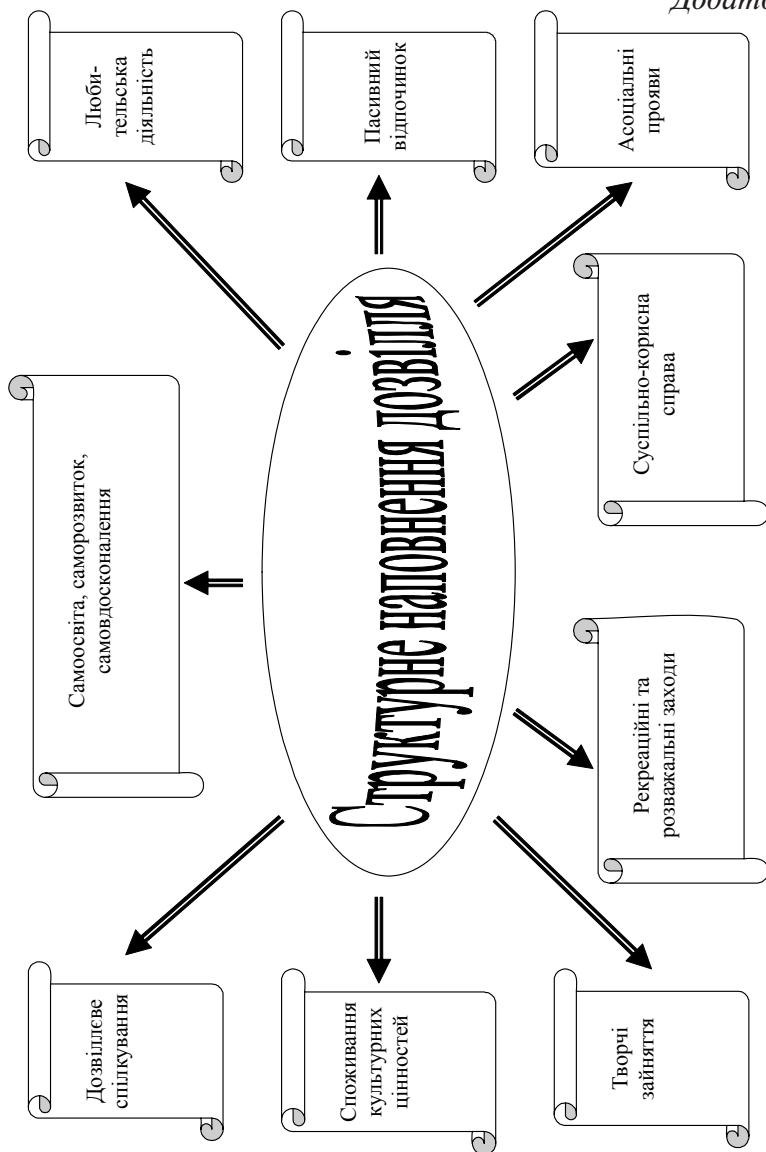
- радикальний перегляд існуючої системи дозвіллевих закладів з позицій загальнолюдських цінностей;
- урегулювання належної координації та впорядкування повноважень між управлінськими ланками, а отже, – розробка чіткої стратегії розвитку дозвіллевої сфери на державному рівні, в регіонах та на місцях. У цьому контексті важливим для розвитку культурно-дозвіллевих інститутів, з точки зору активної співпраці громадських, релігійних, благодійних, комерційних об'єднань, результатом якої є ефективна реалізація національних та регіональних культурно-мистецьких акцій, дозвіллевих та рекреаційних програм, суттєва соціально-культурна підтримка малозахищених верств населення є досвід зарубіжних країн;
- розробка відповідного законодавства;
- врахування регіональних аспектів організації дозвілля та національних традиційних форм культурно-дозвіллевої творчості;

-
- матеріально-технічне забезпечення діяльності дозвіллевих закладів з наближенням його до світових стандартів;
 - вирішення фінансових питань для практичної реалізації культуротворчого потенціалу дозвіллевого закладу;
 - підтримка наукових досліджень у соціально-культурній сфері загалом і в дозвіллевій зокрема для надання соціально-культурній діяльності науково і методично обґрунтованого характеру, можливості прогнозувати й проектувати культурно-дозвіллеві процеси суспільства;
 - розвиток міжнародного дозвіллевого співробітництва, що передбачає обмін соціально-культурним досвідом.

Розглянуті питання не вичерпують всіх проблем дозвіллевої діяльності в зарубіжних країнах. Завданням подальшої наукової роботи має стати інтенсифікація досліджень народного дозвілля, народної творчості для відродження та розвитку національних культур; налагодження координації взаємозв'язку та взаємодії між спеціалістами дозвіллевої сфери, учасниками дозвіллевої діяльності тощо. Для визначення перспектив розвитку дозвіллевої сфери необхідне проведення міждисциплінарних досліджень з урахуванням соціологічних, культурологічних, психологічних, філософських, педагогічних аспектів. Подальше вивчення та узагальнення зарубіжного досвіду організації дозвіллевої діяльності, впровадження його у вітчизняну практику відповідно до економічних, політичних, національних, етнічних та інших умов, оптимізуватиме функціонування в Україні всієї системи культурно-просвітницької діяльності, збагатить її зміст та способи ефективного педагогічного управління нею.

ДОДАТКИ

Додаток 1.1.

Додаток 1.2.

(продовження додатка 1.2.)

Рівні дозвілля

ТВОРЧЕ ДОЗВІЛЛЯ
IV рівень

ПІЗНАВАЛЬНЕ ДОЗВІЛЛЯ
III рівень

РОЗВАЖАЛЬНЕ ДОЗВІЛЛЯ
II рівень

ПАСИВНИЙ ВІДПОЧИНОК
I рівень

Додаток 2.1.

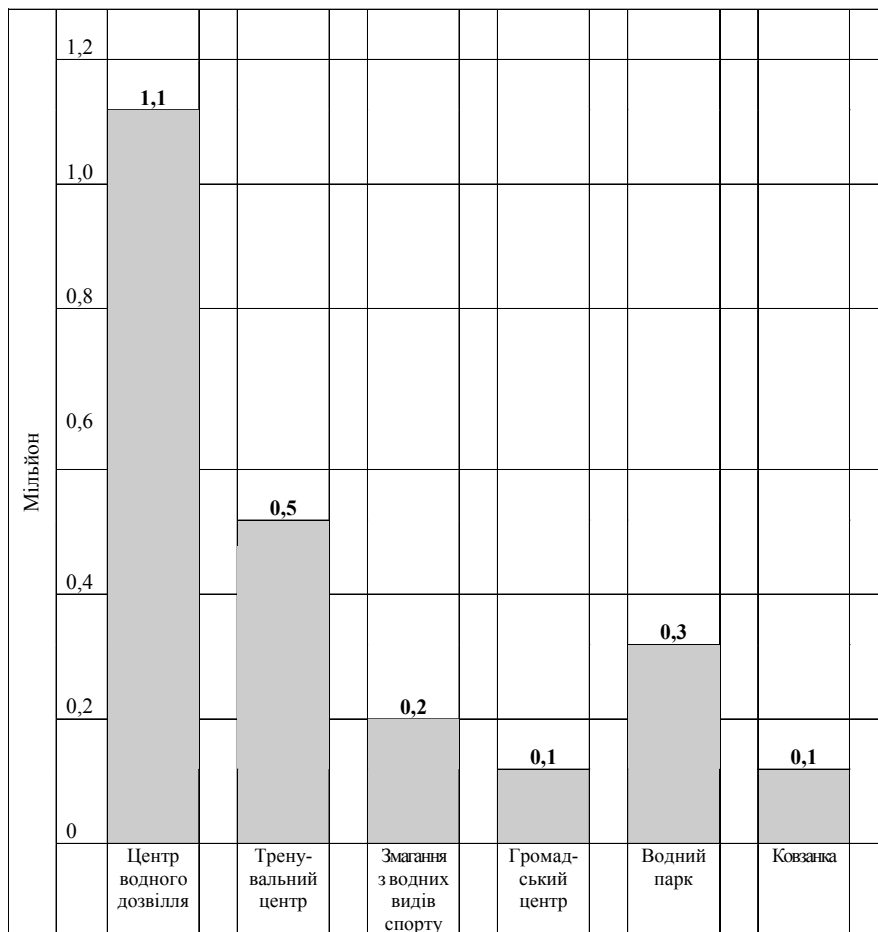
**Приклади багатофункціонального використання приміщень
дозвіллевих закладів**

№ п/п	Назви центру	Назви приміщень	Примітка
1.	Культурно-дозвіллевий центр у Мюнхені (Німеччина)	Концертний зал, бібліотека, народний університет, зал для лекцій	
2.	Культурно-дозвіллевий центр в Авеццано (Італія)	Глядацька зала, фойє, клубні приміщення, виставковий та лекційний зали, бібліотека, відкритий майданчик на даху	
3.	Культурно-дозвіллевий центр у Парижі (Франція)	Підземна вулиця-галерея, басейн, спортивний зал, лекційний зал-амфітеатр, відео- та фонотека, танцювальний зал, музична студія	Розташований у підземній частині міста
4.	Культурно-дозвіллевий центр в Торсхавні (Данія)	Конференц-зал, амфітеатр з відкритою сценою, кімнати для гостей, художня галерея, гурткові кімнати, інформбюро, танцювальний зал, кафе	
5.	Культурно-дозвіллевий центр в Кайвупе (Фінляндія)	Глядацький зал, конференц-зал, туристичне бюро, кімнати для гурткових занять, творчі майстерні, кафетерій	
6.	Культурно-дозвіллевий центр в Дортмунді (Німеччина)	Зал ігрових автоматів, пивний бар, бістро, магазин, французький ресторан, приміщення для дозвіллевих заходів, громадських акцій, засідань, конференцій і свят	
7.	Культурно-дозвіллевий мегацентр “Кеп” у Шлезвіг-Гольштейні (Німеччина)	3 ігрові зали, центр сімейного відпочинку, 24 кафе, готель, дискотека, кінозал, ряд клубних приміщень	

(продовження додатка 2.1.)

1.	Дозвіллевий центр у Вайлі (Німеччина)	Водний атракціон для молоді, рекреаційна зона для відвідувачів різних вікових та соціальних груп, зона відпочинку для молодих батьків з дітьми, сауни, лікувально-оздоровчий басейн, басейн для спортивного плавання, ресторан, ряд клубних приміщень	Спортивно-рекреаційного типу
2.	Культурно-дозвіллевий центр у Кіцбюхелі (Австрія)	Атракціони, клубні приміщення, кімнати відпочинку, сауни, солярій, ресторан, масажні кімнати	
3.	Бюргерхауз в Буцбасі (Німеччина)	Глядацький зал багатоцільового призначення, фойє, ресторан, бібліотека, гурткові кімнати, кегельбан, пивний бар	
4.	Бюргерхауз в Бренсбасі (Німеччина)	Бібліотека, кімнати для відпочинку, кегельбан, глядацький зал	

Проектована відвідуваність
(усього \$ 2,3 мільйони)

Додаток 2.3.

**Очікуване використання певних можливостей
під час більшості візитів**

Спортивний центр							72,0
Водне дозвілля							74,4
Змагання з водних видів спорту			27,3				
Універсальний гімнастичний зал						55,5	
Дошкільні дозвілліві програми			23,1				
Культурно-дозвілліві програми для підлітків			24,1				
Культурно-дозвілліві програми для людей літнього віку			17,35				
Ковзанярський центр			19,0				
Дитячий куточок			32,7				
	10	20	30	40	50	60	70
Відсотки							

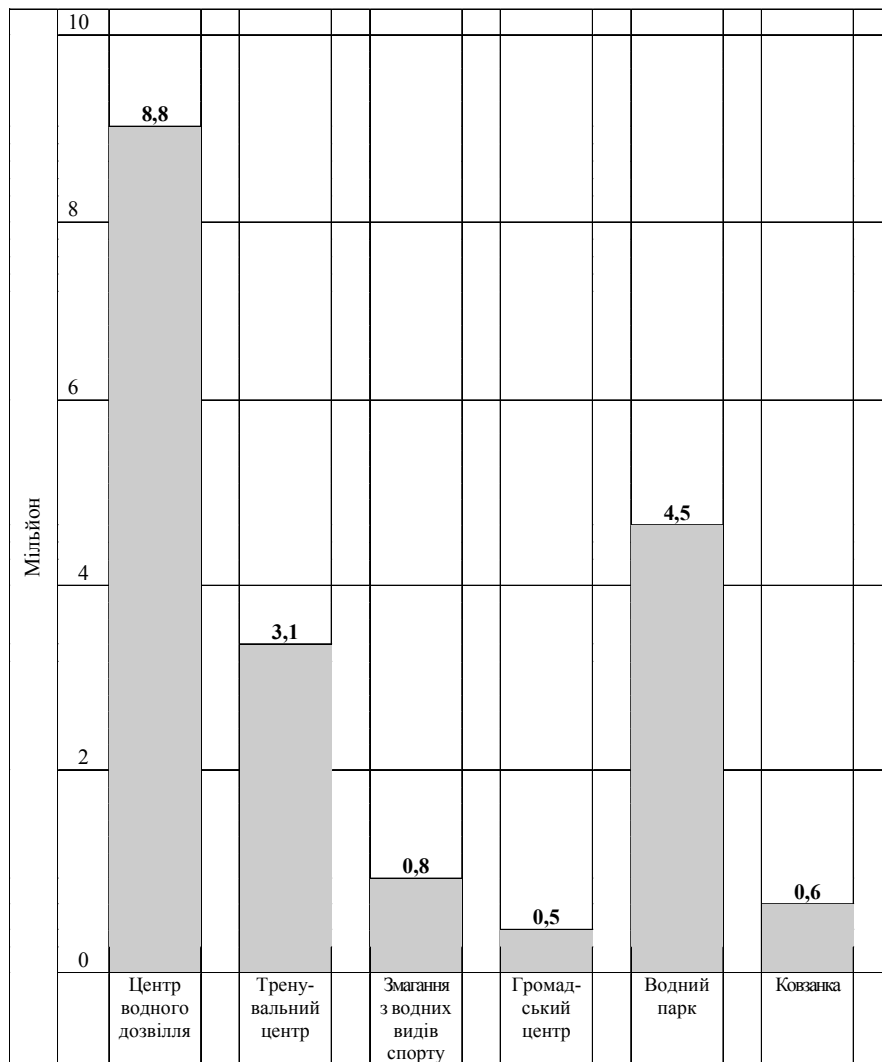
Додаток 2.4.

Загальний прибуток - 18,3 мільйони дол.**Відсоток відвідувачів, які користуватимуться додатковими послугами закладу**

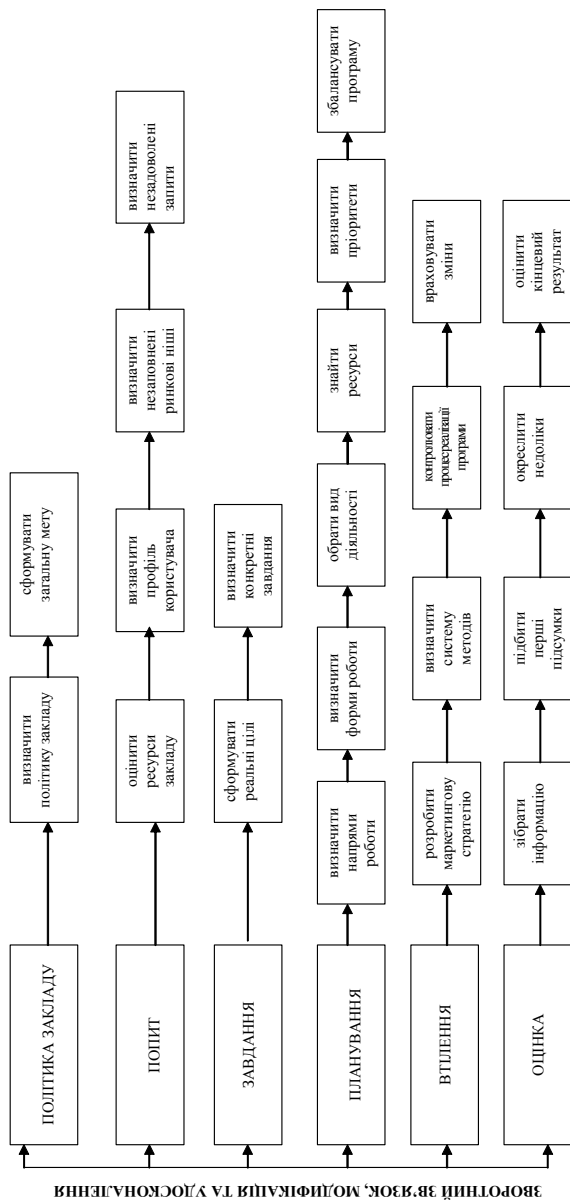
Сімейний кінотеатр			39,75				
Самодіяльний театр		32,6					
Гурткова діяльність				41,5			
Клуб для осіб літнього віку					44,7		
Освітні послуги для дорослих						58,2	
Центр для відпочинку та розваг							60,6
Комп'ютерний центр			30,1				
Клуб для підлітків						54,3	
Пральня, перукарня і т.ін.		16,7					
Торгівельні послуги			30,1				
	10	20	30	40	50	60	70
Відсотки							

Додаток 2.5.

Загальний прибуток - 18,3 мільйони дол.

Технологія складання культурно-дозвіллевих програм і послуг дозвіллевого закладу

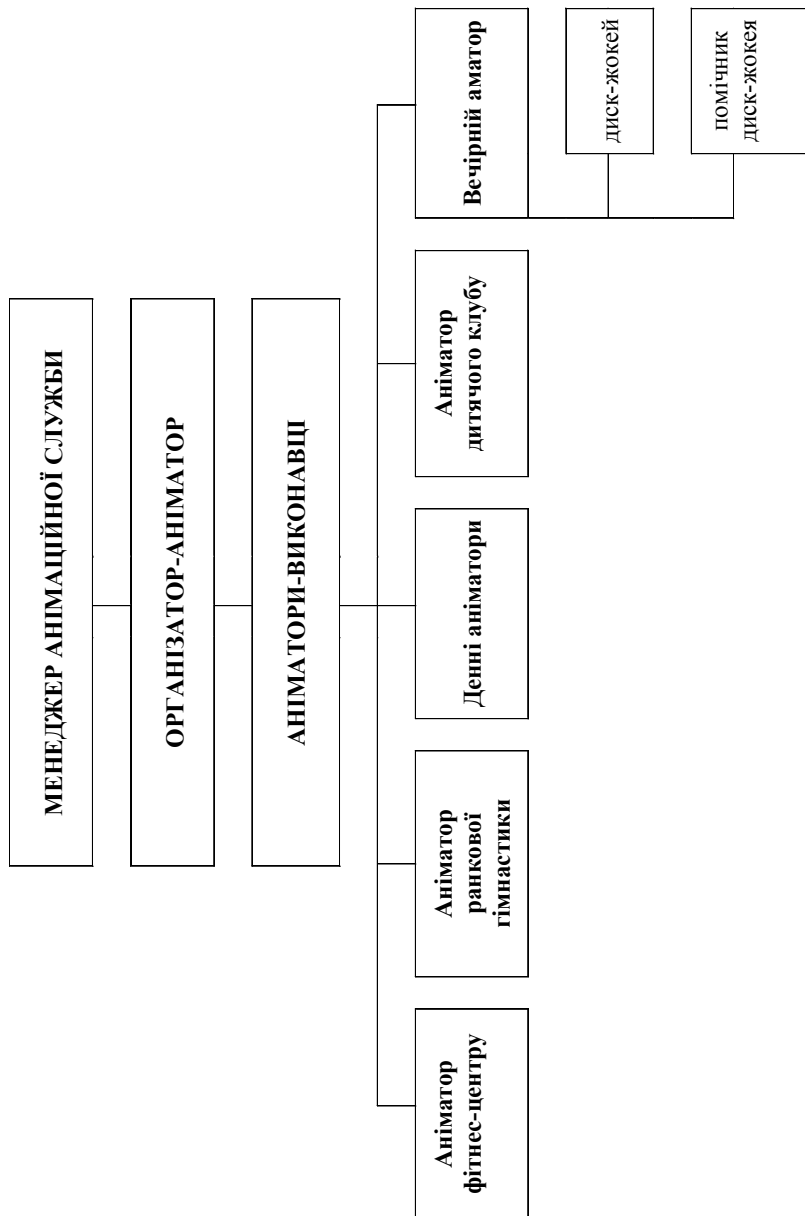
Додаток 2.7.

Зарубіжні парки для дітей

Дитячий зоопарк (Берлін, Німеччина)	Озеро, вольери, гральні майданчики, ресторан для батьків, басейн, кілька атракціонів
Дитячий зоопарк (Відень, Австрія)	Вольери з тваринами, навчальний клуб, театр тварин, кінотеатр, альтанки для відпочинку
Дитячий парк «Атогояма» (Японія)	Оглядові майданчики, пішохідні тераси, гральна зона, озеро, галявина, «майданчики мрій», невеличка лісосмуга, зоокуточок, дитячий театр
Дитячий парк «Міядзака» (Японія)	Атракціони, сад квітів, ділянка різноманітних дерев, дитяча залізна дорога, гральні майданчики
Мартін-парк (США)	Гральні зони для дітей різного віку, спортивний комплекс, галявина для пікніків та відпочинку
Дитячий мікропарк (Хаммельструбвей) (Данія)	Гральні майданчики, атракціони, спортивні майданчики, автодром, будівельне містечко, галявина
Ігровий дитячий парк (Стокгольм, Швеція)	Поля для катання на лижах та санях, доріжки для бобслея, басейни, футбольне поле, майданчики для активних ігор

Додаток 2.8.

Типова організаційна структура анімаційного відділу готелю

*Додаток 3.1.***Популярність видів фізичної активності
населення в зарубіжних країнах**

У середині 90-х років ХХ ст. в зарубіжних країнах було проаналізовано участь населення у спортивній діяльності та активних видах дозвілля. У дослідженнях брали участь респонденти різних соціально-демографічних груп віком від 16 до 75 років.

Результати проведених опитувань показали, що найактивнішими учасниками “спортивного дозвілля” є люди у віці 16-18 років, неактивними – люди у віці 55-75 років, чоловіки займаються спортивними видами діяльності більше, ніж жінки, а представники соціально забезпечених верств населення – активніше, ніж малозабезпечені.

<i>Назва країни</i>	<i>Популярні види спортивної діяльності</i>
Великобританія	плавання, рибальство, футбол, дартс, більярд
Ірландія	спортивна хода, плавання, велосипедний спорт, футбол, гольф, більярд, регбі
Німеччина	катання на ковзанах та лижах, спортивні танці, плавання, оздоровча гімнастика, спортивні ігри, туристичні прогулянки
США	гольф, теніс, більярд, плавання
Японія	бейсбол, сумо, футбол, гольф, бокс, боулінг, теніс, реслінг, плавання

Додаток 3.2.

**Демографічні показники старіння населення
(за даними ООН)***

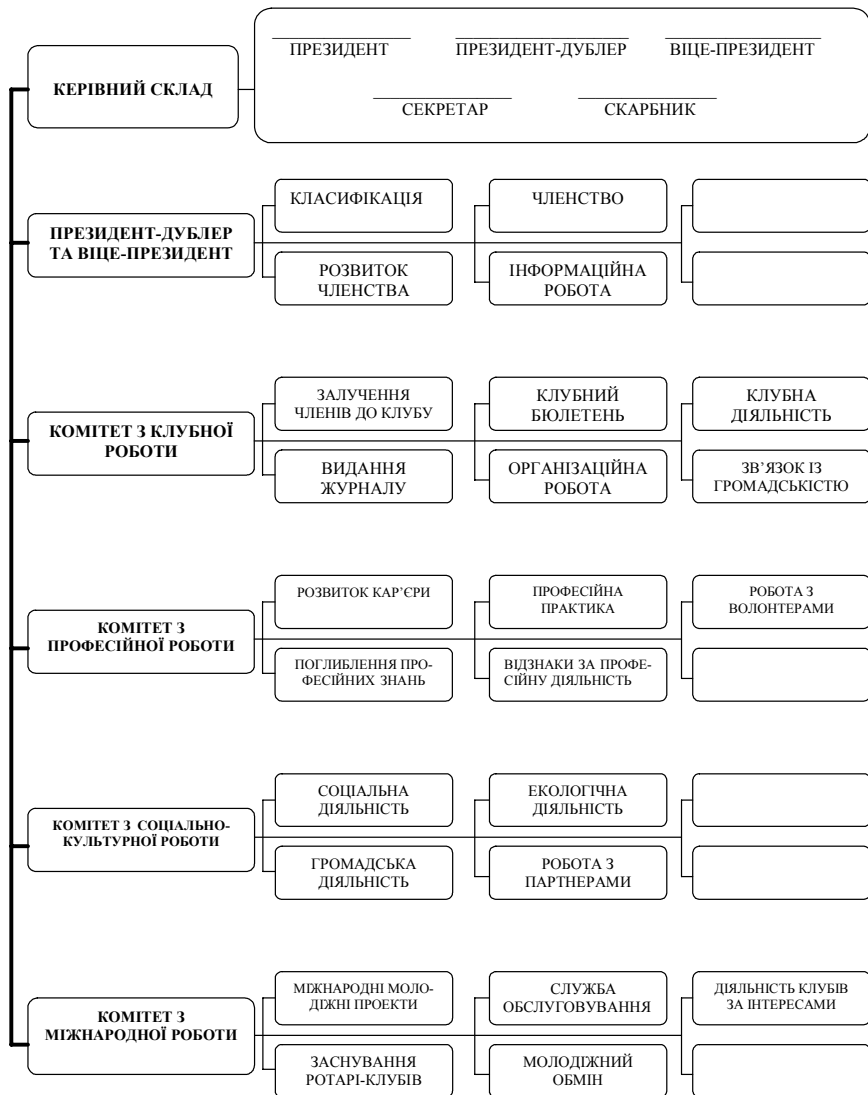
<i>Регіони</i>	<i>Чисельність населення віком 60 років і старше</i>			
	млн. чол.		%	
	1955 г.	2025 г.	1955 г.	2025 г.
Африка	7	63	3	4
Азія	62	470	4,1	9,6
Латинська Америка	7	65	3,6	9,2
Європа	38	105	9,2	19,4
Північна Америка	16	67	8,7	18,5

*Джерело: Martin L.G., Preston S.H. Demography of Aging. - Washington, D.C.: National Academy Press, 1994. - P. 2-3.

Додаток 4.1.

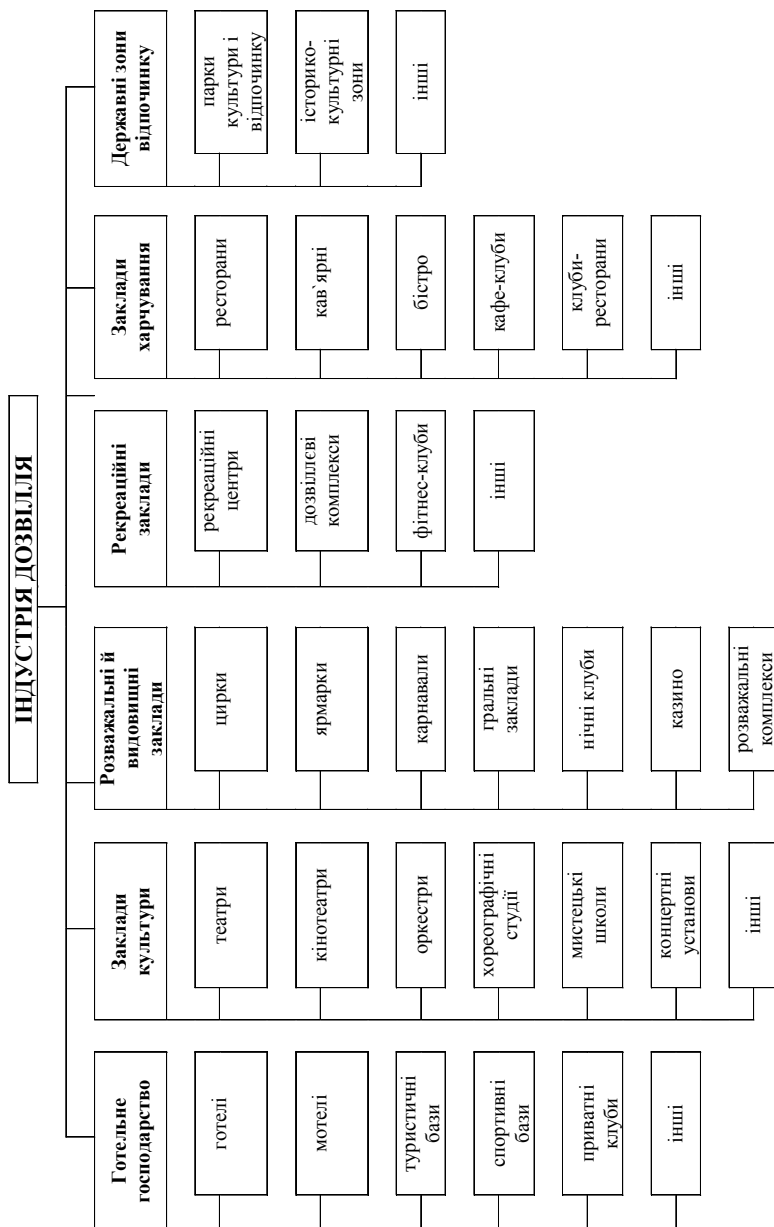

Типова структура ротарі-клубу

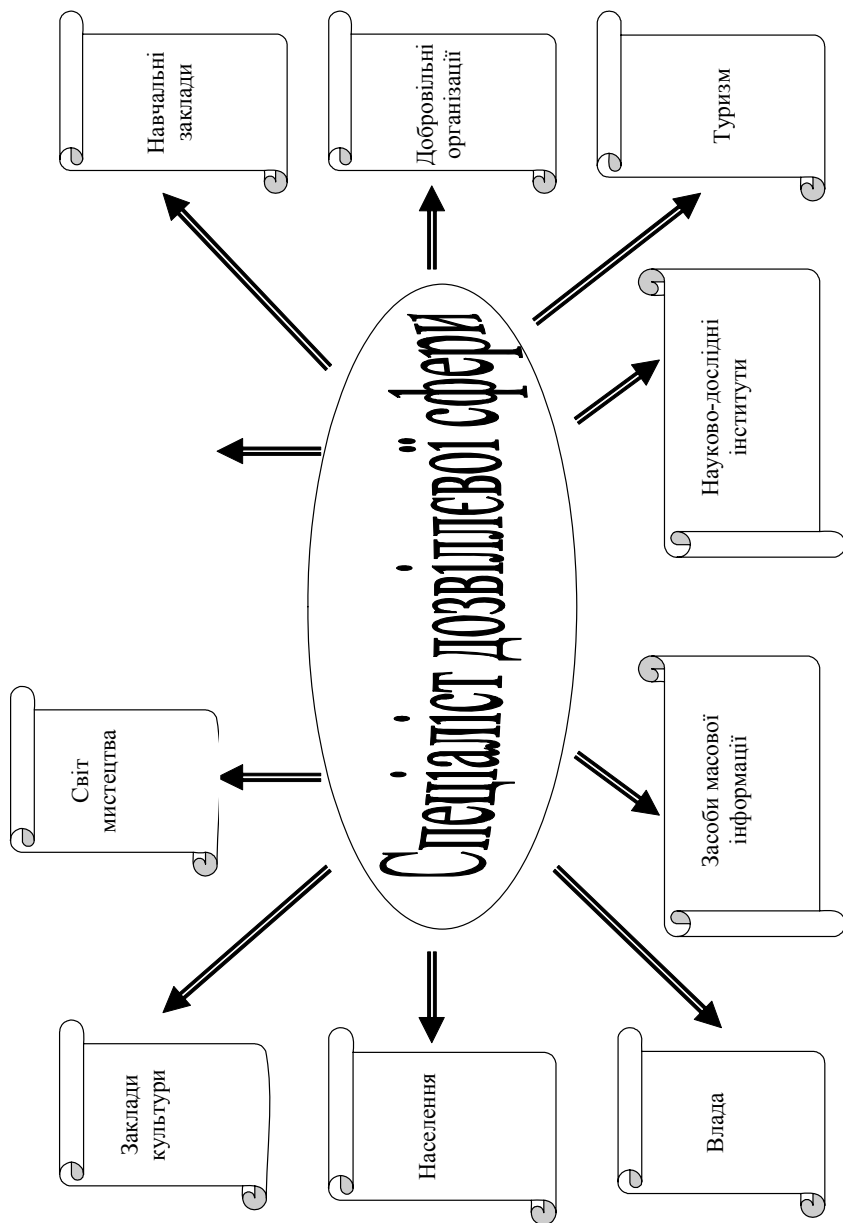

Примітка: у структурі окремого клубу можливі зміни

Додаток 4.3.

Додаток 5.1.

Додаток 5.2.

**Акредитовані програми у сфері дозвілля та рекреації
США та Канади***

№.№ п/п	Назва штату	Назва навчального закладу	Факультет	Термін акредитації
4		Державний університет Сан-Дієго	Організації відпочинку	1981-1996
		Державний університет Сан Франциско	Відпочинку та дозвілля	1990-2000
		Державний університет Сан-Хосе	Відпочинку та дозвілля	1987-1997
5	Колорадо	Державний університет Колорадо	Охорони природних ресурсів та туризму	1986-1996
		Університет Північного Колорадо	Організації відпочинку	1990-2000
		Денверський державний коледж	Спорту та дозвілля	
6	Коннектикут	Університет Коннектикута	Спортивних наук та дозвілля	1991-1996
7	Округ Колумбія	Університет Голлодета	Організації відпочинку	1988-1998
8	Флорида	Флоридський міжнародний університет	Курс з паркового мистецтва та організації відпочинку	1995-2000
		Флоридський державний університет	Організації дозвілля	1978-1998
		Університет Флориди	Організації відпочинку, паркового мистецтва і туризму	1981-1996

(продовження додатка 5.2.)

9.	Айова	Університет Айови	Спортивних наук, здоров'я та організації дозвілля	1987-1997
		Університет Північної Айови	Організації дозвілля	1986-1996
		Південно-Західний Міссурійський державний університет	Організації відпочинку та дозвілля	1988-1998
		Університет Міссурі	Паркового мистецтва, відпочинку і туризму	1977-1997
10.	Міссісіпі	Університет Південного Міссісіпі	Рекреаційна програма	1986-1996
11.	Монтана	Університет Монтани	Програма з рекреаційного менеджменту	1994-1999
12.	Нью-Гемпшир	Університет Нью-Гемпшира	Рекреаційного менеджменту	1985-2000
13.	Нью-Джерсі	Монклерський державний коледж	Фізичного виховання та організації відпочинку і дозвілля	1988-1998
14.	Невада	Невадський університет, Лас-Вегас	Спортивних наук та дозвілля	1995-2000
15.	Нью-Йорк	Ітакський коледж	Організації відпочинку та дозвілля	1981-1996
		Державний університет Нью-Йорку, Брокпорт	Організації відпочинку та дозвілля	1987-1997
		Державний університет Нью-Йорку, Кортленд	Організації відпочинку та дозвілля	1990-2000

(продовження додатка 5.2.)

16.	Північна Кароліна	Апалачський державний університет	Організації відпочинку	1996-2001
		Університет Східної Кароліни	Організації відпочинку та дозвілля	1980-2000
		Центральний університет Північної Кароліни	Паркового мистецтва і організації відпочинку	1995-2000
		Державний університет Північної Кароліни	Паркового мистецтва і туризму	1977-1997
		Університет Північної Кароліни Чепл Гілу	Курс з організації дозвілля та відпочинку	1978-1998
		Університет Північної Кароліни, Грінсборо	Організації дозвілля	1981-1996
		Університет Північної Кароліни Уілмінгтону	Організації відпочинку	1983-1998
17.	Огайо	Державний університет Боулінг Грину	Організації відпочинку	1995-2000
		Кентський державний університет	Фізичного виховання і спорту	1992-1997
		Університет Толедо	Організації відпочинку і дозвілля	1991-1996
18.	Оклахома	Оклахомський державний університет	Фізичного виховання та спорту	1985-2000
19.	Пенсильванія	Університет Східного Строудзбургу	Рекреаційного та дозвіллевого менеджменту	1983-1998
		Університет ім.Лінкольна	Фізичного виховання і відпочинку	1986-1996
		Пенсильванський державний університет	Управління готельним і ресторанним бізнесом та організацією відпочинку	1978-1998

(продовження додатка 5.2.)

19.		Темплський університет	Спортивного менеджменту і організації дозвілля	1979-1999
		Йоркський коледж	Організація відпочинку і дозвілля	1984-1999
20.	Південна Кароліна	Клемсонський університет	Паркового мистецтва, відпочинку і туризму	1980-2000
21.	Теннессі	Державний університет Мідл Теннесі	Фізичного виховання і організації відпочинку	1994-1999
		Університет Теннессі, Нонсвіль	Організація відпочинку і дозвілля	1983-1998
22.	Техас	Бейлорський університет	Організації відпочинку	1995-2000
		Університет Північного Техасу	Організації відпочинку	1990-1997
23.	Юта	Університет Бригам Янгу	Організації відпочинку та молодіжного руху	1982-1997
		Університет Юти	Організації відпочинку і дозвілля	1979-1999
		Ютський державний університет	Організації відпочинку	1995-2000
24.	Вірджинія	Феррумський коледж	Програма з організації відпочинку і дозвілля	1984-1999
		Лонгвудський коледж	Організації відпочинку	1982-1997
		Олд Доміньйонський університет	Організації відпочинку	1984-1999
		Редфордський університет	Організації дозвілля	1979-1999
		Вірджинський державний університет	Організації відпочинку	1979-1999
		Веслеєнський коледж Вірджинії	Програма з організації відпочинку і дозвілля	1984-1999

(продовження додатка 5.2.)

25.	Вермонт	Грін Маунтський коледж	Організації відпочинку і дозвілля	1994-2000
		Ліндонський державний коледж	Управління лижним курортом і засобами для відпочинку	1986-1996
26.	Вашингтон	Університет Центрального Вашингтону	Програма організації дозвілля	1990-2000
		Східно-Вашингтонський університет	Фізичного виховання і організації відпочинку	1986-1997
		Вашингтонський державний університет	Курс з управління організацією відпочинку і дозвілля	1987-1997
		Західно-Вашингтонський університет	Фізичного виховання та організації відпочинку	1986-1996
27.	Вісконсин	Університет Вісконсину, Ла Крос	Управління організацією терапевтичного відпочинку	1988-1998
28.	Західна Вірджинія	Маршальський університет	Організації відпочинку	1991-1996
		Державний коледж Західної Вірджинії	Організації відпочинку	1987-1997
		Університет Західної Вірджинії	Управління парками та організацією відпочинку	1987-1997
29.	Онтаріо	Університет Оттави	Організації дозвілля	1995-2000
30.	Айдаго	Університет Айдахо, Форестрі	Організації відпочинку і туризму	1989-1999
		Університет Айдаго	Кафедра організації відпочинку	1989-1999
31.	Іллінойс	Університет Аврора	Управління організацією відпочинком	1982-1997
		Коледж Святого Франциса	Управління організацією відпочинком	1983-1998
		Університет Східного Іллінойсу	Організації дозвілля	1983-1998
		Іллінойський державний університет	Організації відпочинку	1985-2000

(продовження додатка 5.2.)

31.		Університет Південного Іллінойсу	Фізичного виховання та спорту	1981-1996
		Університет Іллінойсу	Організації дозвілля	1978-1998
		Західно-Іллінойський університет	Паркового мистецтва і туризму	1978-1998
32.	Індіана	Індіанський державний університет	Спортивного менеджменту і відпочинку	1981-1996
		Індіанський університет	Паркового мистецтва і організації відпочинку	1979-1999
33.	Канзас	Канзасський державний університет	Управління використанням садових і лісних ресурсів для відпочинку	1988-1998
34.	Кентукі	Університет Східного Кентукі	Паркового адміністрування і відпочинку	1980-2000
		Університет Західного Кентукі	Організації відпочинку	1980-1996
35.	Луїзіана	Гремблінський державний університет	Організації відпочинку та дозвілля	1986-1996
36.	Массачусетс	Спрінгфілдський коледж	Організації відпочинку та дозвілля	1983-1998
37.	Мен	Менський університет, Преск Айл	Організації відпочинку та дозвілля	1989-1999
38.		Менський університет, Магіас	Організації відпочинку та дозвілля	1988-1998
39.	Мічиган	Університет Центрального Мічигану	Організації відпочинку	1982-1997
		Університет Східного Мічигану	Рекреаційний	1994-1999
		Мічиганський державний університет	Ресурсів для відпочинку та туризму	1988-1998

(продовження додатка 5.2.)

40.	Міннесота	Державний університет Манкато	Організації відпочинку та дозвілля	1985-2000
41.	Міссурі	Державний університет південно-східного Міссурі	Здоров'я та дозвілля	1994-1999

**Джерело:* Jeanne Houghton. Academic Accreditation: who, what, when, where, and why? // Parks and recreation. — 1996. - № 2. — P.42-46.

*Додаток 5.3.***Орієнтовне співвідношення теоретичних та практичних занять у навчальному процесі зарубіжних спеціалістів дозвіллевої сфери**

<i>Назва країни</i>	<i>Обсяг практичного навчання (у %)</i>	<i>Обсяг теоретичного навчання (у %)</i>
Франція	55-65	35-45
Великобританія	50	50-60
Італія	40	60
Німеччина	35-40	60-65
Бельгія	30	70
Польща	25	75
Данія	20	80
Росія	11-20	80-89

Додаток 5.4.

**Можливості здобуття освіти в дозвіллевій сфері
(на прикладі Німеччини)**

№№ п/п	Спеціальність	Факультет	Навчальний заклад	Навчальні дисципліни	Практичне навчання
	Педагог вільного часу	Виховної роботи (спеціалізація "Педагогіка вільного часу та культурна робота")	Білефельдський університет	<i>Фундаментальні дисципліни:</i> психологія, психологія виховання, соціальна психологія, соціологія, педагогіка. <i>Спеціальні дисципліни:</i> вступ до спеціалізації, дослідницькі методи та теоретичні концепції педагогіки вільного часу та культурної роботи; практичний аналіз педагогіки вільного часу та культурної роботи; диференційована педагогіка вільного часу та культурної роботи; теорія та педагогіка вільного часу; культурна робота, культурне адміністрування. <i>Елективні курси:</i> медіапедагогіка	Обов'язкова участь у практичних семінарах; 8 тижнів практики у виховних та соціальних закладах; участь щонайменше у двох проффорієнтованих проєктах; 4 місяці паралельної практики.
	Соціальний педагог	Соціальної роботи (спеціалізація "Естетика та комунікація")	Євангельський освітній заклад в м.Бохум	<i>Спеціальні дисципліни:</i> педагогіка, педагогіка мистецтва, візуальна комунікація, музична педагогіка, література, мова, іграва та інтерактивна педагогіка, педагогіка масових комунікацій.	Проектна робота "Культура в соціальній сфері"; Практика в дозвіллевих або соціальних установах
	Соціальний працівник та соціальний педагог	Соціальної роботи та педагогіки (спеціалізація "Медіа-педагогіка")	Дюссельдорфський університет	<i>Фундаментальні дисципліни:</i> дидактика та методика соціальної педагогіки, правознавство, соціологія. <i>Спеціальні дисципліни:</i> наукові основи соціальної педагогіки, політика, психологія, соціальна медицина, соціологія, соціальна філософія, управління соціальної сфери <i>Практикоорієнтовані дисципліни:</i> робота з молоддю, педагогіка	Участь проєктом III та IV семестрів у практичних заходах.

(продовження додатка 5.4.)

				дозвілля, жіночі проекти, ігрові програми та інші. <i>Мистецькі дисципліни:</i> педагогіка масових комунікацій, мистецька, музична, спортивна, ігрова, інтерактивна педагогіка, мовознавство, література.		Дві 6-тижневі загальні практики; річна профорієнтаційна практика в соціально-культурній установі.
Соціальний педагог	Соціальної педагогіки (спеціалізація “Дозвілля та туризм”)	Фулдівський університет		<i>Фундаментальні дисципліни:</i> статистика, педагогіка, психологія, соціологія, філософія, антропологія, право та управління у соціальній сфері, дидактика та методика соціальної роботи. <i>Спеціальні дисципліни:</i> педагогіка дозвілля, дозвіллева терапія, управління у сфері дозвілля та туризму. <i>Елективні дисципліни:</i> соціально-педагогічна комунікація, мистецтво, музика, спорт, мова та література.		
Педагог вільного часу	Виховної роботи (спеціалізація “Педагогіка дозвілля”)	Гьоттінгенський університет ім. Георга Августа		<i>Фундаментальні дисципліни:</i> педагогіка, педагогіка дозвілля, вільний час як освітнє та виховне середовище, диференційована педагогіка дозвілля, правознавство, управління.		6-тижневий практикум в соціально-культурній установі; екскурсії; участь у проектах.

Навчальне видання

Петрова Ірина Владиславівна

Дозвілля в зарубіжних країнах

Підручник

Редактор *Вдовиченко Валентина Миколаївна*
Коректор *Кліменчук Євгенія Василівна*
Комп'ютерна верстка *Петриченко Валентин Володимирович*
Дизайн обкладинки *Куліков Максим В'ячеславович*

Підписано до друку 25.04.2005 р.

Формат 60×84 1/16. Папір офсетний. Друк офсетний.

Гарнітура Newton C. Умов. аркушів – 25,5

Облік.-вид 24,48.

Наклад 1000 примірників. Замовлення №

Видавництво “Кондор”
Свідоцтво ДК № 1157 від 17.12.2002 р.
03057, м. Київ, пров. Польовий, 6
тел./факс (044) 456-60-82, 241-83-47